Tréfás Dávid

ILLÚZIÓ, HOGY ISMERJÜK EGYMÁST

Svájci–magyar kapcsolatok 1944–45 és 1956 között

Tréfás Dávid

ILLÚZIÓ, HOGY ISMERJÜK EGYMÁST

Svájci–magyar kapcsolatok 1944–45 és 1956 között

Fordította: Tréfás Krisztina

L'Harmattan

A könyv megjelenését támogatta aFreiwillige Akademische Gesellschaft, Basel.

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino-Italia
T./F.: 011.817.13.88

ISBN 978-963-236-729-3

A kiadásért felel Gyenes Ádám.
A sorozat kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085, Horánszky utca 20.
www.konyveslap.hu

A borítót tervezte Ujváry Jenő, a nyomdai előkészítés Kardos Gábor munkája.
A sokszorosítást a Robinco Kft. végezte, felelős vezető: Kecskeméthy Péter.

Tréfás Sándornak

Tartalom

I. BEVEZETÉS

„Ha azt a képet akarjuk megrajzolni, ami a magyarságról mások szemében: a külföld szemében kialakult, akkor nem indulhatunk ki egy centrális, a mai külföld által alapvetően jellemzőnek ismert vonásból, mert ilyent nem találunk. Mozaikszerűen egymás mellé helyezve kell fölvázolnunk azokat a különböző színfoltokat, melyekből a magyarságnak a mai külföld szemében ismert képe összetevődik. Tennünk kell ezt azért, mert ennek a képnek a legjellemzőbb és legdöntőbb vonása a szervetlenség és összefüggéstelenség, vagy mondhatjuk így is: a kulcsjellemvonások teljes nem ismerése, félreismerése."[1] *(Bibó István, 1936)*

Az első magyar menekültek 1956. november 8-án bukkantak fel Svájcban. Hosszú út vezetett ide a kelet-ausztriai gyűjtőtáborból. Pintér Emil magyar pszichiáter, maga is '56-os menekült, a következőképpen írja le a jelenetet: „A menekültek első találkozása a svájci néppel, 1956 őszén a buchsi határállomáson, azon melegében leszámolt azzal a régi illúzióval, hogy magyarok és svájciak ismerik egymást. Mindkét oldalon élt a fejekben egy-egy szimpla és világos kép a másik népről, amely még érintetlen volt a konkrét tapasztalatoktól. Egy svájci számára az összes magyar egy büszke, nemes szívű és hősies nemzet sarja volt. Ennek folyományaképpen Buchsban jó kiállású és temperamentumos, sötét hajú-szemű férfiakat vártak, akiket a puszta romantikája leng körül. Arra számítottak, hogy ezek az emberek, egyenesen a harcból menekülve, a hosszú és fárasztó út után megfáradva és kiéhezve, a forradalom megpróbáltatásai által megtépázva, mint fáradt hősök, leginkább egy meleg levesre és egy kiadós pihenésre vágynak majd. Erre a várakozásra utalt legalábbis a svájci hadsereg női segédcsapatának, a Frauenhilfsdienstnek a nagy létszámú kivonulása. Valóság és illúzió első ütközésére a menekültek számára felállított barakkokban, az első csésze erőleves átnyújtásakor került sor. Kiderült, hogy »a szabadságharcosok« sem éhesek, sem fáradtak nem voltak."[2]

[1] Bibó 1986, p. 151.
[2] E. Pintér 1969, p. 63.

Pintér leírása – akármennyire is illúzióromboló – mind tartalmában, mind megfogalmazásában fontos elemeket vonultat fel azzal kapcsolatban, hogy mi a meghatározó a kollektív identitások ütközésében. A mintegy tízezernyi magyar menekült megérkezése jóllehet fontos, ám korántsem a legelső találkozás volt svájciak és magyarok között. A két országot nemcsak a hosszú idő óta fennálló diplomáciai kapcsolatok kötötték össze, hanem számos közös élmény is. Sok minden nem alaptalan Pintér leírásában: az éhséget csillapító forró leves, a hideg ellen felállított katonai barakkok, a *Frauenhilfsdienst* mozgósítása. Mindemellett nem irrelevánsak a fenti rövid passzusban nem szereplő egyéb momentumok sem: az összes magyarországi menekült elismerése politikai menekültként, az 1956. november 20-án országszerte megcsendülő harangok, a kelet-európai országokkal és mindenekelőtt a Szovjetunióval való diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok megkérdőjelezése.

Ám az idézet passzus egyszersmind egy diskurzus része is, amely az identitásról folyik; mégpedig a svájciakéról éppúgy, mint a magyarokéról. A jelek szerint éppen '56 témáját övezik mítoszok mind a két oldalon. Svájcban Magyarországot automatikusan a forradalommal hozzák kapcsolatba, amely köszönhető részben a felkelés alatt virágzásnak indult diskurzusnak, részben pedig a buzgó publicista tevékenységnek.[3] 1956 őszének hangulata egészen az '50-es évek végéig érezhető volt számos, nagy nyilvánosságot kapott írásban. De éppen így igyekezett nem egy magyar a saját személyes élményeit az egész magyar nép általános tapasztalataként feltüntetni; ezek a beszámolók pedig nemcsak a „szabadságharcot", hanem a nagyvonalú svájci fogadtatást is mitizálták.

Példaként az 1957-ben Tollas István álnéven és *Wir kämpften für unsere Freiheit* (A szabadságunkért harcoltunk) címen kiadott írást említeném, amelynek már alcíme – *Ein Tatsachenbericht vom ungarischen Freiheitskampf* (Tényjelentés a magyar szabadságharcról) – általános érvényűvé teszi a szerző szubjektív tapasztalatait, ami által a „Bajtársaimnak, akik életüket áldozták a szabadságért" szóló ajánlás már az egész népnek szóló ajánlásként értelmezhető. A nagy igyekezettel összeállított, 92 oldalnyi nemzeti mítosztár mellett a szerző a menekültek svájci felvételét is oly módon mitizálja, hogy az közvetlen mintául szolgálhatna Pintér Emil szövegei számára: „Bizakodva nézek a jövőbe, és kimondom a vágyamat: Te szép és jó ország, Svájc! Te szabadság földje! Végy fel polgáraid

[3] Például: Frey 1956; Sager et al. 1957; Aufstand der Freiheit 1957; Wir schweigen nicht! 1958; Schweizer Hilfe für Ungarns Flüchtlinge (é. n.), továbbá Peter Sager számos írása az Osteuropa Bibliothek sorozatban, Bern 1958–1959. Ide tartozik a magyar történelemről magyar szerzők tollából született sok pamflet is: vö. Fazsy 1957; Vecsey 1959.

sorába, hogy javadat és lelkem megnyugvását szolgálhassam a munkám által! Ha kívánságom meghallgatást nyer, hiszem, hogy a szabadság légkörében megfáradt lelkem is gyógyulást és megbékélést talál. Zengjék harangjaid imámra az áment e szavakkal: Dicsőség a magasságban Istennek, és békesség a földön a jóakaratú embereknek."[4]

Nyilvánvaló, hogy a tízezer magyar politikai menekült mítoszát szívesen őrzi mind a svájci, mind a magyar oldal. Ám önmagában az akkor bevett magyarázat, miszerint a magyarok a szabadságért harcoltak – ami pedig Svájc számára is a nagy ideálnak számít –, az akkori eufóriát, mi több, hisztériát alig-alig indokolja. Az viszont pontosabb képet festhet a svájci–magyar közérzet hátteréről, ha a két állam és történelmük kapcsolatát már a II. világháború utolsó napjaitól figyelemmel kísérjük: kibontakozik belőle az a tézis, amely alapján a kollektív identitás egyes formái legalább a svájci–magyar történelem bizonyos részterületein meghatározónak bizonyulnak.

A fenti alaptézis egy újonnan népszerűvé vált kutatási irányba illeszkedik, amely a kis államok egymáshoz fűződő kapcsolatait vizsgálja. Az 1990-es évek óta a hidegháború kutatásában paradigmaváltás figyelhető meg, amelynek következményeképpen a fókusz már nem kizárólag a két szuperhatalom, az USA és a Szovjetunió tevékenységére irányul, hanem a vizsgálódásba kisebb országokat is bevonnak, amelyek ugyanúgy érintve voltak a globális blokk-képződés hatásaitól.[5] Az érintett országok mindegyikének szükségszerűen el kellett helyeznie magát a világpolitikai szituációban, és minden ország az éppen aktuális kollektív identitásának megfelelően dolgozott ki rá egyéni stratégiákat.[6]

A svájci és a magyar történetírás kétségkívül egészen a mai napig nagyrészt elhanyagolta a legújabb trendeket. Amíg más országok historiográfiáiban az 1950-es évek politikai és társadalomtörténete már jó ideje mint az identitásteremtés lehetőségét magában hordozó európai egységesülési folyamat kezdete van számon tartva, a svájci kutatás lényegileg csak az 1990-es évekbeli európai integ-

[4] Tollas 1957.

[5] Smith egy a *Diplomatic History* c. folyóiratban megjelent cikkében a „pericentrizmus" (*pericentrism*) kifejezés mellett tör lándzsát: „A periféria hidegháborús szerepének ez a bemutatása korrigálásra szorul annak történeti küzdelemnek a fényében, amely megmutatja, hogyan táplálkozik a periféria a Kelet–Nyugat konfliktus központi dinamikájából, és hogyan táplálja azt (...) egy olyan történet, amelyben ezek a népek sokkal inkább tekintendők a történések aktív résztvevőinek, mint manipulált elszenvedőinek." Smith elképzelésében annak vizsgálata szerepel, hogy miért terjedt ki a hidegháború az egész világra, hogyan vált egyre intenzívebbé, és miként tarthatott ennyire hosszú ideig. A fókusz tehát azokra a „forró háborúkra" irányul, amelyek a hidegháborút kísérték. Smith 2000, p. 569.

[6] Vö. Westad 2000, p. 1.

rációban való részvétel elmulasztásával lépett túl az 1945-ös cezúrán, és fordult a háború utáni időszak külpolitikájának vizsgálata felé, amely olyan fogalmak mentén körvonalazódott, mint a bilateralizmus, a multilateralizmus, a semlegesség értelmezése és a Sonderfall-pozíció.

Habár Svájc oldaláról aktív, koordinált külpolitika aligha jelentkezett, a hivatalos Svájc számára – különösen a háború vége környékén – kiemelkedő fontosságú volt a kihatásuk azoknak a kifelé és befelé egyaránt az identitást erősítő kezdeményezéseknek, amilyeneknek egyebek mellett a svájci gazdaság külpolitika-helyettesítő gyanánt bevezetett minőségjelzését vagy a nagyszabású humanitárius akciókat (a *Schweizer Spende* 1944–1949 között vagy a Svájci Vöröskereszt, SRK) szánták. A tulajdonképpeni magánszektor felhasználása külpolitikai célokra annak az újragondolását is megköveteli, hogy miként értelmezendő az államok közti kapcsolatok fogalma, még ha csak a legfontosabb – a vákuum kitöltését elősegítő – elemeket vesszük is figyelembe.[7]

A reálpolitika, valamint a belpolitikai és társadalmi fejlemények máskülönben nem okvetlenül korreláltak Svájcnak a vágyott és a megvalósult imázsával. Az állandóan jelenlévő hidegháborús fenyegetettség – amint ezt a megfelelő fejezetekben láttatni szeretném – meggátolta a differenciált rálátás kialakulásának lehetőségét mind a belső, mind a külső megítélés tekintetében.

Ez a messzire mutató imázsprobléma mind a mai napig alig-alig bukkant fel a svájci kutatók horizontján, holott a két ország közötti kapcsolatok felfogása a különböző területek összefoglaló spektrumaként az elmúlt években egyre gyakrabban került előtérbe. A *Schweizer Spende* segélyakció például mint külpolitikai eszköz – sőt, mint a külpolitikát helyettesíteni képes megoldás – nyert elfogadást.[8] Ugyanez érvényes a részvételre a nemzetközi konferenciákon.[9] Emellett jó néhány tanulmány foglalkozik a háború utáni időszak svájci külpolitikájának különböző aspektusaival.[10]

[7] A külpolitikai döntési folyamatok problematikájához vö. Gees et al. 2002.

[8] Így kapnak a segélyakciók központi szerepet a Svájcnak a Német Szövetségi Köztársasághoz, ill. Hollandiához fűződő viszonyáról szóló ábrázolásokban Markus Schmitz-nél, ill. Christoph Mosernél. Vö. Schmitz 2003; Moser 1990.

[9] Herren et al. 2002.

[10] Az e területen folyó újabb kutatásról ad áttekintést Georg Kreis 2004, példa rá Späti 2000 és Gerber 2002. Egyébiránt többnyire kerülik a szerzők azoknak az újabb keletű elméleti irányoknak az adaptálását, amelyek pedig nagy jelentőséggel bírnának éppen Svájcban, ahol még nem tisztázott, hogy a háború utáni időszak kifelé irányuló politikája szorosabb értelemben vett külpolitika volt-e. Habár a szerzők rendszerint kerülik a módszertani vitákat, Svájcban a politikai történetírás mint diszciplína előrelépést könyvelhetett el pl. az újabban egyre népszerűbbé váló multiarchívum / multiarchiválási folyamat kapcsán. Vö. Lehmkuhl 2001. Mindenekelőtt a ke-

Hasonlóképpen – jóllehet más köntösben – jelentkezett ez Magyarországon. A hazai szcéna meghatározói sokáig ugyanazok a vaskalapos történészek voltak, akik nehezen vergődnek zöldágra az utolsó évtizedekben állandósult, politikailag meghatározott paradigmaváltással, viszont a terepet nem szívesen engedik át az utánuk jövőknek. A történetírás Magyarországon még mindig politikai tudománynak számít. Aligha csodálható, hogy kevés tér jut a kritikus hangoknak.[11] Elsősorban a háborút követő időszakban állami kontroll alatt álló kutatás tehetetlensége az oka annak, hogy a magyar történészek előtt ma ennyi elvégzetlen feladat tornyosul. Jó néhány mítoszt kell először leporolni ahhoz, hogy új kutatási területek váljanak egyáltalán láthatóvá. Az ellentétes nézőpontot valló történészek állóháborúi legfeljebb a kulturális rovatot látják el anyaggal, a kutatómunkát viszont rendkívüli módon megnehezítik.[12] Ezt tetézik a hozzáférés nehézségei a forrásokhoz, és az a tény, hogy a magyar történelem tárgykörében végzett külföldi kutatásokat alig-alig veszik figyelembe Magyarországon. Néhány fiatalabb történésznek, mint Borhi László vagy Ungvári Krisztián, e gátló körülmények ellenére is sikerül kivívnia a figyelmet. Igen hasznos a Rainer M. János történész vezette '56-os Intézet munkája, amely szakszerűen dolgozza fel 1956 politikai csatározásokban is vissza-visszatérő témáját. Az Intézet munkái a magyar történészszcéna legjobb eredményei közé tartoznak.[13]

Sem az egyik, sem a másik oldalon nem indított senkit kutatásra a svájci–magyar kapcsolatok feldolgozásának kérdése. A *Documents Diplomatiques Suisses* (DoDiS) által e témakörben felsorolt huszonhét tétel között huszonegy – főként régebbi – újság- és folyóiratcikk, valamint négy szakdolgozat található, és csupán Theo Tschuy Carl Lutz mentőakcióiról szóló könyve jelent kivételt. A *Schweizer Historisches Lexikon* Garamvölgyi Judit szerkesztette szócikke is csak négy címet említ, köztük egyedül Dezsényi Béla monográfiája foglalkozik a két ország (leg-

---

let-európai nyelvek nem ismerete akadályozta mindmáig a nyugati kutatókat abban, hogy az ellenoldal forrásanyagaiban elmélyedjenek. A multiarchív megközelítés egy mintadarabja: Faure 2004.

[11] „A mindent átható politizálásnak áldozatul esik a kortörténeti kutatás fennmaradt része. (...) 1989 óta számos új áttekintés jelent meg Magyarország 20. századi történetéről, amelyek azonban (...) többnyire régebbi művek átdolgozásai. (...) Nem is annyira az a baj ezekkel a munkákkal, hogy mára piacgazdaság és demokrácia lépett az államszocializmus helyére, hanem inkább az, hogy csak csekély mértékben támaszkodnak az újabb kutatásokra. Ehelyett csak átértékelik a politikai fejlődés régebb óta ismert tényeit." Von Klimó et al. 1999. Hasonló következtetésekre jut Gerhard Seewann és Holger Fischer in: Fata 2004. Vö. még Jakab 2004.

[12] A magyar történelemtudomány mítoszaihoz vö. Romsics 2002 és Dalos 1998.

[13] Referenciául szolgálhat a gazdag dokumentumkötet: Békés et al. 2002. Az 56-os Intézet által kiadott egyéb műveket a megfelelő helyeken idézünk.

inkább kulturális jellegű) kapcsolataival 1946-ig.[14] Ennek a körülménynek nyilvánvalóan kihatása van a következő fejezetek magyarázó erejére. Különösen a II.1–3 és III.1–3 fejezetekben voltam kénytelen tágabb fókuszt alkalmazni, hogy legalább a szükséges előismereteket vázolni tudjam.

Ha mindenek ellenére a svájci–magyar kapcsolatok kutatására adja az ember a fejét, számításba kell vennie a rendelkezésre álló forrásanyag jellemzőit. A jelen dolgozatban felhasznált források szétszórva találhatók magyar és svájci archívumokban. A hozzáférés különböző feltételek függvénye, amely az én munkámban is egyenetlenségekhez vezetett. A Magyar Országos Levéltárban (MOL) a jelzetek sokszor nem egyeztek a meglévő állománnyal, ami többek között arra vezethető vissza, hogy az archívum egyes részei 1956-ban menthetetlenül elvesztek. Különösen a Népjóléti Minisztérium anyagaira volt jellemző, hogy már csak töredékekben léteznek. Egyes hiányosságok áthidalhatók voltak a Kommunista Párt Politikatörténeti Intézetében (PIL) található pártarchívum segítségével. A további forráskorpusz lelőhelyei magánkézben lévő kis és még kisebb gyűjteményektől (mint például a Svájci–Magyar Társaság hagyatéka, valamint a Karl Barth-levéltár Bázelben) egészen az állami archívumok nagy aktaállományaiig terjednek (ilyen a Svájci Szövetségi Levéltár, BAR Bernben).[15] Végezetül nagy segítséget nyújtott az állami dokumentumok publikálása Magyarországon és Svájcban.[16]

A két ország közös történelmének ábrázolása, különösképpen pedig a kölcsönös appercepció kérdése számos metodikai problémát felvet. Jelenleg éppen átalakulóban van a történeti-összehasonlító kutatás diszciplínája.[17] Ennek a viszonylag új keletű fogalomnak az a felfogás áll a hátterében, hogy ezentúl nem

[14] Dezsényi 1946. További címek a www.dodis.ch weboldalon.

[15] A multiarchívum használata tagadhatatlan előnyei mellett azzal a veszéllyel is járhat, hogy az ember maga is Vojtech Mastny felismerésére jut: *„the big surprise is that there was no big surprise"*. Mastny, akinek a fenti *bonmot*-t tulajdonítják, azt tapasztalta, hogy a Szovjetunióban újonnan hozzáférhetővé tett akták fényében sem tűnt fel más színben a hidegháború kezdete. N.B. azt nem említi, hogy melyik archívumot kereste fel 1997-ben. Vö. Smith 2000, p. 568.

[16] Ilyenek a Dálnoki-, Nagy- és Dinnyés-kormány kormányüléseinek jegyzőkönyvei a Magyar Országos Levéltár gondozásában, valamint Svájcban a Documents Diplomatiques Suisses (DoDiS).

[17] Már maga a névadás is vita tárgya. Az olyan régebbi fogalmakat, mint a politikai és diplomáciatörténet, a Leopold von Ranke-i tradícióhoz kötik a kritikusok, míg a „nemzetközi kapcsolatok történetének" van egy bizonyos politikatudományi mellékzöngéje is. A „nemzetközi történelem" fogalma, amely elsősorban az USA-ban, Akira Iriye munkássága nyomán elterjedt, német nyelvű területeken is toborzott magának híveket többek között Wilfried Loth, Jürgen Osterhammel és Ursula Lehmkuhl személyében. Vö. Loth et al. 2000. A nemzetközi kapcsolatok kutatásának német, francia, brit és amerikai tradícióit mutatják be elsősorban.

az adott állam intézkedései állnak a történetírás fókuszában, hanem a nemzetközi kapcsolatok társadalmak közötti kapcsolatokként (nemzetállami keretben) értelmezendők, amelyek a különböző politikai kultúrák, világképek, normák és értékek által meghatározottak.[18] Ezt a nézetet finomítja tovább Ludger Kühnhardt, aki „két egymással interakcióban lévő kulturális rendszer" kölcsönös appercepciójára helyezi a fő hangsúlyt, mivel ezek a rendszerek kölcsönösen befolyásolják egymást, és szükségszerűen mindkét oldalon meghatározzák az értékelési és magatartásmintákat – ennyiben írhatók le a nemzetközi kapcsolatok interkulturális kapcsolatokként.[19] Alexander Wendt a kormányzatok érdekeivel hozza egyenes összefüggésbe egy állam kultúráját. A triászhoz, amellyel Alexander George és Robert Keohane egy állam érdekeit jellemzi *(physical survival, autonomy, economic well-being)*, Wendt hozzáteszi a *collective self-esteem* fogalmát, amit a következőképpen indokol meg: „A kollektív önbecsülés egy csoport abbéli igényére utal, hogy tisztelet vagy státus tekintetében jól érezze magát a bőrében. Az önbecsülés alapvető emberi szükséglete az egyénnek, és egyike azoknak a dolgoknak, amit az egyén a csoporthoz tartozástól vár. Ennek a vágynak a kifejeződéseképpen csoportszinten is jelentkezhet az igény."[20]

Wendt ezzel szoros kapcsolatot hoz létre egy társadalom állami érdekei és kollektív identitása között nemzetállami kereteken belül, és új megvilágításba helyezi a külpolitikát, amely legalább részben mint az állam kollektív identitásának kifejezője szerepel. A kollektív identitás megformálásának mechanizmusai ennek folytán az adott állam vagy társadalom kilátásaira és kifelé irányuló intézkedéseire is kihatással vannak.

A kollektív identitás fogalma viszont távolról sem problémamentes. Kétségkívül magával vonja a különbözőségek megengedhetetlen egybemosását. A kritika, különösen német nyelvterületen, a fogalomban rejlő erőszakpotenciált veszi célba, a 20. századi német történelem tapasztalataira és például Carl Schmitt áldatlan szerepére hivatkozva – e nézőpont szerint a kollektív identitás fogalma tudományosan elutasított hatalmi politikai eszköz.[21]

[18] Ezt az Akira Iriye-től eredeztethető kutatási irányt Iriye a következőképpen foglalja össze: „A diplomáciai történelem kulturális megközelítésmódja a vágyak, álmok és az emberi tudat egyéb megnyilvánulásai felől vizsgál nemzetközi eseményeket." Vö. Iriye 1991, p. 214. Ehhez a felfogáshoz csatlakozik Lehmkuhl 2001, p. 403k.

[19] Kühnhardt 2000, p. 18.

[20] Wendt 1999, p. 236. Wendt itt a következő műre hivatkozik: George és Keohane 1980, pp. 217–238. A témához vö. még Hall 1999.

[21] A „kollektív identitás" fogalma körüli kritikáról nyújt áttekintést Straub 2004, pp. 277–303.

A fenti kritika valóban nagyon is megfontolandó. Való igaz – és erre több helyen kitérek majd –, hogy a kollektív identitások konstrukciója eszközévé válik a hatalmi politikának vagy a külpolitikának, amint ez kiviláglik a (nemzeti) identitáskonstruálás egyik lehetséges, itt Rodney Bruce Hall útmutatásai alapján idézett forgatókönyvéből is: 1. Egy közös történelem megalkotása, gyakran alapítómítosz formájában; 2. közös kultúra létrehozása, amely a közös nyelven vagy a közös valláson alapul; 3. a hazaként leírható földrajzi terület definiálása; 4. a lokális gazdasági területek bekapcsolása egy nemzeti gazdaságba; 5. közös kódok, intézmények és jogrend megalkotása.[22] Mindazonáltal nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy (új) identitáskonstrukciók csak akkor járnak a kívánt eredménnyel, ha már fennálló struktúrákhoz vagy (régi) összetartozás-érzéshez tudnak kapcsolódni. A kollektív identitások kialakítása hosszadalmas (tanulási) folyamat, amely megtámogatható a tudáselsajátítás rituáléinak a segítségével. Ám mindig szem előtt kell tartani, hogy konstrukciókról, tervezetekről és koncepciókról beszélünk, amelyek sohasem lehetnek minden vonatkozásban meghatározottak – ellenkezőleg: amint erre majd még több helyen rámutatok, a kollektív identitások konstruálása sokszor arra szolgál, hogy az önmagukban kényelmetlen kényszerítő erőket elleplezzék.

Egy tetszőleges identitás kialakításának elengedhetetlen feltétele a kint és a bent közötti különbségtétel, illetve a külső és a belső határ megszabása. A belső határ meghúzásánál Bernhard Giesen nyomán különböző természetű kódok között választhatunk: a primordiális kódok a kint és bent közti fő különbséget kötik az eredeti és látszólag változatlan eltérésekhez, míg a tradicionális kódok a közös viselkedési szabályokra és a szociális rutinra építenek, ahol különösen a kollektív emlékezet, valamint az alapítómítoszok játszanak fontos szerepet. Végül az univerzális kódok abban segítenek, hogy a kint lévő a tudásátadás és a meggyőzés eszközei által interiorizálódjék.[23] A határok kijelölése az adott társadalomban függ az énképtől és a mások által történő észleléstől.

A kollektív identitás fogalmának problémacentrikus megközelítése az alábbi következményekkel jár az államok közti kapcsolatok vizsgálatára: Mivel a külső kapcsolatok a belső identitástervezet fontos részei, minden kifelé irányuló politikai mező az adott ország kollektív identitástervezetének egyik kifejezője lesz. Ezek egyszerre lehetnek önmagukban ellentmondásosak, és mindazonáltal többszörös hatásúak. Ezenkívül az identitáskoncepciók mindig folytonosan

[22] Vö. Hall 1999, p. 9. Hall a nacionalizmuskutatás klasszikusainak (Ernest Renan, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm) nyomdokain halad.
[23] Vö. Giesen 1999, pp. 24–69.

változásban vannak, sosem tartósan szilárd képződmények.[24] Ennek az az oka, hogy az identitás (a habermasi értelemben) a diskurzusban születik és folyamatosan újratermelődik.[25] Az individuum, amely egy vagy több kollektívához tartozónak érzi magát, különböző társadalmi gyakorlatok és az azokból eredő anyagi és szociális életfeltételek gyújtópontjában áll.

Mellesleg az identitáskonstrukciók teljességgel kivonhatók a diskurzusból, ami egyfajta normaállításnak vagy – a politikai színtéren – egy doktrínának vagy ideológiának feleltethető meg. Krízisek idején megfigyelhető a konkuráló identitáskonstrukciók számának beszűkülése. Ezáltal ugyanis áthidalhatók és elfedhetők lesznek olyan társadalmi konfliktusok, amelyek az eltérő érdekekből, kompetenciákból, osztályokból, nemekből vagy foglalkozásokból erednek. Vagy, ahogy Kurt Imhof fogalmaz: Megteremtődhet egy éles körvonalú lojalitásszövetség határain belül létrejött társadalmon belüli közösség.[26] Ezzel, ahogy Max Weber írja, bizonyos kereteken belül egy, a közös jellemzőkben már fennálló hithez kapcsolódik.[27] Efféle célirányos összébb tömörülés figyelhető meg például kollektíven észlelt – valós vagy képzelt – veszélyhelyzetekben. Ezen a ponton elsősorban a magyarországi sztálinista érával kapcsolatban merül fel egy hivatalos oldalról képviselt kollektív identitás vagy ideológia legitimitásának kérdése, különösképpen politikai krízisek idején. Jürgen Habermas utal rá, hogy az ad-

[24] Teljességgel statikus koncepcióként értelmezve ugyanis félrevezetően sugallja azt a fogalom, mintha az emberek egy szilárd, változhatatlan és lényegileg kollektív egységhez tartoznának, egy olyan történet alapján, amely feltehetőleg közös sajátjuk, és ennek következtében kötelezve érzik magukat arra, hogy vészhelyzetben csoportként cselekedjenek és reagáljanak. Ebben a felfogásban az identitásfogalom az identitáspropagandához közelít. Vö. Wodak et al. 1998, p. 48k. Peter Wagner is utal rá: az identitás fogalma tulajdonképpen nem egyeztethető össze az identitás változékonyságával, ahogy az posztmodern vizsgálatokban bevett eljárás. Vö. Wagner 1998, pp. 44–72. Lényegi kritikát fogalmaz meg az identitásfogalom mint tartalomszegény redukció kapcsán Niethammer 2000.

[25] Vö. Wodak 1998, p. 61. Diskurzusfogalmát Habermasra alapozza. Vö. Habermas 1995.

[26] Vö. Imhof 1996, p. 177. Vö. Willems és Hahn 1999, p. 17. Az identitáskonstrukciók különösen könnyen támadhatók. A védelmükre előszeretettel társítják hozzájuk a becsületesség fogalmát. Vö. Vogt 1999.

[27] Max Weber szerint kiviláglik, „hogy a »nemzeti« gyűjtőnévvel összefoglalt közösségi érzések nem konkrét dolgot, hanem valami olyasmit jelölnek, amely nagyon különböző forrásokból táplálkozhat. Ezekben az érzésekben a társadalmi és gazdasági tagolódásban és a belső hatalmi struktúrában meglévő különbségek – a »szokáserkölcsökre« gyakorolt befolyásukkal együtt – szerepet játszhatnak, de nem feltétlenül játszanak szerepet (...). Forrása lehet ezeknek az érzéseknek továbbá a közös politikai emlék, a felekezeti, valamint nyelvi közösség és végül természetesen a fajra jellemző testalkat, a külső megjelenés is. Ez utóbbi gyakran sajátságos módon játszik szerepet." Weber 1992, p. 107.

minisztráció túlkapása a kulturális hagyományok területén végső soron legitimációs krízishez vezethet: „A szimbólumok kereskedelmi előállítása és adminisztratív tervezése kimeríti a nem valós érvényesítési igények normatív erejét. A legitimációteremtés önromboló lesz, mihelyt megteremtésének módusa felismerhetővé válik." Vagy más szavakkal: „Adminisztratív úton nem lehet értelmet teremteni."[28] De ha éppen ez, vagyis szimbólumok tervezése szükséges egy ideológia támogatásához, akkor az efféle szimbólumokra épülő identitástervezetek egy ideológia vagy állammaxima kifejezői lesznek, amellyel sérül a hagyományok és szimbólumok kétségbevonhatatlansága. Az érvényességi igények stabilizálása csak diskurzus segítségével mehet végbe.[29]

Azok a területek, amelyeken az individuum részévé válik a diskurzusnak, széles skálán mozognak a mindennapos társalgástól az állami vagy politikai nyilatkozatokon és üléseken át a tömegtájékoztatásig. Lévén a külső és belső közti határ meghúzása az identitás alapvonása, a diskurzusok által, valamint szociális rituálék segítségével egyidejűleg formálódik saját magunk észlelése és mások által történő észlelés. A diskurzus részben annak a recepciójából tevődik össze, amely a határ túlsó oldalán helyezkedik el. Ha az ember egy idegen kollektív identitás jeleire hagyatkozik, létrejön egy olyan tudáshalmaz, *tacit knowledge*, amely rendszerint sztereotípiák összessége, a bevezető Bibó István-idézet szellemében a saját identitás feltételeinek van alárendelve, amelyeket egyszersmind formál is.[30]

Mielőtt elkezdeném vizsgálni a kollektív identitás tervezeteinek különbségeit a különböző társadalmi szegmensekben, röviden kitérek arra, hogy milyen implicit tudás, *tacit knowledge* él a fejekben Magyarországról, illetve Svájcról.[31] Itt olyan diskurzuselemekről van szó, amelyek meglepően állhatatosnak bizonyulnak, és több társadalmi szegmensben általános tudás gyanánt vannak számon tartva. Ez a tudás lényegében a mai napig érvényben van. Szempontunkból a legfontosabb annak a tudásnak a szemügyre vétele, amely a vizsgált periódus (1944–1956) kezdetén fellelhető volt.

[28] Habermas 1973, p. 99.

[29] Vö. uo., p. 102.

[30] Wagner 1998, p. 58k. Vö. még Straub 1998, p. 103k és Pickering 2001. Hogy jelenleg hogyan használatosak a nemzeti sztereotípiák, az mindenekelőtt a sportújságírásban érhető tetten. Wernecken 2000.

[31] A *tacit knowledge* fogalmát Ikujiro Nonaka japán szerző vezette be a tudásmenedzsment területén. Jelentése: nem artikulált, de potenciálisan meglévő tudás. Vö. Nonaka és Takeuchi 1997.

Amióta 1999-ben Magyarország a Frankfurti Könyvvásáron zajos tetszést aratott, a német nyelvű olvasói piac nagyon is jól el van látva magyar szerzők műveivel.[32] De nem olyan régen még kizárólag útleírásokból ismerhette a svájci olvasó Magyarországot. Ez fokozottan érvényes az 1956 előtti ismeretanyagra. A sztereotip leírások világos képet adnak az akkori Magyarország-képről. A zofingeni iparos Hermann Eichenberger egy 1938-ban megjelent könyvben a következőképpen írja le első találkozását a magyar néppel az 1890-es években tett utazásai során: „Idegennek és szinte Európán kívülinek tűntek nekem ezek az emberek, akik annyira másképp, helyenként fantasztikusan szedett-vedetten voltak öltözve. Azt gondoltam: elértem a civilizált világ szélére."[33] A szerzőt lenyűgözi az ország, és még mielőtt továbbutazna Szerbiába, egy cigányasszonytól valódi gulyást és jó magyar bort rendel. Valamivel józanabb hangon tudósít egy 1889-ből származó útikalauz, a zürichi Orell Füssli Verlag gondozásában, a March és Leitha nevű osztrák határfolyóktól keletre fekvő országról: „Mert bármennyire is különbözzék e tőlük keletre elterülő világ a Nyugat országaitól, mindenképpen igen vonzó világ. (...) Budapest Európa azon nagyvárosai közé tartozik, amelyek sok más előtt érdemesek a látogatásra. A Kelet közelségének sajátos varázsa van a nyugati látogató számára. Pompás fekvése, lakóinak érdekes keveredése nem egy embert elbűvölt már, aki azt hitte, az európai civilizáció határára érkezett, ha úgy határozott, úticélját csak épp egy kicsit kiterjeszti Bécsen túlra."[34] Budapesten még egyfajta „a nyugati világban eleddig ismeretlen, de rendkívül tetszetős eredetiség" is megérinti az embert.[35]

Az I. világháború után csak minimálisan változott a kép, az útleírásokban a „civilkedő" Ausztria lesz az ellenpont. A berni E. von Waldkirch egy 1922-es magyarországi utazást követően „a magyarok tetterejéről" lelkendezik. Az útra mindamellett nehezen szánta el magát. „Magyarország – milyen romantikusan is cseng a fülünkben, ha Lenau cigányaira, a tüzes muzsikára, borra, a vad lovakra gondolunk. Melyikönket ne vonzana mindez? Azonban mindemellett az elmúlt évek híradásai is eszünkbe jutnak, a kommunizmus, a románok bejövetele, Károly király »szerencséje és bukása«. A fehérterror, a pribékek és a többi rémalak rosszhíre ellenére – amely a sajtó bizonyos köreiben menetrendszerű kísé-

[32] Az *Élet és irodalom* 2004. október 1-i számának összeállítása szerint a Frankfurti Könyvvásáron való 1999-es szereplés óta vagy 40 magyar szerző több mint 80 művét fordították le németre.

[33] Eichenberger 1938.

[34] Immendörfer et al. 1889, pp. 3–4.

[35] Uo., p. 3k és p. 55.

rője Magyarországnak – vállalkoztunk az utazásra."[36] Von Waldkirch optikájából nézve Magyarország a nyugati világ szövetségese a kommunizmus veszélyével szemben, amellyel neki már meg kellett küzdenie. De ugyanő érdekesnek találja a kommunizmusellenes „keresztény érdekközösséget" is, ahol a szerző szerint „a zsidó elem lenne a hangadó". A szerző vendéglátói bemutatkozásának hatására megváltoztatja a véleményét Magyarország jövőjére vonatkoztatva is: „Nem valami szívderítő, amit – három évvel a békekötés után – a helyszínen tapasztaltunk. A borús kilátásokat felderítették a magyar nép jótulajdonságai, amelyek arra a reményre adnak okot, hogy az eljövendő nagy feladatokat úgy sikerül megoldania, ahogy az az ország múltjához illik, mely évszázadokon át töltötte be az európai kultúra bástyájának nehéz posztját."[37]

Magyarország romantikus oldala ragadta meg a fiatal Max Frischt is, aki 1933-ban keletkezett *Ungarische Skizzen* című írásában úti élményei közül mindenekelőtt a paprikáról, a magyar borról, a cigányzenéről, az elegáns kávéházakról és „egy megalázott birodalom büszke Parlamentjéről" tudósít.[38] Magyarország az 1930-as években egzotikumnak számított.

A magyar irodalomról éppoly keveset tudtak Svájcban, mint Magyarországon a svájciról. 1928-ban közölt a *Nyugat* Denis de Rougement tollából egy cikket C. F. Ramuz svájci íróról, de elsősorban Gottfried Keller *Zöld Henrik*je talált méltatásra Szerb Antal *A világirodalom története* című művében: „Amint már mondtuk, Keller Der grüne Heinrichje (...) az egyetlen német realista regény, amely az orosz, francia, angol remekművek egyenrangú társa".[39] Akárcsak Keller, Ramuz műve is az 1940-es évek vége felé jelent meg magyarul. Svájc kapcsán csak a szokásos sztereotípiák éltek Magyarországon a szép és tiszta hegyi országról – Thomas Mann *Varázshegy*e itt is ismert volt –, a különös hegyvidéki emberekről és a csillagászati árakról: Kosztolányi Esti Kornélja egy 1927-es történetben például egy méregdrága rántottát vacsorázik Zürichben.[40] A svájci utazók is arról számolnak be, hogy hazájukat Magyarországon a nagyon gazdagok közt tartják számon. Hermann Eichenberger, E. von Waldkirch és Max Frisch is megjegyzik, hogy Svájc mint gazdag, következésképpen jólétben élő ország van a magyarok körében számon tartva.

[36] Von Waldkirch 1923, p. 1.

[37] Uo., p. 23k.

[38] Frisch 1976, pp. 39–45.

[39] Szerb 1941, p. 656. Magvető, Budapest, 1980.

[40] Kosztolányi 2000, pp. 5–11. http://mek.oszk.hu/00700/00745/00745.pdf

A svájci olvasótáborral ellentétben a koncertlátogatók jól ismerték Liszt, Kodály és legfőképp Bartók, valamint később Veress Sándor zenéjét.[41] A II. világháború idején magyar zenészek működtek Svájcban, akik magyar koncertprogramjuk révén jelentős mértékben hozzájárultak az ország világháború utáni megsegítését célzó gyűjtéshez. Ezenkívül 1949-ben Veress Sándor (1907–1992) Bartók-tanítvány személyében kiváló tanár és zeneszerző[42] került a berni konzervatóriumba, és a világhírű Végh-kvartett is rendszeresen játszott Bázelben.[43] Rendszerint igen nagy figyelmet fordítottak a magyar művészek a magyar repertoárra. Svájci komponistáktól Magyarországon Othmar Schoeck és (később) Arthur Honegger műveit játszották, ám ezek aligha érhették el a magyar zeneművek svájci népszerűségét.

Sajátos kultúrahordozó az idegenforgalom, amely mindkét országban fontos bevételi forrást jelent. Mivel valahogy el kell adniuk az országukat, az idegenforgalmi hivatalok kisszámú klisére redukálják az ország komplexitását. Ekképpen specializálódott Magyarországon a magyar idegenforgalom folklórbemutatókra az e célra berendezett fogadókban. Különösen a fővárostól nem messze fekvő Matyóföld lett kedvelt turistacélpont: remekül illett a „Kelet és Nyugat határán" szlogenhez, ahol Budapest jelentette a Nyugatot, és a vidék Keletet. A turisták kaptak enni-inni, láttak táncelőadásokat és megrendezett (látszat)esküvőket. Így vált a matyóföldi folklór a magyar falu legfontosabb reprezentánsává, hosszú távra meghatározva a külföldi országimázst.[44] Svájcban ugyanakkor a turizmus főként a hegyi életre korlátozódott, és egy-két városra, mint Genf és Zürich.

Magyarország egyik legfontosabb kultúrkincse a múltban is, ma is a gulyás. Nyugaton a 19. század elején lett ismert, amikor Bécsben felállítottak egy magyar gyalogezredet. Innen ered az ún. Wiener Gulasch, a tulajdonképpeni gulyás, ami azonban korántsem nemzeti étel, legalábbis ami a cseh-morva eredetét illeti, illetve magát az elnevezést (ami a világban *Gulasch*ként terjedt el, az magyarul a pörkölt). Jellemző módon egy 1888-as bázeli szakácskönyv két gulyásreceptje közül egyikben sem írnak elő paprikát! Holott a magyarokat már akkoriban

[41] Neves svájci zenekarok 1945 és 1956 között legalább húsz Bartók-művet adtak elő. A 20. századi zenei élet vezető személyisége a magyar kultúra követeként is működött. Vö. Fuchss 1973. Tiszteletére 1958-ban fesztiválr is rendeztek Bázelben.

[42] Budapesten többek között Kurtág György és Ligeti György voltak a tanítványai, Bernben pedig Heinz Holliger, Heinz Marti és Jürg Wyttenbach.

[43] A data.kammermusik.org című weboldal tanúsága szerint 1947 és 1956 között 22 koncertjük volt Bázelben. Mind a négy zenész – Végh Sándor, Zöldy Sándor, Janzer György és Szabó Pál – tanított emellett a bázeli zeneakadémián.

[44] Vö. Fügedi 1999, pp. 323–339.

megelőzte a hírük, hogy különlegesen csípős ételeket esznek.[45] Másfelől Svájcnak is megvolt a jól bevett helye a magyar szakácskönyvekben. Egy szintén 1888-ból származó szakácskönyv összesen nyolc, burgonyából, illetve sajtból készült svájci fogást sorol fel. A svájci csokoládé és a sajt már a századfordulón fogalomnak számított. A fondü viszont csak az 1980-as évektől indult magyarországi diadalútjára.[46]

Az 1950-es években új, igen hatékony médiummá fejlődött a mozi, amely minden eddig említett klisét egyesít. Nem sokkal az '56-os forradalom előtt került a német és svájci mozikba egy film *Ich denke oft an Piroschka* (Gyakran gondolok Piroskára) címmel.[47] A történet egy német diákról szól, aki egy külföldiek számára kimondhatatlan nevű faluban, Hódmezővásárhely-Kutasipusztán tölti a vakációt, és közben beleszeret Piroskába... A filmbe belezsúfolták szinte az összes említett klisét: az életvidám Piroskát, az egzotikus kiejtést, a sok és csípős ennivalót, a tarka népviseletet és táncokat, a zokogó hegedűszót és a nagy, bonyodalmas szerelmet. Az emberek mind nagyon szeretetreméltók, jóllehet kicsit együgyűek, és az összes magyar alacsonyabb és sötétebb hajú a szőke németnél. Egy állandósult operettben élnek. Németországban ez a film a 17. lett a részt vevő 495 film közül a legtöbbet látogatott filmek versenyén.[48] Hasonló nézettséget feltételezhetünk Svájcban is. Még ennél is sikeresebb volt a 2. helyre feljutó *Sissi* című film, Romy Schneiderrel a címszerepben. A *Sissi* hazafias film, melodráma, mese és pompázatos biedermeier idill egyben. A benne szereplő magyarok – az élen Andrássy gróffal – részben hazájukat szerető, büszke nemesek, részben pedig nagyon jólelkű, folyton mulatozó, a császárhoz hű emberek. A császárné meseszép vidéki tájakon utazik keresztül házfalakon száradó paprikafüzérek mentén, libagágogás közepette. Magyarország itt is egy romantikus operett kulisszájaként tűnik fel, még ha nem is az ország bemutatása volt a játékfilm központi témája.[49]

[45] A gulyás történetéhez vö. Der Standard, 23. April 2004. Svájci gulyásreceptekhez lásd: Schneider-Schläth 1888³, p. 123.

[46] Vö. Csifray 1888. A Svájc kulináris jelentőségéről szóló információkat Tréfás Sándornak köszönhetem. Még a genfi cukrász, Gerbeaud neve említhető ebben a kontextusban, aki a máig leghíresebb budapesti cukrászdát alapította. Állítólag a Bergell hegységből is telepedtek le cukrászok Budapesten.

[47] *Ich denke oft an Piroschka* (ném. 1955). Rendezte: Kurt Hoffmann. Játsszák: Liselotte Pulver, Gunnar Möller és mások.

[48] Wilfried Berauer, SPIO, Wiesbaden szíves közlése. További értékes adatokkal szolgált Manfred Thurow, Bázel.

[49] Sissi (osztr. 1955). Rendezte: Ernst Marischka, játsszák: Romy Schneider, Karlheinz Böhm és mások. Svájci témájú magyar filmekről nincs tudomásom. Először a *Die Schweizermacher* című

Ezeken túl számos további kultúrahordozó létezik, amelyekre nem áll módomban most részleteiben kitérni. Svájcban a híres pusztaötös vagy ún. „magyar posta" látványos lovas figurája a magyarok lovagiasságának és lovaglóművészetének állít emléket. A magyarországi Svájc-kép kialakulásában pedig a biedermeier korába visszanyúló magyar kártya lapjai játszanak fontos szerepet, amelyen a Tell Vilmos-legenda szereplői helyettesítik a királyokat és dámákat.[50]

Ahogy már szó volt róla, a fent vázolt tudás és a sztereotípiák általánosan elterjedtnek tekinthetők. Visszatérve a kollektív identitás fogalmának kérdéskörére az alábbiakban kísérletet teszek olyan alcsoportok, illetve szegmensek felállítására, amelyeken belül ezek az észlelések pontosabban megragadhatók. Felmerül a kérdés, hogy vajon a társadalom ezen területei saját észlelési mintákkal rendelkeznek vagy országuk átfogó, hivatalos kollektív identitásának rendelődnek-e alá. Egyének mindaközben természetesen érezhetik magukat többféle csoporthoz tartozónak: svájciként például lehet valaki protestáns vagy katolikus, német vagy olasz anyanyelvű, avagy tekintheti magát egy gazdasági ágazat szereplőjének.

A differenciálás alapjául szolgáló kritériumok megválasztásánál jól kezelhető megoldásnak ígérkezik az elitkutatás eredményeinek felhasználása.[51] Az érték-elit fogalmával, amely a Vilfredo Pareto és Gaetano Mosca nevéhez fűződő hatalomteóriából ered, legkésőbb az 1960-as évektől szembehelyezkedett a funkcionális elit fogalma. Azóta a kutatás a pozíció elit, a reputációs elit és a döntéshozói megközelítés körül folyik.[52] Ez utóbbiakat ötvözi Ralf Dahrendorf az egykori NSZK felső rétegében végzett vizsgálatában. A társadalom hét olyan területét különbözteti meg, ahonnan elitek verbuválódhatnak: 1. gazdaság; 2. politika, azon belül kormányzati tagok, politikai tisztviselők, országgyűlési képviselők és pártképviselők; 3. felsőoktatás és képzés; 4. egyházak; 5. a színház és film, sajtó, rádió és televízió, sport és szabadidőipar prominensei; 6. tábornokok és admirálisok; 7. bírók, ügyvédek és ügyészek.[53] Én négy olyan területre korlátozom a

Rolf Lissy-film (1978) ért el Magyarországon is sikereket. Ezenkívül a svájci színházakban közönségsikerre számot tartó operettek közvetítettek még sztereotip Magyarország-képet, lásd Johann Strauss *Cigánybáró*ja és Kálmán Imre operettjei.

[50] Vö. *Neue Zürcher Zeitung* Nr. 162. (15./16. Juli 1989.)

[51] Jó összefoglalót nyújt Harter et al. 2003, pp. 18–28.

[52] Vö. Stammer és Weingart 1972, p. 146.

[53] Vö. Dahrendorf 1961, p. 179k. A neofunkcionalista Joseph Nye és Robert Keohane is utalnak az „*Elite socialization*" fontosságáról szóló elméletükben az egyes államok közti kormány- és parlamentközi kapcsolatok szükséges figyelembevételére, valamint a gazdaság és társadalom világából érkező ágensek szerepére. A neofunkcionalistákról és a rokon elméletekről ad áttekintést Dougherty et al. 2001⁵, pp. 505–552.

kutatást, amely svájci–magyar viszonylatban a leginformatívabbnak számít: politika és diplomácia, gazdaság, egyházak és emigráció, illetve külföldi kolóniák. Ezeken a szegmenseken belül a továbbiakban aligha tudok részletekbe menően foglalkozni a diskurzus létrejöttével, így kénytelen vagyok egységes kollektív identitásokat feltételezni, illetve megkísérelni azok belső ellentmondásainak feltérképezését.

A kialakított kereteknek megfelelően kísérletet fogok tenni arra, hogy (némileg redukált) széles látószögben vázoljam a Svájc és Magyarország közti kapcsolatokat. Az átláthatóság érdekében kronologikusan fogok haladni, három periódusra osztva a vizsgált időintervallumot: közvetlenül a világháborút követő szakaszra 1944/45-től kb. 1948/49-ig; a hidegháború kezdeti fázisára 1956 őszéig – az 1956. október 23-án kezdődő forradalmat külön periódusként kezelem. Dolgozatomat az 1956 utáni történelem svájci–magyar vonatkozásaira való kitekintéssel zárom. A periódusokon belül a Magyarországról, illetve a Svájcról kialakult képet különböző területeken vizsgálom: a két állam közötti hivatalos kapcsolatok, a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok, az egyházak és az emigráció terén, hogy végül – mintegy a fenti kategóriák olvasztótégelyeként – a háború utáni svájci Magyarország-segélyt (a továbbiakban: Ungarn-Hilfe) vegyük szemügyre.

II. A VILÁGHÁBORÚ UTÁN

„Mit is mondtunk? A három hónap rövidesen lejár, és újra elhagynak bennünket fiatal vendégeink. Vajon mennyi időre? Viszontlátjuk-e még egymást az életben? A szívetekbe zártatok-e minket? Fogtok-e később, ha Svájcról hallotok, egy jó szót szólni értünk, mondván: ó, nem is olyan rosszak azok a svájciak, még ha kicsit túl sokat képzelnek is magukról a hegyeik, a sajtjuk, a gépeik és az emberszeretetük kapcsán!"[54]

1. Bevezetés

A hadicselekmények 1945. májusi befejezte a nagyhatalmak egyre növekvő bizalmatlanságát hozta magával Európában. A nyugati szövetségesek és a Szovjetunió fegyveres összefogása az európai nemzetiszocialista uralom és Japán ellen nehezen volt átmenthető a háború utáni időszakra. Több konferenciát rendeztek azzal a céllal, hogy a nagyhatalmak Európa számára – és az ENSZ megalapításával az egész világra nézve – megalkossanak egy háború utáni rendet. Függetlenül ezektől a világméretű tervektől egyes kis államok, mint Svájc és Magyarország, már jó ideje igyekeztek magukat pozícionálni a háború utáni Európában. Ám az uralkodó erőviszonyok jóval kedvezőbb teret hagytak a harcok befejezte után a nagyhatalmak – a Szovjetunió, az USA és Nagy-Britannia – elképzeléseinek, mint a kis államokéinak. Érezhetők voltak a Szovjetunió és a nyugati szövetségesek közötti feszültségek 1945 nyarán a potsdami konferencián, amely után alig néhány nappal az USA Hiroshima és Nagasaki ledobásával demonstrálta az egész világ előtt katonai fölényét. A számos atom-megállapodás ellenére ezzel kezdetét vette a fegyverkezési verseny, amely lényegében meghatározta a hidegháborút annak teljes időtartama alatt. A bizalmatlanság minden adandó alkalommal kiütközött. Egyetlen külügyminiszteri konferencián (1945. október, London; 1945. december, Moszkva; 1946. április–július, Párizs) sem sikerült a győztes hatalmaknak az eldöntendő kérdésekben megegyezniük. Ennek az egyet

[54] Frey (é. n.), p. 144.

nem értésnek volt a következménye, hogy regionális konfliktusok kerültek az ideológiailag megosztott világ nyilvánossága elé. Elsőként Lengyelország, Görögország, Törökország és Irán került terítékre. Sztálin bizalmatlansága a Nyugattal és az USA túlzott biztonságra törekvésével szemben ezeket a konfliktusokat világméretűvé növesztette.

Hogy ezért a fejleményért elsősorban ki volt a felelős, az az ideológiailag hosszú időn keresztül puhított kutatás utórezgései közepette csak Jeremy Suri paradox megfogalmazásában adható találóan vissza: „A közelmúltban hozzáférhetővé vált források volt kommunista országokból a szovjet agresszió primátusát hangsúlyozzák. Az egyesült államokbeli és nyugat-európai dokumentumok teljesebb vizsgálata Amerika túlzott reakciójáról árulkodik. Ezek következtében többszörös, egy időben zajló hidegháború képe rajzolódik ki. A szovjet hidegháború (...) gyakorlatilag egy sztálinista kísérlet volt a bel- és külföldi riválisokkal szembeni, erőszakkal megszerzett abszolút biztonság elérésére. Az amerikai hidegháború (...) az Egyesült Államok erőfeszítése volt a fő értékek és érdekek nemzetközi dominanciájának (erősebb) hatalmi befolyás általi biztosítására."[55] Ebben az időszakban a sivataggá lett Európa újjáépítésére tett valamennyi javaslat Moszkva és Washington (ill. London) ellentétes álláspontjával volt átitatva. S hiába voltak az ellentétek eleinte tisztán katonai természetűek, rövid időn belül a politikai, gazdasági és kulturális élet gyakorlatilag valamennyi területére beszivárogtak. Minden nyilvános beszéd és cselekedet alkalmat szolgáltatott arra, hogy a felek a világ nyilvánossága előtt állítsák reflektorfénybe saját pozíciójukat.

A nagyhatalmak antagonizmusa Magyarországra és Svájcra is kihatással volt. Winston Churchill fultoni (1946. március 5.) és zürichi (1946. szeptember 19.) beszéde nagy visszhangot váltott ki mindkét országban. A szövetségesek 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződése Bulgáriával, Finnországgal, Magyarországgal, Olaszországgal és Romániával bebetonozta a szövetséges befolyási övezeteket. Hiába igyekezett Franciaország a nagyhatalmak között újabb hatalomként megjelenni, efféle ambíciókhoz szűk volt a mozgástér.

1947. március 12-én Harry Truman amerikai elnök kihirdette új külpolitikai doktrínáját a kommunizmus feltartóztatására, amit Keleten a Szovjetunió, a szocializmus és a kommunizmus mint ideológia és világszintű mozgalom elleni politikai háború deklarálásaként értékeltek.[56] Erre válaszolt Andrej Zsdanov helyettes szovjet külügyminiszter és propagandamegbízott a Kominform 1947. szeptember 19-i alapító ülése alkalmából a két világról szóló elméletével, előraj-

[55] Suri 2003, p. 227. Megszámlálhatatlanul sok publikáció foglalkozik a hidegháborúval. Az USA-beli kutatásról ad áttekintést pl. McMahon és Paterson 1999[4].

[56] Vö. Neval 2003, p. 278.

zolva a szovjet blokk Nyugattal szembeni konfrontációs irányvonalát egészen Sztálin haláláig.[57] A következő lépés a hidegháború irányában az amerikai külügyminiszter George C. Marshall 1947. június 5-i harvardi beszéde volt, amelyben kihirdette a működő világgazdaság felélesztésére irányuló tervét. A tervet a Szovjetunió mint szovjetellenes blokk létrehozására irányuló kísérletet elutasította, és a szovjet delegáció július 2-án elhagyta a négy miniszter részvételével tartott párizsi konferenciát. A Marshall-tervvel foglalkozó konferenciát a szovjet befolyási övezet államai testületileg bojkottálták, míg a nyugati országok – ideértve Svájcot is – lezárták az Európai Újjáépítési Programot (Marshall-terv), és életre hívták az OECC-t (Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete). Ezenkívül 1947. október 30-án 22 nem kommunista állam, köztük Svájc, aláírt egy Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezményt (General Agreement on Tariff and Trade, GATT), amelyben még Csehszlovákia is részt vett. Nyugat-Európa gazdasági integrálásának erőltetése kétségkívül hozzájárult a Szovjetunió keményebb kelet-európai fellépéséhez.[58]

1947-ben elindult a pszichológiai hadviselés is, elsősorban rádióadások útján, az *Amerika Hangja* és a *Szabad Európa Rádió* megalapításával. Keleten *Kominform* néven újra életre hívták az 1943-ban feloszlatott *Kommunista Internacionálé*t, amellyel Nyugaton is nyomást tudtak gyakorolni a kommunista pártokra.[59] Ezzel elsősorban Moszkva próbálta a Szovjetunióval határos államokat ugyanarra a politikai és gazdasági platformra hozni, ami időnként Sztálin és Tito közötti hatalmi harcokhoz és Jugoszlávia kommunista blokkból való kiközösítéséhez vezetett. A szovjet befolyási övezet számos államában megteremtődtek a sztálini típusú kommunista diktatúrák feltételei. Az új népi demokráciákat gazdasági szerződések segítségével láncolták a Szovjetunióhoz – és 1948-ban egy államcsíny után oda társult Csehszlovákia is.

Végül a német kérdés mentén konfrontálódtak a nagyhatalmak. A Szovjetunió joggal vádolta a Nyugatot azzal, hogy Németország nácitlanítását csak félgőzzel hajtotta végre. Végezetül a nyugatnémet megszállási övezetnek egy saját valutával történő gazdasági integrálása lett a berlini válság megoldása, amivel 1948 nyarán a hidegháború el is érte első csúcspontját.[60]

Ezzel megteremtődött egy kétpólusú rendszer mátrixa, amely a következőkben az összes politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális területre kiterjedt. Miután a doktriner külpolitika áttevődött világpolitikai színtérre, és a nagy ellenfelek

[57] Boterbloem 2004, p. 312.
[58] Vö. Neval 2003, p. 278k.
[59] Vö. uo., p. 280.
[60] Vö. uo., p. 251.

visszahúzódtak állásaikba, szívóhatásukat világszerte kiterjesztették valamennyi államra: nem volt más út, mint csatlakozni vagy a nyugati, vagy a keleti blokkhoz.[61] Az egyre élesebbé váló fenyegetettség a belső diskurzus lehetőségeit is tovább szűkítette, és ezzel az alternatív identitáskonstrukciók számára is csökkent a mozgástér. Nemigen tudta magát egy állam sem kivonni e fejlemény alól, s a konfliktus növekvő mértékben befolyásolta az egyes ember cselekedeteit és élményvilágát is. Ami az egyes államok identitástervezeteit illeti, mindenütt megfigyelhető volt a kérdés kivonása a diszkurzív szintről, ami azzal a következménnyel járt, hogy a belső és külső ítéletalkotás kikerült a társadalmi és politikai fejlődési folyamat dinamikájából. A svájci történész, Jean Rudolf von Salis svájci kontextusban találóan nevezte ezt a folyamatot „a szellem fellegvárába való visszavonulásnak".[62]

2. A svájci külpolitika vezérfonala: a Petitpierre-doktrína

Svájc lakossága megünnepelte a II. világháború végét. A Bundesrat 1945. május 8-ára hálaadó istentiszteleteket és harangzúgást rendelt el. Néhol békefákat ültettek. Bázelben megrohamozta a lakosság az elzászi határt, úgyhogy másnap szigorúan le is kellett zárni.[63] De a nagy örömben sem lehetett a lakosság előtt titokban tartani, milyen jelentős problémákkal kell Svájcnak szembenéznie, hogy helytállhasson a háború utáni Európában.

A kis európai államok külpolitikai törekvései kényszerűen az újonnan lefektetett politikai, gazdasági és katonai keretek között mozoghattak. Svájc külpolitikai irányvonalát Max Petitpierre kormánytag határozta meg, olyannyira, hogy a szakirodalomban a Truman-doktrína mintájára Petitpierre-doktrínáról is szokás beszélni. Előzménye Marcel Pilet-Golaz kezdeményezése – maga is kormánytag, Petitpierre elődje a svájci külügyminisztérium (EPD) élén, aki az el-alameini és sztálingrádi német vereségek után egy szigorúan titkos szekciót hozott létre a háború utáni időszak előkészítésére. Pilet-Golaz akkoriban hivatali elődje, Giuseppe Motta abszolút semlegességének megváltoztatásán fáradozott. Pilet-Golaz felfogásának lényege az volt, hogy a svájci semlegesség pozitív

[61] Az el nem kötelezett államok mozgalma Indiával és Jugoszláviával az élen az indonéziai Bandungban tartott 1955-ös konferencia eredményeként vette kezdetét, amelyen 23 ázsiai és hat afrikai ország küldöttei vettek részt. A mozgalom 1961-ben alakult csak meg az első belgrádi csúcskonferencián. A mozgalom azóta is létezik.

[62] Vö. Von Salis 1969², p. 203. Az idézet egy 1961-es lenzburgi előadásból származik.

[63] Vö. Chiquet et al. 1995, pp. 47–50.

felhangot kaphat a jó szolgálatok kiépítése révén – mindenekelőtt az idegen érdekek képviseletével, de fokozott humanitárius tevékenység formájában is.[64] Az ezzel foglalkozó titkos részleg főnöke, Daniel Secrétan a következőket nevezi meg a kormánynak írott egyik jelentésében egy jövőbeli külpolitika három alappillérekként: függetlenség, jólét és nemzetközi szolidaritás. A semlegesség maximáját ő nem vonta kétségbe.[65] A háború utáni tervek vezérfonalai hamar felismerhetővé váltak: a semlegesség fenntartása mellett hozassék létre a háború sújtotta Európával való nemzetileg koordinált szolidaritás kinyilvánításaképpen a *Schweizer Spende* elnevezésű segélyszervezet. A diplomáciai kapcsolatok egyengetése a mindenkori államok hivatalos ideológiájától függetlenül új piacokat is ígért a svájci gazdaságnak. A diplomáciai kapcsolatok egyetemességére vonatkozó elv egyik korai előjele volt az Oroszországhoz, ill. a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok újrafelvételének megkísérlése.[66] E szándék durva visszautasítása a Szovjetunió részéről Pilet-Golaz 1944. decemberi lemondásához vezetett. Utódjául – akarata ellenére – Max Petitpierre neuenburgi felsőházi tagot (Ständerat) választották.[67]

Petitpierre hivatalba lépésekor, 1945 februárjában a helyzet kicsit sem volt barátságosnak mondható: a semlegességi politikát folytató Svájc abban az időben mind Nyugaton, mind Keleten igencsak népszerűtlen volt. Charles de Gaulle megszakította vele a diplomáciai kapcsolatot. Cordell Hull amerikai külügyminiszter már 1944 tavaszán azzal fenyegetőzött, hogy Svájcnak következményekkel kell számolnia, ha nem adja fel semlegességi politikáját. Svájc nyugati határának felszabadítása után, 1944 augusztusában a szövetségesek megtagadták életfontosságú nyersanyagok Svájcba szállítását. Rásütötték a háborús nyerészkedő bélyegét, mondván, semmivel nem járult hozzá a háború kedvező végkimeneteléhez. A semleges demokrácia imázsa – Svájc Németország felé hajló politikájával tetézve – tartós károkat szenvedett.[68] Nemcsak a nyugati szövetségesek viselkedtek Svájccal szemben kifejezetten ellenségesen, hanem a Szovjetunió

[64] Vö. Möckli 2000, p. 41. Giuseppe Motta külpolitikájáról lásd Von Salis 1941.

[65] Vö. Möckli 2000, p. 59.

[66] Vö. uo., p. 64. és 73.

[67] Hogy a külpolitikában járatlan 45 éves neuenburgi tanácsost EPD-elöljárónak választották, az annak volt a jele, hogy egyetlen politikus sem akarta a kényes helyzetben megégetni magát. Párhuzamként lásd a háború utáni időszak első magyar külügyminiszterét, Gyöngyösi Jánost. Vö. 98. lj.

[68] Zehnder 1980, p. 15. Az első árukat a racionálás jegyében egészen 1945 őszéig visszatartották, a teljes feloldás pedig 1948-ig váratott magára. Nagyon rossz volt a nyersanyagellátás – különösen a széné –, amely nemcsak az iparban, hanem a háztartásokban is fennakadást okozott a főzés és fűtés terén. Korlátozták a hozzáférést az elektromos áramhoz is.

is élesen kritizálta. 1918 óta nem álltak diplomáciai kapcsolatban, Marcel Pilet-Golaz is nyomatékosan távolságot tartott, kizárólag a kereskedelmi delegációk cseréjéről születtek megegyezések.[69] Hitler 1941. júniusi szovjet rajtaütése következtében nem indult virágzásnak a kereskedelem Svájc és a Szovjetunió között, és a delegációk cseréje az erről rendelkező határozat ellenére sem történt meg.[70] Ezek a keretfeltételek jelentősen megnehezítették Svájc dolgát a háború utáni normalizálódást illetően.

Rosszul alakult továbbá Petitpierre együttműködése a részlegvezetőjével, a tapasztalt Walter Stucki diplomatával is. Petitpierre maga köré gyűjtött néhány szakértőt,[71] és ezzel hátrább szorult a háború utáni helyzet előkészítéséért felelős szekció, amelyet elődje hívott életre. A teljes Petitpierre-érában nem több mint háromtucat ember kezében volt a döntés a külpolitika irányultságáról. Külügyi kérdésekben csak a semlegességi elv nagyratartásában mutatkozott konszenzus. Ez Petitpierre tizenhat éven átívelő hivatali ideje alatt sem sokat változott. A történész Daniel Frei találóan jegyzi meg: „Így válik erény a szükségből, így nyer a szolidaritás erényétől a semlegesség szükségszerűsége mintegy etikai ragyogást. Az önigazolási kényszert egyelőre sikerült áthidalni. De mindennek megvan az ára: s ez jelen esetben a semlegességnek mint a svájci külpolitika legfelső politikai maximájának az egészen a mozgástér blokkolásáig terjedő megerősítése volt."[72] A semlegességi elv merev értelmezése húzódott meg Svájc elmaradt ENSZ-csatlakozása mögött is. Igaz ugyan, hogy a semleges államok meghívást sem kaptak az ENSZ San Franciscó-i alapítógyűlésére, de Petitpierre nem is vette komolyan fontolóra a csatlakozás lehetőségét, mi több, nem bocsátotta nyilvános megvitatásra a svájci álláspontot – s ezzel ki is vonta az identitáskérdést a diskurzusból.[73] Petitpierre később sem változtatott véleményén, csak amikor a semleges államokat is felkérték az együttműködésre, és egy belső szakértői kör pozitívan állt Svájc csatlakozásához. A semlegesség elvét azonban továbbra is minden körülmények között fenn akarta tartani, ami végül is meghiúsította a csatlakozást. Ekkor kezdett Svájc inkább a nem kormányzati nemzetközi szervezetekhez

[69] Svájc 1918 novemberében szüntette be a kapcsolatait a Szovjetunióval, és egészen 1927-ig érvényben volt a totális gazdasági és kereskedelmi blokád. 1933-tól életbe lépett egy kompenzációs alapú kereskedelmi szerződés, amelyet 1941 februárjában megújított egy gazdasági egyezmény. Vö. Frech et al. 2002, p. 197.

[70] Vö. Steffen 1995, p. 46kk.

[71] Név szerint Paul Ruegger londoni-svájci nagykövetet; Carl Jakob Burckhardt párizsi svájci nagykövetet és William E. Rappard-t, a Genfi Egyetem professzorát.

[72] Frei 1980, p. 168k.

[73] Vö. Möckli 2000, p. 110.

közeledni.[74] Aztán Genf európai ENSZ-centrummá válása 1947 áprilisától magasabb presztízst kölcsönzött Svájcnak a nemzetközi közösség szemében, amivel legalább részben kompenzálni tudta a világszervezettől való távolmaradás és általában a semlegességi politika által generált deficiteket.

A semlegességi elv efféle felfogása szabadságot biztosított Petitpierre számára arra, hogy „megtehessen valamit anélkül, hogy másvalamit el kelljen tűrnie; egyértelmű szolidaritást vállalhasson a Nyugattal, és az országot egyszersmind semlegesnek deklarálhassa".[75] A semlegességi elvet járulékos intézkedések kísérték, azzal a célkitűzéssel, hogy ezek a semlegességi politika negatív velejáróit kompenzálják, illetve, hogy annak nemzetközi szavahihetőségét erősíteni tudják.[76] Az első ilyen szellemben fogant kiegészítés volt az ún. szolidaritási elv.

Szolidaritáson mindenekelőtt a letarolt Európa újraépítésére szánt, többek között a *Schweizer Spende* intézményei és régi magánszervezetek – Nemzetközi Vöröskereszt, Svájci Vöröskereszt – általi segítségnyújtást értették. 1945 nyarán még egy olyan, „Fehér könyv a semlegességi politikáról" című kiadvány megjelentetését is fontolóra vették az EPD-ben, amely a Nemzetközi Vöröskereszt, a *Schweizer Spende,* valamint a külföldi érdekképviselet és a menekültellátás svájci kérdéseit taglaló cikkeket tartalmazott volna. Jóllehet az EPD 1947-ben elállt ettől a tervtől, az vitathatatlan, hogy az intenzív humanitárius tevékenység motivációja nem kis százalékban politikai volt, és a semlegesség igazolására, illetve kompenzálására szolgált.[77] Ezt maga Petitpierre is kertelés nélkül beismerte az Alsóház (Nationalrat) külpolitikai bizottsága előtt: „(H)a Svájc meg akarja erősíteni nemzetközi helyzetét, és fel akar készülni a várhatóan nagyon kemény vitákra, mindent meg kell ragadnia, hogy igazolja semlegességi politikáját. Ebben a vonatkozásban kijelenthetem, hogy a Külügyminisztérium – az Alsóházzal egyetértésben és a többi minisztérium tudomásával – arra törekedett, hogy a háború áldozatainak érdekében kifejtett tevékenységét tovább fokozza."[78] Még világosabban fogalmazott az EPD politikai részlegének akkori vezetője,

[74] E doktriner magatartást, amely szerint katonai vagy politikai szervezetekben nem, kizárólag műszakiakban vesznek részt, 1954-ben az EPD jogi osztályának akkori vezetőjéről, Rudolf Bindschedlerről elnevezett Bindschedler-doktrína kőbe véste. Vö. Wenger et al. 1997/98, p. 18k.

[75] Neval 2003, p. 131k.

[76] Vö. Möckli 2000, p. 129.

[77] Vö. uo., p. 135k.

[78] Réunion des présidents des gouvernements cantonaux, 23.5.1945. Commission des affaires étrangères du C. N. 23.5.1945. Documents Diplomatiques Suisses. Diplomatische Dokumente der Schweiz. Documenti Diplomatici Svizzeri, Internet-Datenbank DoDiS, <http://www.dodis.ch>, DoDis-320.

Alfred Zehnder egy 1980-as visszaemlékezésben: „A különböző feszültségek végül is egészen más módon találtak feloldásra, amire a külföld fel is figyelt, méghozzá a Svájc által felmutatott segítőkészség révén, melyben különleges jelentőség jutott a *Schweizer Spendé*nek. Minden tárgyalásnál többet segítettek az élelmiszer- és ruhaadományok, hogy áttörjék a bizalmatlanság, az irigység és a hamis híresztelések frontját. (...) Mindaközben feltűnő, hogy éppen Franciaország profitál a legtöbbet ezekből az akciókból, az az ország, amely az országunkkal szembeni különlegesen erős ellenérzésével tűnt ki a többi közül. (...) Milyen messzire jutottunk segélyakcióinknak köszönhetően egy új és jobb országimázs felé, 1944–45-tel összehasonlítva!"[79] Igaz, végül ez a kormányzati terv is kritikába ütközött. Az egyházi zsinat elnöke, Max Wolff zürichi főbíró már 1945 májusában figyelmeztetett: „Ne képzeljük be magunknak, hogy efféle bűnök (mint a Hitler és Mussolini felé irányuló szimpátia vagy az embertelen menekültpolitika) jóvátehetők a *Schweizer Spende* és a szükséget szenvedő külföldi egyházak támogatása által."[80] Ez azonban nem rettentette vissza a kormányt, hogy az összes létező magán-segélyhálózatot a maguk tétova külpolitikájának kompenzálására és igazolására hasznosítson.[81] Petitpierre – különösen az 1946-os Washingtoni Egyezmény miatti csalódottságában – mindent a svájci segítőkészségre tett fel. A segítségnyújtás nemzetközi koordinációján is fáradozott, például az 1946. decemberi csatlakozással a Nemzetközi Menekültügyi Szervezethez (*International Refugee Organization*, IRO), az UNESCO újraépítési programjának támogatásával vagy a részvétellel a nemzetközi gyermekalapban. Ebben a szellemben értendő Alfred Zehnder definíciója is egy 1957-es írásában: „A külpolitika (...) nagyon szerteágazó fogalom. Gyakorlatilag egy állam minden kifelé irányuló politikai tevékenységét lefedi, bármely technikai területre irányuljon is az."[82]

A semlegességi elv egy további velejárója volt az egyetemességi elv. Magam Daniel Frei nézetét osztom, aki azt írja: „(...) az egyetemesség hangsúlyozása is arra szolgál, hogy igazolja a semlegesség létformáját és e speciális létezésmód politikai-erkölcsi védelmét, és az egyetemesség ezzel további választ is nyújt a fenyegető elszigetelődés és megvetés kihívásaira közvetlenül a II. világháború vége után."[83] Svájc annyira igyekezett diplomáciai kapcsolatokat építeni, hogy hajlandó volt ideiglenes kormányokat is elismerni, még mielőtt ezek választás

[79] Zehnder 1980, p. 29.
[80] Max Wolff, idézi: Tanner 1996, p. 29.
[81] Möckli 2000, p. 209.
[82] Zehnder 1957, p. 12.
[83] Frei 1980, p. 170.

vagy békeszerződések útján legitimációt nyertek volna.[84] Ezt az a tény is megkönnyítette, hogy a svájci gazdaságot nem gyengítette meg a háború, és komoly hitelkerettel rendelkezett, amely nem egy bilaterális egyezmény megkötésénél bevetésre is került.[85]

A legnagyobb deficitet az jelentette, hogy Svájcnak semmiféle diplomáciai kapcsolata nem volt az új nagyhatalommal: a Szovjetunióval. Miután 1944 novemberében csődöt mondott Pilet-Golaz ügyetlen közeledési kísérlete, csak két hónapi kemény tárgyalás árán valósult meg 1946. március 18-án Belgrádban a kapcsolatfelvétel. Ez is csak azután, hogy néhány Svájcban őrzött orosz internáltat sikerült kicserélni a Vörös Hadsereg által Budapesten letartóztatott svájci diplomatákra. Cserében Svájc lemondott az oroszországi svájci kisebbség háborús és forradalmi kárpótlásáról. Végezetül a Szovjetunió elállt attól a követelésétől, hogy Svájc kérjen bocsánatot szovjetellenes politikájáért.[86]

Mindemellett Európa többi államával is minél előbb fel kellett venni a kapcsolatot, elsősorban azért, hogy az adott országokban biztosítva legyen a svájci érdekek védelme, és hogy mihamarabb kiépítsék a kereskedelmi kapcsolatokat, akár annak ellenére is, hogy a legfontosabb előfeltételek még hiányoztak ehhez: „Németország kapitulációja után sem lehetett egykönnyen újra feléleszteni a gazdasági kapcsolatokat Svájc és a keleti blokk előzőleg nem független államai között, egyrészt a szerződésképes partnerek hiánya miatt – ezek az országok mind szövetséges (orosz) fennhatóság alatt álltak –, másrészt mert mind a keresett áruk, mind a szükséges szállítóeszközök hiányoztak ehhez."[87] Amennyiben lehetséges volt, az egyetemességi elv eléréséhez a szolidaritási elv szolgált álcául. Például Heinrich Homberger, a Svájci Ipari és Kereskedelmi Egyesület (Vorort) akkori elöljárója visszatekintve sikeres lépésként értékelte Svájc csatlakozását Európai Fizetési Unióhoz, mint amelyben „Svájc szerencsés módon saját érdekeit is érvényesítette az európai országként magára vállalt szolidaritási kötelezettség vállalása mellett".[88]

Még a Szovjetunió által elfoglalt országokhoz fűződő kapcsolat helyreállításánál is nagyobb jelentőségű volt azonban a problémák tisztázása a nyugati hatalmakkal, elsősorban az USA-val. A szövetségesek már az 1945 augusztusában

[84] Példa erre Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia, Szíria és Libanon. De Magyarország léte sem volt még a diplomáciai kapcsolatfelvétel pillanatában békeszerződés által legitimálva.
[85] Vö. Möckli 2000, p. 156.
[86] Vö. Steffen 1995. A svájci diplomaták között volt Harald Feller és Max Meier, akik a II. világháború alatt Budapesten teljesítettek szolgálatot. Lásd még 174. lj.
[87] Zehnder 1980, p. 17.
[88] Homberger 1980, p. 57.

tartott potsdami konferencián bejelentették igényüket a német vagyonra mint háborús jóvátételre. Ez ügyben 1945. február 12. és március 8. között Bernben zajlottak tárgyalások az amerikai pénzügyi szakértővel, Laughlin Currie-vel. Currie-t kétséget kizáróan meg tudták győzni a svájci semlegességi politikával kapcsolatban, és sikerült gazdasági és politikai téren is elérni az elszigeteltség csökkentését.[89] A kemény tárgyalások árán létrejött Washingtoni Egyezmény – ahogy Max Petitpierre is kiemelte[90] – áldozat volt az új, a háború utáni rendhez alkalmazkodás oltárán: a nyugati szövetségeseket kielégítette, miközben Svájc sem kényszerült búcsút inteni a saját alapelveinek.

Svájc tehát a háborút követő korszak e kezdő fázisának végére – kb. 1948-ra – jelentősen javított imázsán a háború közvetlen végéhez képest. A kereskedelem valamennyi európai országgal helyreállt, a svájci export újra elegendő megbízást kapott, és a rettegett gazdasági válság elmaradt. Szemben az ellenkező bizonygatásokkal Svájc nemcsak gazdaságilag, hanem elsősorban politikailag és katonailag a Nyugathoz kötődött. A semlegességi elv ellenére osztotta a Nyugat kelet-európai államokkal és mindenekelőtt a Szovjetunióval szembeni gyanakvását.[91] Ezzel egy olyan új identitásformulát osztott magára, amely a világháború tapasztalatain alapult, s amelyben Svájc mint konok kisállam szerepelt egyetlen lehetséges úttal: a semlegesség betartásával. Pedig belülről nézve további alternatívák is kínálkoztak, például a szociáldemokraták „Új Svájc" projektuma.[92] A német kollaboránsok kiközösítésével Svájc lelkiismerete is tiszta lett. A kollektív identitás e konstrukcióját már csak a nagyhatalmak fenyegették, amelyek – svájci olvasatban – mind a feldúlt Európa e sértetlen szigetén akartak meggazdagodni. Ezért aztán Svájcnak magának kellett helytállnia, megkísérelve a szolidaritás és egyetemesség járulékos intézkedéseivel elnyerni a szomszéd államok jóindulatát. A segítő Svájc képe megszépítette a világháborúban betöltött dicstelen szerepet – már csak azt kellett remélni, hogy az orosz befolyási övezet országai is elfogadják a segítő kezet.

[89] Vö. Möckli 2000, p. 101. A részletekhez vö. Von Castelmur 1992, p. 23.

[90] „Az 1946-os Washingtoni Egyezmény (...) nem szolgált valamennyiünk megelégedésére, de alkalmat adott arra, hogy szabályozzuk vagy inkább megszüntessük az irritáló kérdéseket." Petitpierre 1952, p. 8.

[91] Svájcot rögtön a háború végétől szigorúan titkos szálak fűzték a nyugati szövetségesekhez. Az 1956-os forradalom kapcsán parlamenti képviselők nyíltan sürgettek efféle kapcsolatokat. Vö. Ganser 2002, p. 397kk.

[92] Vö. Stirnimann 1992.

3. A magyar külpolitika főbb jellemzői a világháború után

Akárcsak Svájcnak, Magyarországnak is meg kellett találnia a helyét az új világpolitikai helyzetben. Kiinduló pozíciója azonban jóval kedvezőtlenebb volt, mint Svájcé: Magyarország Németország oldalán harcolt a háborúban, és 1944. március 19-én a szövetségesek elfoglalták. Egy dilettánsra sikeredett kiválási kísérlet után 1944. október 15-én magyar nyilaskeresztesekből álló németbarát kormány került hatalomra.[93] A keletről előrenyomuló Vörös Hadsereg előli Wehrmacht-visszavonulás következtében a nyilaskeresztesek nemcsak a lakosság egy részét evakuálták Nyugat-Magyarország, Ausztria és Bajorország felé, hanem rögtön végig is rabolták a gyárakat, haszonállat-állományokat, élelmiszerkészleteket, egyéb tartalékokat, miközben magukkal vittek minden mozdítható értéktárgyat. Budapestet és Nyugat-Magyarországot mindenáron tartani kellett, ami ahhoz vezetett, hogy Budapest ostroma alatt 1944 karácsonya és 1945 februárja között a Vörös Hadsereg a főváros jelentős részét lerombolta. Ezzel egy időben a városba zárt zsidó lakosságot vagy lemészárolták a Duna-parton, vagy a halálba küldték a nyugatra tartó menetekkel. A Vörös Hadsereg eközben fosztogatással és nők megbecstelenítésével szerzett kétes hírnevet az általa elfoglalt területeken. Előrenyomulásukat ki felszabadításként, ki pedig újabb megszállásként élte meg.[94] Látható volt, hogy – bármi jöjjön is – a Horthy Miklós kormányzó (1919–1944) fémjelezte neobarokk[95] éra régi rendje végérvényesen összeomlott. Az állam addig fennálló struktúrái nagyrészt elpusztultak, az akkori uralkodó elit – vagyis ami egyáltalán életben maradt belőle – szétszóródott egész Európában.

A világháborúban Németország szövetségeseként Magyarország mind a Szovjetuniónak, mind pedig az Egyesült Államoknak hadat üzent. A Szovjetunió végig ellenséges országnak számított a magát az 1919-es Tanácsköztársaság győztesének tekintő Horthy-érában. Most viszont egymillió fölött volt a magyar földön állomásozó szovjet katonák száma.

Óriási volt a magyarok félelme a szovjet-oroszoktól. A németek ki-, illetve az oroszok bevonulásáról szóló beszámolókban ősi ellenségképek idéződnek fel.

[93] A Szálasi-féle nyilaskeresztesek a német nemzetiszocializmussal mutattak ideológiai rokonságot. A párt történetéről a legjobb összefoglaló: Szöllösy-Janze 1989.

[94] A „felszabadítás" fogalma közvetlenül a Vörös Hadsereg bevonulása után lett a vonatkozó dogma része. E kétségkívül megosztó események és élmények történelmi értékelésére csak az 1989-es rendszerváltozás után került sor. Azóta sem született konszenzus a kérdésben. Vö. Ungváry 2002.

[95] A „neobarokk" elnevezés Szekfű Gyula történésztől származik, aki ezzel jelezte a Horthy-éra rokonságát a feudális uralkodói modellel. Szekfű 1934.

A diplomata Kertész István az első „mongol" katonák láttán a tatárjárás és – tovább asszociálva – a két évszázados török elnyomás megismétlődésétől tartott.[96] Márai Sándor, jóllehet magára nézve is kívánatosnak tartotta tartózkodni az előítéletektől, a Vörös Hadsereget Dzsingisz-kán és Attila zsákmányszerző-hódító hadjárataihoz hasonlította. Majd – várakozása ellenére – mégis talált valami emberit az első útjába kerülő szovjet katonán: „Nem volt ellenszenves, de félelmetesen idegen volt."[97]

A politikai struktúrák újraalkotásának első lépése az ideiglenes nemzetgyűlés összehívása volt az ország keleti részében felszabadított területen 1944. december 21-én. Egy napra rá megválasztották az átmeneti kormányt, amely első intézkedésként fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól. A kormányban helyet kaptak az addig illegálisan működő pártok, a kommunista MKP, a szociáldemokrata SZDP, a kisgazdapárt (FKgP) és a Nemzeti Parasztpárt (NPP). Külügyminiszternek a mindenfajta ezirányú tapasztalatnak híján levő és erre a feladatra teljesen alkalmatlan Gyöngyösi Jánost nevezték ki.[98] A szövetségesekkel kötendő fegyverszüneti egyezményt 1945. január 20-án írták alá Moszkvában.[99] A fegyverszüneti feltételek betartását egy szövetségesekből álló – a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselőit magába foglaló – bizottság, az ún. Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) volt hivatott ellenőrizni, amely arra is felhatalmazást kapott, hogy fenti célból minden információt, tehát a postát és a távközlést is szemmel tartsa. A bizottsági tagok között a Szovjetunió volt a vezető hatalom, amely hathatós eszközt kapott a kezébe a magyar politika felügyelésére és irányítására. Így például csak a kommunista miniszterekhez juttatott el fontos fejleményekről szóló információkat, és a sajtó és a pártok engedély-

[96] Vö. Kertész 1995, p. 54.

[97] Márai 1991, p. 20.

[98] Itt is arról van szó, hogy a kilátástalan külpolitikát kiszolgáltatták egy hozzá nem értő embernek. Nem lehet nem felismerni a hasonlóságot Max Petitpierre-rel. Vö. e könyv 67. lj. Gyöngyösi semmilyen idegen nyelvet nem beszélt, és kifejezetten rossz szónok volt. Vö. Balogh 1988^2, p. 32. Eric Roman a következőképpen jellemzi Gyöngyösi fellépését a párizsi békekonferencián: „Ha a magyarok valóban hatékonyan akartak volna érvelni Párizsban, kiemelkedő képességű szónokokra lett volna szükségük, márpedig Gyöngyösi János nem volt az. Kevés tapasztalattal rendelkezett külügyi kérdésekben, nem beszélt egyetlen európai nyelvet sem, és gondolkodásmódja nélkülözött minden eredetiséget." Vö. Roman 1996, p. 144.

[99] Az ideiglenes kormány dilettantizmusa már abban is tetten érhető, hogy Magyarország elfelejtett hadat üzenni Németországnak. Vö. Balogh 1988. A magyar delegáció már 1945. január 1-jén megérkezett Moszkvába, ám várniuk kellett, míg a nagyhatalmak a maguk nézeteltéréseit rendezték. Vö. Roman 1996, p. 24kk.

kötelezettsége folytán rendkívüli befolyást tudott gyakorolni a politikai véleményformálásra.[100]

Nem volt elég, hogy a front két részre szakította az országot – Nyugat-Magyarország és Budapest továbbra is németek és nyilaskeresztesek megszállása alatt állt –, tovább súlyosbították a helyzetet a szomszédos Jugoszláviából és Romániából érkező nyugtalanító hírek a magyar kisebbséggel szembeni rendbontásokról. Romániában csak Groza Petru kormányzása alatt, 1945 márciusában enyhült valamelyest a helyzet. Magyarországnak nem volt lehetősége a beavatkozásra: 1945 nyaráig gyakorlatilag teljesen el volt vágva a külföldtől, a kormányzat hatóköre a magyar keleti határtól 100 km-re terjedt a front előtt. A működőképes államapparátus is álom volt csupán: a külügyminisztériumot egy háromszobás debreceni lakásban szállásolták el. Az ideiglenes kormánynak nem sikerült a lakosság és a nyugati hatalmak bizalmát elnyernie. Jól jellemzi a kormány gyengeségét, hogy a szovjet okkupáció ellenére sem volt képes záros határidőn belül egy hadsereget kiállítani a német megszállók ellen.

A politikai elit külpolitikai célvesztettsége is tovább fokozódott: az FKgP az Egyesült Államok irányába orientálódott, az MKP a Szovjetunió felé, a szociáldemokraták viszont az angliai Munkáspárt győzelme után Moszkva helyett inkább Nagy-Britanniára kacsingattak volna.[101] Mindennek ellenére létrejött bizonyos konszenzus a külpolitika alapkérdéseiben. Egyre inkább az MKP elképzelései váltak irányadóvá – vagyis a szakítást követelte a német imperializmussal és a Nagy-Magyarországról szóló revizionista álmokkal. További alapvonás volt a közeledés és barátság a Szovjetunióhoz, a jószomszédi viszony a szomszéd országokkal, különösen az új Jugoszláviával és a demokratikus Csehszlovákiával, valamint a baráti kapcsolat Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal.[102] Ezeket az alapköveteléseket a többi párt is magáévá tette. Az FKgP ugyanezeket a célokat fogalmazta meg józanabb hangvételben. A Polgári Demokrata Párt (PDP) és a Magyar Radikális Párt (MRP) – egy nagy múltú tradíció szellemében – Magyarországot a Kelet kapujában, azaz mint közvetítőt látták volna Kelet és Nyugat között. Az SZDP hasonló nemzetiségi politikát várt el a szomszédos államoktól, mint amilyet ő szeretett volna a jövőben a demokratikus Magyarországon működtetni. Az NPP szembe akart szállni a revizionizmussal, de arra törekedett, hogy minden magyar nemzetiségű az ország határain belül éljen – amely az 1938-as bécsi döntés által Magyarországnak ítélt területeket jelentet-

[100] Vö. Földes 2000, pp. 90–97.

[101] Vö. Roman 1996, pp. 42–46.

[102] Vö. Magyarország Demokratikus Újjáépítésének és Felemelkedésének Programja. Az MKP javaslata (1944). In: Ring 1986. 1. köt., p. 13kk.

te.[103] Mindent egybevetve tehát az új elit külpolitikai elképzelései minden divergenciájuk ellenére nyilvánvaló eltérést jelentettek a Horthy-éra külpolitikájától, amely Magyarország állítólagos volt nagyhatalmi pozícióját sírta vissza.

Önálló magyar külpolitikáról viszont aligha beszélhetünk ebben az időszakban, ahogy Gyöngyösi János külügyminiszter maga is elismerte 1946 elején a *Die Nation* című svájci hetilap újságírójának: „Magyar szuverenitás csak a fegyverszüneti szerződés szabta kereteken belül létezik, és nyilvánvalóan a külpolitika terén jut a legkisebb mozgásszabadság. Aktív, kezdeményező külpolitikáról tehát nem beszélhetünk. Vannak azonban bizonyos külső változások, amelyekhez Magyarországnak illeszkednie kell, és vannak problémák is, amelyek ma már tisztázhatók más államokkal. Ilyen értelemben természetesen létezik magyar külpolitika – ha úgyszólván csak passzív is."[104] Jóllehet a hatalom a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kezében volt, legalább a külügyminiszter és a miniszterelnök rendelkezett a győztes hatalmak képviselői felé informális kapcsolatokkal. Ezekben javulást hozott a kormányzat 1945. áprilisi Budapestre költözése. Mások között különösen az Egyesült Államok érdekei azt kívánták, hogy ápolja a magyar kormányhoz fűződő kapcsolatot, lévén, hogy komoly vagyona volt Magyarországon többek között a Standard Oil-konszern leányvállalata, a MAORT (Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság) formájában.[105] Az Egyesült Államoknak nyilvánvalóan nem állt szándékában Magyarországot a Szovjetunió kizárólagos befolyásának átengedni, amely – az 1945. április 15-i jóvátételi egyezmény értelmében – nagy részt tudott biztosítani magának a magyarországi vagyonból.[106]

Magyarország legsürgetőbb külpolitikai feladata az elszigeteltség megszüntetése volt. Az első más állammal kötött megállapodás egy 1945. júliusi szovjet–magyar kereskedelmi egyezmény volt – amely a szovjet félnek jelentett nagy előnyöket. Romániával és Csehszlovákiával csak jelképes mennyiségű árura írtak alá árucsere-megállapodásokat. Végül 1945 augusztusában a külügyminisztérium nyilvánosságra hozta szándékát, miszerint Moszkvába, Londonba, Párizsba, Prágába, Belgrádba, Bukarestbe és Bécsbe kíván nagykövetet delegálni.

A nyitás legfontosabb előfeltétele a nemzetgyűlés és a kormány demokratikus legitimációja volt. A SZEB amerikai képviselője, későbbi budapesti USA-nagykövet, Arthur Schoenfeld 1945. szeptember végén Gyöngyösi külügyminiszternek kilátásba helyezte – a novemberi választások problémamentes lefolyása esetén

[103] Vö. uo., pp. 13–31. Ez Szlovákia déli részét, Kárpátalját és Észak-Erdélyt jelentette.

[104] Gyöngyösi János, idézi: Die Nation. Nr. 1, 9. Januar 1946.

[105] Vö. Roman 1996, pp. 71–76.

[106] Vö. Borhi 2000, p. 12k.

– a teljes diplomáciai kapcsolatfelvételt.[107] Ezt követően a SZEB szovjet képviselője is biztosította a minisztert országa kapcsolatfelvételi szándékáról. A választások tisztaságát nem vonták kétségbe, az FKgP abszolút többséget szerzett, magasan verte a kommunisták 17%-át. Mindazonáltal egyetértés volt abban – és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomása is erre irányult –, hogy koalíciós kormányra van szükség, éspedig az átmeneti kormányban részt vállaló pártok bevonásával. Az új miniszterelnök Nagy Ferenc lett, aki fontos külpolitikai célként emelte ki az első minisztertanácsi ülésen, hogy egységes nemzet képét közvetítsék kifelé: „Magyarország nemzetközi megítélése a mi életünket rendkívül befolyásolhatja, és ezért minden körülmények között kívánatos ennek az egységnek a fenntartása és a kifelé való feltétlen biztosítása."[108] A választások tisztasága és a demokratikusan legitim kormány felállása meghozta Magyarország számára a külföld olyannyira vágyott elismerését. Csakhogy ezzel nem oldódott még meg minden probléma. Különösen Csehszlovákiával volt kifejezetten rossz a kapcsolat, amely azzal állt összefüggésben, hogy a magyar lakosságot kiutasították a szlovákiai országrészből.[109] Végül 1946-ban aláírtak egy lakosságcseréről szóló egyezményt: „Talán ez volt a legjobb egyezmény, amit egy legyőzött nemzet remélhetett egy győztes államtól, de ugyanakkor azt is megmutatta, mennyire zavarosak voltak a nemzetközi kapcsolatok a béke első évében."[110] Megint más problémát jelentett a több százezernyi Duna-menti sváb szövetségesek által megkívánt kitelepítése Nyugat-Magyarországról.[111]

A magyar külpolitika fő buzgalma volt, hogy kivívja a nagyok szimpátiáját, jó kiinduló helyzetet teremtve ezzel magának a békeszerződés tárgyalásához. A diplomácia első számú feladatává emelték az imázs építést.[112] Még élénken élt

[107] Az Egyesült Államok – és Nagy-Britannia – motivációja az volt, hogy közvetve Romániára gyakoroljanak nyomást, ahol nem voltak szabadok a választások. Azonkívül a nyugati hatalmak biztosítva érezhették magukat, hogy a polgári pártok választási győzelme esetén megőrződnek Magyarországon a nyugati érdekek. Vö. Roman 1996, p. 94kk.

[108] Nagy Ferenc kabinetjének első ülésén, 1946. február 5-én. In: Nagy Ferenc jegyzőkönyvei, p. 76.

[109] Vö. Roman 1996, p. 102kk. A Beneš-dekrétumok mindig is Csehszlovákia történelmének legvitatottabb kérdései közé tartoztak. A dekrétumokról ad összefoglaló elemzést Timmermann, Voráček, Kipke 2005.

[110] Roman 1996, p. 112k. Vö. még Balogh 1988, pp. 103–131. A lakosságcseréhez vö. még Slapnicka 2005, p. 246kk.

[111] Vö. Kaltenecker 2004.

[112] A szociáldemokrata párt már a Budapesti Nemzeti Bizottságban felvetette azt az ötletet, hogy küldjenek magyar újságírókat a szomszédos államokba, hogy ott valós információkat terjesszenek Magyarországról, így javítva föl az ország imázsát. Vö. 28. jegyzőkönyv 1945. április 18. In: Gáspár és Halasi 1975, p. 106. De más pártok is szorgalmazták egy propagandaközpont felállí-

az I. világháborút záró, az ország számára katasztrofális trianoni békeszerződés fájó emléke.[113] Most ismét a vesztesek oldalán állt ugyan az ország, de még élt a remény, hogy az Egyesült Államok mint tulajdonképpeni nagyhatalom az I. világháborút követőnél igazságosabb békét akar. Ezért aztán magas rangú kormányzati küldöttség utazott először Moszkvába, majd Washingtonba, Londonba és Párizsba. Moszkvából Sztálin néhány tartózkodó ígéretével jöttek el, miszerint a Szovjetunió támogatni fogja a szomszéd államokban lakó magyarok ügyét, akár valamelyes revízió árán is. Azt is sikerült elérni, hogy hat helyett nyolc évet kapjanak a háborús kárpótlás rendezésére.[114]

Júniusban magyar delegáció indult Washingtonba a miniszterelnök vezetésével. Céljaik között volt egy amerikai hitel igénybevétele, az amerikai védelemben részesülő magyar vagyon – benne a szimbolikus jelentőségű magyar Szentkorona[115] – visszaszerzése, valamint annak bizonyítása, hogy Magyarország nemcsak Kelet, hanem Nyugat felé is orientálódik. Az útnak egyébként nem sok kézzelfogható eredménye volt azon kívül, hogy az amerikaiakat tájékoztatták a békeszerződéssel kapcsolatos magyar álláspontról. Hitelt nem tudtak szerezni, és a szomszéd államok Magyarországgal szembeni bizalmatlanságát sem sikerült eloszlatni.[116] Miközben Truman elnök fogadtatása legalább baráti volt, Londonban nagy volt a távolságtartás. Ezután a küldöttség részt vett Párizsban a békekonferencia megnyitóján.

Az újjáépítés teljes gőzzel folyt az országban, ami nemcsak bel-, hanem külpolitikai szempontból is lényeges volt. Egyfelől annak volt a jele, hogy az újrakezdést saját erőből is megcsinálják – aminek a nemzeti identitás tekintetében lehet jelentősége: különböző társadalmi csoportok számára alapítómítosz alap-

---

tását, amelynek fő feladata volna, hogy a külföldi sajtót információs anyaggal lássa el. De a külföldön élő, illetve külföldre utazó magyarokat is megfelelő instrukciókkal látná el. Vö. 37. jegyzőkönyv 1945. augusztus 13. In: uo., p. 220k.

[113] A trianoni szerződés messzire nyúló kihatással volt a magyar identitás alakulására. Alig volt identitástervezet, amely ki tudta volna vonni magát a békeszerződés katasztrofális hatásai alól. Mind a mai napig érezhetők a Trianon okozta problémák utóhatásai. Vö. Romsics Ignác 1998. Terjedelmes bibliográfiával szolgál a témáról Szidiropulosz 2002.

[114] „Még a gazdasági engedmények is önérdekeket szolgáltak, mivel Sztálin mostanra felismerte, hogy ha a magyar gazdaságot tovább terhelik a jóvátételi kötelezettségekkel és a kereskedelmi megállapodás szerinti szállítmányokkal, az könnyen a gazdaság összeomlásához vezethet." Roman 1996, p. 122. A Vörös Hadsereg által építendő vasúti szakaszokra szánt 15 millió dollárt is elengedték Magyarországnak; ezek különben főleg Csehszlovákiában és Romániában készültek el.

[115] A Szentkoronát végül csak 1978. január 6-án kapta vissza Magyarország.

[116] Vö. Rákosi Sztálinhoz továbbított levele 1946. július 2. In: Izsák–Kun 1994, p. 95. Vö. még Balogh 1988, p. 208. Az utazáshoz vö. még Roman 1996, p. 131kk.

jául is szolgálhat –, másfelől viszont külföldi javakra is rá voltak utalva. A szegénység és nyomor elleni küzdelem fontos törekvése volt a kormánynak, és súlyt fektettek rá, hogy lehetőleg minél több segélyt kapjanak külföldről. Ezért minden kínálkozó szervezet közreműködését elfogadták, még ha ezek később – különösen az egyházi szervezetek – száműzve is lettek eredeti tevékenységi területükről.[117]

A békeszerződés előkészületeit Magyarországon jelentős mértékben meghatározták a közelmúltban lezajlott kormányzati intézkedések, a szovjet megszállás, a fegyverszüneti megállapodás és a koalíciós pártok egyet nem értése az elérendő célok tekintetében. Az első előkészületek már Kállay Miklós miniszterelnöksége idején, 1943 körül megkezdődtek. Kállay diplomatákat küldött a semleges országokba, azzal a megbízással, hogy titkos béketárgyalásokat folytassanak a nyugati hatalmakkal.[118] Gyöngyösi János külügyminiszter viszont alig-alig érdeklődött a már elvégzett munka iránt, inkább egy új bizottság összeállításán fáradozott.[119] A békekonferencia 1946. július 29-én kezdődött a párizsi Luxembourg-palotában. A végleges változatot 1946. november 4-én és december 12-én szövegezték a külügyminiszterek New Yorkban, s a szerződéseket 1947. február 10-én írták alá. Magyarország egyetlen 1938 óta visszakapott területet sem tarthatott meg, sőt a pozsonyi hídfő megerősítésére még két falut át is kellett adnia Csehszlovákiának. Mindamellett feloldották Magyarországnak a megsemmisített külföldi vagyontárgyakra vonatkozó 100%-os kártalanítási kötelezettségét. Igaz, a megállapodásban foglalt 66% is akkora összeg volt, amekkorát Magyarország képtelen volt kifizetni.[120]

A szerződés aláírásával elhárult a koalíciós kormány fenntartására vonatkozó külső nyomás: ettől kezdve Magyarország láthatóan megengedhette magának a – Nagy Ferenc által a miniszterelnöksége elején megkövetelt – kifelé irányuló egységes fellépés felbomlását. Jóllehet az identitás kérdése sosem került ki a diskurzusból, a konfliktusok ezentúl inkább a koalíción belül éleződtek ki. Az MKP és az SZDP az NPP-vel Baloldali Blokká állt össze. Egyre sűrűsödtek a támadások a győzelemre esélyes FKgP ellen, míg végül – a szovjetek dominál-

[117] Elsősorban az Actio Catholicáról van itt szó.

[118] Svájcban Bakách-Bessenyei György volt ez a személy. Kertész Istvánnak, a béketküldöttség későbbi vezetőjének még a zürichi konzul posztját is felajánlotta a Lakatos-kormány – amely a németbarát Sztójait követte 1944 nyarán –, hogy a béketárgyalás előkészítését nyugalomban folytathassa. Az erről szóló akták javarészt a berni magyar követségen találhatók. Vö. Kertész 1995, p. 39k.

[119] Vö. uo., p. 61.

[120] Vö. „Az 1947. február 10-én aláírt Magyar Békeszerződés és mellékletei (teljes és hiteles szöveg)." A jogtudományi közlöny melléklete. Budapest 1947.

ta Szövetséges Ellenőrző Bizottság aktív részvételével – Kovács Béla vezető politikus letartóztatásához, majd Nagy Ferenc miniszterelnök lemondatásához vezettek. Ez utóbbi esemény alapjaiban rázta meg a külföld magyar demokráciába vetett hitét, különösen mert vele együtt sok magas rangú diplomata is lemondott, és neves politikusok – köztük az országgyűlés elnöke, Varga Béla – hagyták el az országot.

A Truman-doktrína és a zsdanovi két tábor teória is hozzátette a magáét a belső viszonyok kiéleződéséhez. A magyar külpolitika Gyöngyösi János 1947. május 30-i leköszönésével erősen megváltozott. Gyöngyösi helyébe átmenetileg Mihályfi Ernő lépett, aki egyidejűleg a tájékoztatásügyi miniszter hivatalát is betöltötte.[121] A lemondott diplomatákat sokszor nem is pótolták. Ilyen körülmények között nehéz volt szakembereket nyerni meg a külügyminisztériumban folyó munkára, márpedig Eric Roman véleménye szerint ez a körülmény érdemben kihatott a kifelé irányuló magyar érdekképviselet minőségére is.[122]

A Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak a békeszerződés 1947. szeptember 15-i hatálybalépésével történő feloszlása miatt augusztusban előrehozott választásokat tartottak, amelyből az MKP került ki relatív győztesként, s a párt ugyan a választási csalások sorozata ellenére csak a szavazatok 22%-át tudta összegyűjteni, a koalíción belül mégis átrendeződtek az erőviszonyok. 1947. szeptember 23-án a kommunista Molnár Erik vette át a külügyminisztérium irányítását.

Magyarország a SZEB missziójának befejezése után szuverén állam lett.[123] A magyar külpolitika irányultságában továbbra is a Szovjetunió élvezett prioritást, megelőzve a kapcsolatokat a többi népi demokratikus országgal – Lengyelországgal, Romániával vagy Jugoszláviával, de a külügy az összes többi országgal – mindenekelőtt az Egyesült Államokkal, Nagy-Britanniával és Franciaországgal – is igyekezett jó kapcsolatokat ápolni. Barátsági szerződést mindazonáltal csak Jugoszláviával, Bulgáriával és Romániával kötött az ország.[124] Mindemellett azonban a rossz bánásmód a Magyarországon tartózkodó külföldiekkel több nyugati állammal is vitát gerjesztett, különösen mert az Államrendőrséget is bevonták külpolitikai célok elérésére.[125]

A bankok 1947. novemberi, valamint a kulcsiparágak és a száznál több főt alkalmazó üzemek 1948. márciusi államosítása tovább terhelte a kapcsolatot a

[121] Vö. Roman 1996, p. 180kk.
[122] Vö. Roman 1996, p. 184.
[123] Vö. Földes 2000, pp. 90–97.
[124] Jugoszláviával 1947. október 15-én, Bulgáriával október 29-én, Romániával pedig november 25-én. Vö. Balogh 1988, p. 278.
[125] Vö. Roman 1996, p. 211.

Nyugattal, lévén, hogy nyugat-európai és amerikai befektetők is érdekeltek voltak az ügyben.[126] A külföldiek kényelmetlenségei már 1947 tavaszán elkezdődtek. Ennek hátterében egyebek mellett annak a néhány FKgP-tagnak az elítélése állt, akik egy kirakatperben elismerték, hogy – Nyugaton élő magyar emigránsok hathatós közreműködésével – részt vettek egy reakciós államellenes összeesküvésben. 1948 a hadakozás éve volt az egyházzal, és az amerikaiaknak való kémkedéssel vádolt ellenzéki Mindszenty József bíboros perének az előkészítéséé. Mindszentyt 1948. december 23-án tartóztatták le. A kommunisták és a Szociáldemokrata Párt 1948. júniusi Magyar Dolgozók Pártja (MDP) néven kényszeregyesítése folytán még több szociáldemokrata politikus hagyta el az országot vagy mondott le követségi posztjáról. Ezáltal tovább nőtt a kommunisták súlya a belpolitikában és a külpolitikai vezetésben egyaránt. Legkésőbb az ezzel egyidejűleg kiéleződő berlini válságtól kezdve a legfontosabb faktor a függés a magyar külpolitikában a Sztálin és az MDP-főtitkár Rákosi Mátyás diktálta irányvonaltól, s legkésőbb ekkortól zaklatták Budapesten nemcsak a nyugati diplomatákat, hanem a Nyugatról jövő egyszerű állampolgárokat is.

A legfontosabb külpolitikai esemény, amely végérvényesen beletaszította Magyarországot a sztálini külpolitikától való feltétel nélküli függésbe, és ezzel az MDP győzelmét jelentette, a Jugoszláviával kiprovokált konfliktus volt, amely tulajdonképpen abból eredt, hogy Sztálin hiába próbált befolyást gyakorolni Titóra, miközben Jugoszlávia azon fáradozott, hogy szorosabbra kösse a baráti szálakat Albániával és Bulgáriával. Ürügyül a Jugoszlávia és a Szovjetunió között fennálló ideológiai különbségeket rángatták elő, amelyek odáig fajultak, hogy Jugoszláviát az 1948 júniusában Bukarestben rendezett konferencián kizárták a kommunista pártok szervezetéből, a Kominformból.[127] Magyarország egészen addig kitűnő kapcsolatokat ápolt Jugoszláviával, a jelenlegi helyzet azonban kockára tett mindent – egy a teljes szovjet befolyási övezetre kiterjedő kommunista identitástervezet érdekében. Titót fasisztának és banditának bélyegezték, és ezzel egy időben Magyarországon kirakatpert készítettek elő, amellyel nemcsak a szakítást Titóval, hanem a Nyugatról visszatérő kommunistákat is *ad acta* tették.

1949. május 15-én újabb választásokat tartottak, amelyen az időközben az MDP, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt, a Független Magyar Demokrata Párt és a Magyar Radikális Párt maradványaiból szerveződött Népfront megszerezte a szavazatok 96%-át. Ezzel az MDP került mindent uraló po-

[126] Vö. T. Berend 1990, p. 2kk.

[127] A Kominform szerepéhez a jugoszláviai konfliktusban vö. Székely 2000, pp. 62–74.

zícióba. A népköztársaság 1949. augusztus 20-i kikiáltása szentesítette az 1944 ősze óta történteket. 1949. szeptember 28-án a helyettes szovjet külügyminiszter, Andrej Gromiko átnyújtott Moszkvában egy memorandumot a jugoszláv nagykövetnek, amelyben tudatják az 1945. április 11-én szignált barátsági szerződés felmondását. Októberben Magyarország, Lengyelország, Bulgária, Románia és végül Csehszlovákia is ugyanezt tette. Ezzel a Szovjetunió lett – nemcsak gazdasági, hanem minden más vonatkozásban is – a korlátlan hatalom Kelet-Európában.[128] Magyarország pedig a szolgálatába állította a külpolitikáját. A Vörös Hadsereg, amely továbbra is az országban állomásozott, hogy összeköttetésben maradjon a Kelet-Ausztriát megszállva tartó sereggel, mint védőhatalom bármikor a kormány rendelkezésére állt.

E fordulat után az MDP már az állam és a társadalom valamennyi szegmensét uralta. Ezzel a kommunista identitástervezet is legyőzött minden akadályt, miután doktrínává emeltetett, és imígyen kikerült a diskurzusból.

4. A diplomáciai kapcsolatok újbóli felvétele Magyarország és Svájc között

Ahogy az előző fejezetekben láttuk, a két ország külpolitikai törekvései a háborút követő időszakban hasonlóan alakultak. Mindkét állam – II. világháborús szerepvállalása folytán – bűnös volt a győztes hatalmak szemében. Most mindketten azon iparkodtak, hogy a róluk kialakult negatív képet pozitívra cseréljék. Svájcnak ki kellett köszörülnie a semlegesség megítélésén esett csorbát – anélkül, hogy múltjával szakítania kellene. Magyarország a háború okozta elszigeteltségből igyekezett kitörni, és hálás volt minden lépésért, amely a Nyugathoz közelebb vitte. Svájctól eltérően egy olyan identitástervezettel kellett előállnia, amely fordulatot jelentett a túlhaladott Horthy-érabeli konstrukcióval szemben. Svájcban a nemzetközi elszigeteltség feloldására – az egyetemesség jegyében – az (újbóli) kapcsolatfelvételt alkalmazták az összes lehetséges országgal. Amennyiben Magyarország és Svájc kölcsönösen elismerték egymást, és megejtették a kapcsolatfelvételt, akkor egy lépéssel közelebb jutottak céljukhoz. Ehhez társult a háború utolsó éveiben az erős kapocsnak bizonyult árucsere és a fizetési forgalom újraindítása.

[128] Már 1949 januárjában megalakult a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST). Ezzel szentesítve lett a Szovjetunió gazdasági befolyása. Ezen túl valamennyi tagállam megpróbált gazdaságilag a saját lábára állni. Vö. Balogh 1988, p. 316kk.

Az egyetemesség mellett a szolidaritás is megjelent a svájci semlegességi elvet kísérő intézkedések között. Ebben a háború sújtotta Európa megsegítése – mindenekelőtt a kifejezetten erre a célra létrejött *Schweizer Spende* révén – volt a legfontosabb tényező. A jó szándék demonstrálásával a külföld, illetve a nyertes hatalmak oldaláról is el lehetett várni a jóindulatot. Magyarország számára viszont a külföldről jövő segítség nemcsak életmentő volt, hanem egyben lehetőség is arra, hogy a magyar nép vélelmezett II. világháborús ártatlanságát bizonyítsa – ami az egyik legfontosabb külpolitikai cél volt, különös tekintettel a kialkudandó békeszerződésre. Ezenkívül elősegítette a magyar „áldozatmítosz" folytonosságának fenntarthatóságát is, amely éles hangsúlyt kapott a magyar identitástervezetben. Ezen a ponton tehát egybevágott a két ország érdeke, ahogy végső soron más, nem állami köröknek is érdekükben állt a kapcsolatok normalizálása. Különösen az egyházak voltak erős kapcsolódási pontok. Végül pedig Magyarországon is éltek svájciak, Svájcban is magyarok, akik újra kapcsolatba akartak lépni a szeretteikkel.

Vizsgáljuk meg röviden a Svájc és Magyarország közti kapcsolatokat a II. világháborút megelőzően! A *status quo ante* ismerete azért lényeges, hogy összefüggésbe hozhassuk egymással azokat a személyeket, akik az I. világháborút követő időszakban szerepet játszottak. Valódi diplomáciai kapcsolatokról Svájc és Magyarország között csak 1938 óta beszélhetünk, amikor az Anschluss-szal a Bécsben székelő, de Budapesten is akkreditált svájci nagykövet, Maximilian Jaeger egy Stefánia úti házba költözött, amely máig a budapesti Svájci Nagykövetség otthona. Ez volt az első eset, hogy egy svájci nagykövet egyedül Magyarországért felelt. Mire azonban idáig jutottak, Magyarország már a Habsburg-birodalom utódállamaként volt számon tartva a svájci hatóságok szemében; nehezen birkóztak meg ugyanis a Magyarországon sűrűn váltakozó kormányokkal, ahol is leginkább a Tanácsköztársaság 1919-es kikiáltása okozott fejtörést. 1920 októberéig sem Ausztriát, sem pedig Magyarországot nem ismerték el, míg a diplomáciai forgalom a berni k.u.k.-követségen bonyolódott. A gróf Károlyi Mihály vezette 1918-as őszirózsás forradalom rábírta Svájcot a diplomáciai missziók tagjai részére szóló beutazási tilalom elrendelésére.[129] Az új magyar *de facto* nagykövet csak 1919 végén, Horthy Miklós kormányzó hatalomátvételekor foglalhatta el a helyét Bernben. De még Magyarország 1920. októberi elismerése után is hat hónapnak kellett eltelnie, mire a bécsi nagykövetet, Charles Bourcart-t Budapesten is akkreditálták. Azóta töretlenek a két ország kapcsolatai.

[129] Svájc Magyarországhoz fűződő diplomáciai kapcsolatainak fejlődéséhez vö. Suter 2001, pp. 221–235.

A II. világháború a svájci–magyar kapcsolatok miatt is óriási próbatételt jelentett. 1943 augusztusában báró Bakách-Bessenyey György váltotta báró Wettstein von Westersheim Jánost a berni nagyköveti poszton. A váltás hírére rögtön jelentette is Bernnek a budapesti svájci nagykövetségen dolgozó Anton Kilchenmann, hogy a személycsere Kállay Miklós miniszterelnök stratégiaváltásaként értékelendő, mivel egyidejűleg Stockholm is új magyar nagykövetet kapott Ullein-Reviczky Antal személyében.[130] Tény, hogy mind Bakách-Bessenyeynek, mind Ullein-Reviczkynek, mind pedig a törökországi és portugáliai nagyköveteknek ki lett adva, hogy puhatolódzanak a szövetségeseknél. 1943 júliusában Baranyai Lipót, a Magyar Nemzeti Bank egykori igazgatója állítólag tárgyalásokat folytatott Bernben az amerikai titkosszolgálat (Office of Strategic Services, OSS, a mai CIA elődje) embereivel, Allen Dullesszal és Royall Tylerrel a tengelyhatalmaktól való leválásról. A jövendőbeni összekötőember szerepét Bakách-Bessenyey nagykövetnek szánták. A tárgyalásoknak Magyarország 1944. március 19-i német megszállása vetett véget.[131] Bakách-Bessenyey nem akarta elismerni a valahai berlini nagykövet, Sztójai Döme új kormányát. 1944. március 21-én az EPD-ben is megfordult, mert nem kapott semmiféle hírt a magyarországi helyzetről. Vonakodott a Sztójai-kormány bármely utasítását követni, amely miatt 1944. április 8-án az egész csapatával együtt elbocsátották.

Mindemellett nehéz helyzet elé állította Svájcot az a tény is, hogy a leváltott miniszterelnök, Kállay Miklós a Stefánia úti svájci követségen keresett menedéket. Pilet-Golaz kormánytag azt javasolta, legyenek tekintettel a németekre, majd Maximilian Jaeger nagykövet rábírta török kollégáját, hogy fogadja be Kállayt a török nagykövetség. Cserében a Svájci Követség külföldi érdekeket képviselő osztályának vezetője, Carl Lutz ellenzéki magyar politikusok számára védelmet garantált az egykori amerikai követségen.[132] Továbbra is fennmaradtak a diplomáciai kapcsolatok Magyarországgal. Báró Bothmer Károlyt küldték ki Bernbe – ahová Svájc mellesleg egyetlen képviselőt hagyott csak jóvá.[133] Pilet-Golaz még 1944 augusztusában ellenszegült a megbízólevél átvételének.[134] Bothmernek egyébként csak rövid szolgálati idő jutott. Az 1944. október 15-i nyilaskeresztes hatalomátvétel után megtagadta a szolgálatteljesítést. 1946. március 27-én a

[130] Kilchmann an Pilet-Golaz am 21. August 1943. BAR E 2001 (E) -/1/36: Dossier Georg Bakach-Bessenyey.
[131] Vö. Vass G. 1994.
[132] Vö. Tschuy 1998, pp. 124–144.
[133] Telegramm der Schweizerischen Gesandtschaft an EPD am 4. Mai. BAR E 2001 (E) -/1/36.
[134] Notiz von Pilet-Golaz am 23. August 1944. BAR E 2001 (E) -/1/36.

Bundesrat visszamenőleg 1944. november 1-től lezártnak nyilvánította a követséget. Báró Bothmer mindazonáltal Svájcban maradt.

Svájc 1944. október 15-étől nem ismerte el a Szálasi-féle nyilaskeresztes kormányt, és jelentéstételre visszahívta Bernbe a nagykövetét, Maximilian Jaegert, így csak alacsonyabb rangú követségi dolgozók maradtak Budapesten.[135] Ezek a tisztviselők a svájci kolónia gondozásának szentelték magukat egészen Budapest megszállásáig, majd tevékenyen részt vettek a budapesti zsidóság mentésében. A kapcsolatok *de facto* fennmaradtak, ám 1945. december 20-áig elhúzódott, amíg az EPD kérvényezte a kormánynál, hogy ismerje el az 1945. november 4-i választáson kikerült új magyar kormányt. Erre egyfelől az volt az oka, hogy az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Svédország ezt már előzetesen megtették, ami – különösen a svédek kapcsán – jó fogadtatásra talált Moszkvában. Másfelől pedig az EPD megállapította, hogy „svájci oldalról jelentős politikai és gazdasági érdek áll abban, hogy Magyarországgal minél előbb újra normalizálódjanak a kapcsolatok".[136]

A svájci közvélemény egyértelműen állást foglalt a német megszállás alatti kormányok ellen. A nemzetiszocializmust nemcsak a svájci, hanem a magyar lelkülettel sem tartották összeegyeztethetőnek. Példaként álljon itt a *Schweizer Illustrierte Zeitung* 1944. áprilisi híradása, amely világos fogalmazásával tűnik ki a hasonló szellemben fogant beszámolók közül. Érdemes megfigyelni azonban az érvelésben a *völkisch*-ideológia logikáját: „Az a néhány újság, amely Budapestről újra eljut Svájcba, azt írja, egy »új, színmagyar korszak« van indulóban. A hatalom jelenlegi képviselőinek tehát, gondolná az ember, magyar eredetűeknek, százszázalékosan magyaroknak kell lenniük. Heten azok közül, akik a magyarságot Hilfsvolkká, segédnéppé tennék, és »acélos léptekkel« az »új Európa« felé masíroztatnák, többé-kevésbé »idegen származásúak«. Nagy-Németország teljhatalmat kapott nagykövete, a »magas rangú SS-Führer« Veesenmayer valójában osztrák. (...) Az »új reformkor« egy miniszterelnököt is hozott a magyaroknak, egyenesen Berlinből, Sztójay tábornok személyében. Akárcsak az új igazságügy-miniszter, Kunder Antal kereskedelmi és iparügyi miniszter, Sztójay is Gömbös embere volt. (...) Gömbös küldte tíz évvel ezelőtt a szerb Dimitru Stoyanowitchot mint magyar katonai attasét Berlinbe. Amikor leszerelt, Sztójay Döme lett belőle. (...) A magyar hadseregnek – amelynek ezentúl muszáj lesz majd németesen paríroznia – Szombathelyi-Knausernek hívják a ve-

[135] Vö. EPD an den Bundesrat am 20. Dezember 1945. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-4; Theo Tschuy 1998, pp. 241–275. A Szálasi-kormány láthatóan mindent megtett azért, hogy semleges államokkal elismertesse magát.

[136] Vö. EPD an den Bundesrat am 20. Dezember 1945. DoDiS-4.

zérkari főnökét – szintén nem egy tősgyökeres magyar. A magyarosan csengő név alig pár éve került csak a másik elé. Ugyanez a helyzet Reményi-Schneller pénzügyminiszter esetében. (...). Az új felállás kereskedelmi és iparügyi minisztere, Kunder Antal nem igyekezett „népi-németségét" és a nevét elrejteni. – Végezetül a hetedik idegen származású Jurcsek földművelési miniszter: talán szerb, talán szlovák, egy biztos: nem magyar."[137] A fenti megállapítás ténylegesen ráillik a svájci nagykövetre, Karl Bothmerre (Bothmer Károlyra), aki egy német nemesi család sarja volt. Ami a lényeges azonban: a cikk a nemzetiszocializmust mint a magyarság lényétől idegen ideológiát ábrázolja. A kormány politikáját nem a népakarat megtestesüléseként értékeli, hanem mint amit ráoktrojáltak az országra. Ezzel elsődleges szinten tettek különbséget magyarok és németek között, ami alapjaiban megfelelt a svájci Szellemi Honvédelem *(Geistige Landesverteidigung)* felfogásának. Azaz a svájci sajtó nyilvánvalóan Magyarország új hatalmasai ellen foglalt állást, míg az EPD inkább kiváró stratégiát folytatott, hogy ne kelljen pro vagy kontra a magyar kormánnyal szemben állást foglalnia.

A fentiek értelmében Gordon Ferenc nagykövet 1946. augusztusi hivatalba lépéséig nem volt a magyar érdekeknek diplomáciai képviseletük Svájcban. Az utolsó magyar nagykövet, Bothmer Károly státusa egyelőre tisztázatlan maradt. Bothmer gyanította, hogy Budapesttől egyelőre lehetetlen lett volna a továbbiakra nézve utasításokat várnia. Az EPD több alkalommal is figyelmeztette Bothmert a helyzet tarthatatlanságára, abban a reményben, hogy a bizonytalanságot legkésőbb 1945 végéig sikerül tisztáznia. Időközben a svájci magyar emigránsok alapította Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) is megpróbálta magát Magyarország hivatalos képviseleteként elfogadtatni, és bár az EPD nem hajlott erre, a szervezet annyit elért, hogy tevékenységét nem bélyegezték illegálisnak, sőt egyes kérdésekben tárgyalhatott is a svájci hatóságokkal.[138]

Csak 1946 áprilisában – egy magyar gazdasági delegáció érkezése alkalmából – kapta Bothmer az anyaországból az utasítást, hogy szüntessen be mindennemű követségi és konzulátusi tevékenységet, és négy ember kivételével, akiket a magyar állami vagyon őrzésére Svájcban hagynak, haladéktalanul térjen vissza Magyarországra.[139] A svájci hatóságokat nem érte meglepetésként, hogy a legtöbb diplomata nem a hazatérést fogja választani: „Amennyiben váratlan aka-

[137] Schweizer Illustrierte Zeitung Nr. 15, 12. April 1944.

[138] Vö. az MNFF Gyöngyösi Jánosnak, 1945. augusztus 24. MOL XIX-J-1-j. 1. doboz. II-12. Az MNFF-hez vö. jelen könyv p. 85kk.

[139] A szóban forgó négy fő a következő: Véghelyi és Edöcs urak Bernben, Takács Gyula Zürichben és Alfred Reisch Genfben. Vö. Notiz vom 3. Januar 1946 im EPD über ein Gespräch mit dem ungarischen Gesandten Bothmer vom 28. Dezember 1945. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-14.

dályok gátolnák meg e személyek azonnali hazatérését, a magunk részéről alapvetően nem szegülünk ellen a tartózkodási engedélyek kiadásának. (...) Az egykori nagykövet, báró Von Bothmer kapcsán megjegyezni kívánjuk, hogy itt maradása ellen nincs kifogásunk."[140] Az MNFF-vezetőségnek viszont Bothmer Károly tüske volt a szemében. 1945. októberben jelentették is Budapestnek, hogy a hivatalosan bezárt magyar követség tömegesen állít ki magyar útleveleket olyan, Ausztriában és Németországban tartózkodó embereknek, akik ily módon a szövetséges vagy magyar bíróságon való számonkérés megúszására játszanak. Azonkívül azt is gyanították, hogy a követségen volt nyilaskeresztesek teljesítenek szolgálatot.[141] Bothmer és az MNFF végül 1945. október 1-jén aláírt egy egyezményt, amely betekintést engedett a szervezetnek a követség munkájába, illetve lehetővé tette, hogy delegáltakat küldjön a berni követségre, valamint a zürichi és genfi konzulátusra. A nem svájci földön tartózkodó magyarok részére pedig betiltották az úti okmányok kiállítását.[142]

Az 1946. áprilisi gazdasági tárgyalások újra ráterelték a figyelmet a külügyi képviseletek újraindítására. Különösen a svájci delegáció vezetője, Max Troendle szorgalmazta gazdasági megfontolásból a követség gyors újraélesztését és egy félhivatalos összekötő lehetőség szerint azonnali munkába állítását.[143] 1946. július 3-án Vlagyimir Petrovics Szviridov szovjet altábornagy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében levélben közölte a magyar kormánnyal, hogy nem látja akadályát a kereskedelmi kapcsolatok felvételének Hollandiával, Norvégiával és Belgiummal, ahogy a svájci diplomáciai kapcsolatfelvételnek sem.[144] A magyar minisztertanács erre fel jóváhagyta a varsói, ankarai és berni követség felállítását is. A posztok betöltéséről valószínűleg az 1946. július 22-i vagy 26-i pártelnök-

[140] EPD an die Eidgenössische Fremdenpolizei am 1. April 1946. BAR E 2001 (E) -/1/36: 1946–1948: Personnel de la Légation Royale de Hongrie à Berne. Dossier Charles Bothmer.

[141] Vö. az MNFF Gyöngyösihez, 1945. október 2. MOL XIX-J-1-j. 1. doboz. II-12. A híresztelésre ugyan nincs bizonyíték, de a kortársak közül többen megerősítették a gyanút a beszélgetéseink során. Kézenfekvő a feltételezés, hogy Bothmer közreműködött néhány magyar menekült kiutaztatásában Dél-Amerikába (főleg Argentínába). Bernben található Juan Perón náci főkolomposokat segítő menekültszervezetének egyik központja. Uki Goñi argentin újságíró, aki a nácik Argentínába menekülését kutatta, nem tudta nekem bizonyítani Bothmer részvételét, azonban a magyar menekülteket – jóllehet sokan voltak – nem vonta be a kutatásába. Vö. Goñi 2002.

[142] Vö. Jegyzőkönyv a báró Bothmer Károly és az MNFF megbízottja, dr. Bartók László és Földi Iván között létrejött és 1945 évi október hó 1-én Bernben aláírt megállapodásról. MOL XIX-J-1-j. 1. doboz. II-12.

[143] Vö. Troendle az EPD-hez, 1946. május 3. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-1906.

[144] Vö. MOL XIX-A-1-j. 1946-VIII-7748. Vö. még Nagy Ferenc jegyzőkönyvek, p. 647.

ségi ülésen döntöttek. A berni nagyköveti tiszt várományosa a szociáldemokrata Peyer Károly lett, akit azonban végül a hágai posztra jelöltek – ám azt ő nem vállalta.[145] A berni jelölést az FKgP kapta meg, amely az eddigi pénzügyminisztert, Gordon Ferencet nevezte meg.[146]

Gordon Ferenc, a Nemzeti Bank volt vezérigazgatója pénzügyminiszterként tekintélyes részt vállalt az 1946. augusztus 1-jei valutastabilizációban, a forint bevezetésével sikerült megzaboláznia a vágtató inflációt. A kommunisták körében nem volt különösebben kedvelt, nagystílű spekulánsnak tartották.[147] A távozását a minisztertanácsból szóra sem méltatták.[148]

Gordon már hivatali idejének legelején tiltakozni kényszerült olyan híresztelések ellen, miszerint magánemberként részesedése lenne egy svájci–magyar árucserével foglalkozó exportcégben.[149] Felügyeletére kirendeltek egy Száll József nevű kommunista követségi titkárt. Az újjáépítés idején bevett dolog volt polgári és szociáldemokrata politikusok diplomáciai kinevezése. Magyarország jól felfogott érdeke volt, hogy a fontosabb nyugati országokban tapasztalt embereket állítson. Néhányan közülük már a Horthy-érában is szolgáltak – melléjük kommunista felvigyázókat rendeltek. A kipróbált diplomaták hiánya azt is maga után vonta, hogy a budapesti központban sok kommunista nyert helyet és ezzel befolyást.[150]

Gordon Ferenc 1946. szeptember 19-én érkezett meg Svájcba, és szeptember 27-én át is adta megbízólevelét Karl Kobelt és Max Petitpierre kormánytagoknak. Húszperces beszédében elsősorban a kereskedelem fontosságát emelte ki. Egy újságinterjúban még hozzátette: „Meggyőződésem, hogy Svájc elsőrangú fontossággal bír Magyarország jövő gazdasági fejlődése szempontjából. Remélem, hogy sikerül majd az illetékes svájci körök érdeklődését hazánkra irányítani és a két ország közötti szorosabb kapcsolatokat minden téren kiépíteni. Re-

[145] Vö. Böhm 1990, p. 110.

[146] Vö. Nagy Ferenc Ministerjegyzőkönyv, p. 994k. Nem állnak ugyan rendelkezésemre dokumentumok a pártok közötti alkuról, ám vannak arra mutató jelek, hogy a pártállásnak illett követnie a mindenkori vendéglátó országét. Ezért kifogásolta Nagy Ferenc kormányfő, hogy a svájci kereskedelmi képviseletet a kommunista Beck József vezesse, ami nemcsak saját pártja szempontjából nem volt kívánatos, hanem a vendéglátó ország felől nézve sem. Mindazonáltal nem görgettek akadályokat a kiutazása elé.

[147] Vö. V. Tugarjev, a Vörös Hadsereg őrmestere, Panuschkinhoz: A Tildy-kormány tagjainak jellemzése 1945. december 14. In: Izsák–Kun 1994, p. 88.

[148] Vö. Nagy Ferenc Miniszterelnök jegyzőkönyv az 1946. évi augusztus 28. tartott rendkívüli minisztertanácsról. P. 1238.

[149] Vö. Gordon Rákosihoz, 1946. november 5. PIL 274.10.111.

[150] Vö. Kertész 1995, p 145.

ményeimet messzemenően alátámasztja, hogy Svájc követe, dr. Ernst Feissl (helyesen: Feisst) miniszter úr nagy és őszinte barátunk."[151]

Gordon azon melegében kapcsolatba lépett a szovjet nagykövettel, akinek elmondta, hogy szeretne látogatást tenni a lapszerkesztőségekben, hogy rávezesse őket a Magyarországról való objektív tájékoztatásra.[152] A dolog hátterében egy vita állt, amely alig pár hete zajlott a magyar parlamentben. Ebben a szociáldemokrata képviselő, Schiffer Pál szóvá tette, hogy a nyugati sajtóban olyan cikkek jelennek meg Magyarországról, amilyeneket sosem írtak a fasiszták és nyilaskeresztesek ellen. Az angol és amerikai lapok még viszonylag jól kerültek ki a dologból, ellentétben a svájci sajtóval, különösen a *Basler Nachrichten* és a *Neuen Zürcher Nachrichten* című orgánumokkal.[153]

Az emigráció Magyarország érdekeivel ellentétes munkájának megakadályozása a svájci magyar képviselet fő feladatai közé tartozott. A svájci sajtóban megjelent kritikus hangvételű cikkek egyre többször okoztak gondot a diplomáciai kapcsolatokban terén. 1948-ban, Tarr László esete kapcsán kulminálódott a helyzet. Legelőször 1946-ban hívta fel az MNFF az MKP-központ figyelmét arra, hogy a berni magyar követség sajtóattaséjának egy olyan embert kellene megtenni, aki svájci sajtós körökben kiismeri magát, és általában nem kommunistaként kezelik. A svájci sajtót az országhatárokon kívül is olvassák, ezért fontos, mi jelenik meg benne.[154] Gordon már megbízatása elején utalt erre a problémára. A *Weltwoche* 1947. február 7-i számában megjelent egy cikk Budapestről, amely – a magyar sajtóattasé, Halász szerint – valótlanságokat tartalmazott. Halász erre február 18-án felkereste a lapnál Schuhmacher főszerkesztőt, és egy és negyed órán át panaszolta sérelmeit a cikkbeli állítások miatt. Megtudta, hogy az S. D. szignó egy magyar újságírót takar, akinek a nevét azonban titokban tartották. Halász végül elérte, hogy a *Weltwoche* bocsánatot kérjen, és ezentúl minden Magyarországról szóló cikket még publikálás előtt megmutasson a követség sajtóosztályán.[155]

[151] Vö. Gordon Ferenc Képes Figyelő-beli interjúja, 1946. augusztus 31.

[152] Vö. Gordon Gyöngyösihez, 1946. október 25. MOL XIX-J-21-a.

[153] Vö. Schiffer Pál, a nemzetgyűlés 48. ülésén 1946.VIII.7. Vö. Távirat a középső hadseregcsoporttól 1946. augusztus 21. In: Izsák Lajos, Kun Miklós 1994, pp. 120–126. Vö. jelen könyv p. 70-től.

[154] Vö. Földi Iván az MKP-hez: A Svájcban végzendő magyar sajtómunka jelentősége. PIL 274.10.109.

[155] Halász Ernő a külügyminisztériumnak, 1947. február 19. MOL XIX-J-21-a-1944–1960. Gordon már 1946 októberében jobb statisztikákat kért Magyarországról, hogy az újságoknál hatékonyabban közre tudjon járni. Vö. Gordon Rákosihoz, 1946. október 5. PIL 274.10.111.

Az volt az uralkodó nézet, hogy a Magyarországot érintő sajtótámadások mögött magyar emigránsok rejtőznek. Az ügy hátterében a Magyarországon akkoriban kezdődő, az FKgP funkcionáriusai ellen irányuló letartóztatás hullám állt. A magyar nyilvánosság előtt egy demokratikus államrend elleni reakciós összeesküvésről szólt a fáma, amelyben a külföldön élő magyarokat vádolták a kulisszák mögüli irányítással. Ebben a szellemben jelent meg 1947 elején két cikk a magyar hetilapokban „*Az összeesküvők és külföldi cimboráik maffiája*" és „*A disszidált diplomaták, fasiszták, reakciósok stb. hadjárata Svájcban Magyarország ellen*" címen. A valóságban magyar emigránsok buzgólkodtak, hogy a svájci sajtót ellássák a magyarországi visszásságokról szóló cikkekkel. Gordon, a maga is kisgazda kötődésű nagykövet, nem hagyhatta, hogy az összeesküvés elméleteket tovább táplálják, mégis veszélybe került ezek miatt. Így érthetők az ő felbőszült reakciói is az említett Magyarországon megjelent cikkek kapcsán. A gazdasági következmények mellett attól tartott, hogy az efféle írások aláássák a többhónapos fáradozásait a lapszerkesztőségek megnyerésére ugyanúgy, mint a svájciak magyar kormánnyal szembeni bizalmát.[156] A Magyarországra irányuló sajtótámadások intenzitása tovább nőtt a hidegháború erősödésével. Amint 1947 augusztusában az ideiglenes ügyvivő, Veszprémy-Bangha Béla leszögezte, a berni szovjet nagykövettel egy beszélgetés során egyetértettek abban, hogy a Szovjetunió és Magyarország Svájchoz fűződő kapcsolatainak útjába még mindig a svájci sajtó gördíti a legnagyobb akadályt.[157] A svájci sajtó általában is kedvelt támadási felületet jelentett Magyarországnak. A svájci lapokat nem csak a berni követségen olvasták buzgón: Rákosi Mátyás is a külföldi lapok alapos végigtanulmányozásával kezdte a napot, és más miniszterekről és diplomatákról is tudott volt, hogy legalább a *Neue Zürcher Zeitung*ot bizonyítottan olvasták.

Gordon feladata volt a kapcsolatépítés is a nyugati diplomatákkal. Harrison amerikai nagykövet előtt Gordon már első hivatalos látogatásakor világossá tette a magyar álláspontot az alku tárgyát képező békeszerződésről.[158] Közben azon is iparkodott, hogy Svájcban újraszervezze a magyar képviseletet. Lobbizott a zürichi konzulátus újbóli megnyitásáért, mert igen sok munka járt az útlevelek kiállításával.[159]

Gordon feladatai közé tartozott a svájci magyar kolónia összefogása. Rendre meghívta a kint élő magyarokat olyan ünnepélyes alkalmakra, mint amilyen

[156] Vö. Gordon Nagy Ferenchez és Szakasits Árpádhoz, 1947. február 23. MOL XIX-J-21-a.
[157] Vö. Veszprémy-Bangha a külügyminiszterhez, 1947. augusztus 6. MOL XIX-J-1-j. 5. doboz.
[158] Vö. Gordon Gyöngyösihez, 1946. október 25. MOL XIX-J-21-a.
[159] Vö. Gordon Rákosihoz, 1946. október 5. PIL 274.10.111.

1947 februárjában Tildy Zoltán államfővé választásának egyéves jubileuma volt.[160] 1947 márciusában részt vett a Zürichi Magyar Egyesület március 15-i ünnepségén.[161] Végül pedig szoros együttműködésben volt a *Comité Hongrois de Secours en Suisse* elnevezésű bizottsággal, amely a Magyarországra irányuló svájci segélyeket intézte. Ám Gordon Ferencnek sem jutott hosszú idő a nagyköveti poszton. A magyar Államvédelmi Hatóság FKgP elleni nyomozása során egyre fontosabb személyiségeket vádoltak meg részvétellel az államellenes összeesküvésben. Közöttük volt még a hivatalban lévő miniszterelnök, Nagy Ferenc is, akit végül lemondásra és emigrálásra kényszerítettek éppen egy svájci tartózkodása idején. Gordon Ferenc, aki fontos szerepet játszott Nagy Ferenc emigrálása ügyében, sok társával együtt maga is leköszönt ebből az alkalomból 1947 nyarán.

Speciális problémát jelentett az ún. Kállay Alap, amely titokban került még a háború alatt Svájcba azzal a céllal, hogy adott esetben egy külföldön székelő magyar kormányt finanszírozzon. Csak 1947 márciusában sikerült nyélbe ütni, hogy átadják a magyar kormánynak. Gordon nagykövet és Száll József titkár közösen rendelkeztek a hozzáférés felett a széfhez a Schweizerische Kreditanstaltnál.[162]

Lemondása után Gordon Ferenc Svájcban kért menedéket, és egyelőre kézhez kapta a széf egyik kulcsát. Kijelentette, hogy csak a legális magyar kormány alkotmányos miniszterének adja azt ki.[163] Akkoriban kb. 1,3 millió svájci frank lehetett benne. Magyarország egy minisztériumi titkárt küldött Bernbe a dolog tisztázása végett.[164] Az új miniszterelnök, Dinnyés Lajos elítélte a kulcsátadás megtagadását, lopásnak minősítve azt, és parlamenti székfoglaló beszédében bejelentette egy Gordon elleni bírósági eljárás kezdeményezését.[165] A magyar megbízott és a másik kulcs tulajdonosa, Száll József Bernben bírósági eljárást indított Gordon ellen, amely során sikerült elérniük a széfkulcs kiadatását.

Gordont pártbeli társa, Oltványi Imre váltotta a nagyköveti székben. Az ő személyét sem övezte általános konszenzus, a kommunisták azon melegében kö-

[160] Vö. Gordon a Központhoz, 1947. február 1. MOL XIX-J-21-a. 1. doboz.

[161] Vö. Gordon Gyöngyösihez, 1947. március 16. MOL XIX-J-21-a. 1. doboz. Március 15. kapcsán.

[162] Vö. Dinnyés jegyzőkönyv, p. 119k.

[163] Francis Gordon (Gordon Ferenc) 1948, p. 57.

[164] Vö. Pulay Gábor miniszteri titkár a 3749/I-1947 sz. rendelet alapján történt berni kiküldetéséről. MOL XIX-J-1-j. II-12.

[165] Dinnyés Lajos miniszterelnöki bemutatkozó beszéde a nemzetgyűlés 1947. június 10-i ülésén. In: Szűcs 2000, p. 88.

velték is a kinevezés visszavonását.[166] Oltványi 1947 szeptemberében lépett svájci hivatalába, jóllehet eredetileg a kairói követségre szánták. Ő lett a második olyan berni nagykövet, aki előzőleg pénzügyminiszter és a Nemzeti Bank igazgatója volt. Az ügyeket Gordon távozása és az új nagykövet hivatalba lépése között Veszprémy-Bangha Béla vitte. A budapesti svájci követség titkára, Otto Seifert szerint Oltványi jelölése „a berni magyar követségen jelenleg Gordon lemondása következtében kialakult válsághelyzet lehető legjobb megoldásaként értékelhető". Seifert azonban egyszersmind figyelmeztetett arra is, hogy Oltványi az FKgP vezetőségének szétverése óta a „keleti irányt képviselő elemek bizalmát élvezte a koalíción belül".[167] Svájc megítélése Magyarországon – különösen a baloldali sajtóban – sokat romlott a válság teljes időtartama alatt. „Úgy tűnik, hogy alig-alig néztek szembe azzal, hogy mennyi tapintatlanságot rejtett magában a volt nagykövet »emberi gyengéinek« az utólagos felfedése és beismerése a mi országunkkal szemben."[168] Gordont – ahogy már hivatalba lépését megelőzően is – azzal is megvádolták, hogy berni küldetését magánjellegű üzleti kapcsolatok kiépítésére használta.

Az ügy kapcsán elsősorban a Magyarország politikai stabilitásába vetett hit rendült meg Nyugaton. A miniszterelnök távozása és több, magas rangú politikus elmenekülése után Magyarországról Svájcban is megnőtt a magyar emigránsok száma. Közülük sokan, akik korábban üzleti kapcsolatban álltak svájci cégekkel, most, főként azután, hogy a cégeiket Magyarországon államosították, elkezdték lefoglalni a Svájcba érkező magyar árukat és vagyontárgyakat, amivel komoly zavarokat okoztak a svájci–magyar kereskedelmi kapcsolatok terén. Az EPD attól tartott, hogy ha túl sok ellenzéki gyülemlik fel Svájcban, az majd gondokat okoz a fennálló magyar kormánnyal szemben.[169] 1948. januárban Zürichben kémkedés vádjával letartóztatták Tarr László magyar újságírót. Oltványit ennek kapcsán haza is rendelték Budapestre konzultációra, ám néhány hét elteltével aztán ismét visszatérhetett Svájcba.[170]

Oltványi folyamatosan jelentett a svájci előkelőségekkel Svájc helyzetéről folytatott beszélgetéseiről, és, jóllehet mindig kihangsúlyozta Svájc nyugati orientációját, Alfred Zehnder kimondottan semlegességre törekvő megközelítésmódjá-

[166] A kommunistáknak mindenesetre sikerült megakadályozniuk, hogy a tervnek megfelelően kiküldjék a berni posztra a szintén FKgP-tag Erőss Jánost. Vö. az MKP külügyi bizottságának jegyzőkönyve, 1947. június 25. PIL 274.10.1.

[167] Vö. Seifert Zehnderhez, 1947. július 30. BAR E 2001 (E) -/1/36.

[168] Uo.

[169] Vö. EPD az EJPD-hez, 1947. június 23. BAR E 2001 (E) -/1 36.

[170] Vö. BAR E 2800 (-) 1990/106/20. (Adat forrása: DDS, www.dodis.ch, DoDiS-5140.)

ról is tudósított. Utóbbi Oltványinak sosem mulasztotta el kijelenteni, hogy nem hagyja magát zsarolni a nyugati hatalmaktól. A svájci politika ugyanis –úgymond – a gazdaság primátusán nyugszik, ezért a Komintern és Jugoszlávia konfliktusa Svájcot kizárólag a keleti államokkal való kereskedelem miatt érdekelte.[171] Zehnder Svájc OEEC-hez (Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet) való csatlakozása kapcsán is rendszeresen megerősítette magyar diplomaták előtt, hogy Svájc hajlandó önálló politikát folytatni, és utalt arra is, hogy milyen jó kereskedelmi kapcsolatokat ápolnak mindenekelőtt a Szovjetunióval, Lengyelországgal, Jugoszláviával, Romániával és nem utolsósorban Magyarországgal is.[172]

1948 májusában a magyar követség sajtóattaséja, Halász Ernő távozott posztjáról. A svájci hatóságoknak úgy nyilatkozott, hogy a követség titkára – minden bizonnyal Száll József – felszólította a belépésre a kommunista pártba, amit azonban ő – szociáldemokrata lévén – visszautasított. Ezután ellehetetlenítették a követségen folytatott munkáját.[173] Oltványi valamivel több mint egy évig maradt Bernben, majd 1948. augusztus 13-án visszahívták Budapestre. Az ideiglenes ügyvivő szerepét újra Veszprémy-Bangha Béla követségi titkár kapta, akit 1949 júniusában Száll József váltott – nyilvánvalóan egy, a kettejük közötti összeütközést követően. Ezzel a politikai irányváltás a berni követségen is megtörtént.

Ellentétben magyar kollégáikkal a svájci diplomatákat kész struktúrák fogadták, amelyeket elődeik építettek fel Budapesten. Az utolsó svájci nagykövetet, Maximilian Jaegert még Budapest megszállása előtt határozatlan időre visszarendelték Bernbe konzultációra, hogy Svájc ne legyen kénytelen elismerni a nyilaskeresztes kormányt. Amikor a Vörös Hadsereg 1944 karácsonyán elfoglalta Budapestet, minden kontaktus megszakadt Bern és Budapest között. Jaeger feladatkörét először a követség első titkára, Anton Kilchenmann látta el, akit aztán december 1-jétől Harald Feller váltott. Rajtuk kívül Carl Lutz, Peter Zürcher és Ernst Vonrufs, Max Meier vízumügyi előadó, Max Ember követségi alkalmazott, Friedrich Born a Nemzetközi Vöröskereszttől, valamint két további alkalmazott tartózkodott Budapest különböző pontjain. 1945. január 25-én Zürchert és Vonrufsot rövid időre letartóztatta a Vörös Hadsereg, Max Meiert és Harald Fellert pedig letartóztatásuk után más foglyokkal együtt Moszkvába szállították.[174] A többi svájci diplomatának két csoportban, 1945. április 1–6. között

[171] Vö. Oltványi Molnár Erik külügyminiszterhez, 1948. július 1. MOL XIX-J-1-j.
[172] Vö. Veszprémy-Bangha Rajk László külügyminiszterhez, 1948. szeptember 25. MOL XIX-J-1-j.
[173] Vö. a Szövetségi Ügyészség az EPD-hez, 1948. november 25. BAR E 2001 (E) -/1/36.
[174] Vö. Tschuy 1998, p. 351kk. Harald Fellerhez vö. Haber 2005, p. 55k.

kellett elhagynia Magyarországot. Velük utazott a svájci kolónia egy része is.[175] Meier és Feller diplomatákat három másik svájci diplomatával együtt zálogként tartották fogva két szovjet pilóta ellenében, akik Svájcban tartózkodtak, és nem szándékoztak visszatérni a Szovjetunióba. A cserére végül 1945. december 29-én a dübendorfi repülőtéren kerítettek sort.[176]

A háború utáni első svájci nagykövet Ernst Feisst lett. Gordon nagy magyarbarátként jellemezte. Egyedül neki köszönhető, hogy a *Schweizer Spende* ennyire nagyvonalúan támogatta Magyarországot, ahogy az is, hogy Magyarország felvételt nyert a FAO-ba (Mezőgazdasági és Élelmezési Világszervezet).[177] Feisstra várt egyebek mellett a feladat, hogy egyfelől újra birtokba vegye a követséget, másfelől pedig ellássa Svájc gazdasági érdekeinek a képviseletét. A különböző svájci segélyszervezetek küldötteinek fogadása és az egyre kisebbedő budapesti és környékbeli svájci közösség gondozása is hozzá tartozott. Ebben elsősorban kollégája, Otto Seifert közreműködésére hagyatkozhatott. A legnagyobb nehézséget a követségi munkában az együttműködés jelentette a magyar hivatalokkal, ezek ugyanis még erősen gyerekcipőben jártak, és kaotikus körülmények közepette működtek.[178] Időközben a magyarországi svájci kolónia gondjai is fokozódtak: az államosítási hullám nyomán a svájci követségnek ki kellett állnia a svájci hitelezőkért és az államosítás áldozataiért. Ráadásul a megerősített rendőrségi ellenőrzések idején, amelyek az 1947 tavaszától zajló letartóztatási hullám folyományaképpen a svájci–magyar kapcsolatokban is turbulenciát okoztak, például a követségi dolgozók cselekvési és mozgási szabadságát korlátozó intézkedések által. A magyar állam kommunista átalakításának fázisában maga a svájci követség is az események sodrásába került.

A Mindszenty bíboros elleni, 1949 tavaszán zajló perben ugyanúgy, ahogy az azt követő kirakatperekben a magyar hatóságok nyilvánosságra hozták a vádiratot, amely ebben az esetben egy „sárga könyv"-nek nevezett diplomáciai iratgyűjteménybe foglaltatott. Ez vádpontokat tartalmazott külföldi követségek ellen,

[175] Vö. Tschuy 1998, p. 370kk.

[176] Vö. Steffen 1995, pp. 51–57.

[177] Vö. Gordon Rákosihoz, 1946. október 5. PIL 274.10.111.

[178] Például 1947. október 15-én a svájci követség benyújtott egy feljegyzést a svájci érdekek képviseletében a potsdami határozatok hatálya alá eső javakról. A kérelmet 1948. március 5-én továbbadták a gazdasági osztálynak, Seifert követségi titkár február 17-i, újbóli felszólítása után. Április 1-jén újabb intervencióra volt szükség. A papír időközben a gazdasági és a jogi részleg között ingázott, mivel az ügyben senki nem érezte magát illetékesnek. Végül 1948. április 29-én „Sürgős" megjegyzéssel a politikai részlegre került. Májusban még mindig intézkedésre várt. Vö. Szász, politikai részleg a jogi- és gazdasági részlegnek, külügyminisztérium, 1948. május 8. MOL XIX-J-1-j. XX-199.

különös tekintettel az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország képviseleteire. Bernben némi elégtétellel állapították meg, hogy a svájci követséget az irat nem említette név szerint. A követségi embereket mindamellett nyugtalanította a sárga könyv, amelyet a külföldi követségek elleni megfélemlítési kísérletként értelmeztek, amelyek akkoriban folyamatosan napirenden voltak, és – Seifert szavai szerint – olyan szintet értek el, amely alig-alig gondolható el. Egy Bernnek írt jelentésében elmeséli például egy osztrák kancelláriai dolgozó, egy nő esetét, akit egy kiránduláson letartóztattak, Budapestre szállítottak, ott pedig kényszerítettek egy jegyzőkönyv aláírására, amelyben beismerte, hogy 1945-ben Londonban az *Intelligence Service* szolgálatában állt. A kihallgatáson a követség működésére vonatkozó információkat szedtek ki belőle, és olyan személyeknek a listája felől érdeklődtek, akiket azzal gyanúsítottak, hogy kapcsolatban álltak az osztrák követséggel. Ezen kívül vagy ötven fényképet mutattak neki a főnökéről, bizonyítandó, hogy a rendőrségtől mindent pontosan tudnak. „Az ember elgondolkodik: mivé zsugorodott ilyen módszerek mellett a diplomaták mentelmi joga."[179]

A Mindszenty-per alakulása feletti felháborodás mind a követségi körökben, mind pedig a svájci nyilvánosság előtt nagy volt. Seifert panaszt emelt Alfred Zehndernél, a kommunisták módszereit a fasisztákéihoz hasonlítva, és egy „civilizált" önképet híva segítségül: „Napok óta küzdök, sajnos eredménytelenül, az újra és újra felhorgadó felháborodással, amit a Mindszenty-per bennem kivált. Mint protestánsnak és svájcinak, akinek a szemében a bírók igazságszeretete, embersége, tisztessége, megvesztegethetetlensége egyet jelent az elődök szent örökségével, egész lényem tiltakozik egy néhány embert magában foglaló klikk ördögi dörzsöltsége ellen, akiknek a tudomány és technika legrafináltabb eszközeivel, az egész kultúránkat meghatározó emberi jogok cinikus figyelmen kívül hagyásával, részint pedig a külső körülmények ördögi bevonásával sikerült egy szokványos bírósági tárgyalás tökéletes paródiáját produkálniuk, és közben még felháborodottan a szavahihetőséget is számon kérniük. Franco kommunisták ellen indított utolsó eljárásai vagy a fasiszta különbíróságok római perei elbújhatnak az itt folyó képmutatás és szadista kegyetlenkedés mellett."[180] A Bundesratnak azonban nem szerepelt a tervei között, hogy a Seifert hangoztatta civilizatórikus értékek nevében felemelje szavát a per ellen. Az egyik megkeresésre a sok közül, amely a kormányt tiltakozásra akarta rábírni, az EPD a következőket válaszolta: „Alapvető megfontolásokból kifolyólag a kormány eltekin-

[179] Vö. Seifert Zehnderhez, 1949. január 28. BAR E 2001(E) 1967/113/521.
[180] Seifert Zehnderhez, 1949. február 11. BAR E 2001 (E) 1967/113/521.

tett az ebben az ügyben való állásfoglalástól. De, amint az Ön előtt kétségkívül nem titok, különböző magánjellegű svájci szervezetek és egyházi szervezetek állást foglaltak a magyar hatóságok eljárásával szemben."[181] Ezzel Bern elkerülhette, hogy egy kirakatper miatt kényelmetlen akadályokat gördítsen a Magyarországgal való kapcsolatok útjába. A magyar hittestvérekkel kiépített kapcsolatokat ápoló egyházak mindig kapóra jöttek, ha a svájci döntéshozók rossz lelkiismeretét kellett megnyugtatni. Svájcnak egyelőre nem állt módjában lemondani a keleti államokhoz fűződő jó kapcsolatokról. Előnyt élveztek a semlegességi elv velejárói, a szolidaritás és egyetemesség. Lehetőség szerint el kellett kerülni minden morális vagy ideológiai természetű konfliktust – márpedig Nagy Ferenc lemondásával és a Tarr-ügy kipattanásával gyújtóanyagban nem volt hiány.

Hogy a két ország között sosem szakadtak meg a kapcsolatok, azon is múlott, hogy mindkét fél kinyilvánította elemi érdekét a kereskedelmi kapcsolatok fenntartásában. Ezek megszűnése Magyarország számára egy fontos – mert Nyugat felé vezető – kapu bezáródását jelentette volna, amely a valutaszerzést is erősen megnehezítette volna – Svájc pedig csak az áruforgalom segítségével tudta az adósság visszafizetéséhez nélkülözhetetlen fizetési forgalmat fenntartani.

5. „A svájci kapu nyitva tartása": a kereskedelmi kapcsolatok újrafelvétele

Amikor 1945 áprilisában az utolsó német csapatok is elhagyták Magyarországot, a magyar gazdaság szabályos romhalmazzal volt egyenlő. Az ország 1944 őszétől 1945 áprilisáig háborús övezet volt. Míg Kelet-Magyarországot viszonylag gyorsan elfoglalta a Vörös Hadsereg, a német védelmi vonalak mentén a Balatontól északra heves és hosszan tartó harcok zajlottak. Budapestet csak több hónapi ostrom után tudta teljesen bevenni a Vörös Hadsereg.[182] Óriási volt az emberéletveszteség: az 1980-as évek közepén 420 000–450 000 halálos áldozatról beszéltek – köztük 220 000 zsidóról. Ma már 400 000 zsidó áldozatot tartanak számon.[183] 850 000–900 000 katona került hadifogságba, ennek a fele a Szovjet-

[181] Vö. BAR E 2001 (E) 1967/113/521. Különösen Svájc katolikus részében volt nagy a felháborodás. Sitten püspöke, Victor Bieler, a svájci püspöki kar nevében tiltakozó táviratot intézett a berni magyar követséghez. Vö. Schweizerische Kirchen-Zeitung Nr. 6, 1949.

[182] Vö. Ungváry 1998.

[183] Ez a szám szerepel többek között a 2004-ben alapított budapesti Holocaust Emlékközpontban.

unióban. Közülük körülbelül 40 000-en haltak meg a fogságban.[184] Az amúgy is nagy háborús pusztítás mellett nehéz teher volt a fosztogatás, egyfelől a német megszállók és magyar csatlósaik, másfelől a Vörös Hadsereg részéről. A nemzeti vagyon 40%-a semmisült meg a háború utolsó két hónapjában. Egy becslés alapján ebben az időszakban a német megszállók fosztogatásai következtében 415 gyár felszerelése, 37 160 vasúti kocsi, 26 000 gépkocsi, 5600 traktor, 270 vízi jármű, 8000 tehergépkocsi, 25 kórház teljes felszerelése, valamint a Magyar Nemzeti Bank összes aranya külföldre került. 1938-as árak szerint a kár 13 milliárd US dollárra rúgott.[185] Ilyenek voltak a kiindulási feltételek, amikor a győztesek bejelentették kárpótlási igényüket.

A Magyarországot ideiglenesen igazgató Szövetséges Ellenőrző Bizottság 750 munkatársát és a Vörös Hadsereg egy-másfélmilliónyi katonáját Magyarország látta el: az Ellenőrző Bizottság 10, a Vörös Hadsereg 30%-át emésztette fel a nemzeti összbevételnek.[186] Az 1945. április 15-i jóvátételi szerződés hiába szabályozta a megszálló erők ellátását, továbbra is sok nyitott kérdés maradt. A Vörös Hadsereg egész gyárakat szállított el (például a Tungsram Gyárat), anélkül, hogy az értékét (ez esetben 12 millió US-dollárt) beleszámították volna a jóvátételbe.[187] Átszámolási trükkök révén a lefektetett jóvátétel többszörösét kellett leszállítani. Ezenkívül a potsdami konferencián született megegyezés értelmében a Szovjetunió igényt támasztott a német vagyonra is. Egy 1957-es becslés szerint ily módon 150–180 millió US-dollár értékben szállingóztak át dolgok Magyarországról a Szovjetunióba, köztük részben svájci érdekeltségbe tartozó értékekkel.[188]

Magyarország függése a Szovjetuniótól tovább nőtt az 1945. augusztus 27-i szovjet–magyar gazdasági egyezménnyel, amelynek része volt a részesedés is a magyar kulcsiparágakban. A közös társaságoknak ugyan magyar elnökük, de nagyhatalmú szovjet vezérigazgatóik voltak. Így történhetett, hogy először az állami hajózási és légiforgalmi társaságok, majd 1946 áprilisában a bauxit- és kőolajipar is átvedlett szovjet–magyar társasággá. Tíz biztosítótársaságnak is ez lett a sorsa.[189]

[184] Vö. Pető–Szakács 1985, p. 19k. Az óriási emberáldozatok mellett ott volt még a menekültkérdés is. A magyarok kitelepítésével a szomszéd országokból 320 000 menekült érkezett Magyarországra. Vö. Tóth 1997, p. 33.
[185] Vö. Roman 1996, p. 34. A háborús károk megegyeztek a magyar közgazdaság 1927 és 1944 közötti vagyongyarapodásával. A háborús károk felsorolását lásd: Bojkó 1997, p. 160.
[186] Vö. Borhi 2000, p. 14. és Roman 1996, p. 37.
[187] Vö. Borhi 2000, p. 17.
[188] Vö. uo., pp. 14–19.
[189] Vö. uo., pp. 30–43. Lásd még Balogh 1988, p. 76. A svájci érdekeltséget is jelentő államosított magyarországi bauxitbányák kárpótlási tárgyalásaihoz vö. az 1948. március 18-án 19 órakor a

A fent vázolt hátrányos körülmények ellenére még 1945 januárjában sikerült a magyar kormánynak visszaállítania az elpusztított infrastruktúra egy részét.[190] Svájci utazók is megcsodálták a gyors újjáépítést, amely még 1947-ben is tartott, és jól ellenpontozta a városban uralkodó nyomort. A *Neue Zürcher Zeitung* tudósítója így írt 1947-ben: „Mindenhol serény munkálatok folynak, teljes gőzzel halad az újjáépítés. (...) Budapest kettős benyomást hagy hátra a svájci látogatóban. A színes élet és igyekezet az utcákon, a serény munka, az újraépülő házak és hidak, vagy a csodálatos körpanoráma a Gellérthegyről, amelyen egy hatalmas orosz győzelmi emlékmű áll, a tekintélyes folyam két oldalán elterülő várossal felemelő látványt nyújtana, ha nem kellene az embernek folyamatosan szembesülnie a rettenetes nyomorúsággal, a szörnyű pusztítással, a korrupcióval és félelemmel, ami könnyen látens depresszióhoz vezet."[191] A gazdasági helyzet minden nehézség ellenére javult, elsősorban a kereskedelem hatására a Nyugattal. Magyarország, jóllehet csekély volumenre, már 1945 augusztusában kereskedelmi szerződést kötött Romániával és Csehszlovákiával,[192] ám a Nyugatra nyíló kapu a svájci tárgyalások révén tárult ki.

A kereskedelem Svájccal évtizedes hagyományokra tekintett vissza. Az első áruforgalmi szerződés az 1924. évből datálódik.[193] Több magyar közgazdász megítélése szerint a svájci és a magyar igények jól kiegészítették egymást: az egyik ország devizában szegény és agrártermékben gazdag, a másik devizában gazdag, ám agrártermékben szegény, ami jó kiindulás volt egy virágzó kereskedelem kialakításához. Ez azonban a gyakorlatban mégis csak kevéssé valósult meg.[194] Az egymást kiegészítő gazdasági struktúrák mellett a kereskedelem Svájccal azon a tényen alapult, hogy Magyarországnak jelentős mennyiségű magán- és állami törlesztenivalója volt Svájcban, s Magyarország egyúttal törekedett is rá, hogy konvertibilis valutaként svájci frankbeli követelést biztosítson magának, mivel 1924-től a magyar fizetőeszközt (pengő) angol, francia, amerikai és svájci bankok támogatták kölcsönökkel.

---

budapesti Bauxit-Alumínium Rt.-ben felvett jegyzőkönyvet a Bakonyi Bauxit Rt. részvényeiről. PIL 274.12.248.

190 Vö. Pető–Szakács 1985, p. 55.

191 Vö. NZZ Nr. 1564, 1947. augusztus 13.

192 3,7 millió pengő értékben, ami kb. 800 000 US $-nak felelt meg. Vö. Eric Roman 1996, p. 79.

193 Vö. Csöppüs 1984, p. 38k.

194 Vö. Fabinyi 1948, p. 15. Tarnóczi 1945, p. 22.

Az első kiegyenlítési szerződés a két ország között 1931. december 1-jén lépett hatályba.[195] Ez jelentette a bilateralizmus kezdetét, amely kb. 1948-ig jellemezte a svájci gazdaságpolitikát.[196] Ez a fizetési forgalom szabályozására kötött szerződés egy volt az 1931 és 1933 között több országgal (Ausztria, Bulgária, Jugoszlávia, Görögország és Törökország) kötött hasonló svájci szerződések sorában.[197] A gazdasági világválság Svájcban – elsősorban a svájci frank aranyfedezetének köszönhetően – a frank 1936-os leértékelésig tartott. Ennek fő oka az volt, hogy Svájc számára elsőrangú fontosságú volt a külgazdaság. Mégsem változott sokat a külkereskedelem struktúrája, még ha egyes területeken egy-egy lépésnyit távolodtak is a sterling- és dollárzónától a klíring felé. Különösen az agrártermékek terén nem az Egyesült Államok és Kanada volt már a beszállító, hanem túlnyomórészt Románia és Magyarország, részben Németország mellett.[198] A bilaterális klíringszerződés nemcsak Svájc, hanem Magyarország számára is a legfontosabb kereskedelempolitikai elv lett.[199] A cél az volt, hogy a deficitet kétoldalúan egyenlítsék ki a fizetési mérlegben.[200] A kötött fizetési forgalom lebonyolítására 1934-ben a Bundesrat életre hívta a *Schweizerische Verrechnungsstelle* (Svájci Elszámolási Hivatal) elnevezésű önálló, valutafüggetlen nyilvános jogi intézetet.[201]

A kelet-európai nagy devizaválság következtében Magyarország is vészhelyzetbe került.[202] 1931. december 22-én a magyar kormány kénytelen volt teljes deviza-átutalási moratóriumot elrendelni, mert arra sem volt képes, hogy a tő-

[195] A világ legelső ilyen egyezménye 1931. november 12-én köttetett Svájc és Ausztria között, a második pedig utána két nappal, Svájc és Magyarország között. Vö. Frech 2001, p. 30.

[196] Vö. Frech et al. 2002, p. 40. A nehéz világgazdasági helyzetben alkalmazandó megoldási stratégiákhoz vö. még Hug és Kloter 1999, p. 41kk.

[197] Vö. Frech et al. 2002, p. 76.

[198] Vö. uo., p. 49.

[199] Magyarország 1939. március 1-jével 17 klíringszerződés részese volt, Svájc ugyanakkor 9-é. A csúcson a Német Birodalom állt 35 szerződéssel, őt követte Olaszország 28-cal, és Törökország 23-mal. Vö. Hug et al. 1999, p. 48k.

[200] Vö. Frech et al. 2002, p. 81.

[201] Vö. uo., p. 85. Az intézet feladata volt, hogy jelezze a befizetéseket a mindenkori külföldi partnerintézetnek, amely annak megfelelően az érintett hitelezőket az adott valutanemben a lefektetett árfolyam alapján kifizette. Vö. Frech 2001, p. 33.

[202] A devizakrízist lényegében az Österreichische Creditanstalt 1931. májusi összeomlása okozta. A tőke külföldre menekítése révén az érintett országok – mindenekelőtt Németország, Ausztria és Magyarország – arany- és devizatartalékai drasztikusan visszaestek. Azonnal leállították a külföldi adósságok visszafizetését, és a devizapiacot szigorú ellenőrzés alá vonták. A valuták szabad átválthatósága többé már nem volt lehetséges. Messzemenően korlátozták a határon átlépő szabad fizetési forgalmat, államilag ellenőrzött elszámolt forgalommal helyettesítve azt. Vö. uo., p. 26k.

keadósságnak akárcsak a kamatait fizesse. Hosszú tárgyalások után a hitelezők – köztük svájci bankok – megegyeztek abban (1933. szeptember 15-i egyezmény), hogy rövid lejáratú tőkeadósságuk 5%-át, valamint a kamatokat a magyar adósoknak pengőben a Magyar Nemzeti Bank külföldi hitelezők kasszájába kell fizetniük. Ezzel a rendelkezésre bocsátott összeggel a hitelezők kizárólag Magyarországon vásárolhattak árukat.[203] Magyarország egész rendszerét dolgozta ki a deviza- és exportár pótlékoknak, egyebek mellett abból a célból, hogy kiszabadítsa az exportot a német piac szorításából, és hogy konvertibilis devizával rendelkező semleges országokba helyezze át az eladási piacokat.[204] Csakhogy éppen ezek az országok, köztük Svájc, nem akarták megfizetni a magas magyar árakat, amelyek jóval a világpiaci árak fölött voltak, s emiatt nem is mérlegelték a Magyarországhoz fűződő kereskedelmi kapcsolatok erősítését.

Az első Svájc és Magyarország közötti klíringszerződést 1931-ből[205] egyébként nem koronázta siker, mivel az áruforgalom jelentős része állami kontroll nélkül bonyolódott; a pengő–frank átváltási árfolyam nem a valós értéket tükrözte; a fizetési határidőket pedig nagyon kiterjesztették, ami nem felelt meg az exportőröknek, és a régi adósságok kezelése sem volt kielégítően szabályozva.[206] Évente változtattak az egyezményen. A kereskedelmi és fizetési forgalom szabályozására szolgáló rövid távú bilaterális szerződések megkötése Svájc eszköze volt arra, hogy lendületbe hozza a deviza átutalást, főként a devizaszegény országokban. A fizetési forgalom szünetelése azonkívül a kereskedelmi forgalmat is akadályozta volna.[207] Az 1932. végi magyar–svájci devizaklíring-szerződés mindenekelőtt Magyarország számára volt nagyon kedvező, mivel az tekintélyes, Svájcba küldendő gabonaszállítmányt biztosított neki. Később egyéb agrártermékek is jöttek hozzá, például gyümölcs és bor. 1935. március 15-én életbe lépett a svájci–magyar fizetési egyezmény. Svájc az adósság-visszafizetés dolgában az olasz–francia–belga klíringegyezmények elvét vette mintául, amely szerint az adós fizetési kötelezettségének kiegyenlítését mindaddig nem veszik figyelembe, amedig az adósság ellenértéke pengőben egy magyar bankban letétbe nem kerül. A fizetési kötelezettséget csak abban az esetben fogadják el érvényesnek, ha a svájci hitelező devizája ellenértékét felhasználja.[208] 1936-ban aztán már nem sikerült a feleknek megegyezniük, és 1937. március 31-én lejárt a szerződés. Mind-

[203] Vö. Csöppüs 1984, p. 44.
[204] Vö. uo., p. 48.
[205] A fizetési szerződések fogalmaihoz vö. Hug et al. 1999, p. 44.
[206] Vö. Fabinyi 1948, pp. 84–87.
[207] Vö. Hug et al. 1999, p. 44.
[208] Vö. Csöppüs 1984, p. 57.

két fél arra kényszerült, hogy üzletüket ideiglenes jegyzőkönyvekkel szabályozzák. A klíringszerződés ezzel hatályát vesztette, hogy egy némileg szabadabb fizetési forgalom váltsa fel, amely egészen 1944 teléig érvényben volt, amikor Budapest ostroma következtében leállt a kereskedelem. Az 1937. július 15-i londoni egyezménnyel Magyarország elkötelezte magát az adósságrendezés mellett.[209]

Svájcnak csak a II. világháború kezdetétől volt érdeke a kereskedelem kiépítése is Magyarországgal. Az Európán kívüli piacok kiesésével, a német blokádellenes határozatokkal és a Bundesrat ellenőrizte klíringhitelekkel 1940 ősze után áttevődött a svájci export a tengelyek által dominált gazdasági térségbe. Németország részesedése a svájci összexportból az 1938-as 15%-ról 1942-re felment 40%-ra, Magyarországé pedig 1%-ról 1943-ra 5%-ra.[210] Magyarország 1929 óta mindig aktív kereskedelmi mérleget mutatott. Az aktívok felhalmozódása révén 1940–41-ben kb. 20 millió, majd 1942–44 között további 3,2 millió pengő értékben helyeztek letétbe aranyat Svájcban, amelynek jó része az adósság törlesztésére és nyersanyagok vásárlására fordítódott.[211] Éppen az adósság törlesztése volt az a régóta előtérben lévő kényes pont, amelyben sosem sikerült mindenki számára kielégítő megoldást találni.[212]

Svájc számára Magyarország lett a háború alatt a legfontosabb élelmiszer-beszállító, Magyarország számára pedig Svájc lett a legfontosabb semleges kereskedelmi partner. 1936-tól megnőtt a Magyarországról Svájcba irányuló gabonaexport. Az 1939-es árucsere-egyezményben az exportkontingens 500 ezer mázsa búzában lett megszabva. A következő években bekövetkező nehézségek ellenére egyik fél sem gondolt soha a kereskedelem beszüntetésére. 1942 októberében aztán kötöttek egy mindkét fél számára előnyös árucsere-megállapodást, és egészen a nyilaskeresztesek 1944. októberi hatalomátvételéig mindent elkövettek, hogy a kereskedelem fennmaradjon.

Elsősorban a fent vázolt prosperáló háborús évek tapasztalata jogosított fel arra a reménykedésre, hogy a II. világháború befejeződése után is élénk marad majd a kereskedelem. Míg a Magyarországról érkező svájci import 1925-ben még csak 19,8 millió frankra, és az export 15,4 millióra rúgott, a behozatal 1931-re

[209] Vö. Fabinyi 1948, pp. 117–139. Ezzel Magyarországnak sikerült hat különböző adósságkomplexum rendezése: népszövetségi kölcsön, kincstári kölcsön 1930–31-ből, Caisse Commune-kölcsönök, egyéb állami adósság, hosszú lejáratú adóslevelek és nem állami jellegű záloglevelek, valamint a rövid Stillhalte-adósságok. Vö. NZZ Nr. 1277, 1937. július 15.

[210] Vö. Frech et al. 2002, p. 135. A magyar import magas aránya a kelet-európai áruk svájci piacon való képviseletébe illeszkedett. A háború alatt az összes import 18%-a jött a kelet-európai térségből, és ugyanoda került a svájci export 12%-a. Vö. Hug et al. 1999, p. 57.

[211] Vö. Csöppüs 1984, p. 53.

[212] Vö. uo., p. 55.

39,5 millióval elérte első csúcspontját, amelyet nem előbb, mint 1940-ben döntöttek meg 48,5 millió frankkal. A csúcsot az 1943. év jelentette 105,5 millió frank összegű importtal és 74 millió franknyi exporttal.[213] Ez az előrelépés, valamint a körülmény, hogy a gazdasági helyzet az I. világháború utáni helyzethez volt mérhető, mindkét oldalról optimizmusra adott okot a jövőbeni kereskedelem tekintetében. Tarnóczi Lóránt magyar közgazdász szerint annyit nyom a latban a német kereskedőhatalom kiesése, hogy Svájc ennek folytán főleg Délkelet-Európában és a Balkánon keresné az eladási piacait, különösen nyersanyag és mezőgazdasági termékek tekintetében. Tarnóczi szerint Magyarország azonnal tud bauxitot, barnaszenet, fagyasztott félkész termékeket, friss zöldséget, baromfit, tojást, tollat, valamint esetleg burgonyát és búzát is szállítani. Svájc ezzel szemben szállíthat mindenféle gépet, műtrágyát és tenyészállatot, azonkívül ügyes hitelpolitikával állandó eladási piacot biztosíthatna ezekben az országokban a saját iparának. „A svájci–magyar kereskedelmi kapcsolatok jövőjét ezért nagyon optimistán lehetett megítélni" – mondja Tarnóczi.[214] Figyelmen kívül hagyja azonban azt a tényt, hogy Magyarország Svájc számára mindig is csak pótpiacot jelentett, és hogy ez az alaphelyzet csak addig tartható fenn, amíg Németország és a többi európai exportállam magához nem tér a háborúból.

Svájcban még egy egyesülés is létrejött, amely a magyarországi kereskedelemmel foglalkozott. A Svájci–Magyar Árucsere-társaság (GESUWA) 1930-ban alapult. Hozzácsatolták az 1927-ben alapított *Schweizerische Zentrale für Handelsförderung* nevű félig állami szervezethez; a társaság a svájci gazdaság Magyarországgal kapcsolatos érdekeit fogta össze, és tájékoztatta tagjait minden fontosabb magyarországi eseményről. A GESUWA fő alakja a bázeli Roche igazgatója, Eduard Dussy volt.

Egyébiránt egyáltalán nem volt könnyű a háború befejeztével újra felvenniük a kapcsolatot a kereskedelmi partnereknek. A gazdasági kapcsolatok megszakadtak, a magyar külkereskedelem összeomlott. E fejleményekért a legkésőbb 1944 októberétől egyre nehezebbé váló magyarországi helyzet, a zsidók nyilaskeresztesek általi deportálása, a német megszállás, főként pedig Budapest 1944 karácsonyán kezdődő, a Vörös Hadsereg általi ostroma volt a felelős. Sokakat deportáltak a korábbi tárgyalópartnerek közül, és fontos üzleti dokumentumok tűntek el. Az egykori mezőgazdasági export ország már saját magát sem tudta ellátni. Magyarországon éhínség uralkodott.

[213] Vö. Fabinyi 1948, p. 219.
[214] Vö. Tarnóczi 1945, p. 34.

A fizetési forgalom hirtelen leállása miatt 25,7 millió franknyi árületét maradt Magyarországgal elszámolatlan. Az egykori svájci kereskedelmi küldött, Friedrich Born mindazonáltal tisztában volt vele, hogy Magyarország alapvetően rá van utalva a Nyugat-Európával létesítendő kereskedelmi kapcsolatokra, és előbb vagy utóbb a svájci eladási piacot is keresni fogja.[215] 1945. augusztus elején meg is jelent Svájcban a svájci segély megszerzésével megbízott egykori emigráns, Vági Ferenc, és kiépítette az első kapcsolatokat a gazdaság képviselőivel.

Magyarország első hivatalos kapcsolatfelvétele Svájccal mégis csak 1945. augusztus 11-én jött létre. A Svájci Gazdasági Minisztérium (EVD) kereskedelmi részlegének beleegyezésével eljött négy magyar, akit a magyar külügyminisztérium és a SZEB felhatalmazott, hogy Svájccal az árucseréről tárgyaljon. A delegáció fő célja az volt, hogy magas nyomású gőzkazánokat és turbinákat, valamint turbogenerátorokat szerezzen 25,5 millió frank értékben, azoknak az ugyancsak svájci turbináknak a pótlására, amelyeket az oroszok jóvátétel gyanánt Magyarországról elszállítottak. Az érintett svájci cégek a legnagyobb érdeklődést mutatták e szállítmányok iránt, és kifejezetten örültek neki, hogy efféle berendezések az oroszok kezébe jutottak, azt remélték ugyanis, hogy az eddig a svájci ipar termékei számára megközelíthetetlen Szovjetuniónak ez majd ösztönzést jelent a közvetlen üzleti kapcsolatok felvételére.

Svájc semmi esetre sem akarta megelőlegezni a jövőbeni hivatalos gazdasági tárgyalások tartalmát, ezért kompenzációs üzletet ajánlott. A 30–50%-nyi előlegeket a svájci nemzeti banknál a Magyar Nemzeti Bank számláján vezetett klíring-árufolyószámlán keresztül bonyolították, ahol zálogképpen a Magyar Nemzeti Bank aranyát is letétbe helyezték.[216] A szomszédos országokhoz fűződő gazdasági kapcsolatok kialakításán kívül a magyar gazdaságpolitika elsőrendű célja volt az árucsere újraindítása Svájccal és Svédországgal. A kereskedelem eme országokkal – hasonlóan a két világháború közötti évek gazdaságpolitikájához – értékes devizához segítette hozzá az országot. A Takácsy-féle üzlet ennek a vállalkozásnak volt a tulajdonképpeni nyitánya.[217]

[215] Vö. NZZ Nr. 957, 1945. június 19.

[216] Vö. Notiz für den Herrn Departementsvorsteher, 22. August 1945. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-1911. A Svájci–Magyar Árucsere-társaság (GESUWA) elnöke is, Eduard Dussy is találkozott 1945. augusztus 24-én Takácsy-val. A megbeszélés tartalmáról semmit sem tudunk. Vö. Protokoll der 45. Sitzung der GESUWA vom Mittwoch, den 12. September 1945. Handschriften 424, Schweizerisches Wirtschaftsarchiv (SWA), Basel.

[217] Vö. Dálnoki Miklós Béla 1997, II. F. 8. „Jegyzőkönyv felvétetett a gazdasági miniszteri értekezlet 1945. évi szeptember hó 21-én a Miniszterelnökségen tartott üléséről", p. 603kk. Amint később még rámutatok, a kommunista külgazdaságpolitikát is ez a premissza vezérelte.

1945. november 25-én Svájcban is megtudták, hogy egy Bán Antal iparügyi miniszter vezetése alatt álló magyar gazdasági delegáció Svájcban készül tárgyalásokra. A híresztelést nem sokkal később Gyöngyösi János külügyminiszter Londonon keresztül hivatalosan is megerősítette. Svájc november 29-én beleegyezett. Nagy Ferenc, magyar újjáépítési miniszter, később miniszterelnök decemberben kiküldött Svájcba egy tárgyalófelet, hogy a kereskedelmi potenciált felderítse.[218] 1946. január 12-én az EVD tudomására jutott, hogy január 17-én 17 magyar delegált érkezik Buchsba. Svájc kijelölt tárgyalásvezetője, Max Troendle, azonnal értesítette a svájci gazdasági világ illetékes intézményeit (egyebek mellett az elszámolási hivatalt és a Svájci Ipari és Kereskedelmi Egyesületet). Kétség merült fel azonban a magyar delegáció vezetőjének feddhetetlenségét és a delegáció jogosultságát illetően. A korábbi magyar küldött, Bothmer Károly megsúgta az EPD-nek, hogy Bán Antal, a kijelölt delegációvezető moszkovita funkcionárius, ezért azt javasolta Svájcnak, hogy a Magyarországgal kötendő békeszerződés megszületéséig várjanak a gazdasági tárgyalásokkal.[219]

Troendle ezzel szemben szívesebben hagyatkozott egy Budapesten élő svájci véleményére, amely szerint Bán „nem kommunista, hanem a magyar szociáldemokrata párt főtitkára, akit teljes mértékben feddhetetlen személyiségnek tekintenek".[220] Ám ő is kétségét fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy Bán keresztül tudná vinni a tárgyalás eredményeit az Országos Gazdasági Tanácsban, amely a magyar gazdaság felügyeleti szerve volt. Ezenkívül a magyar delegáció állítólag abban a hitben élt, hogy egyenesen a svájci kormánytól kaptak hivatalos meghívást, márpedig Svájc sosem mondott ki ilyesmit. Efféle hibák sűrűn előfordultak az új magyar kormány tanulóéveiben. A kormányban hemzsegtek az újoncok, akiknek semmiféle tapasztalatuk nem volt a diplomáciai szokások terén. Troendle pedig egyelőre korainak találta, hogy a minisztertől egy megfelelő instrukciókkal ellátott, különleges svájci tárgyalódelegáció előállítását kérvényezze.

A delegáció érkezésének hírére gyors egymásutánban jelentkeztek vállalatok, amelyeknek érdekükben állt magyarországi vonatkozású problémáik megoldása. Egyes körök a Magyarországgal kötött klíring aktuális állásának nyilvánosságra hozatalát követelték.[221] Az izgalom azonban elhamarkodott volt. Nyilvánvalóan mind orosz, mind angol részről kifogásolták a delegációtagok magas számát, és 1946. január 25-én megérkezett Budapestről a jelentés, hogy a delegáció

[218] Vö. Ujváry Sándor: Beszámoló svájci tárgyalásaimról. PIL 274.12.248. Az egyik delegált állítólag átadott egy MKP által küldött levelet a PdA-nak. Vö. PIL 274.12.196.
[219] Vö. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-14.
[220] Vö. Troendle Direktor Hotzhoz, 1946. január 12. Vö. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-16.
[221] Vö. Der Bund, 1945. október 11.

mégsem utazott el. Ez elkerülte a magyar sajtó figyelmét, amely tele volt az előttük álló tárgyalásokról szóló hírekkel. A *Magyar Nemzet* 1946. február 2-i számában az állt, Svájcból nyersanyag érkezik a magyar textil- és gépgyártás számára. Ugyanaznap arról adott hírt a *Kis Újság*, hogy egy svájci érdekcsoport Magyarországnak, Romániának és Jugoszláviának 500 olyan autóbuszt akar eladni, amelyet még a németek rendeltek csapatszállításra.[222] Az előzetes remények ellenére a tárgyalások végül csak 1946. március 20-án indultak meg.

Max Troendle 1946. március 20-án összehívta a svájci delegációt egy belső megbeszélésre.[223] Kiderült, hogy az összes svájci hitelező pénzügyi követelései többszörösére rúgnak a Svájcban található magyar vagyonnak. Magyarország kereken 182 millió svájci frankos magánszemélyektől származó adósságával a hatodik helyen állt, ami egyébiránt a svájci összes magánkövetelések csupán 3%-ának felelt meg.[224] Az ülésen tárgyalták egy hitel nyújtásának lehetőségét is. A delegáció vezetője, Troendle amellett foglalt állást, hogy ne nyújtsanak olyan hitelt, amely megterhelné az államkasszát, legföljebb az exportkockázat-garancia által részben szavatolt előzetes teljesítést engedélyezzenek. Troendle egy ahhoz hasonló eljárás mellett tette le a voksát, amilyet Lengyelországgal szemben alkalmaztak.[225]

Fontos volt a magyar kormánynak, hogy legalább egy agrárszakértőt delegáljon a tárgyalásokra.[226] Magyarország alapcélja alig különbözött a svájci elképzelésektől. A magyarok szándéka is az volt, hogy megkössenek egy árucseréről szó-

[222] Ugyanez az újság különben is szeretett Svájcról mindenfélét jelenteni, pl. 30 000 tonna búzáról, amelyet titkos raktárakban a Bodensee alatt (!) rejtettek volna el a németek elől. Vö. BAR E 2001 (E) -/1/335: 1946–1948: Allgemeines. Ungarn: Vorbereitende Korrespondenz zu den Wirtschaftsverhandlungen (Frühjahr 1946).

[223] Vö. az 1946. március 20-i belső ülés jegyzőkönyve. BAR E 2001 (E) -/1/335. A svájci keleti kereskedelem megszervezéséhez vö. Meyer 1997, p. 16kk.

[224] Vö. Hug et al. 1999, pp. 86–89. Az összesen 5986 millió franknyi követelésből a Német Birodalom 2996 millióval, Olaszország 615 millióval, Franciaország 493 millióval, Lengyelország 320 millióval és Jugoszlávia 207 millió frankkal tartozott.

[225] Vö. az 1946. március 20-i belső ülés jegyzőkönyve. BAR E 2001 (E) -/1/335. A svájci delegáció a többször alkalmazott minta szerint reagált, amely a kereskedelmet svájci hitelgaranciával indítaná. Vö. Ammann 2005, p. 120. és Dirlewanger et al. 2004.

[226] Nagyobb küldöttség delegálása túlságosan költséges lett volna a kormánynak, ezért kiegyeztek egyetlenegy delegáltban, aki a már elutazott delegációt követte volna. Vö. Jegyzőkönyv az 1946. évi március hó 22. napján tartott 12. minisztertanácsról. In: Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5. – 1946. november 15. Budapest 2003, p. 327k.

ló megállapodást, illetve, hogy szabályozzák a régi adósságok és a régi követelések dolgát.[227]

Ebben a szellemben vezette elő a két fél az 1946. március 20-i első közös ülésen a célkitűzéseit. Vajda, aki Bán érkezéséig a delegáció vezetője volt, jelezte, hogy Svájc az első a nyugat-európai államok közül, amellyel Magyarország tárgyalásokba kezd. Azután örömét fejezte ki annak kapcsán, hogy Svájc közeledik a Szovjetunióhoz, mivel Magyarország diplomáciai kapcsolatairól dönteni a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság tiszte, és így adva lesz a nagykövetek kicserélésének lehetősége. A továbbiakban kifejtette, hogy Magyarországnak nem áll szándékában hagyományos svájci exportcikkek behozatala, hanem elsősorban élelmiszert, nyersanyagokat, gépeket, vasút- és hídépítési alapanyagokat, vegyi segédanyagokat és tenyészállatokat kívánnak exportálni. Ezenkívül anyagi természetű segélyért folyamodott. Megállapodás először csak egy áru-albizottság és egy közlekedési bizottság alakításáról született. Ezenkívül Max Troendle feladatul kapta, hogy megszervezzen egy találkozót a diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele érdekében Vajda és az EPD politikai osztályának vezetője, Alfred Zehnder között.[228]

A svájci delegáció megvitatta, hogy milyen lehetőségek kínálkoznak valamennyi követelés együttes megoldására. Egy esetleges hitel lefedésére ott volt a Magyar Nemzeti Bank Svájcban lévő 38 millió svájci franknyi vagyona, továbbá elismerték a hitelezők „erkölcsi igényét" a vagyon legalább egy részére.[229] Magyarország is elismerte a rá következő ülésen az adósságát, felhívta a figyelmet azonban arra is, hogy más külföldi hitelezőket is ki kell elégítenie. A svájciak kérdéseket vetettek fel a háborús károk és az államosítás keretében végzett kártalanítás kapcsán.[230]

[227] Vö. Jegyzőkönyv az 1946. évi május hó 18. napján tartott 26. minisztertanácsról. In: Szűcs 2003, pp. 643–647.

[228] Vö. Jegyzőkönyv a svájci–magyar gazdasági tárgyalások 1946. március 20-i üléséről. BAR E 2001 (E) -/1/ 335.

[229] Vö. az 1946. március 27-i belső ülés jegyzőkönyve. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[230] Vö. az 1946. március 27-i ülés jegyzőkönyve. BAR E 2001 (E) -/1/335. Már 1945 folyamán államosításra kerültek egyebek mellett olyan vasúttársaságok, amelyekben svájci tőke is érdekelt volt. Vö. Gerő Ernő tájékoztatója a magyarországi helyzetről 1945. augusztus 6. In: Izsák–Kun 1994, p. 64. Nyugtalanságot okozott az 1947. május 24-i magyar rendelet „egyes, a német megszállás megszűnte után, de 1946. július 28. előtt keletkezett, a tömegközlekedés körébe tartozó vasúti, gépjármű- és hajózási vállalkozásokkal szembeni kártérítési követelések bejelentéséről és érvényesítéséről". Ennek alapján a követeléseket 1947. június 30-ig közvetlenül az adós félnél be kell jelenteni. Vö. NZZ Nr. 1179, 1947. június 18.

Mindezek nagy vonalakban megszabták a tárgyalások menetét: míg Magyarországot a svájci áruk érdekelték, Svájcnak a financiális üzletek számítottak, amelyek közé a magyarországi piacon nagy jelentőséggel bíró biztosítási ágazat is odatartozott.[231] Ugyanez a gondolat tükröződött a svájci delegációnak a kereskedelem mértékéről szóló elképzeléseiben is. Az első félévben Magyarországnak 15 millió frank értékben kellene exportálnia és 24 millióért importálnia, a második félévben 8 millióért exportálnia és 20 millióért importálnia. A svájci delegációnak igencsak nehezére esett a pénzügyi követeléseik koordinálása.[232]

Magyarország az adott pillanatban még nem szándékozott végleges egyezményt kötni a pénzbeli utalások szabályozásáról, mert nem akarta befolyásolni a más államokkal folytatandó tárgyalások kimenetelét. Magyarország egy 1947. szeptemberi kivetés alapján 578 millió pengős külföldi adósságot halmozott fel, amelyet devizában kellett megfizetnie. Ehhez jött még a pengőben fizetendő adósság 890 millió pengő értékben. A belföldi adósság 1944 végére 14,2 milliárd pengőre rúgott. Ezzel egy időben a nemzeti összbevétel a háborút követő első évben az előző évhez képest 5,2 milliárd pengőről kevesebb mint a felére apadt. Mindazonáltal Magyarország beleegyezését adta, hogy a bilaterális forgalomból visszamaradt feleslegeket – a két háború között bejáratott módon – a fizetési forgalom javára hasznosítsa. Ez a kérdés alkotta a tárgyalások magvát. Mindkét fél olyan javaslatokat terjesztett elő, amelyek a tárgyalófél számára nem voltak elfogadhatók. Mindenesetre a hangulat mindvégig baráti és előzékeny maradt. A svájci delegáció igyekezett kellemes légkört teremteni.[233] Végül is mindkét félnek sok forgott kockán.

A tárgyalások 1946. április 27-én egy az áru- és fizetési forgalomról szóló megállapodással értek véget, amely 1946. május 15-én lépett hatályba, és 1947. június 30-ig volt érvényben. Lényegében továbbra is az 1937-től fennálló *status quo*-t követték, amennyiben Svájc tartotta magát a klíringhez, Magyarország pedig egy szabadabb fizetési módot alkalmazott. Az egyetlen fontos különbség az volt, hogy Magyarországnak svájci frankban kellett teljesítenie a kifizetéseket. A Magyarországgal kötött szerződés egy volt a kelet-európai országokkal kötött ösz-

[231] Vö. Jegyzőkönyv a pénzügyi szektorról tartott 1946. március 28-i belső ülésről. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[232] Vö. az 1946. április 9-i belső ülés jegyzőkönyve. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[233] Még csokoládé- és süteménykuponokat is szerzett a magyar vendégek számára. Vö. Notiz für Herrn Pasteur, 21. März 1946. BAR E 2001 (E) -/1/335.

szesen öt hasonló szerződés közül, amellyel illeszkedett Svájc célzott Kelet-Európával szembeni politikájához.[234]

A magyar kormány már 1946. május 10-én tárgyalófeleket Svájcba küldött, hogy a tárgyaláson született megegyezés értelmében a magyar áruk lehetőleg mielőbb megjelenhessenek a svájci piacon.[235] Ugyanaznap a delegáció vezetője, Bán Antal elmondta a Magyar Rádióban, hogy az egyezmény nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a magyar termelés egyenesbe jöjjön. Egy másik delegált, Korányi Jenő, egy előadásban úgy nyilatkozott: a magyar valuta stabilizálásához vezető első lépést jelentette, hogy Svájc az egyezményben foglaltak értelmében szabad folyást engedett a Nemzeti Bank pénzeinek.[236] A magyar sajtó ünnepelt, és a *Neue Zürcher Zeitung* némi elégtétellel állapította meg: „Talán még sosem fogadtak kereskedelmi szerződést oly egyöntetű egyetértéssel, mint ezt a Bernben megkötött egyezményt, amely nemcsak jelentős gazdasági előnyöket kínál Magyarországnak, hanem egyben a magyar kereskedelempolitika presztízsét is nagyban növeli.[237] A magyar kabinet nagyobb vita nélkül fogadta el az egyezményt 1946. május 18-án. Bán Antal iparügyi miniszter hangot adott annak a kívánságának, hogy a lehető leghamarabb nyissák meg újra a berni követséget, és rendezzenek be egy saját kereskedelmi képviseletet.[238] Max Troendle is erre biztatta az EPD-t, mondván, a budapesti svájci képviselet megnyitása „gazdaságpolitikai nézőpontból" igen kívánatos lenne.[239]

Az árucsere és a diplomáciai kapcsolatok rendes mederbe terelése mindkét fél komoly érdeke volt. Svájcban mindazonáltal sok mérgelődésre adott okot az a magyar szokás, amely szerint magyar hivatalok és minisztériumok ajánlólevelével felszerelkezve teljesen ismeretlen emberek akartak üzletet kötni. Ez az értetlenség a magyarok előtt sem maradt rejtve. Már 1945 decemberében azt jelentette a Nagy Ferenc újjáépítési miniszter által delegált Ujváry Sándor, hogy a svájciak bizalmatlanok a magyarokkal szemben: „Gazdasági vonatkozásban nagy károkat okozott az a nagyszámú magánszemély, aki mind a magyar hivatalos

[234] A következő országokról volt itt szó: Lengyelország (1946. március 4.), Magyarország (április 27.), Románia (június 29.), Jugoszlávia (szeptember 21.) és Bulgária (december 4.). A legelső szerződést már 1945. augusztus 31-én aláírták Csehszlovákiával. Vö. Peter Hug et al. 1999, p. 104.

[235] Vö. Nagy Ferenc jegyzőkönyvek, 24. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1946. május 10. 1946, p. 606.

[236] Vö. Le délégué pour l'assistance et repatriement de la colonie suisse en Hongrie, Dr. Vigh jelentése a svájci külügyminisztérium részére, 1946. július 16. BAR E 2001 (E) -/1/ 335

[237] NZZ Nr. 1002, 1946. június 6.

[238] Nagy Ferenc jegyzőkönyvek, 26. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1946. május 18. 647. o.

[239] Troendle azt is javasolta, hogy Friedrich Bornt ideiglenesen mint félhivatalos összekötőembert alkalmazzák. Vö. Troendle Kappelerhez, EPD, 1946. május 3. BAR E 2001 (E) -/1/335.

szervek valami fajta megbízására hivatkozva jelentkezett svájci cégeknél és hivatalos szerveknél."[240] A fentiekről a svájci gazdaság fontos szereplői tájékoztatták őt. E szokás keretek közé szorítása sokáig váratott magára, még 1947-ben is a következőkről számolt be a budapesti svájci nagykövet, Ernst Feisst: „Amint Ön is tudja, a magyar külügyminisztérium már többedszerre emel szót az ellen, hogy üzletemberek külföldre utaznak, és ott bizonyos hivatalok hivatalos képviselőinek vagy megbízottainak adják ki magukat. Mindezidáig nem sikerült megakadályozni ezeket az utazásokat, amelyeket nagyon gyakran az érintett megbízottak személyes üzleti haszna motivál. Egyik-másik kereskedő valamelyik iparágban újra és újra szerzett valamelyik minisztériumi osztálytól igazolást, mely szerint az ő megbízásukból hivatalosan tartózkodik külföldön."[241] A félelem az ipari kémkedéstől is közrejátszott abban, hogy a svájci cégek nem túl nagy bizalommal fogadták, ha ennyi magyar megbízott lepte el gyáraikat. Ez a félelem még jelen volt 1947-ben, amikor a GESUWA egy ülésén felmerült, hogy magyar diákok önkénteskednének svájci vállalatok irodáiban: „Nagyon valószínűnek tűnik, hogy ez a cél bizonyos szándékokkal párosul. Tekintettel azokra a jelentett esetekre, melyek során magyar vállalatok megkísérelték ipari kémkedést végrehajtani a svájci gépipar berkeiben, kifejezett óvatosság lesz szükséges a diákok irányításával kapcsolatban."[242] E probléma orvoslására született egy olyan magyar kereskedelmi képviselet felépítésére tett javaslat, amely összekötné valamennyi gazdasági kapcsolatot. Amint Rónai Sándor kereskedelmi miniszter 1946 májusában kérvényezte, a már meglévő vagy épülőfélben lévő londoni, washingtoni, bukaresti és prágai kereskedelmi képviseletek mellett a Szovjetunióban, Lengyelországban, Ausztriában, Svédországban, Triesztben, Haifában és Svájcban is hasonlókat kellene létesíteni.[243]

Amikor 1946-ban a forint bevezetésével stabilizálódott a magyar valuta, megélénkült az addig igencsak gyenge üzleti élet Magyarország és Svájc között. Szeptemberben Svájc meghaladta Csehszlovákiát a részesedésében a magyar külkereskedelmi forgalomból, és ezzel Magyarország 2. számú külkereskedelmi partnerévé lépett elő, majd decemberre feltornászta magát az első helyre az összforgalom alapján, túlszárnyalva még a Szovjetuniót is.[244] Eduard Dussy, a GESUWA elöljárója maga is elégedett volt az árucsere-forgalom eredményeivel. A tisztán gaz-

[240] Ujváry Sándor beszámolója svájci tárgyalásairól. 1945. december 7. PIL 274.12.248.

[241] Vö. Feisst an EPD, 1947. február 28. BAR E 2001 (E) -/1/ 335.

[242] Vö. Protokoll der 49. Sitzung des Vorstandes der GESUWA vom 16. Januar 1947. SWA Handschriften 424.

[243] Vö. Nagy Ferenc jegyzőkönyvek, 23. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1946. május 3. 583. o.

[244] Protokoll der 14. ordentlichen Generalversammlung der GESUWA vom 16. Juli 1947.

dasági szempont mellett örült Svájc kitörésének is az izolációból, és a kereskedelmet a szolidaritási elv szolgálatába állította: „A magyar–svájci kereskedelem elmúlt évbeli fejlődése megmutatta, hogy a kis államok közötti gazdasági kapcsolatok ápolása éppen kritikus időszakokban nem alábecsülendő. Svájcnak egy olyan időszakban sikerült bővítenie a beszerzési forrásait, amikor nemzetközi viszonylatban nagy áruhiány uralkodott, s egyben jelentősen hozzájárult egy háború által erősen sújtott ország iparának, közlekedésének és kereskedelmének újbóli felépítéséhez. A mi első precíziósgép-szállítmányaink nagy segítséget jelentettek Magyarországnak az ipari termelés beindításában és modernizálásában, és mindenekelőtt amiatt könyvelhettünk el gyakran dicséretet, hogy a svájci beszállítók túlterheltségük dacára is olyan rövidre tudták fogni a szállítási határidőket, hogy a segítség akkor érkezett, amikor arra valóban a legnagyobb szükség volt. A svájci termékek megbecsültsége Magyarországon megmutatkozott sok más alkalom mellett azon az avatási ünnepségen is, amelyet a Magyar Állami Gépgyár Bán Antal ipari miniszter részvételével októberben rendezett az első svájci szerszámgépek birtokbavétele alkalmából. Ennek a nagyra becsültségnek mindenképpen szerepe van abban, hogy a forint bevezetését követő, a magyar külkereskedelem számára nehéz hónapokban is tovább szélesedett a kereskedelem Svájccal."[245] A berni magyar nagykövet mindazonáltal csak részben osztotta Dussy optimizmusát. Szerinte a magyar kormány még nem élvez hosszantartó bizalmat a svájci gazdaság részéről. Ennek két fő oka szerint a nehézkes beutazás Magyarországra és a magyar kormány bizonyos befektetést gátló intézkedései.[246]

1946 novemberében egy svájci–magyar vegyes kormánybizottság keretén belül folytatták a tárgyalásokat Budapesten. A napirendi pontok között az árujegyzék bővítése, a fizetési forgalom lebonyolítása és a magyarországi államosítások aktuális állása szerepelt. A november 11-i első plenáris ülésen megállapították, hogy a 18 millió svájci frank összegű régi követelésekből május 25. óta mindössze 4,8 millió folyt be. A magas infláció következtében Magyarországon gond volt a Svájcból érkező áruk kifizetésével is. További nehézséget jelentett a magyar államhatár háborút követő áthelyezése, és az ebből adódó kérdés, hogy ki a felelős a svájciakat Dél-Szlovákia, Jugoszlávia és Románia területén ért károkért. Az árufolyószámla kezelése is problémákba ütközött: Magyarország csak a tenyészállat-állomány 50%-át akarta kihasználni, mivel a svájci tenyészállat nagyon drága volt. Ugyanez állt a tejtermékekre. Gond volt az árujegyzéken sze-

[245] Bericht von Eduard Dussy anlässlich der 14. ordentlichen Generalversammlung der GESUWA, 16. Juli 1947. SWA Handschriften 424.
[246] Vö. Gordon Ferenc Rákosi Mátyásnak, 1946. október 5. PIL 274.10.111.

replő néhány termékkel is, lényegében azonban a kezdeti nehézségek ellenére a kereskedelem mindkét fél számára kielégítően folyt.[247] Míg 1946 első hónapjaiban mindössze kilenc exportpozíciós üzletek voltak lehetségesek, egy évvel később már 57 volt az exportpozíciók száma.[248]

Magyar oldalról újra meg újra biztosították a svájci képviselőket, hogy Magyarország számára milyen nagy jelentőségű a svájci–magyar kereskedelmi kapcsolatok elmélyítése és bővítése.[249] De svájci oldalról is meg voltak győződve a kereskedelem lényegi fontosságáról a kétoldalú kapcsolatok jövőbeni kialakítása szempontjából. Azonban a nehézségekkel is tisztában voltak: a magyar hároméves terv gátolta a kereskedelem kibontakozását.[250] Azért tűztek ki új tárgyalásokat Magyarországgal, mert 1947 áprilisában nem sikerült pozitív eredményt elérni a pénzügyi tárgyalások terén. Folytatták a módszert, amely szerint a folyó áruforgalomból különítettek el anyagi eszközöket a jövőbeni pénzforgalom céljaira.[251] Ezt figyelmen kívül hagyva döntött úgy a Bundesrat 1947. március 21-én, pontban a magyar–svájci pénzügyi tárgyalások egy újabb felvonásának kezdetén, hogy eltörli 1944. december 20-i határozatát a fizetési és hozzáférési embargóról.[252] A május 5-ig tartó megbeszélések során a magyar exportfeleslegből elkülönített – exportvolumen szerint 5, ill. 10%-ot kitevő összeg felhasználásáról vitatkoztak, mindazonáltal eredménytelenül. A magyar delegáció csupán annyit tudott elérni, hogy maga tárgyalhatott a svájci hitelezők egyes képviselőivel.

A tárgyalásokat elnapolták 1947 szeptemberére. Magyarország egyidejűleg tárgyalt Svédországgal és Nagy-Britanniával is. A Stockholmban és Bernben tartózkodó delegációk folyamatosan tartották egymással a kapcsolatot, hogy ugyanolyan pozíciót képviseljenek.[253] Magyarország már előzetesen tájékoztatta Svájcot, hogy az 1946. április 27-i árucsere-egyezmény túl nagy terhet jelent a számára, így feltétlenül szükségessé válik a megállapodás újratárgyalása.[254] A Gazdasági Főtanács óvakodott attól, hogy kedvezőtlen precedenst teremtsen

[247] Vö. Protokolle der I., II. und III. Plenarsitzung der schweizerisch-ungarischen gemischten Regierungskommission vom 11., 12. und 13. November 1946. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[248] Bericht von Eduard Dussy anlässlich der 14. ordentlichen Generalversammlung der GESUWA, 16. Juli 1947. SWA Handschriften 424.

[249] Vö. Seifert az EPD-hez, 1947. augusztus 23. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[250] A hároméves terv 1948-tól 1950-ig tartott.

[251] Vö. A Bundesrat ülése. Az 1947. szeptember 16-i jegyzőkönyv kivonata. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[252] Vö. NZZ Nr. 696, 1947. április 12.

[253] Vö. A Dinnyés-kormány 15. minisztertanácsi ülése 1947. augusztus 8-án. In: Szűcs 2000.

[254] Vö. A Dinnyés-kormány 18. minisztertanácsi ülése 1947. augusztus 28-án. In: uo.

Magyarország pénzügyi kötelezettségei körül. Meg akarta akadályozni az exportfelesleg 10%-ának elkülönítését is – ebben a kvótában a 35 millió svájci frank mértékű kereskedelem meghaladása esetére állapodtak meg –, különösen az időjárási viszonyok (1947 száraz nyara) nyomán lecsökkent export és az egyidejűleg növekvő importigény miatt. Javaslat született az ügy összekapcsolására a hitelkérdéssel, jóllehet a Tanács is tisztában volt azzal, hogy az uralkodó gazdasági-pénzpolitikai helyzetre tekintettel a fenti cél csak nehezen valósítható meg. Attól tartottak, hogy legrosszabb esetben Svájc felmondhatja a szerződést, ami Magyarországra nézve súlyos következményekkel járt volna: Magyarország mint adós elveszítené jó hírét, és nemzetközi megfigyelők Magyarország hibájául rónák fel a szerződés felbomlását. A szerződés nélküli állapot veszélyeztetné a hároméves terv megvalósulását, mivel egyes áruk – például gépek vagy anilinfestékek – csak Svájcból voltak beszerezhetők, és csak svájciak tudták őket időben leszállítani. Végezetül fennállna annak a veszélye, hogy a Svájcba irányuló magyar export úgy összezsugorodik, hogy csak minimális devizafelesleget tudna kitermelni.

Svájc könnyen túltenné magát a szerződésnélküliségen, mivel 1946-ban a Magyarországról érkező export az összbehozatal kevesebb mint 1%-át tette ki, míg ez a magyar összbehozatal 17,26%-ának felelt meg. A kereskedelem Svájccal azért is fontos lenne, mert a nyugat-európai államok közül egyedül Svájc fogadott magyar termékeket, például bort, 10 millió svájci frank értékben. Ezen kívül Svájc megakadályozhatná, hogy az exportfelesleg egy részét dollárba fektessék. A Svájcban található magyar vagyon lefoglalható lenne. A banki szálak is Svájcon át vezetnek a világ minden részébe. Svájc megtehetné azt is, hogy a magyarországi szállítmányokat már nem kezeli elsőbbséggel. A Gazdasági Főtanács végkövetkeztetése egyértelmű volt: „A svájci nyitott kapu fenntartása a gazdasági feszültségek esetleges fokozódása esetén különösen nagy jelentőséggel bírna."[255] Ily módon Svájc semlegessége kezdett értékké válni. A berni magyar követség még arra is felhívta a magyar delegáció figyelmét, hogy semmi esetre se tárgyaljanak az államosítás kérdéseiről, mert a svájci delegáció az ebben a kérdésben született kedvező eredményt szívesen felhasználná a Jugoszláviával és Csehszlovákiával folytatandó jövőbeli tárgyalásai során.[256] Kemény tárgyalásoknak néztek elébe, amelyeken Magyarországnak mindenféleképpen a gyengébb pozíció jutott.

[255] Kemény György: Gazdasági főtanácsi előterjesztés, 1947. szeptember 1. Elhangzott a Dinnyés-kormány 20. minisztertanácsi ülésén 1947. szeptember 4-én. In: MOL 2000, pp. 945–952.

[256] Vö. A magyar követség a központnak: Feljegyzés a Svájcban folyó svájci–magyar kereskedelmi tárgyalásokról, 1947. október 6. MOL XIX-J-1-j. TÜK-iratok 16. doboz. XIX-186.

A szeptember 16-i berni nyitóülésen a magyar delegációvezető vázolta a magyar elképzeléseket: Svájc nyújtson Magyarországnak hitelt az ipar felépítéséhez; Magyarország az eddigieken felül gyártott ipari termékekkel kívánja a hitelt visszafizetni, és a régi adósságait törleszteni.[257] A svájci delegáció eleinte visszafogottan reagált. Egy belső megbeszélés alkalmával egységre jutottak abban, hogy megtartják a 10%-os kvótát a régi követelésekre, amennyiben legalább 4 millió svájci frankot kifizetnek. Egy 60 millió frankos exporttól kezdve a kvótát a felére lehetne csökkenteni. Mindazonáltal állami hitel nem jöhet szóba, legfeljebb egy banki hitel aranyban vagy szerződésbe foglalt szállítási kötelezettségekkel lefedett magánjogi garanciákkal.[258] A következő ülésen közölték a magyarok, hogy hitel nélkül még egy 4%-os kvótát sem fognak tudni tartani. Ezért *sine qua non* feltételként ragaszkodtak a hitelhez. A svájci delegáció megegyezett abban, hogy legfeljebb 12–15 millió svájci frankos hitelt terjesztenek elő. A bankáregyesület bizonyos feltételek mellett – a Romániával folytatott eljárás mintájára – készen állt a hitel folyósítására.[259] Max Troendle az október 7-i plenáris ülésen a tárgyalások pozitív végkimenetelét a 10%-os kvóta elfogadásától tette függővé. Úgy tűnt, a magyar delegáció vezetője, Faragó beletörődött a döntésbe: „Miután a megbeszélések megakadtak, világossá vált számomra, hogy mindenekelőtt abban követtünk el hibát, hogy a közismerten legkeményebb tárgyalófféllel bocsátkoztunk először tárgyalásokba, ahelyett, hogy más országokkal precedenst teremtettünk volna, amit aztán felmutathattunk volna Svájcnak."[260]

A két ország pozíciója és önészlelése különösen jól kivilágloтt ezeken a tárgyalásokon. Troendle sokat merített a pénzügyi tárgyalások terén szerzett nagy tapasztalatából, józanul érvelt a törvényhez híven, és kitartott a svájci hitelezők anyagi kártalanításhoz való joga mellett. Felsorolta, mi mindent kellene a hitelezőknek az egy megállapodásért elszenvedniük (csak visszavásárlás, az is árfolyamveszteséggel, míg a magyarok fizethetnek forintban). Paradox módon

[257] Vö. A svájci–magyar gazdasági tárgyalások nyitóülésének jegyzőkönyve, 1947. szeptember 16. BAR E 2001 (E) -/1/335. Vö. A Dinnyés-kormány 18. minisztertanácsi ülése 1947. augusztus 28-án. In: MOL 2000.

[258] Vö. A svájci delegáció belső megbeszélése, 1947. szeptember 19. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[259] Vö. A svájci bankáregyesület ügyvezető tanácsának 184. ülése, 1947. szeptember 26. Archiv der Schweizerischen Bankiervereinigung, Basel. Svájc az Egyesült Államok ellenállása dacára 1947. március 3-án megállapodást kötött Romániával, amelyben az 1946-ban kialkudott kétoldalú árulistákat az új körülményekre alkalmazzák. E mellé Svájc biztosított Romániának egy 30 millió svájci frank összegű hitelt, amelyhez egy romániai aranyletét szolgált garanciául. Vö. Gerber 1999, p. 224.

[260] Protokoll der Plenarsitzung vom 7. Oktober 1947 zu den Verhandlungen zur ersten Zusatzvereinbarung zum Abkommen vom 27. April 1946 in Bern. BAR E 2001 (E) -/1/335.

Troendle nem utalt arra, hogy az 1945. augusztusi Takácsy-féle üzletben megállapított kifizetések egy része még mindig váratott magára.[261] Azonban a kereskedelmi kapcsolatok megszakítását soha nem mérlegelték.

A magyarok eközben kérelmezőként tekintették saját magukra, akik Svájc jólétére vannak utalva. Hiszen, mondták, Magyarország kimondottan szegény, a budapesti kirakatokban látható luxusáruk könyöradományokból származnak![262] Itt a magyar delegáció vezetője a hivatalos identitástervezet szellemében fogalmazott, amely szerint Magyarország a háború áldozata volt. Troendle a továbbiakban úgy vélte, nem járja, hogy az adós olyan összegekkel akarja kihúzni magát a csávából, amelyek alig többek a nevetséges éves kamatoknál. A magyar delegáció javaslata a hitelezők javára legfeljebb 3,75 millió svájci frankos kvóta volt 60 millió frankos export esetén. A felek egyelőre nem jutottak dűlőre, a szóváltás egyre élesebbé vált, a két delegáció kezdett elégedetlenkedni.[263]

Aztán október 14-én sikerült az áttörés, és egy bizalmas levélváltásban a következő pontokat szögezték le: megegyeztek egy 3,5 millió svájci frankos összegben, egyébként kizárólag azért, mert Svájc felszabadította Magyarország eladdig zárolt eszközeit, azonkívül engedélyezte a hitelt, továbbá előfinanszírozta azokat a magyar szállítmányokat, amelyeket pár importőr vezetett be a svájci piacra (kukorica, fa, vágóállat, kőolaj), végül pedig garanciát vállalt az exportkockázatra. Végezetül megállapodtak abban is, hogy hatályban marad az 1946. április 27-i egyezmény, amelyhez 1947. október 22-éig hozzáfűzték az új szerződést.[264]

A nyilvánosság keveset hallott a feszültségekről, a lapok végig barátságos atmoszféráról tudósítottak. Különösen a *Neue Zürcher Zeitung* dicsérte a kiegészített szerződést.[265] Egyedül a *Finanz-Revue* című svájci szaklap feszegette a hitelezőket érintő következményeket: „Ismerve a magyarok ellenérzését a pénzügyi kötelezettségeik teljesítésére egy »valódi népi demokráciában«, nem lehet nekik túl nagy szemrehányást tenni (...). De hogy a mi tárgyalófeleink miért nem képesek elérni, hogy a hitelezőknek végre igazságot szolgáltassanak, azt ez utóbbiak éppoly kevéssé értik, mint mi magunk, mivel a kereskedelmi mérlegünk Magyarországgal sok éve már erősen passzív (...). Remélhetőleg az új megegyezések most esedékes nyilvánosságra hozatala nyomán bebizonyosul majd, hogy

[261] Egy 1947. júliusi elemzés alapján még 3'612'086.70 svájci frank kifizetése volt esedékes. Vö. EVD, Handelsabteilung an Schweizer Gesandtschaft in Budapest, 9. Mai 1947. BAR E 2200.50 Budapest. 1969/83/4.

[262] Vö. Plenarsitzung vom 7. Oktober 1947. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[263] Vö. Plenarsitzung vom 10. Oktober 1947. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[264] Vö. Plenarsitzung vom 14. Oktober 1947. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[265] Vö. NZZ Nr. 2162, 4. November 1947 és Nr. 2173, 6. November 1947.

túl feketén láttuk a dolgot. Ellenkező esetben joggal merül fel a kérdés, hogy mit várhatnak a hitelezőink Magyarországtól, amikor ez az ország még erősebben az oroszok és az ő százszázalékosan tőkeellenes beállítottságuk uralma alatt áll, amitől aztán a hitelezők követelései végérvényesen nulla százalékra értékelődnek le."[266] A fenti félelmek semmi esetre sem voltak megalapozatlanok. Az 1947. október 25-i pótlólagos megállapodás megkötése után az első öt hónapban csak 9,6 millió svájci frank értékben került be Magyarországról áru, és az export mindössze 12,8 millió frankon állt. Márpedig a pótmegállapodás 21 milliós export-import forgalmat irányzott elő.[267] Ezzel az a 3,5 millió frank, amelyet a svájci hitelezők céljaira különítettek el, az importérték 17%-ának felelt meg. A svájci delegációnak sikerült az összeget az 1948/49. gazdasági évre 5 millió frankra feltornáznia. A bankárszövetség azt remélte, hogy a rövid lejáratú követeléseket szerte a világból sikerül kb. 5 éven belül begyűjteniük. Csakhogy közben új követelések is megjelentek az államosítás kárvallottjaitól.[268]

A svájci újságok – ellentétben a *Finanz-Revue*-vel – egészében véve elégedettek voltak a Magyarországgal kötött kereskedelmi szerződéssel. Magyarország hajlandóságában, hogy a Nyugattal – és mindenekelőtt Svájccal – is kereskedjen, a magyarok nyugatbarát orientációjának látták jelét, sőt egy lépéssel továbbmenve egyenesen a kommunizmussal szembeni ellenállásként értékelték azt.[269] A legtöbb kelet-európai szerződés kidolgozásáért felelős Max Troendle – kifejezetten az egyetemesség elvének a szellemében – nagyon is elégedett volt a kelet-európai országokkal folyó tárgyalások eredményeivel, már a Magyarországgal való új szerződés megkötése előtt is: „Svájc különösen igyekezett, hogy újraélessze és újra kiépítse hagyományos kelet-európai kapcsolatait, éspedig figyelemre méltó sikerrel. 1947 első félévében például a hét kelet-európai ország – Lengyelország, Csehszlovákia, Ausztria, Jugoszlávia, Magyarország, Románia és Bulgária – már újra kerek 18%-kal vette ki a részét a svájci összbehozatalból."[270]

[266] Finanz-Revue, 5. November 1947.

[267] Vö. Besprechung über Balkan-Probleme vom 24. März 1948. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[268] Vö. Notiz über die Sitzung des Komitees für die Staaten Südosteuropas vom 4. November 1948 der Schweizerischen Bankiervereinigung. BAR E 2001 (E) -/1/336. Vö. még: Antrag des EVD bezüglich Wirtschaftsverhandlungen mit Ungarn vom 2. November 1948. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-2977. – Az egyes hitelezőcsoportok közötti kulcs a következőképpen alakult: 3,5 millió frankból 54,16% a rövid távú követelések kielégítésére ment (Stillhalte és Warburg-kölcsönök), 28,44% pedig a hosszú távú követelésekére, 10% az egyéni hitelezőknek, 7,39% pedig a kincstári váltókra és kincstárjegyekre.

[269] Vö. pl. Volksrecht Nr. 283, 2. Dezember 1947.

[270] Max Troendle, a kereskedelmi szerződésekért felelős delegált referátuma: Die Mitwirkung der Schweiz im Komitee für europäische wirtschaftliche Zusammenarbeit in Paris, Referat, 14.

Az optimizmus mindazonáltal korainak bizonyult. Az 1948. év jelentette a tulajdonképpeni fordulatot az éppen csak nekilódult kereskedelmi kapcsolatokban. Jóllehet Magyarország még mindig többpártrendszerrel működő demokrácia volt, Svájc tárgyalópartnerei mégis egyre-másra tűntek el felelősségteljes pozícióikból. Ez azzal is összefüggött, hogy többen arra használták fel svájci kapcsolataikat, hogy Svájcba vagy Svájcon keresztül külföldre települjenek. Már januárban arról tájékoztatott a GESUWA elöljárója, Eduard Dussy, hogy sok ismerős üzletember őt kérte meg külföldi állások közvetítésére.[271] Példaként álljon itt, amit Ernst Feisst nagykövet mondott a magyar Pénzintézeti Központ vezérigazgatójának, Faragó Lászlónak a szabadságolására: „(...) Faragó távozása, aki a svájci érdekeket mindig megértéssel és előzékenységgel kezelte, kétségtelenül veszteséget jelent számunkra, és Magyarországgal való jövőbeni pénzügyi tárgyalásainkat is megnehezíti."[272] Nyárady Miklós pénzügyminiszternek is tudunk arról a szándékáról, hogy 1948 decemberében Svájcon keresztül végleg elhagyja Magyarországot.[273] A Svájccal szemben jóindulatot tanúsító személyeket a kapitalizmussal – legalábbis svájci perspektívából – ellenséges funkcionáriusok váltották fel.[274]

Problémák adódtak a közlekedésben is. Eduard Dussy arról tájékoztatta az 1947. január 16-i elöljárósági ülést, hogy átlátszó ürügyekkel pereket indítanak üzletemberek ellen, és óvott a politikai rendőrség külföldiek ellen is irányuló túlkapásaitól.[275] A helyzet különösen az FKgP funkcionáriusai elleni perek tekintetében élesedett ki 1947 folyamán. Minden külföldi kapcsolat ürügyet teremtett a gyanúsítgatásokhoz. Ez természetesen gátolta a magyarok érintkezését is a külföldi üzletfeleikkel.[276]

Oktober 1947. Idézi: Hug et al. 1999, p. 103.

[271] Vö. Protokoll der 49. Sitzung der GESUWA vom 16. Januar 1947. SWA Handschriften 424. Vö. még Hug et al. 1999, p. 105.

[272] Feisst an EPD, 8. März 1948. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[273] Vö. Notiz von Hess für Herrn Legationsrat Kappeler, 3. Dezember 1948. BAR E 2001 (E) -/1/335.

[274] A biztosítási és viszontbiztosítási fizetési forgalom szabályozása ügyében Zürichben tartózkodó magyar államtitkár, Bálint mint kommunista szerepelt az aktákban: „Minden bizonnyal a Nemzeti Bank igazgatója, Hay befolyása alatt áll, aki ugyancsak tagja a kommunista pártnak, és röviddel ezelőttig Moszkvában élt. Hay kifejezett ellenérzéssel viseltet a kapitalista államrenddel szemben." Notiz vom 15. April 1947 zum Besuch der Herren Direktoren Marcel Grossmann und Hans Voellmy. BAR E 2001 (E) -/1/336.

[275] Eduard Dussy a GESUWA 49. ülésén 1947. január 16-án. Vö. Protokoll der 49. Sitzung der GESUWA vom 16. Januar 1947. SWA Handschriften 424.

[276] Az FKgP-perekhez vö. Csicsery-Rónay és Cserenyey 1998.

Egyidejűleg feltámadt Magyarországon a népköztársaság képviselőinek öntudata, amitől az identitástervezet is kárt szenvedett, és a Nyugathoz fűződő jó kereskedelmi kapcsolatok is kevesebb hangsúlyt kaptak. Nem tartottak a Magyarországon zajló államosításoknak a Svájchoz fűződő gazdasági kapcsolatokra gyakorolt kihatásaitól. A Svájcban tartózkodó magyar külkereskedelmi delegáció jelentette a központnak, hogy Svájc mint a Marshall-terv résztvevője amerikai befolyás alatt áll ugyan, mégis önálló kereskedelmi politikát folytat. Svájc számára nagy értéket képviseltek a nyersanyag- és élelmiszerellátás miatt a dél-kelet-európai államokhoz fűződő kereskedelmi kapcsolatok.[277] Az államosított kereskedelmi bank kommunista vezérigazgatója, Sulyok Béla maga is így látta a *Világosság* című napilap 1948. május 23-i számában közölt interjúban: „Tárgyaltam többek között a három legnagyobb svájci bank vezérigazgatójával. A legnagyobb készséget mutatták és kijelentették, hogy számukra az államosított bankok éppen olyan megbízható partnerek, mint a magyar magánbankok voltak. Ezzel megdőlt a hazai reakció egyetlen érve a bankállamosítás ellen. A külkereskedelmi hitelek terén a svájci bankemberek egymással versengve ajánlottak fel könnyítéseket."[278] Ennek okául a következőt nevezte meg: „Mint tőlük maguktól tudom, élelmiszer-importjukat Kelet-Európa felől szeretnék kiépíteni. Ezért keresik velünk a minél szorosabb gazdasági kapcsolat lehetőségét. Egyszerű a magyarázata annak, hogy miért innen szeretnének élelmiszert kapni: félnek az amerikai élelmiszervásárlásoktól, mert attól tartanak, hogy még függőbb helyzetbe kerülnek az USA-tól."[279] Ezzel a magyarázattal azonban a budapesti svájci nagykövet egyáltalán nem értett egyet: „Az effele megnyilvánulások nem alkalmasak arra, hogy a beavatkozásaink számára biztosítsuk a bankok által megkövetelt sikert. – Magyarország Svájccal való gazdasági érintkezésében fontos szerepet játszik mind az átmenő kereskedelem, mind pedig a pénzügyi tranzakciók. Aduk és érvek ezek a mi kezünkben. Üdvözlendő volna, ha sikerülne megértetni a magyar küldöttekkel svájci tárgyalásaik során, hogy svájci üzletfeleik tudatában vannak a magyar külkereskedelemben való nélkülözhetetlenségüknek."[280]

A magyar nézőpont egyre inkább ideológiai vizekre evezett, a világ kettéosztása gondolati szinten végbement, különösen a döntő funkciókban lévő vonalas kommunisták megnövelt részvételének következtében. A magyar külkereskedelmi delegáció fent idézett jelentése a svájci bankokkal szemben is tartalmazott

[277] PIL 274.12.248. Magyar Külkereskedelmi Kirendeltség Bern: Általános áttekintés Svájc gazdasági helyzetéről, 1948. március 2.

[278] Világosság, 1948. május 23.

[279] Uo.

[280] Vö. EPD an die Schweizerische Bankiervereinigung, 17. Juni 1948. BAR E 2001 (E) -/1/335.

ellenvetéseket, mint amelyek a délkelet-európai államokkal szemben kifejezetten ellenséges magatartást tanúsítottak, s ezért részben felelősek a prosperáló kereskedelem elmaradásáért. A „svájci burzsoázia" szerintük különösen ellenséges, mindazonáltal vannak olyanok is – mindenekelőtt a textil- és gépipar képviselői között –, akik anyagi megfontolásból üdvözölnék a kereskedelmi kapcsolatok kiépítését.[281]

A magyar–svájci áruforgalom a magyar gazdaság strukturális hiányosságait is felfedte. Nyerges János magyar kereskedelmi attasé 1948. március 23-án írt jelentése szerint a Magyarországgal folytatott kereskedelem Svájcban a 43. helyen áll, ami mindenekelőtt az 1947-es szárazság okozta rossz termésnek tudható be. Azonkívül – így Nyerges – a világpiacon a legnagyobb keresletet élvező magyar árucikkek nem a klíringszerződésben kerültek elszámolásra, valamint sok áru Svájcban érdektelenséggel találkozott. A Magyar Nemzeti Bank fizetési feltételei pedig csökkentették a bank konkurenciaképességét a világpiacon.[282] Az árak ráadásul gyakran magasabbak voltak a világpiaci áraknál. További akadályt jelentett Magyarország Nyugattal való kereskedelmében a külkereskedelmi politika keleti orientációja, amelynek a politika szabta meg az irányát. A GESUWA ezért azzal számolt, hogy a magyar árucsere mértéke a jövőben csökkenni fog Svájccal, habár a nyugati piac Magyarország mezőgazdaságitermék-eladásai szempontjából nélkülözhetetlennek számít, ahogy a Nyugatról érkező textilalapanyagok és bőr beszerzése is. Azonkívül Magyarország ilyen módon tudott svájci frankhoz is jutni.[283] Ebben az időszakban már amúgy is megfigyelhető volt a kereskedelmi volumen csökkenése. A *Neue Zürcher Zeitung* becslése alapján svájci szemszögből csupán a megállapodás szerinti import 50, és az export 40%-át sikerült megvalósítani.[284] Való igaz, hogy 1947 első negyedévéről 1948 második negyedévére 10,8 millió frankról 3,7 millióra ment vissza az import. A fent nevezett okok mellett a konkurens beszállító országok, valamint a svájci piac – az addigra messzemenően lefedett szükséglet miatt – csekély felvevőképessége volt felelős ezért.[285]

[281] További gátló tényező volt a még rendezetlen financiális kérdések mellett 1947 aszályos nyara. PIL 274.12.248. Magyar Külkereskedelmi Kirendeltség Bern: Általános áttekintés Svájc gazdasági helyzetéről, 1948. március 2.

[282] Nyerges János az MKP állampolitikai osztályának, 1948. március 23. PIL 274.12.248.

[283] Vö. Protokoll der 15. ordentlichen Generalversammlung der GESUWA vom 3. Juni 1948. SWA Handschriften 424.

[284] Vö. NZZ Nr. 1980, 23. September 1948.

[285] Vö. Antrag des EVD in Bezug auf die Wirtschaftsverhandlungen mit Ungarn vom 17. September 1948. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-2956.

1948 szeptemberében svájci delegáció indult Budapestre, hogy újraszabályozzák a magyar–svájci átutalásokat. A kiinduló helyzet alapjában más volt, mint az 1946. márciusi első tárgyalásokkor. Időközben ugyanis államosították a nagybankokat (1947. november) és a száznál több főt foglalkoztató üzemeket (1948. március). Azonkívül a gazdasági élet több neves szereplője, sőt maga Nyárady Miklós pénzügyminiszter is a svájci tartózkodását használta fel a menekülésre Magyarországról. A kapcsolatok tehát meglehetősen terheltté váltak, jóllehet továbbra sem merült fel egyik oldalról sem a kereskedelem felfüggesztése. Éppen ellenkezőleg: svájci oldalról az árujegyzék enyhe bővítését tartották volna kívánatosnak. Több vágóállat, kukorica, cukor, búza, maláta és széna behozatalát szerették volna – jóllehet alacsonyabb áron, mindezt nagyobb mennyiségű tenyészállat-export fejében.[286] Továbbra is probléma maradt az adósság teljesítése. Azonkívül az agrárreform és az államosítások által megterhelt svájci érdekekre is tekintettel kellett lenni. Svájci oldalról megegyezés született, hogy csak a teljes kártalanítást fogadják el.[287]

A tárgyalások 1948. szeptember 29-én kezdődtek, és október 22-én értek véget. Határozat született az 1946. április 27-i áru- és pénzforgalomról szóló egyezmény kiegészítéséről. Ennek értelmében az egyezmény hatályát 1949. szeptember 30-áig kiterjesztették, és megállapodtak a magyar importkontingens 50 millió, illetve az exportkontingens 80 millió frankra való kiterjesztéséről.[288] Újra remény ébredt mindkét oldalon, hogy a kereskedelem új lendületet vehet. Mindazonáltal a felek tudatában voltak annak is, hogy a kontingenseket előreláthatólag nem tudják majd megtölteni, s a dolgok normál lefolyása esetén is csupán 50 millió frank értékű magyar kivitellel kell számolni. Megegyezésre jutottak 90 árupozíció tekintetében. Új elemként Svájc órákat és textíliákat is szállíthatott Magyarországra. Az államosítással kapcsolatos kártalanítás ügyében abban állapodtak meg, hogy a svájci hatóságok állítsanak össze egy listát valamennyi Magyarországgal kapcsolatos svájci érdekeltségről, hogy diplomáciai úton lehessen tisztázni az egyes igények legitimációját. Ennek a vizsgálati eljárásnak 1949. április végéig be kell fejeződnie, és május elsejétől bármelyik kormányzat kíván-

[286] Vö. Notiz über die Vorbesprechung der Verhandlungen in Budapest vom 9. September 1948. BAR E 2001 (E) -/1/ 335.

[287] Vö. Antrag des EVD bezüglich der Wirtschaftsverhandlungen mit Ungarn vom 17. September 1948. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-2956.

[288] A *Neue Zürcher Zeitung* 91 millió frank összegű behozatalról és 58,5 milliós kivitelről tudósított. Vö. NZZ Nr. 2294, 2. November 1948.

ságára megkezdődhetnek az államosítást érintő államközi tárgyalások.[289] Ez az eljárás egészében véve megfelelt a Bundesrat különböző kelet-európai államokkal a kártalanításról folytatott stratégiájának. Az egyéni követelések érvényesítése alig-alig volt kivitelezhető, ezért inkább globális megoldásra törekedtek, amennyiben a kártalanítási igényeket a Svájci Államszövetség nemzetközi jogi igényévé emelték.[290] Eközben az EPD tisztában volt vele, hogy az idő a kelet-európai államoknak dolgozik: „A kártalanításra kötelezett országok szemében csábító perspektíva, hogy időnyerésre játsszanak, és nekünk ellene kell hatnunk ennek a mindenütt megnyilvánuló tendenciának, mégpedig úgy, hogy a szállítókapacitásunk iránti jelenlegi érdeklődést tárgyalástaktikai szempontból kiértékeljük. A ma még kedvező helyzet nem fog sokáig tartani, mert a konkurencia egyre újabb export országokat vet be."[291] A Bundesrat úgy határozott, hogy a követelések összegyűjtése és tisztázása érdekében külön bizottságot állít fel.[292]

Az 1948-as tárgyalások az utolsók voltak azt megelőzően, hogy a magyar külkereskedelmi struktúra szovjet mintára átalakult. 1949 közepén a Gazdasági Főtanácsot Magyarországon felváltotta az Országos Tervhivatal. A külkereskedelmet monopoltársaságok bonyolították. 1948 májusában az MKP elrendelte az ötéves terv kidolgozását. Ez 1949 decemberében lépett életbe, s merőben új irányt szabott a magyar gazdaságnak. Egészen eddig mindkét fél elkerülte, hogy fő politikai véleménykülönbségeket felhasználja aduként a tárgyalások során. A gazdasági területet mindkét oldal elkülönítve kezelte, és a politikai változásoktól a lehető legjobban függetlenítette. Azonban éppen a gazdasági kapcsolatok jó kifejezői a mindenkori identitáskonstrukciónak: Svájc rajtuk keresztül a gyakorlatba helyezhette át a szolidaritás és az egyetemesség elvét mint járulékos intézkedéseket, Magyarország pedig az 1947-es békeszerződésig kinyilváníthatta azt a szándékát, hogy ne csak Kelet, hanem Nyugat felé is orientálódjék. Ezáltal a gazdasági kapcsolatok egyrészt az identitástervezetek eszközeivé váltak,

[289] Vö. Antrag des EVD bezüglich Wirtschaftsverhandlungen mit Ungarn vom 2. November 1948. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-2977.

[290] Az egyéni követelések stratégiáját kipróbálták Csehszlovákiával, de nem találták kielégítőnek. Jugoszlávia, Lengyelország és Magyarország esetében globális megoldás kidolgozása folyt. Vö. Antrag EPD bezüglich Nationalisierungsmassnahmen in Osteuropa vom 10. Dezember 1948. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-3003.

[291] Vö. Antrag EPD bezüglich Nationalisierungsmassnahmen in Osteuropa vom 10. Dezember 1948. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-3003.

[292] Egy másik lehetséges intézkedést alkalmaztak Romániával szemben: 1948. augusztus 17-én zárolták a Svájcban található román vagyont egy jövőbeni kártalanítási kifizetés záloga gyanánt. Vö. Antrag EPD bezüglich Nationalisierungsmassnahmen in Osteuropa vom 10. Dezember 1948. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-3003.

másrészt ugyanolyan döntően jelen voltak az objektív kényszerűségek. Viszont az eleinte uralkodó jó hangulatot mindkét fél részéről valami látens bizalmatlanság lengte körül, amely kb. 1948-tól dominánssá is vált. Ám a sok ebből kinövő akadály ellenére sem mérlegelték sosem komolyan a gazdasági kapcsolatok felrúgását.

6. „Országokon túl is összetartozunk Keleten és Nyugaton". Az egyház mint híd[293]

Miután az előző fejezeteket a politikai és gazdasági kapcsolatoknak szenteltük, a következő három fejezetben az államközi kapcsolatok vizsgálatában kevésbé bevett területekre kerül sor. Kezdetnek vegyük sorra az egyházakat és gyülekezeteket, amelyek – és köztük is különösen a református egyházközség – svájci–magyar viszonylatban kiemelkedő szerepet játszottak! Említést érdemelnek mindenekelőtt a rieheni diakonisszaház budapesti, kolozsvári és újverbászi (Novi Vrbas, Jugoszlávia) kapcsolatai a nővérházakkal, a svájci kolónia gyülekezete a budapesti németajkú egyházközségben, valamint a teológus Karl Barth nagy befolyása a háború utáni időszak magyar reformátusaira. Valamivel kevésbé nyilvánvalóan jelennek meg a katolikus miliőn belüli kapcsolatok. Itt a svájci katolikus sajtó magyarországi eseményekről adott beszámolói érdemelnek említést, valamint a svájci *Caritas* segélyszervezet magyar katolikus menekültek érdekében tett fáradozásai, amelyek kifejezetten katolikus megközelítésre utalnak. Csak kevés kapcsolódási pontra bukkantam a zsidó egyházközségeknél.

A szoros egyházi kapcsolatokhoz annyiban adottak voltak a feltételek, hogy Svájchoz hasonlóan Magyarország is vegyes vallású ország. Általánosan megfigyelhető, hogy elsősorban a magyar egyházak keresték a kapcsolatot svájci hittársaikkal, viszont a svájci egyházak voltak azok, amelyek magyar testvéregyházaik helyzetével foglalkoztak. Ennek oka mindenekelőtt abban keresendő, hogy a magyar egyházaknak az akkori formájukban komolyan aggódniuk kellett a fennmaradásukért, míg Svájcban abban az időben egészen más folyamatok zajlottak, amelyek az egyházak létét alig fenyegették. Ezenkívül anyagi természetű célokról is volt szó, mivel Svájcban az egyházak aktívan részt vettek karitatív tevékenységekben.

Svájc kapcsolata Magyarországgal református körökben a magyarországi reformáció kezdetéig nyúlik vissza. Ez az 1526-os mohácsi vész utáni időkre tehe-

[293] Thurneysen – Lüthi 1951.

tő, amikor a katolikus egyház és a központi államhatalom meggyengülve került ki a törökök elleni harcból.[294] Az elsősorban Heinrich Bullinger és Kálvin János tanaiból táplálkozó vallás az 1550-es években jutott el Magyarországra, hogy német és szlovák lakta vidékekre szorítsa a lutheranizmust.[295] Mivel Kálvin tanai elsősorban a magyar ajkú lakosság körében terjedtek el, a kálvinizmus könnyen összefonódott a magyar nemzeti érzülettel. Mindemellett fennmaradt a kapcsolat a nyugati testvéregyházakkal, amelynek révén protestáns főurak német, holland és svájci városokba küldték tehetséges fiaikat teológiai stúdiumokra.[296]

A svájci és a magyar reformátusok közti kapcsolatoknál lényegi fontosságú a két egyház kapcsolata a 20. század első felében. Nem feledhető itt a hierarchia megléte, még ha a két egyház a református egyházak világot átfogó hálózatának tagjaiként is tekinthető. A diákcsere kizárólag Magyarországról Nyugatra irányult, míg a teológiai fakultások oktatói posztjainak feltöltése ellentétes irányú volt.[297] Azonkívül Nyugaton értelemszerűen alig olvastak és prédikáltak magyar nyelvű teológiai irodalmat, svájci szerzők művei viszont annál inkább forogtak Magyarországon.[298] A magyar reformátusok a nyugati kereszténység ágaként definiálták magukat, és rendszeresen delegáltak küldötteket a református világkongresszusra, amelynek helyszíne gyakran Svájc volt.[299]

A Kelet és Nyugat közötti eltérés 1945 után vált világossá. Bázelben és Zürichben magyar diákokat vettek fel az egyetemek, miközben nagynevű teológusok és lelkészek – Karl Barth, Eduard Thurneysen, Walter Lüthi és Heinrich

[294] Vö. Révész 1972, p. 72k.

[295] Vö. Bucsay 1985, p. 55k.

[296] Vö. Révész 1972, p. 87kk.

[297] Az 1920–30-as években több magyar teológus utazott a nyugati testvéregyházakhoz, többnyire nagy református kongresszusokra. De Karl Barth és Emil Brunner is felkeresték Magyarországot a '30-as években. Vö. Pap et al. 1955. Vö. még Bucsay 1985, p. 256k.

[298] Ravasz László püspök arról tudósít az emlékirataiban, hogy kiképzése során többek között Alexander Schweizer és Alois Emmanuel Biedermann műveit is olvasta, de Emil Brunner és Karl Barth írásai is hatottak rá. Vö. Ravasz László 1992, p. 73, 76, 111. Karl Barth dialektikus teológiája az 1930-as években érte el Magyarországot számos református és egynéhány evangélikus teológus közvetítésével. Karl Barth befolyásához különösen a fiatal magyar teológusoknál vö. Bucsay 1985, p. 239k és 251. 1935 és 1944 között Karl Barth hat műve jelent meg magyar fordításban. Vö. Geoffroy 1995, p. 252.

[299] Vö. Ravasz 1992, p. 221. Küldöttség ment többek között a Presbiteri Szövetség 1929-es bostoni, 1933-as belfasti és 1948-as genfi kongresszusára. Regionális találkozók zajlottak 1923-ban Svájcban, 1926-ban Genfben, 1927-ben Budapesten, 1928-ban Hágában. A *Life and Work* egyesület 1924-ben Mürrenben tartott konferenciát. Vö. uo., p. 228k. További kongresszusokat említ Dezsényi 1946, p. 208k. Ravasz László püspök 1935 novemberében látogatott Svájcba a Svájci Evangélikus Egyházszövetség meghívására. Vö. Ravasz 1992, p. 245.

Hellstern – járták Magyarországot prédikációkat és beszédeket tartva és diákokkal beszélgetve.[300] A magyar egyház mindent elkövetett, hogy a nyugati egyházakhoz fűződő régi megszakadt kapcsolatokat, amilyen gyorsan lehetséges, újraélessze. Legelsősorban anyagi segítség felkutatása volt a cél, de a lelki támaszra is nagy súlyt fektettek.[301] Egyházi kapcsolat szolgáltatta az alapot a Carl Irlet lelkész és Ravasz László püspök együttműködéséből született, és már az I. világháború után útjára indított gyermekvonatoknak is. Ebből az együttműködésből jött később létre a Svájci–Magyar Társaság.[302] Ugyancsak személyes barátságon nyugodott a bázeli Vischer családnak a budapesti Biberauer – 1940-től Bodoky – családhoz fűződő kapcsolata, amely egyrészt megalapozta a kapcsolódását a rieheni diakonisszaházakhoz, másrészt a II. világháború után fontos előfeltételt jelentett a svájci Ungarn-Hilfe működésében. A GESUWA elnöke, Eduard Dussy az üzleti kapcsolatai mellett egyházi vonatkozásban is találkozott magyarokkal – megint csak a rieheni diakonisszaház kapcsán. Karl Barth magyar egyházpolitikai kérdésekben hangoztatott véleménynyilvánításának az elfogadása a magyar egyházi körökben is azt bizonyítja, hogy illetékességének elismerése mellett baráti kapocs is jelen volt.

Végezetül a németajkú református egyházközség formájában kis darab Svájc jött létre Budapesten. Ezt az egyházközséget, valamint a Filadelfia Diakonisszaházat a Svájci Protestáns Egyházak Segélyszervezete (HEKS) látta el adományokkal. A HEKS 1945-ben kezdte segítőtevékenységét. Már az első éves jelentésben 147 645 svájci frank értékű Magyarországra érkező segélyszállítmányról számoltak be, amellyel Magyarország ötödik lett az összes ellátott ország sorában. E tekintélyes támogatást az 1946/47-es éves jelentésben a következőkkel indokolták: „Különösen fontos (...) a kapcsolattartás a katolikus többségű országokban élő kis evangélikus diaszpóraegyházak számára. Éppen e diaszpóraegyházak szemében a más egyházakkal való kapcsolattartás már önmagában is értékes segítség, amely megerősíti őket a gyakran igen nehéz egzisztenciális küzdelmeikben."[303]

De közöttük is kiváltságokat élvezett Magyarország: „Magyarország már azért is nagyon közel áll hozzánk, mert ennek az országnak a protestáns egyházai kö-

[300] Vö. Pap et al. 1955, p. 164k.
[301] Vö. Ravasz 1992, p. 316k.
[302] Ebből a kapcsolatból egy személyes barátság is született. Carl Irlet és Ravasz László élénk levelezést folytatott, amelyet egy magánarchívum őriz. Carl Irlethez vö. még uo., p. 224.
[303] Zweiter Jahresbericht des HEKS 1946/47, p. 11k.

zött a reformátusok erős többséget alkotnak."[304] Ez a fiókegyház volt a magyarországi svájci kolónia tulajdonképpeni központja, amelyhez az egyházközség javára érkező svájci segély kijárásában vezető szerepet játszó schönenwerdi E. Meissner tiszteletes szülei is tartoztak. A segélyek második számú címzettje a budapesti Filadelfia Diakonisszaház volt.

Fontos szerep jutott az 1852-ben alapított és a bázeli polgárság pietista köreihez közel álló rieheni diakonisszaháznak, amely szoros kapcsolatokat ápolt a magyarországi nővérházakkal.[305] A budapesti Bethesda Kórház 1866-ban került a budapesti skót misszió tiszteletesének irányítása alá, aki egyidejűleg a Budapesten élő svájci reformátusok lelkipásztori feladatait is ellátta. Az 1903-ban alapított Filadelfia Diakonisszaház a későbbiekben is hangsúlyosan számon tartotta svájci gyökereit.[306] Így elsősorban Svájc volt az az ország, amelyre támaszkodhatott a II. világháborút követő szükségben.[307]

Akkor mélyült el a kötődés Svájchoz, amikor a magyar anyaház alapítója, Bodoky Richárd tiszteletes megismerkedett Bernben a diakonisszaképzésben tevékenykedő Martha Vischerrel, akit 1901-ben feleségül vett, majd 1903. május 21-én együtt megalapították a Filadelfia Diakonissza Szövetséget. 1908-ban megindult az árvaházi munka, egy évvel később pedig a diakonisszaszövetség tulajdonába került a Bethesda Kórház. Az 1919-es Tanácsköztársaság idején a Nemzetközi Vöröskereszt akkori küldötte, Burnier a védelme alá vonta az ingatlant.[308] A Vischer és a Bodoky család közötti kapocs még szorosabbá vált

[304] Dritter Jahresbericht des HEKS vom 16.IV.–31.XII. 1947, p. 19. – A magyarországi kis diaszpóraegyház lélekszám szempontjából a svájci egyházakkal volt összemérhető. Mindent összesítve 1945–1949 között Magyarország segítséget kapott templomépítéshez, egyházi dolgozók számára, irodalomvásárláshoz, egyházi rendezvények és művek támogatására, természetrajzi gyűjteményhez stb. összesen 976 818 frank értékben, amely ugyan csak 5%-át teszi ki a segélycélokra szánt összegnek, de Németország, Ausztria, Hollandia és Franciaország után Magyarország itt is az ötödik volt a kedvezményezett országok listáján.

[305] Zur Geschichte des Diakonissenhauses Riehen Vö. Kellerhals et al. 2002.

[306] Vö. Bericht und Wiederaufbauplan der Philadelphia (= Filadelfia) Diakonissenanstalts-Stiftung Budapest von Bischof László Ravasz, 5. März 1946. Archiv des Diakonissenhauses Riehen. Ungarn-Ordner.

[307] Mindazonáltal nem a Filadelfia volt az egyetlen diakonisszaház Magyarországon. Hasonló intézmények működtek Debrecenben (református, CE szövetséghez közeli), Győrött (lutheránus), Békéscsabán (evangélikus-lutheránus) und Nyíregyházán (református). Említendő még a háború végéig időszakosan magyar fennhatóság alá került klausenburgi és újverbászi (Jugoszlávia). Vö. Internes Papier über die dem Verband Ungarischer Mutterhäuser angehörenden ehemaligen Diakonissenhäuser in Ungarn. Heidelberg 1981. Archiv des Diakonissenhauses Riehen. Ungarn-Ordner.

[308] Bodoky 1999, p. 56.

Martha Vischer unokaöccsének vonalán, az Ungarn-Hilfe szervezésében fontos szerepet betöltő Max Vischer von Planta által. Az 1930-as években különösen szívélyesek voltak a rieheni házak és Budapest közötti kapcsolatok. A rieheni diakonisszaház lelkésze, Fritz Hoch, 1935 októberében Budapesten, Ravasz püspök pedig ugyanabban az évben Riehenben tartózkodott. Ravasz meg volt győződve róla, „hogy a mi találkozásunk egy tartós és erős kapcsolat kezdetét jelenti (...)."[309] A bázeli Vischer és a budapesti Bodoky család familiáris kapcsolatai a házak közötti viszonynak is személyes jelleget kölcsönöztek. Max Vischer lánya, Annelies 1942-ben Budapestre jött, hogy a kórházi munka modernizációjában segédkezzen. Később Budapesten maradt, és férjhez ment Bodoky tiszteletes fiához, aki a Bethesdában volt orvos.

Magyarország 1944/45-ös német megszállása idején sokan találtak a Bethesdában menedéket. Nagyon ismert személyiségeket azonban nem sikerült hoszszan rejtegetni. Így például a későbbi miniszterelnök, Nagy Ferenc október 15-én egyetlen éjszaka után új helyet kényszerült keresni.[310] A diakonisszaházat Friedrich Born a Nemzetközi Vöröskereszt küldöttje és Svájci kereskedelmi delegáltja segítette úgy, hogy a dolgozóknak vöröskeresztes igazolványt szerzett. A svájci követség is támogatta őket, amennyiben a diakonisszaház épületeit svájci tulajdonként jelölte meg.[311]

Újjáépítési segély is jutott a budapesti nővérháznak. Ennek motorja Max Vischer volt, aki a HEKS-en vagy a *Schweizer Spendé*n keresztül adományokat tudott továbbítani a nővérháznak. A segélyért hálaképpen meghívták a Svájci Vöröskereszt Gyermeksegély programjától Franz Wangert egy svájci estre: „Nem kell hangsúlyoznom, milyen hatást gyakorol ez a hely egy svájcira, távol a hazától, e rettenetes nyomor közepén, ahol romok közepette folyik az (újjá)építés."[312] Max Vischer „a magyarországi református egyház bástyájának" nevezte a Filadelfiát, amely annak támogatására született. Az ő számításai szerint 200 000 svájci frank értékű hitelre volt szükség a modernizáláshoz, valamint pénzre a havi 1000 frankos üzemeltetési költségek lefedésére. Hoch tiszteletes minden tőle telhetőt megtett, felvette a kapcsolatot a *Schweizerischer Verein für die Evangelischen im Osten* nevű szervezettel és egy ismeretlen nevű bankkal, vala-

[309] Brief von László Ravasz an Fritz Hoch, 14. Dezember 1935. Archiv des Diakonissenhauses Riehen. Ungarn-Ordner.

[310] Vö. Nagy 1990, 1. köt., p. 68.

[311] Vö. A Filadelfia Diakonisszaintézeti alapítvány jelentése az 1944. november 1. – 1945. október 31-ig terjedő időszakról. Archiv des Diakonissenhauses Riehen. Ungarn-Ordner.

[312] Vö. Brief von Franz Wanger an Fritz Hoch, 22. Februar 1946. Archiv des Diakonissenhauses Riehen. Ungarn-Ordner.

mint Biberauer-Vischer lelkészné emlékezetére megkísérelte rávenni a berni diakonisszaházat anyagi segítség nyújtására, ám erőfeszítései ez alkalommal csekély eredménnyel jártak.

Max Vischer erre többedmagával kiadott egy körlevelet, amelyben utalt a diakonisszaház svájci gyökereire, és „a svájci protestáns keresztények komoly kötelességére, a nehéz posztokon küzdő hittestvéreiknek az oly sürgősen kellő segítséget megadni".[313] A körlevél szinte tisztán bázeli kezdeményezés volt, amely sok sikerrel nem kecsegtetett, de végül mégis sikerült a magyar diakonisszák legfontosabb anyagi szükségleteit fedezni. A Filadelfia ezen túl segítséget kapott a svájci Ungarn-Hilfétől – amelynek elnöke szintén Max Vischer volt –, az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Újjáépítési Hivatalától (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration,* UNRRA), a *Schweizer Spendé*től, a Svájci Vöröskereszttől és az Egyházak Világtanácsától.[314]

A magyar református egyház a lelki kapcsolatok terén is munkálkodott. Ennek jegyében hívta meg Ravasz püspök Hoch tiszteletest 1946 októberében egy magyarországi látogatásra. Utóbbi azonban nem volt tisztában utazása céljával, ezért elutasította a meghívást. Ehelyett Bodoky tiszteletes kereste fel a rieheni diakonisszaházat, ahol a vendéglátóinak mondott köszönetnyilvánításába belefoglalta a két református világ különbségeit: „Svájci utazásom végén erősen hatása alatt állok a felismerésnek, hogy milyen sok minden elválaszt bennünket egyházi vonatkozásban a nagyvilág testvéregyházaitól. A legnagyobb válaszfal a nyelv. Minden bizonnyal ezzel összefüggésben a gondolkodás formái is egészen mások, mint Nyugaton, ám a diakónia ugyanaz. Ezért is van ezen a területen oly nagy feladata. Mert a diakónia kapcsolatai révén tudnak, mint oly sokszor a múltban is, létfontosságú erők a mi egyházunk elszigeteltségébe beáramolni. E két világ közt első alkalommal vállalta magára Ön, mélyen tisztelt tiszteletes úr, a hídverés nagy szolgálatát, és nem tudunk majd elég hálásak lenni, ha megadatik, hogy most újra megtegye."[315] Ennél több lelki támaszt azonban a rieheni diakonisszaház aligha tudott nyújtani, ezért vett részt a Hellstern tiszteletes által a HEKS szervezésében létrejött Filadelfia patronálásában.

A svájci egyház szemében a magyar hittestvéreknek nyújtott segítség a felelősségérzet előli menekvésnek tűnt, a szolidaritás az erő pozíciójából nyilvánult meg. Ez a felfogás közelítőleg megfelelt a hivatalos svájci identitástervezetnek,

[313] Vö. Archiv des Diakonissenhauses Riehen. Ungarn-Ordner.

[314] A Filadelfia Diakonisszaintézeti alapítvány évi jelentése az 1945. nov. 1-től – 1946. okt. 31-ig terjedő időszakról. Archiv des Diakonissenhauses Riehen. Ungarn-Ordner.

[315] Brief von Richard Bodoky an Fritz Hoch, 30. Juni 1946. Archiv des Diakonissenhauses Riehen. Ungarn-Ordner.

amelyben a jó szolgálat magasabb értéket képviselt, mint a pregnáns állásfoglalás. Az egyházak által gyakorolt szolidaritás az államnak is hasznára vált. A magyar egyház éppen ezt a konstrukciót szolgálta, amikor az anyagi támogatás reményében a svájci és a magyar reformátusok mélyen rejlő közös gyökereire apelláltak. A gyengék pozíciója teológiai szinten is pozitív kicsengésű volt.

A diakonisszaházak, valamint a Budapestért és az időközben magyar territórium alá került Kolozsvárért munkálkodó segítő szándékú svájci házak szívélyes kapcsolatának véget vetettek az utazási korlátozások és a levélváltások ellenőrzése. 1949-ben Hoch tiszteletes arra kérte Eduard Thurneysent, hogy hozzon magával Magyarországról írásos jelentéseket a diakonisszaházba, persze csak ha ez nem jelent számára veszélyt.[316] De személyes okok is közrejátszottak a kapcsolatok megszakadásában: Míg Hoch baráti viszonyt ápolt Ravasz László püspökkel és Bodoky Richárddal, a református egyház és a magyar állam között 1948. október 7-én megkötött Egyezmény óta – amely felért az egyház „gleichschaltolásával" – Bereczky Albert püspök és Sztéhlo Gábor tiszteletes tartották vele a kapcsolatot. A levélváltás csupán a korrekt kapcsolattartásra szorítkozott, Hoch tiszteletesnek nem sikerült közel kerülnie Sztéhlo Gáborhoz. Releváns információk sem cseréltek már gazdát. Így Svájcban arról sem tudtak, hogy az összes diakonisszaháznak 1951. november 30-ig „önkéntes alapon" fel kellett oszlania. Az épületek a református egyház tulajdonába kerültek, a diakonisszák pedig egyrészt az egyház szociális vagy idősotthonaiban, másrészt a Bethesdában vagy állami kórházakban tudtak munkát találni. A Bethesdát 1953-ban államosították.[317]

A magyar egyházak „gleichschaltolásával" elenyészett Svájcban a párbeszéd iránti érdeklődés. Fontos kivételt jelentett azonban a bázeli teológiaprofesszor, Karl Barth, aki 1948. március 22-én – az 1936-os után – második magyarországi látogatására indult.[318] Tartott egy nagypénteki prédikációt a debreceni Nagy-

[316] Brief von Fritz Hoch an Eduard Thurneysen, 19. Mai 1949. Archiv des Diakonissenhauses Riehen. Ungarn-Ordner.

[317] A Filadelfia történetének összefoglalása Bodoky Richárd: Die Mutterhausdiakonie in der Kirche. Budapest 1942 mellett további, máig publikálatlan kéziratokon alapul. Archiv des Diakonissenhauses Riehen. Ungarn-Ordner.

[318] Karl Barth 1936 őszén két hetet töltött Magyarországon és Erdélyben. Ezt megelőzően 1935-ben átutazóban két napig tartózkodott az országban, ami rövid volt ahhoz, hogy tartós benyomást eredményezzen. Az 1948-as újabb úthoz az adta a lökést, hogy Heinrich Hellstern tiszteletes a HEKS magyarországi segélyakciója keretében szerzett tapasztalatai nyomán az ottani református egyház érdekében sürgősen szükségesnek tartotta Barth odautazását. Vö. Charlotte von Kirschbaum: Bericht über die Ungarnreise von Prof. Karl Barth vom 17. April 1948. Karl Barth-Archiv Basel. Ordner: Karl Barth und Ungarn 1931–1949, Ms. Stoevesandt I.

templomban, két beszédet Sárospatakon és Budapesten – amelyeket beszélgetések követtek a diákokkal –, valamint előadásokat Miskolcon, Debrecenben, Budapesten, Pápán és Sopronban. Utazása egybeesett az Európában tapasztalható drámai politikai feszültségek megjelenésével. Prágában éppen akkor zajlott a kommunista hatalomátvétel, Magyarország pedig már a kommunista diktatúra küszöbén állt. Egy hónappal Barth ottléte után kellett az oktatásügy államosítása ügyében dönteni, ami az egyházakra nézve is súlyos következményekkel járt.

Barth óvakodott attól, hogy véleményt nyilvánítson az egyház és állam közti megegyezésről. Sárospatakon és Budapesten diákok előtt arról beszélt, hogy a keresztény Nyugatról és a keresztény népekről szóló egész elképzelés könyörtelenül illúziónak bizonyult. Arra szólította fel az ifjúságot, hogy a jövőben vállalják a dolgok tisztázását, ám óva intette őket azoktól, akik „bármilyen címen újból a szabadságot kínálják. A szabadság az Isten előtti és az embertársak előtti szabadságot jelenti. Ahol bármi mást jelent, ott nem a felelősséghez vezető szabadságról van szó."[319] A kapcsolódó beszélgetésben arra buzdította hallgatóit, hogy az emberek helyett az Istennek engedelmeskedjenek, és ne féljenek. Mindazonáltal szem előtt tartotta, hogy svájci állampolgárként beszél, és igyekezett nem beleavatkozni a magyarok dolgába:[320] „Én egy olyan országból jövök, ahol száz éve nem változott az államrend. De mi az a száz év? Amikor 12 évvel ezelőtt Magyarországon jártam, még sokat hallottam az ezeréves Szentkoronáról beszélni. Manapság már nem beszélnek róla; (...) az államrend emberek műve. (...) Az államrend megváltozása a keresztény gyülekezet számára szükségszerűen alkalom a tevékenységük alapjainak felülvizsgálatára, felszólítás új gyűjtésre, felhívás új tanúságtételre, amely azért hasonlítható az efféle idők felásott termőföldjéhez, mert Isten Igéjének egy ilyen alkalomból keresett és föllelt tökéletesebb megismeréséből fakad."[321] Barth szavai – nem utolsósorban azért, mert kívülállóként, illetve svájciként nyilvánította ki őket – igen figyelmes fülekre találtak Magyarországon. Barth beszámol róla, hogy milyen „spontán, de egészen egyértelmű tetszésnyilvánítást" váltott ki a hallgatókból Sárospatakon azzal a Kant-idézettel, hogy „Merj a magad értelmére támaszkodni!". Ez az epizód világosan

[319] Die heutige Jugend, ihr Erbe und ihre Verantwortung. Rede, gehalten in Sárospatak und Budapest März/April 1948. In: Barth 1948, p. 13k.

[320] Vö. Barth: Aus der Diskussion in Budapest am Vormittag des 1. April 1948. In: Barth 1948, pp. 27–54.

[321] Barth: Die christliche Gemeinde im Wechsel der Staatsordnungen. Vortrag, gehalten in Sárospatak und Budapest im März 1948. In: Barth 1948, pp. 35–37.

mutatja a magyar reformátusok fennálló távolságát a svájci hittestvéreiktől, akiket a szabadság hírnökeiként ünnepeltek.[322]

Hazatérte után Barth a Magyarországon tapasztaltakról *Református egyház a „vasfüggöny mögött"* című cikkében számolt be, amely egyházi újságokban és a magyarországi utazásról szóló könyvében jelent meg. A protestáns Magyarországról alkotott képe minden olyan elemet tartalmaz, amely hangsúlyt kap a protestáns egyházak képviselőinek írásaiban. Először azt emeli ki Barth, hogy nem olyan kellemes az élet a vasfüggöny mögött: „Mégis furcsa módon több nyugodt és derűs emberrel találkoztam, mint Bázelben. Valódi, komoly, égető kérdésekkel foglalkoztak. De még az oroszokkal, a »népi demokráciával«, az egész keleti kérdéssel szemben sem tapasztaltam éppenséggel azt az idegességet, amelyet most nálunk egyesek elkerülhetetlennek tartanak. Sok meggyőző alázattal és türelemmel, éberséggel és bátorsággal, állhatatos hittel és az örökkévaló dolgokhoz való közelkerüléssel szembesültem, amelyeket itt mi ilyen formában nem ismerünk."[323] Említésre érdemes az utalás a magyarok ellenálló képességére, amelyet Barth az uralkodó történelemdiskurzus alapjaira épített fel: „Ezeknek az embereknek az ősei évszázadokon át kibírták a török uralmat, majd a Habsburgokat. Nincsenek annyira megrémítve és kétségbeesve, amennyire azt innen messziről képzelni szeretnénk."[324] Barth itt azt a magyar áldozatmítoszt viszi tovább, amely a kommunizmust mint külső fenyegetettséget a török és a Habsburg-uralommal helyezi egy szintre. Barth szemmel láthatóan erőfeszítéseket tett, hogy a magyar egyház helyzetét minden antikommunista polémián túl vegye komolyan. A beszámoló azonban Svájcban részben keserű kritikát váltott ki, amely először a zürichi teológiaprofesszor Emil Müller válaszában, majd a svájci sajtóban öltött formát. Ez a vita jelentette egyben a svájci egyházpolitikai hidegháború kezdetét. Meg kell azonban említeni, hogy annak ellenére, hogy Barth kijelentéseit kritika illette, még 1949-ben útnak indult néhány svájci teológus és lelkész Magyarországra, hogy az ottani református egyházzal kapcsolatokat építsen ki.

Ugyanebben a vonatkozásban említést érdemel még Walter Lüthi, a berni katedrális lelkésze, valamint bázeli kollégája, Eduard Thurneysen. Lüthi 1949. június 12-én prédikált Debrecenben, Eduard Thurneysen egy héttel később, jú-

[322] Az epizód leírását lásd Karl Barth: Reformierte Kirche hinter dem „eisernen Vorhang". In: Barth 1948, p. 57. A magyarországi utazás további aspektusaihoz vö. Charlotte von Kirschbaum: Bericht über die Ungarnreise von Prof. Karl Barth vom 17. April 1948. Karl Barth-Archiv Basel. Ordner: Karl Barth und Ungarn 1931–1949, Ms. Stoevesandt I.

[323] Barth 1948, p. 55k.

[324] Barth: Reformierte Kirche hinter dem „eisernen Vorhang". In: Barth 1948, pp. 55–58.

nius 19-én Budapesten. Mindkét prédikáció rámutatott a népek összetartozására, amely a közös hitben manifesztálódott. Walter Lüthi a kovászról szóló példabeszédre építette fel a prédikációját (Mt 13,33), míg Thurneysen a „remény Istené"-ről szóló Róm. 15,4–13-at vette alapul. „Valaki azt mondta, mi, a jelen emberei valamennyien a nulladik évben élünk, abban az évben, amelyben nem létezhetne remény. Ez azonban nem igaz. A nulladik év egy egészen másfajta évvel áll szemben: az 1. évvel, azzal, amelyben Jézus Krisztus született. (...) Az Üdvözítő a valóság, amely győzedelmeskedik minden nulla és vigasztalanság fölött. A remény Istene a mi Istenünk."[325] Hazatérte után Thurneysen magyarországi tapasztalatait prédikációba szőtte, amelyet a bázeli székesegyházban adott elő. Beszámolt jelenségekről, amelyek „hinni engedik nekünk, hogy Isten nemcsak az egyes embert, de egész gyülekezeteket is elvezethet ma odáig, hogy éhezzék és szomjúhozzák szeretett Fia szavait, az Egyetlenét, akinek hatalmában áll bűnöket megbocsátani, gyógyítani és megmenteni."[326] Beszámolt a szenvedésről, amely a háború, az államosítás és a kényszerkollektivizálás nyomában járt Magyarországon. Csakhogy a szenvedést, amely bejárta Magyarországot, nem akarta az ördög nyakába varrni, ellenkezőleg: azt hangsúlyozta, hogy Isten éppen a szörnyűségek által űzte őt ki. „Isten keze az – kemény, rettenetesen kemény kéz, de mégis Isten keze az, ami minket mindebbe bevezet – de mindezen keresztül is vezet. Mert Isten keze tudja: bűnt vettünk magunkra, amit hordoznunk kell. A bíránk mindaz a szörnyűség, amit megéltünk, a hosszú, régi tévelygéseink nehéz lezárása."[327]

A fent említett svájci protestáns teológusoknak nyilvánvaló céljuk volt, hogy a Magyarországon szerzett tapasztalatokat beépítsék a saját teológiájukba. Karl Barth a magyarok alázatát, türelmét, éberségét, bátorságát és a törökkel-Habsburggal szembeni ellenállásra visszavezethető állhatatos hitét emelte ki, mint olyan erényeket, amelyeket a svájciak is eltanulhatnának. Eduard Thurneysen is kivetítette a magyar fejlemények megítélését a svájci helyzetre: Barth-hoz hasonlóan ő is több alázatot és a valódi dolgokkal való szembesülést várt el a svájci testvérektől. Ilyen értelemben a két nemzeti egyház közti kapcsolatok nemcsak materiálisan, hanem teológiai szinten is gyümölcsözők voltak. Ám Barth, Thurneysen és Lüthi elképzelése általában más volt az egyház identitásáról, mint a legtöbb kollégájuké, akik, mint Fritz Hoch tiszteletes, inkább csak *pro forma*

[325] Thurneysen: „Der Gott der Hoffnung". In: Thurneysen et al. 1949, p. 16k.

[326] Uo.

[327] Uo. A tévelygések közé számolta a földkérdést, az egyházpolitika eszközéül használt iskolákat, az egykekérdést stb. Az egykekérdés végigvonult az 1930-as évek reformdiszkurzusán, részben a nemzethalál vízióiban csúcsosodva ki. Vö. Tréfás 2000, p. 78kk.

tartották volna fenn a keleti blokk egyházaival a kapcsolatot vagy, mint Emil Müller, feláldozták volna az egyház egyetemességét az antikommunista fősodor oltárán.

A protestáns egyházakéihoz képest kevésbé voltak kialakultak a kapcsolatok a svájci és a magyar katolikusok között. Ezt az a körülmény magyarázza, hogy a római katolikus egyház egyetemesként definiálja magát, ami mind a magyar, mind pedig a svájci katolikusoknak azt a tudatot közvetítette, hogy a Vatikánban nagy támogatási potenciál rejtezik, amilyennel más vallási csoportok aligha rendelkeznek. A katolikus egyház identitása ily módon országhatárokon túl nyúlik, bárhol kerül az egyház szorult helyzetbe, azonmód megsegítik, egyebek mellett a katolikus sajtó igénybevételével. Ugyanez Magyarországon is megmutatkozott, amikor a katolikus egyház háttérbe szorult a kommunistákkal szemben. A magyarországi egyház helyzetéről Svájcban elsősorban a magyar menekültek révén szereztek tudomást. Luzern – a svájci katolicizmus központja – már röviddel a háború vége után a magyar katolikus emigráció központjává vált.

A katolikus körök közötti kapcsolatokról már a II. világháborút megelőző időkből tudunk. Különösen az 1938-tól a magyarországi katolikus sajtó zászlóshajójának számító *Magyar Nemzet,* illetve egyik előfutára, a *Korunk Szava* című hetilap ápolt baráti kapcsolatot svájci körökkel, mindenekelőtt a Luzern kantonban íródott *Die Entscheidung* című hetilappal. Így egyrészt tudtak Luzernben a vidéki lakosság szegénységéről tudósító magyar szociográfusok elleni perekről, másrészt Lendvai István szerkesztő lelkesült hangvételű cikkekben számolt be a katolikus Svájc-beli Szellemi Honvédelemről, amely aztán Szabó Zoltán publicistát e svájci mentalitás magyar adaptációjára sarkallta.[328] A *Magyar Nemzet* adott otthont jó néhány, különböző politikai irányt képviselő publicistának, akikben a közös nevezőt a nácibarát tendenciák elutasítása jelentette. A lap megjelenését többször megakadályozták, Magyarország 1944. március 19-i német csapatok általi megszállása után pedig be is tiltották. Mégis megjelent még három egymást követő szám: az eredetinél kisebb, vékonyabb formátumban, és postán, borítékban szétküldve. Ezt a munkát Honti Ferenc, a genfi magyar konzulátus munkatársa vállalta magára. Honti az FKgP svájci képviselőjeként tüntette fel magát, aki a német megszállás alatt illegalitásban dolgozott. Első füzete 1944 júniusában érte el a magyar címzetteket, júliusban a lap tartalmazta a *Neue Zürcher Zeitung* Magyarország német megszállásáról szóló tudósítását, végül 1944 augusztusában jelent meg az illegális újság utolsó Svájcban nyomott

[328] Vö. uo.

száma.[329] Honti Ferenc a későbbiekben is aktív maradt: Felettesével, Vladár Ervinnel együtt részt vett a *Comité Hongrois auprès du comité International de la Croix-Rouge* (a Nemzetközi Vöröskereszt magyar bizottsága) munkájában, aztán a svájci Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) felől érkező kritika kereszttüzébe került, ami végezetül másodjára is emigrációba kényszerítette.[330]

A svájci katolikus újságok először az egyházüldözéssel kapcsolatban adtak hírt Magyarországról. A szembenállás az egyházzal abból eredt, hogy a katolikus egyház lett a kommunista hatalmi igények legfőbb ellenzője, és a hercegprímás Mindszenty bíboros alakja[331] rövidesen az ellenállás mártírjává stilizálódott. A luzerni *Vaterland* című lap élénk érdeklődést mutatott a magyarországi történések iránt. A médiaesemények listáján, amelyet a legfontosabb svájci napilapok elemzésével állít össze egy kutatógárda Kurt Imhof vezetésével, 1949-ben második, 1950-ben ötödik, 1951-ben hatodik, és még 1955-ben is a tizennegyedik helyre sorolta ezt a témát. A *Neue Zürcher Zeitung* kivételével, amely az egyházüldözés – mindenekelőtt Csehszlovákia kapcsán említett – kérdését 1949-ben a 14. helyre sorolta, a *Vaterland* volt az egyetlen újság, amely ennek a témának különös figyelmet szentelt.[332] Ez – amint azt a következőkben láttatni szeretném – egyrészt beleillett az általános ideológiai kontextusba, másrészt viszont egy magyar tudósítónak volt köszönhető.

A luzerni *Vaterland*, a Katolikus Néppárt (KVP) lapja a világpolitikai helyzet kultúrpesszimista értékelésével tűnt ki, amelyben a kommunizmus a Nyugat értékeinek sírásójaként szerepelt. Aligha csodálható, hogy különös figyelem jutott a magyarországi politikai változásoknak. Mivel a legnagyobb kormánypárt, az FKgP a koalíciós pártok közül a kommunisták legkeményebb ellenfele volt, és ráadásul szorosan kötődött a katolikus egyházhoz, a hatalmi harc – a svájci katolikus sajtó szemében – a Nyugat védelmezői és ellenségei konfliktusa mentén éleződött ki. Ezután stilizálódott a katolikusok vezetője, az újraválasztott hercegprímás Mindszenty József az ellenállás szimbólumává. A *Vaterland* című lapnak volt egy saját tudósítója Budapesten, aki rendszeresen beszámolt a Magyarországon dúló kultúrharcról. A „jó kereszténység" és a „gonosz szláv kommunizmus" oppozíciója mellett a lap a svájci történelmet is elővette: „Ezekhez a megállapításainkhoz semmi egyéb hozzáfűznivalónk nincs, mint hogy óvakodni kell a kommunista veszély minden formájától, ideértve a vörös ötödik had-

[329] Vö. Pető 1989, pp. 79–83.
[330] Vö. e könyvben p. 125kk. Az 56-os forradalom idején Honti a francia Le Monde-ot látta el írásokkal.
[331] A hercegprímás a mindenkori esztergomi érsek, a magyar püspökök feje.
[332] Vö. Imhof et al. 1996, p. 249kk.

oszlopét is, amely az európai válaszvonaltól nyugatra eső országokban igyekszik álcázva kiépíteni agyafúrt hálózatát. Morgarten üzenete nagyon is aktuális ma, amikor őrjöngő Adolf legényei és quislingjei Svájccal egyetemben a világ sok országát aláaknázzák a keresztény Napnyugat megbuktatására. Sapienti sat!"[333]

Nagy feltűnést keltett – legalábbis a magyar parlamentben – a *Neue Zürcher Nachrichten* (NZN) Magyarországról szóló tudósítása. A legtöbb cikk egy bizonyos Alexander Holländer tollából származott, aki Magyarországon Hollósy Sándor néven volt ismert. Hollósy az I. világháborúban hollandiai tudósítóként dolgozott a *Pester Lloyd*nak, majd a Horthy-érában a magyar külügyminisztérium tisztviselője volt, és állítólag 1934 óta Zürichben tartózkodott. 1936-tól dolgozott a nemzetiszocialista *Völkischer Beobachter*nek, és a *Neue Zürcher Nachrichten* című lapnak is ez idő tájt kezdett tudósítani. A svájci idegenrendészet tisztában volt Hollósy Sándor múltjával, az újságíró mégis engedélyt kapott, hogy a cikkei alatt teljes neve helyett csak egy, a hatóságok előtt ismert álnevet használjon, annak a ténynek a jeleként, hogy az egyébként kívánatos teljes név használata az ő számára kellemetlen következményekkel járt volna.[334]

A *Vaterland* mellett a *Neue Zürcher Nachrichten* volt az a lap, amely a legerősebben kötelezte el magát az üldözött magyar katolikusok mellett, és a leghevesebben ítélte el a népköztársasággá válást. Különösen a katolikus egyház elleni propaganda-hadjárat idején, illetve a Mindszenty hercegprímás elleni per kapcsán tűnt ki az NZN kiélezett cikkeivel, mindamellett olyan stílusban, amely Magyarországon joggal keltett a lap iránt visszatetszést. Már 1945 nyarán olyan képet sugárzott a lap Magyarországról, amely a Horthy-éra énképének volt megfeleltethető. „Sebzett néplélek"-ről beszélt a magyar kisebbség kiűzetése Szlovákiából és a Nyugatra transzportált Szent Jobb kapcsán.[335] Az 1947. augusztusi magyarországi választások alkalmával pedig – amely az első volt az FKgP elleni pert követően – „a temetését" vizionálták annak a „történelmi és polgári Magyarország"-nak, amely csak a nemzetközi helyzet változása árán, „a magyar nemzet feltámadásával" volna még visszafordítható.[336]

[333] Vaterland, 7. Juni 1947. – A morgarteni csatában (1315) a svájciak megvertek egy Habsburg-hadsereget. Ennek a csatának a nemzetállami értelmezéséből – amelynek az okait ma már nemigen lehet tudni – egy függetlenségi háború legendája lett. Vö. Maissen 2010, p. 31.

[334] Vö. Eidgenössische Fremdenpolizei an Hollosy, 15. Mai 1948. BAR E 2001 (E) 1967/113/44. Egy Hollósy (Holländer) elleni támadás „Hitler war sein Trauzeuge" (Hitler volt az esküvői tanúja) címmel a *Vorwärts* 1949. január 14-i számában olvasható.

[335] „Die Heilige Rechte ist ausserhalb des Landes, aber sie ist da!" (A Szent Jobb az országon kívül van, de megvan!) NZN Nr. 159, 11. Juli 1945.

[336] NZN Nr. 194, 22. August 1947.

A *Schweizerische Kirchen-Zeitung* című egyházi újságot is magyar tudósító látta el információval. Magyarország itt mint mélyen keresztény ország jelent meg, amely vezetője, Mindszenty köré tömörül. „Ezer év alatt nem volt esztergomi érsek, aki oly nehéz feladatot vett volna beiktatásakor magára, mint Mindszenty bíboros (...) Bódultan és reményvesztetten meredt maga elé a nép. Amikor Mindszenty bíboros magával ragadó ékesszólásával nyíltan kiállt az emberi jogok, a valódi demokrácia, a jogszerűség, a társadalmi rend és béke, a keresztény erkölcsök, a keresztény család, az egyház szabadsága, a megbocsátás és a nemzeti tisztesség mellett, a nemzet túlnyomó többsége felsorakozott mögötte."[337] A svájci katolikus sajtó felháborodással fogadta a magyar iskolák államosításának hírét. A *Kirchen-Zeitung* szerint az oktatásügy „évszázadok óta" kizárólag az egyházak kezében volt Magyarországon, „mert ez felelt meg a nép kívánságának".[338] A *Vaterland* még ennél is tovább ment: „Magyarországon a csaknem ezeréves tradíció és a töretlen legitimitás is a felekezeti iskolák mellett szól. A felekezeti iskolák, köztük 3200 katolikus iskolával, teszik ki a tanintézetek túlnyomó többségét, és mind erkölcsi, mind pedig tudományos vonatkozásban túlteszneк az állami iskolákon. Ezt a kifogástalan morális és jogi pozíciót kellett moszkvai utasításra megdönteni, mivel egy istentelen ideológia nem tűrhette, hogy a gyerekek az iskolában Istenről halljanak; mivel egy imperialista óriásállam nem tűrhette, hogy a gyerekek a saját országuk történelmét az igazsághoz hűen megismerjék."[339] A katolikus svájci sajtó szemében Magyarország elért ahhoz a ponthoz, ahol szembe kellett szállnia a szovjetek „európai kultúra" ellen indított általános kultúroffenzívájával, a veszéllyel, amely nem kisebb a pogányság, az arianizmus és az iszlám jelentette veszélynél. Ám a magyar nép, legalábbis az a része, amelyik felekezeti iskolába járt, az értelmiséggel karöltve változatlanul kitartana az európai keresztény kultúra mellett, és nem esne áldozatul a dialektikus materializmusnak. Katolicizmus és kommunizmus között legalábbis áthidalhatatlan az ellentét – amellyel a kommunizmus primordiális szinten kiszorul a katolikus identitáskonstrukció tartalmából.[340] A *Svájci Katolikus Népegylet* és a *Katolikus Nőszövetség* úgy tekintett a katolikus magyarokra, mint akik példamutatóak a kommunizmus elleni harcban: „Csodálattal köszöntjük a magyar katolikusok prímását, a bátor Mindszenty József bíborost, valamint az egész

[337] Schweizerische Kirchen-Zeitung Nr. 41, 1947, p. 483k. Az újság egyenesen azt állította, hogy Mindszenty állt a német megszállókkal szembeni „ellenállás csúcsán".
[338] Schweizerische Kirchen-Zeitung Nr. 20, 1948.
[339] Vaterland, 17. Juni 1948.
[340] Vö. Schweizerische Kirchen-Zeitung Nr. 26, 24. Juni 1948.

hithű magyar népet, amely a Krisztushoz és az egyházhoz való hűségében az egész világon a bátorság példaképévé lett."[341]

Amikor Mindszenty Józsefet 1948 karácsonyán letartóztatta az Államvédelmi Hatóság, világszerte tiltakozás támadt, mindenekelőtt a katolikus egyház képviselőinek körében. A luzerni kantonális papi konferencia elnöksége javaslatot tett arra, hogy januárban minden katolikus pap mutasson be szent áldozatot. „Ez a kis szeretetadomány legyen a hála jele azokkal szemben, akik hősiesen védelmezik az egyház jogait az istentelen kommunizmussal szemben."[342] Egy Magyarországról hazatért utazó arról számolt be, hogy egy legyőzött, rabszolgaigába hajtott néppel találkozott, „amely zömében az idegen hatalom ellen van, de egyelőre tehetetlen (...)."[343] A magyar népet ettől kezdve a svájcival (katolikussal) rokonnak tartották. A Nyugat értékeiért folyó közös harc és főleg a közös ellenség a magyaroknak is helyet csinált a svájci katolikus világképben. Nem véletlenül vett részt a Caritas nemcsak a II. világháború után, hanem az '56-os forradalom idején is Magyarország megsegítésében, és nem véletlenül karolta fel a Horthyhoz hű egykori menekülteket.

A református egyházak és a katolikus körök magyarországi kapcsolatai sajátos, felekezethez kötött észlelési mintázatot rajzolnak ki, amely nem annyira a hivatalos identitástervezetre, mint inkább egy keresztény közösségérzésre épít. A rendelkezésre álló forrásokból jóval kevesebb zsidó kapcsolódásra derül fény a két ország között.[344] A magyarországi zsidóüldözés utolsó fázisáig arról is keveset tudunk, hogy milyen képük volt a magyar zsidóknak Svájcról, illetve a svájci zsidóknak Magyarországról. Carl Lutz és munkatársai tevékenysége bizonyosan nyomott a latban a legyilkolásuktól rettegő budapesti zsidók szemében, ahogy Friedrich Born közbenjárása is minden bizonnyal növelte Svájc népszerűségét. Sok magyar zsidó került Svájcba a II. világháború utolsó szakaszában a bergenbelseni koncentrációs táborból. Ha az ő esetükben beszélhetünk specifikusan zsidó perspektíváról, a zsidó prominenseknél az MNFF svájci szekciójában és a

[341] Kundgebung der Schweizer Katholiken zum ungarischen Schulkampf. Abgedruckt in der Schweizerischen Kirchen-Zeitung Nr. 29, 1948.

[342] Vö. Schweizerische Kirchen-Zeitung Nr. 2, 1949.

[343] Schweizerische Kirchen-Zeitung Nr. 4, 1949.

[344] Mindazonáltal íme néhány általános tudnivaló: Svájc különleges jelentőségű a zsidó világban, mivel az 1897 és 1946 között rendezett 22 cionista kongresszus közül 14-et itt rendeztek meg, az elsőt éppen Bázelben. Bázel volt a helyszíne az 1897., 1898., 1890., 1901., 1903., 1905., 1911., 1927., 1931. és 1946. évi kongresszusoknak, míg Zürichben volt az 1929. és 1937. évi, Luzernben az 1935. és Genfben az 1939. évi. Vö. Zeugin 1997, pp. 244–249.

kommunista sejtben nem annyira a zsidó identitás volt hangsúlyos, mint inkább a politikai haza.[345]

A háború vége elhozta a magyarországi zsidóságnak a hőn áhított felszabadulást. A faji törvények eltörlése és a diszkriminációellenes törvény által olyan eladdig elérhetetlen szférákban nyílt meg a zsidók számára az út, mint a közigazgatás, hadsereg, rendőrség, bíróság. A fiatal állam szívesen is vette megjelenésüket, mivel nem kompromittálódtak, és sok állást új embernek kellett betöltenie.[346] Mindazonáltal a JOINT zsidó segélyszervezet egyik jelentése szerint még 1946-ban is a magyar zsidók 90-95%-a élt a szegénységi küszöb alatt, és szorult rá mindenfajta segítségre. Sok egykori kereskedő, ipari munkás és iparos dolgozott gyárakban, a fiatalok vagy a számukra is nyitott egyetemekre, vagy a biztonsági szervekhez (hadsereg, rendőrség, politikai rendőrség) jelentkeztek.[347]

Az antiszemitizmus azonban a demokrácia új világában is napirenden maradt: 1946. májusban és augusztusban pogromokra került sor a kelet-magyarországi Kunmadarason és Miskolcon. Antiszemita szavak nemcsak a jobboldalon, hanem a kommunista párt berkein belül is elhangzottak. A földreformnál külön ügyelt Veres Péter felelős miniszter arra, hogy minél kevesebb zsidó jusson földtulajdonhoz, Mindszenty bíboros és a kommunisták pedig a (zsidó) feketepiac ellen tüzelték a népet.[348] A berni magyar követségen megállapítást nyert, hogy a svájci zsidóság a zsidóüldözés és a deportálások miatt még mindig bizalmatlan Magyarországgal szemben. A Svájcban élő zsidók véleményét egyébként nagyban befolyásolta a csehszlovák propaganda, amely elsősorban Anglia-ellenessége miatt pozitív fényben tüntette fel a cionizmust.[349] A feldolgozott forrásokból mindössze ennyi volt leszűrhető a sajátosan zsidó percepcióról. Változást csak a Magyar Népköztársaság 1949-es megalapítása hozott kifejezetten a kivándorlás kérdésében, amelyet adott helyen vázolni fogok.

345 Ezen a helyen kell megemlíteni egy bizonyos Bányai tevékenységét, aki a Schweizer Spende keretében svájci zsidó körök segélyeit szervezte meg magyarországi hittársai javára. Sajnos erről nem rendelkezünk forrásokkal.

346 Vö. Fejtő 2000, p. 283k.

347 Vö. Hidas 1992.

348 Vö. uo.

349 Vö. Veszprémy-Bangha a KÜM-nek 1947. június 14.: A cionizmusra és a palesztinai helyzetre vonatkozó értesülések. MOL XIX-J-1-j. IX-75.

7. A magyar emigráció mint magyar identitástervezetek svájci közvetítője

Az előző fejezetben utaltam arra, hogy milyen fontos szerepet játszottak a személyes kapcsolatok az egyházak számára. A hipotézisemben, amely szerint nemzetközi kapcsolatok esetén kulturális rendszerek interakciójáról is szó van, kiemelkedő jelentőséget nyernek a külföldi kolóniák, amelyek egy másik kultúra közepébe telepítenek egy kultúrát. Kultúrspecifikus rituáléikkal és puszta jelenlétükkel ismereteket közvetítenek a saját kultúrájukról, amivel lényegileg hozzájárulnak egy idegenkép kialakulásához. A kolóniákon belül rendszerint léteznek egyesületek, amelyek az identitásnyerés eszközei, de a belső határ meghúzása történhet csak a családon belül vagy akár egyénenként is. A külföldi kolóniák ezenkívül politikai faktort is jelentenek: egyrészt a követségek feladata törődni velük, másrészt viszont komoly veszélyforrássá válhatnak azok a külföldi kolóniák, amelyek a hazájuk kormányzati és társadalmi rendszere iránt nem a legjobb érzésekkel viseltetnek, ha sikerül nekik a szükséges mértékben szerveződniük. Ebből az okból kifolyólag az emigránspolitika a legfontosabb külpolitikai feladatok közé tartozik.

A svájci magyar kolónia a II. világháború vége előtt pár száz főt tett ki. Svájc Magyarország történelme során mindig is kedvelt célpontja volt azoknak a menekültcsoportoknak, amelyeket vagy Horthy törvényei kényszerítettek száműzetésbe, vagy az 1944–45-ös összeomlás és a növekvő szovjetizálódás nyomán vándoroltak ki Nyugatra. Az egyes csoportok más és más társadalmi rétegekhez és felekezetekhez tartoztak. Amikor 1956 novemberében mintegy tízezer magyar menekült bukkant fel Svájcban, egy reménytelenül szétzilált kolónia fogadta őket, amelynek tagjai rossz szemmel néztek rájuk, és olyan mentalitást sugároztak feléjük, amellyel nehéz volt megbarátkozni. Az '56-osok létrehozták a maguk saját egyesüléseit, átfedve ezzel a fennálló emigránsstruktúrát.[350] Tagjaik között különböző számban képviseltették magukat diákok, internáltak, 1944 előtt legálisan bevándoroltak, rojalista nemesek és egykori diplomaták. Röviddel a harcok befejezése után Bajorországból is érkeztek menekültek, háborús bűnösök, koncentrációstáborokból szabadult zsidók. Lényegében éppen ez a heterogén összetétel okozta az emigráción belüli feszültséget. Rágalmazások, kémkedés, feljelentések a svájci hatóságoknál, konkurens szervezetek alapítása színesítették az emigránsok mindennapjait. Különösen a Magyarországon 1920 óta fennálló politikai rendszer összeomlása után kezdtek hozzá az egyes csoportok és egyének,

[350] Vö. Borbándi 1999.

hogy szerepüket újradefiniálják, és az érdekeik megvalósításához új utakat keressenek.

A legaktívabbak kétségkívül a diákok voltak, főleg zürichiek és genfiek (sokan tanultak Zürichben az ottani műszaki egyetemen, Genfben pedig az evangélikus teológián), ők sok szervezetben játszottak hangadó szerepet. Itt kell megemlíteni a *Zürcher Ungarnverein* nevű szervezetet, amelynek alapítása visszanyúlt egészen 1863-ra, és 1945-ben kb. száz tagot számlált. A századforduló óta létezett a genfi *Hungaria* diákegyesület is, amely azonban 1938-ban beszüntette tevékenységét, s csak akkor kezdett újra működni, amikor 1942 őszén nagyobb létszámú ösztöndíjas érkezett Magyarországról Genfbe. Emellett 1944-ben a katolikus *Pax Romaná*val szoros összeköttetésben megalakult a *Katolikus Magyar Diákok Svájci Csoportja (Schweizer Gruppe von katholischen ungarischen Studenten)*. Ennek az új szerveződésnek a létrejötte kiváltotta a *Hungaria* neheztelését, amely felekezeten felül állónak és a svájci magyar diákság egyedüli képviselőjének tartotta magát.

Egészen a II. világháború végéig nem okozott az emigránskérdés különösebb fennakadást a svájci–magyar diplomáciai kapcsolatokban. A politizálódás egy magyar ellenállócsoport működésével vette kezdetét, amely a magyar anyaszervezethez hasonlóan különböző szellemi irányzatokból tevődött ugyan össze, mégis a kommunisták többé vagy kevésbé nyílt vezetése alatt működött. A csoport neve *Magyar Nemzeti Függetlenségi Front* (MNFF) volt.

Azok a diákoknál, akik kényszer hatására hagyták el az országot, különösen erős volt a késztetés valamilyen politikai megnyilvánulásra, amelyre alkalom is nyílt hamarosan: mindenekelőtt a Magyarországon betiltott és ennek következtében illegálisan működő Kommunista Párt keresett aktívan új tagokat a körükben. Mindamellett Moszkva volt a gyűjtőhelyük azoknak a vezető erőknek, akik később 1944. végi visszatértüket követően Magyarországon megszabták a menetelés irányát.[351] 1941 szeptembere óta már egy rádióadóval is rendelkeztek – ez volt a Kossuth Rádió, általa adtak hangot az ellenállásnak, és nyertek vezető pozíciót az Európában és Amerikában szétszórt csoportok fölött.

A kommunista történetírás szívesen hivatkozik az MKP heroikus harcára Horthy és a németek ellen, akik kommunista olvasatban közel azonosak egymással. A legújabb kutatások viszont a polgári körök német elnyomással szembeni ellenállását hangsúlyozzák, jóllehet egyelőre nem jellemzi tisztánlátás eze-

[351] Gerő Ernőről, Révai Józsefről, Farkas Mihályról, Nagy Imréről, Vas Zoltánról és Rákosi Mátyásról van itt szó.

ket a tendenciákat.[352] A Horthy-kormányok németbarát politikája már 1938-ban életre hívta az ellenzékét, lásd például a *Magyar Nemzet* megalapítását, ám a napilap rövidesen el is hallgatott az uralkodó sajtóviszonyok következtében.[353] A magyar fegyveres erők megsemmisítése a Donnál 1943-ban sokkolóan hatott a hatalom képviselőire, az elit soraiban is egyre hangosabbak voltak a háború befejezését követelő szólamok. Ráadásul a Vörös Hadsereg egyre gyorsabb előrenyomulása elbizonytalanította a nyilvánosságot és a politikai vezetést. Különösen Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után kezdtek különböző körök formálódni, amelyek nem ritkán arra a felismerésre jutottak, hogy nem elegendő a németek elleni harc, a Horthy-rezsimet is fel kell váltani. Horthy 1944. október 15-i meghiúsult átállási kísérlete után az ellenzéki munka főleg röplapok terjesztését, a (kisszámú) szabotázsakció végrehajtását, de mindenekelőtt az üldözötteknek (elsősorban budapesti zsidóknak) szóló hamis papírok kiállítását foglalta magában. A német és a reguláris magyar hadsereg elleni hatékony fellépés azonban – egy-két partizánakciótól eltekintve – sikertelen maradt. Az ellenállócsoportok hatásköre amúgy is elsősorban a két hónapja ostromlott Budapestre korlátozódott.

Alig szabadította fel a Vörös Hadsereg az első falvakat a magországban, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak rögtön alakultak bizottságai. Az MNFF általános politikai irányvonala megegyezett a Népfrontéval: valamennyi „antifasiszta erő" összefogása volt a célja. Ennyiben a svájci MNFF hű képe volt az 1944-ben Debrecenben megalakult ideiglenes kormánynak, amely a Magyar Kommunista Párt (MKP), a szociáldemokraták (SZDP), a baloldali Nemzeti Parasztpárt (NPP) és a kisgazdapárt (FKgP) részvételével jött létre. A kulcspozíciókat mind az anyaországban, mind pedig a svájci emigrációban a kommunista párt tagjai töltötték be, holott számszerűleg alulmaradtak a többi csoportosulással szemben. Az alapítás egyik előidézője volt – a kommunista történetírás szerint – a moszkvai Kossuth Rádió 1942 karácsonyán elhangzó felhívása, amely alapjául szolgált az angliai, egyesült államokbeli, franciaországi és svájci csoportosulások programjának.[354]

A szabályzatot csak 1945 áprilisában fogadták el. A svájci MNFF a következőképpen definiálta céljait az 1. cikkely alatt: „Az egyesület célja valamennyi Svájcban élő magyar érdekeinek az új, demokratikus Magyarország szelleméhez

[352] A kommunista olvasat tipikus megjelenítője Pintér 1986. Vö. még Kállai 1948. Utóbbi még mutatóban sem említ nem kommunista ellenálló csoportokat. Máig nem született a témáról kiegyensúlyozott összkép.
[353] Vö. Tréfás 2000.
[354] Vö. Kállai 1948, p. 96.

hű képviselete és a Svájcba menekült magyar állampolgárok visszatérésének előkészítése; a Svájc és Magyarország közötti politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok támogatása és elmélyítése a svájci hatóságokkal és a demokratikus magyar kormányzattal összhangban."[355] A szervezet első akciói még 1944 májusában datálódtak. Ebből a kezdeti időszakból, amelyben az MNFF még illegalitásban mozgott, csak kevés forrás található. Az sem derül ki belőlük, hogy kinek volt köszönhető a függetlenségi front megalapításának kezdeményezése. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a kezdet kezdetétől a svájci magyar Kommunista Párt volt a hangadó, de aktívan részt vettek a munkában a zürichi Ungarnverein és a genfi Hungaria diákegyesület tagjai, valamint szervezeteken kívül álló magyar állampolgárok is. Az új tagok toborzása részben erőszakos módszerekkel zajlott, amely heves vitákra is alkalmat adott.

Az új politikai összetűzéseket jól jellemzi a lausanne-i Hungaria feloszlása és a *Kossuth* diákegylet megalapítása. A Hungariából 1945. február 6-án kivált tíz tag. A vezetőségi tagok névlistáját szemlélve báró Bakách-Bessenyey Ferenc alelnöksége alá is támasztja a fenti kijelentést: ő még berni magyar nagykövet korában aktívan tevékenykedett Svájcban az MKP ellen. A Hungaria aktáiban levélváltások is találhatók tagságért folyamodókkal, akikkel szemben a diákszervezet gyakran bizalmatlanul viselkedett. Néhány egykori tag viszont kiállt az MNFF nyílt támogatása ellen.[356]

További vitás pontokat jelentett egy 1945. április 28-i jegyzőkönyv tanúsága szerint az MNFF-fel szemben – a céljai elérésére használt meg nem engedett eszközök mellett –, hogy az egyesület nem volt megfelelően reprezentatív, hogy tagjai között szinte csak zsidók voltak, hogy az MNFF egy kommunista, nem pedig hazafias egyesület, és hogy demokratikus helyett diktatórikus a vezetési stílusa.[357] A kritika talán túl messzire ment, ám megállapításai igazak voltak. Az MNFF valóban az MKP svájci szekciójának a kezében volt, és később jó kapcsolatokat ápolt az anyapárt magas rangú funkcionáriusaival. A különböző, MNFF-en belüli csoportosulások számbeli arányairól keveset árulnak el a források, ahogy

[355] Vö. MOL XIX-J-21-a-1944–1960. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) svájci szervezetének statútumai, 1945. április 28.

[356] Különösen a volt elnök, Sárossy emelt panaszt a hivatalban lévő elnöknél azért, „hogy a nevezett közületből csak ez a négy betű ismeretes", és a havonta megjelenő lapjukban egyetlen név sem szerepel, ami viszont nem tartja vissza őket attól, hogy más magyarokat megrágalmazzanak. Vö. Sárossy levele a Hungaria elöljáróihoz, 1944. október 7. K 107, 185: Hungaria svájci magyar diákegyesület levelezése 1944–1945.

[357] Vö. MOL XIX-J-21-a-1944–1960: Jegyzőkönyv a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci ideiglenes választmányának 1945. április 28-án, a zürichi Kongresshaus különtermében megtartott üléséről.

a tagok összlétszáma is homályban marad.[358] Egy 1944-ben tartott háromhetes nyári tábor során mindenesetre bizonyosan növekedett a létszám, bár a tolongás különösen a háború utolsó hónapjaiban volt nagy: 1945. májusban 90, júliusban pedig 33 tagfelvétel történt. Mindent egybevetve néhány száz magyarról lehetett szó. Eisenberg István MNFF-funkcionárius szerint „Minden becsületes magyar ember kapcsolatba léphetett az MNFF-fel, ha akart".[359]

Különösen a magyar KP-nál volt jellemző, hogy a taglétszám fordított arányban állt a párt emigránspolitikára gyakorolt befolyásával. A párt jó tucatnyi tagot számlált, amelyből a vezetőség alig három-négy emberre rúgott. Engedtessék meg itt egy rövid kitérő a csoport néhány tagjának bemutatására. Az ő tevékenységüknek volt köszönhető egy pozitív Magyarország-kép közvetítése a háborút közvetlenül követő időszakban. Három emberről van itt szó: a vegyészhallgató Vági Ferencről (aki német környezetben Franz Weissként szerepel), a gépészmérnök Demeter Györgyről (becenevén „Jim") és az ideggyógyász Szőnyi Tiborról (német nevén Tibor Hoffmann). Utóbbi volt a sejt mindenki által elfogadott vezére. E három ember jó kapcsolatokat ápolt a szomszédban lakó Lydia és Edgar Wooggal, az illegális Svájci Kommunista Párt (KPS) prominens tagjaival.[360] Woogék amiben csak tudtak, segítettek, hétvégenként ebédre hívták a magyarokat, később ruházati cikkek, lábbelik és papír szerzésével támogatták őket.[361] Míg Szőnyi rejtőzködve élt, Vági Ferenc, aki már 1936. október 18-án beutazott Svájcba, és 1938-tól tagja volt a KPS-nek, összekötőként funkcionált. 1941 őszén kommunista összeesküvés vádjával a zürichi területi ügyészség vizsgálati fogságába került,[362] miután felfigyelt rá a zürichi hírszerzés. Vágit – saját bevallása szerint – a vizsgálati fogságban gyakran fenyegették azzal, hogy átadják a németeknek. Végül nem került sor a kiutasítására, de továbbtanulnia sem lehetett. A hírszerzés nyilvánvalóan nem szerzett tudomást arról, hogy Vági 1943-tól a

[358] Míg a svájci MKP-nek kb. 15 tagja volt, más magyar egyesületek lényegesen több főt számláltak: a zürichi Ungarnverein 100 fő körüli, a Hungaria genfi diákegyesület pedig 50 fős tagságot. Ehhez jött még a lausanne-i Kossuth diákegyesület 25 tagja. Vö. Rapport adressé au Comité Central du Parti Communiste Hongrois sur l'activité de parti déployée en Suisse de 1939 jusqu'à mars 1945. Összefoglalta Földi Iván és Varga Tamás. PIL. 274.10.109. 4–20. lap. Az adatok 1943–1944-re vonatkoznak.

[359] MOL XIX-J-21-a-1944–1960: Jegyzőkönyv a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci ideiglenes választmányának 1945. április 28-án, a zürichi Kongresshaus különtermében megtartott üléséről.

[360] Vö. Rosenberg 1991, p. 93.

[361] Vö. Werner Schweizer interjúja Lydia Wooggal, 1993. július 9., Zürich.

[362] A zürichi rendőrség jegyzőkönyve Franz Weiss (Vági Ferenc) kihallgatásáról, 1942. május 21. StAZH ZA 1987/028.49, Dossier 372.

magyar KP egyik vezetője volt. Harcostársa, Hódos György egyenesen a „szocializmus mártírjának" nevezte őt.[363]

A későbbi legprominensebb tag Szőnyi Tibor volt, aki először a KP osztrák csoportjának lett tagja, majd a KPS-től kapott megbízást, hogy tapasztalt párttagként vegye át a magyar csoportot. A későbbiekben aztán a magyar csoport már a KPS-től függetlenül működött. A harmadik vezetőségi tag, Demeter György („Jim") tanulni ment Svájcba, és ott ismerte meg későbbi feleségét, Rosát, aki 1939-ben végzett fizioterapeutaként. Rövid magyarországi tartózkodás után már házaspárként tértek vissza Svájcba, ahol Demeter 1942-ben befejezte tanulmányait. Rosa hírvivőként működött az osztrák KP megbízásából, és ugyanebből a célból még 1940-ben Bécsbe utazott.[364] Abban az időben egyre több magyar diákot toboroztak Svájcban. Néhányan közülük bekerültek a zürichi műszaki főiskola mintegy 60 zsidó magyar diákja közé.[365] Apránként csatlakozott Földi Iván (Iván Bauer), Dobó János, Balabán Péter, Kuti Gyula, Kálmán András, Hódos György, Somló György, Nagy Péter, Ács Tamás, Rosta Endre és valószínűleg még mások is. A csoport kizárólag diákokból állt – legtöbbjük 1937 és 1939 között érkezett Svájcba –, és hatóköre Zürichre és Genfre korlátozódott. Az új tagok nem mind ismerték egymást, a sejt konspiratív eszközökkel működött. Főleg Szőnyit ismerték a legtöbben csak névről, vele csak ritkán vagy sohasem találkoztak.

Az első időkben az újaknak részt kellett venniük egy elméleti fejtágítón, csak ezt követően vetették be őket meghatározott feladatokra. Egyes tagoknak más politikai csoportosulásokkal is volt kapcsolatuk. Dobó János például a különböző nációjú zürichi emigránsok gyűjtőhelyének számító Oprecht könyvkereskedésben ismerte meg a svájci kommunista lányt, Toni Drittenbasst. Jók voltak a kapcsolatok a nagyszámú jugoszlávval is. Nem kommunista diákokkal is ápoltak kapcsolatokat, amelyeket fel is használtak politikai célokra az MNFF megalakulásakor.

A még rejtve működő MNFF fiatal munkásokhoz, vasutasokhoz, anyákhoz stb. intézett tüzes hangú felhívásokkal hívta fel magára a figyelmet. Olyan jelszavakkal sokszorosították és osztogattak röplapokat, mint „*Le Németországgal!*

[363] Hódos 1990, p. 80.

[364] Vö. Werner Schweizer interjúja Demeter Rózával, 1991. augusztus 21., Szentendre.

[365] A fenti szám egy 1942. márciusi dokumentumból származik. Vö. Bericht an Rothmund zur Zuschrift des Herrn Schulratspräsidenten vom 10. März 1942 sowie zum an diesen gerichteten Schreiben des Landesverbandes der ehemaligen Mitglieder des Zürcher ungarischen Vereins vom 14. Februar 1942 über die Behandlung der jüdischen ungarischen Studenten der E.T.H. BAR E 4800.1 (-) 1967/111/73. Dossier 329.

Éljen Magyarország!", és a Jugoszláviában tevékenykedő *Petőfi-brigád* partizánharcához toboroztak híveket. Egyes hivatalos magyar képviselőknek, például a genfi magyar konzulnak 1944 májusában, fenyegető leveleket küldtek.[366] Az MNFF-et egy 21 tagú gyűlés és egy öttagú elnökség irányította. A csoport jó kapcsolatokkal rendelkezett a Franciaországban és Angliában működő hasonló ellenállócsoportokkal.[367]

Az MNFF egyik első szócsöve a folyton anyagi nehézségekkel küszködő saját közlönyük volt, amelyet – tekintettel arra, hogy a törvény külföldieknek semmiféle politikai tevékenységet nem engedélyezett – név nélkül nyomtak. A földalatti szerveződés egyik legfontosabb feladata az volt, hogy pénzt szerezzen ennek a lapnak az előállítására, amely elsősorban Földi Ivánt terhelte, aki miután villamosmérnöki diplomát szerzett a zürichi műszaki főiskolán, „hivatásos forradalmárként" élt. Földit feleségével együtt Genfbe küldték, hogy a zürichi csoport mintájára szervezzék az ottani diákokat. Az MNFF küldötteként sok dolga volt az MNFF közlönyére fordítandó anyagiak előteremtésével is. Szőnyi Tibor bemutatta neki a genfi *Unitarian Service Committees* vezetőjét, az amerikai Noel Haviland Fieldet, aki arról volt nevezetes, hogy anyagi segítséget nyújtott Svájcban élő kommunista emigránsoknak, és néhány alkalommal a lap finanszírozásában vagy kiszállításában is közreműködött.[368] Még a munkatársak is támogatták a lapot ösztöndíjuk egy részével. A közlöny információkat nyújtott a magyarországi helyzetről, az új Magyarország épüléséről, de leközölte a Svájcban nem kívánatos személyek listáját is. Demeter György megalkotott egy sokszorosítógépet, amellyel az első két lapszám elkészülhetett. A későbbi számokat svájci elvtársak közvetítésével egy kommunista nyomdában nyomták, 700–1000-es példányszámban.[369]

Az MNFF valódi ténykedése mindazonáltal csak 1945 folyamán kezdődött. Ebben az időpontban a kommunista csoport legfontosabb személyiségei már megkezdték kalandos magyarországi utazásukat. A kommunista csoport vágya nyilvánvalóan az volt, hogy egy új társadalom megszületéséért küzdjön Magyarországon. Már 1944-ben azt tervezte a Szőnyi és Vági irányította vezetőség, hogy

[366] A nevezett dokumentumok lelőhelye: MOL XIX-J-21-a P. 309.

[367] Vö. MOL XIX-J-21-a-1944–1960: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci szervezetének jelentése a Budapesti Nemzeti Bizottságba tömörült négy demokratikus párt vezetőségének, 1945. augusztus 24.

[368] Vö. Werner Schweizer interjúja Földi Ivánnal, 1993. július 12., Zürich.

[369] Vö. Werner Schweizer interjúja Demeter Rózával, 1991. augusztus 21., Szentendre. Vö. még MOL XIX-J-21-a-1944–1960: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci szervezetének jelentése a Budapesti Nemzeti Bizottságba tömörült négy demokratikus párt vezetőségének, 1945. VIII. 24.

az ellenséges vonalak mögé bejutva a még német megszállás alatt levő országban szervezik meg az ellenállást.[370] Vági kapcsolatban állt bizonyos Müllerrel, a *Basler Nachrichten* egyik munkatársával. Rajta keresztül kerültek kapcsolatba bizonyos Wagner úrral az Amerikai Követségről, akiről aztán kiderült, hogy az amerikai titkosszolgálatnak, az *Office of Strategic Services*-nek (OSS) az európai vezetője, Allen Dulles. Valószínűleg Szőnyi is tartotta vele később a kapcsolatot.[371] Az OSS támogatta annak idején az ellenállást a német frontvonal mögött, amelyben az ellenállók politikai irányultsága csak másodlagos szerepet játszott.[372]

December 18-án Szőnyi Tibor, Vági Ferenc, Demeter György, Dobó János, Kuti Gyula és Kelemen András[373] megpróbálta Veyriernél (Genf kanton) átlépni a svájci határt Franciaország irányába, ám a csapatot feltartóztatták.[374] A második kísérlet 1945. január 6-án kora reggel sikerrel járt. A csapat Földi Iván genfi lakásában éjszakázott, ahonnan 8 órakor távoztak, majd illegálisan átlépték a határt.[375] A francia oldalon várt rájuk Kojsza Ilona elvtársnő, aki szerzett számukra egy gépkocsit, hogy délre utazzanak. Hosszú út után megérkeztek Marseille-be, ahol hetekig tartó várakozást követően felszálltak az OSS egyik repülőgépével, amely Barin keresztül Belgrádba vitte őket. A hamis jugoszláviai papírok, amelyeket Svájcban szereztek ismerős jugoszláv emigránsoktól, lehetővé tették számukra, hogy jugoszlávoknak álcázva letelepedjenek. Valószínűleg Misa Lompar volt felelős a jugoszláv internáltak repatriálásáért, ahogyan ő szerezte a hamis papírokat is.[376] Ebben az időszakban semmilyen más módon nem

[370] Vö. Werner Schweizer interjúja Demeter Rózával, 1991. augusztus 21., Szentendre.

[371] Egy másik verzió szerint Vági 1944 elején kereste volna fel a már említett Noel H. Fieldet, hogy egy hosszabb memorandumot adjon át a svájci MNFF tevékenységéről Allen Dulles-nak azzal a kéréssel, hogy fogadja az MNFF küldöttségét. Noel H. Field levele az ÁVH börtönéből az SZKP központi bizottságának, 1954. március, zit. in: Barth 2002, p. 268k.

[372] Vö. Srodes 1999, p. 330. A csoport nagy valószínűség szerint nem ápolt kapcsolatokat a Vörös Zenekart üzemeltető Radó Sándorhoz (Alexander Radó), akinek a vezetése alatt három lehallgató állomás működött Genfben és környékén. Theo Pinkus, a kommunista Zeitdienst kiadója, Radóval és Szőnyivel állt kapcsolatban, és állítólag 1956-ban még Budapesten meglátogatta Radót. Vö. Rudolf M. Lüscher et al. 1987, p. 285, pp. 287–291.

[373] Vö. Dr. Kálmán András tanúvallomása a Rajk-perben. In: Rajk László és társai a népbíróság előtt. Budapest 1949, p. 205k.

[374] Schweizerische Armee Militär-Justiz, Lausanne, le 29 mars 1945. STAZH ZA 1987/028.49, Dossier 372.

[375] Vö. Werner Schweizer interjúja Földi Ivánnal, 1993. július 12., Zürich.

[376] Egy párhuzamos történet vezet erre a következtetésre: „Lydia (Woog) megkérte őt (Misa Lompart): »Te Misa, van itt egy énekesem, nem tudnál neki egy jugoszláv uniformist adni, hogy az internáltakkal együtt Jugoszláviába szállítsd? Ugyan Romániába akar eljutni, de ha egyszer Belgrádban van, onnan már könnyen továbbjut.« »Eggyel több vagy kevesebb jugoszláv már

lehetett Magyarországra visszautazni. Belgrádból autóval a már felszabadított Szegedre utaztak, ahol azonban igen hideg fogadtatásban részesültek, és vissza is küldték őket. Saját szakállukra felmásztak tehervonatokra, amelyek fel is vitték őket Budapestre.[377]

Miután a párt vezetői elhagyták az országot, Földi Ivánt bízták meg a svájci MNFF tevékenységének szervezésével. A hangadó aktivisták között most már olyanok is akadtak, akik nem tartoztak a kommunista sejthez.[378] Voltak köztük szép számmal jól képzett szakemberek, főleg az egészségügy és a természettudományok területén, de zenészek is, mint Solti György karmester. A csoport működéséről és Magyarországhoz fűződő kapcsolatairól legtöbbet egy 1945. augusztus 24-én kelt 11 oldalas levélből tudunk, amely a magyarországi négy koalíciós pártnak szólt. Ebből a levélből kiderül, hogy az MNFF a svájci–magyar kapcsolatok minden szegmensében legalábbis érintett volt, s kapcsolatokkal rendelkezett a legfőbb magyar politikai hivatalokhoz is. Tevékenysége lényegében az alábbi öt területet fedte le:

1. Magyarország képviselete, amíg nem áll fenn diplomáciai kapcsolat: Bár az MNFF 1945 júliusáig semmiféle megbízást nem kapott a magyar kormánytól, mégis többször tárgyalt a magyar emigráció nevében az EPD-vel. 1945. július 14-én kapott egy levelet Szakasits Árpád elnök és Kállai Gyula, az ideiglenes kormány titkára aláírásával, amelyben felkérték, hogy Magyarországot és a magyar érdekeket mindaddig képviselje Svájcban, amíg nem tudnak hivatalos képviselőt küldeni.[379] Az utolsó magyar nagykövetet, Bothmer Károlyt sem az ideiglenes kormány, sem az MNFF nem ismerte el, ezért az MNFF más emigránscsoportok példájára hivatkozva azt javasolta a külügyminiszternek, hogy az új nagykövetet a Svájcban élő emigránsok soraiból válassza ki. Ez ugyan sohasem sikerült, viszont az MNFF még 1945 augusztusában megkísérelte Magyarország hivatalos képviselőjeként elismertetni magát bizonyos gazdasági, kulturális és diplomáciai ügyekben.[380] Az MNFF-nek sikerült felhívnia az EPD politikai

---

nem számít. Magunkkal visszük!« Az énekegyüttes tagjai nevettek, amikor Oski belebújt a jugoszláv egyenruhába. (...) Oski rendben eljutott Belgrádba, onnan pedig gyalogosan Bukarestbe, ott azonban letartóztatták. Senki nem hitte el a történetét. Egy svájci román jugoszláv egyenruhában nem lehet más, csak kém!" Rosenberg 1991, p. 91.

[377] Vö. Werner Schweizer interjúja Dobó Jánossal, 1993. november 20., Budapest.

[378] Vö. Hódos 1990, p. 80.

[379] Vö. MOL XIX-J-21-a-1944–1960: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci szervezetének jelentése a Budapesti Nemzeti Bizottságba tömörült négy demokratikus párt vezetőségének, 1945. augusztus 24.

[380] Vö. MOL XIX-J-21-a-1944–1960: Jegyzőkönyv a MNFF svájci szervezetének Végrehajtó Bizottsági üléséről, Zürich, 1945. augusztus 10.

részlegének vezetője, Walter Stucki figyelmét a Svájcban tartózkodó egykori miniszterelnök, Bárdossy László személyére, akit ennek folyományaképpen átadtak a szövetségeseknek.[381]

2. *A svájci segélyszállítmányok szervezése:* Az MNFF tárgyalásokat folytatott a *Centrale Sanitaire Suisse* (CSS) elnevezésű segélyszervezettel, hogy felderítse a Magyarország számára szóba jövő anyagi segítség lehetőségeit. Mindenekelőtt Magyarország egészségügyi és szociális helyzetéről szóló adatokkal tudta segíteni a CSS-t, aminek folyományaképpen a népjóléti miniszter megbízásával kopogtató Vági Ferenc jelentkezése után alig három héttel elindultak Magyarországra az első szállítmányok kerek 150 ezer svájci franknyi áruval.[382] A húsz autóból álló konvoj kísérői az MNFF soraiból verbuválódtak.[383] Ennek az első kapcsolatfelvételnek köszönhetően került be később Magyarország a *Schweizer Spende* programba. Rendre az MNFF biztosította a tárgyalófelet a segélyszervezetek, egyebek mellett a *Schweizer Spende,* a Svájci Vöröskereszt vagy az Ungarn-Hilfe részére.

Haas Tamás volt a kapcsolattartás felelőse a szervezetekkel, aki a maximális célirányosság érdekében azt javasolta, hogy a népjóléti miniszter nevezzen ki egy állandó svájci delegáltat. 1945 augusztusában az MNFF abból indult ki, hogy ha gyorsan cselekszenek, kb. egymillió frank értékű segély nyerhető meg Magyarország számára.

3. *Menekültek repatriálása a magyarországi demokratikus újjáépítés céljaira:* A háború végét követően kb. kétezer magyar állampolgár tartózkodott Svájc területén. Az MNFF kérdőíveket küldött szét annak felmérésére, hogy hányan várnak repatriálásra. A válaszok kiértékelése után arra jutottak, hogy 600–1000

[381] Bárdossyt kiszolgáltatták Magyarországnak, ahol halálra ítélte a népbíróság. Vö. A MNFF svájci szervezetének jelentése a Budapesti Nemzeti Bizottságba tömörült négy demokratikus párt vezetőségének. 1945. augusztus 24. PIL 274.10.110. 10–21. lap. Vö. még MOL XIX-J-21-a P. 309.

[382] Vö. A MNFF svájci szervezetének jelentése a Budapesti Nemzeti Bizottságba tömörült négy demokratikus párt vezetőségének. 1945. augusztus 24. PIL 274.10.110. 10–21. lap.

[383] Vö. Másolat a beutazás engedélyezéséről 20 orvosi ellátásra alkalmas automobil, valamint Vági Ferenc és Demeter Rose számára Magyarországról Svájcba és vissza; Haas Tamás, Kálmán Paula, Anna Hoffmann, Nagy Péter és Stefan Eisenberg számára az ellenkező irányba 1945. augusztus 30-ra. A CSS hagyatéka a zürichi *Zentralbibliothek* kéziratrészlegében. 160.70.10: Allgemeine Korrespondenz bez. Ungarn 1944–46 (&50). – Itt elsősorban a csoportbeli feleségekről volt szó, akik Marseille-en át már januárban kiutaztak. Személyes holmijukat az autó utánfutója szállította. Vö. Werner Schweizer interjúja Demeter Rózával, 1991. augusztus 21., Szentendre.

magyar állampolgár szándékozik visszatelepülni.[384] Az MNFF-nek sikerült ezenfelül a caux-i menekülttábor hat menekültjét becsempésznie egy Magyarországra tartó CSS-orvosmisszió tagjai közé.[385]

4. *A magyar–svájci gazdasági kapcsolatok felélesztése:* Az MNFF csak óvatosan merészkedett a svájci–magyar gazdasági kapcsolatok mezejére, mivel ezen a téren aligha mutathatott fel szakértelmet. Azt mindenesetre felismerte, hogy Európában Svájc az egyetlen olyan ország, amely például gépeket szállíthatna Magyarországra, amelynek okán a kereskedelmi kapcsolatok gyors kiépítésére volt szükség. Emellett az MNFF-nek tudomása volt egy 24 millió frankos magyar klíring-állományról, valamint már kifizetett, de még le nem szállított, Magyarországnak szánt vámszabadraktár-beli svájci árukról. A magyar gazdaság hiányzó svájci képviseletének pótlására az MNFF felállított egy gazdasági bizottságot *Ungarischer Wirtschaftsausschuss in der Schweiz* néven, amely két MNFF-aktivistából és az emigrált egykori magyar kereskedelmi képviselőkből állt, és a külkereskedelem minden vonatkozásával foglalkozott. Az új szervezet életre hívásának idején azonban nem rendelkezett még a bizottság az utolsó berni magyar kereskedelmi képviselő, Beke László archívumának adataival. A szervezet működése a későbbiekben üresjáratnak bizonyult, miután a svájci–magyar árucsere a szervezet közbenjárása nélkül is kifejlődött. Azonkívül a GESUWA formájában már létezett egy tapasztalt szervezet, hosszú évek során kiépített kapcsolati hálóval, amellyel az MNFF gazdasági szervezete semmilyen téren nem versenyezhetett.[386]

5. *Magyarországról szóló információk terjesztése Svájcban (sajtókapcsolatok):* Az MNFF legfontosabb feladata volt, hogy a Bázelben oktató Fritz Verzár professzor nevéhez kötődő *Comité de Secours en Suisse* elnevezésű szervezettel karöltve információkat szerezzen és közvetítsen Magyarország helyzetéről. Földi Iván egy MKP-nek címzett jelentésben aláhúzza ennek fontosságát: „Mivel sem a svájci sajtó, sem az angol és amerikai nem rendelkezik pillanatnyilag magyarországi tudósítóval, az újjászervezett MTI pedig még nem kezdte el működését, jelenleg az általunk szervezett sajtóosztály az egyetlen olyan Svájcban, amely sza-

[384] Vö. A MNFF svájci szervezetének jelentése a Budapesti Nemzeti Bizottságba tömörült négy demokratikus párt vezetőségének. 1945. augusztus 24. PIL 274.10.110. 10–21. lap.

[385] Vö. MOL XIX-J-21-a-1944–1960: Jegyzőkönyv a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci ideiglenes választmányának 1945. április 28-án, a zürichi Kongresshaus különtermében megtartott üléséről.

[386] Vö. A MNFF svájci szervezetének jelentése a Budapesti Nemzeti Bizottságba tömörült négy demokratikus párt vezetőségének. 1945. augusztus 24. PIL 274.10.110. 10–21. lap.

vahihető információkat szállít Magyarországról."[387] Ily módon Balabán Péter (Hungaria) és a Magyar Távirati Iroda volt munkatársa, Tarr László látták el a svájci és a nemzetközi sajtót a Kossuth Rádió és a Rádió Moszkva híreivel. Az ő jelentéseik szolgáltatták az alapot a Magyarországnak szánt svájci segélyek rendelkezésre bocsátásához. Magyarországra hazatérte után Hódos György aktivista a *Neue Zürcher Zeitung* gazdasági tudósítójaként számolt be a magyarországi újjáépítésről.[388] Ezen túlmenően az MNFF dolga volt a magyar központ tájékoztatása a Svájcban tartózkodó magyarok helyzetéről és az elhelyezkedési esélyeikről a szülőföldön.

Mindazonáltal csak kevés magyar tárgyú cikk jelenhetett meg a svájci napilapokban, amit Balabán Péter arra vezetett vissza, hogy bizonyos magyar körök sikerrel munkálkodtak a polgári lapoknál ennek megakadályozásán. Saját közlönye mellett az MNFF a genfi *Revue de la Hongrie Nouvelle* szerkesztésében is részt vett.[389] De az MNFF nyújtott tájékoztatást Svájcban tartózkodó gyanús személyekről is. Az emigránsok között felbukkant például a Horthy-korszak néhány parlamenti képviselője és egy volt pénzügyminiszter is. Az MNFF 1945. augusztus 24-én egy 67 névből álló listát továbbított a gyanús magyarokról a magyar igazságügyminiszternek.[390] Ennek az információáramlásnak nem örült többek között a GESUWA sem. Az 1945. szeptember 12-i elöljárósági ülésen egy résztvevő felszólalásában szóvá tette, hogy az MNFF állandóan honfitársakat feketít be a svájci hatóságoknál, Friedrich Born egykori Vöröskereszt-küldött nézete szerint pedig ezek között az emberek között kifogástalan magyar üzletemberek is találhatók, akiknek Svájc kifejezetten hálával tartozik. Ők lettek volna a „zsidó-kommunista" Vági-csoport áldozatai.[391]

[387] Rapport adressé au Comité Central du Parti Communiste Hongrois sur l'activité de parti déployée en Suisse de 1939 jusqu'à mars 1945 von Földi Iván und Varga Tamás. PIL 274.10.109: Magyar Kommunista Párt Központi vezetősége iratai. A svájci magyar kommunista pártcsoport jelentése háború alatti működéséről, konferenciájának üdvözlete és jelentése a svájci sajtómunkáról. 4–20. lap.

[388] Vö. Hódos 1990, p. 65. Hódos NZZ-nek végzett tevékenységének köszönhető, hogy O. Mattert, az NZZ gazdasági szerkesztőjét a Rajk-perben amerikai ügynöknek kiáltották ki!

[389] Vö. MOL XIX-J-21-a-1944–1960: Jegyzőkönyv a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci ideiglenes választmányának 1945. április 28-án, a zürichi Kongresshaus különtermében megtartott üléséről.

[390] Vö. A MNFF svájci szervezetének jelentése a Budapesti Nemzeti Bizottságba tömörült négy demokratikus párt vezetőségének. 1945. augusztus 24. PIL 274.10.110. 23–25. lap.

[391] Protokoll der 45. Sitzung der GESUWA vom Mittwoch, den 12. September 1945. Genossenschaft zur Förderung des Schweizerisch-Ungarischen Warenverkehrs, GESUWA, Zürich. 1932–1955. Berufsverband. SWA Handschriften 424. – Born degradáló szóhasználata azért meglepő, mert a Nemzetközi Vöröskereszt küldötteként Budapesten nagyon elkötelezetten és hatáskörén túl

Az MNFF működése tehát kritikát váltott ki mind néhány magyar emigráns, mind pedig a svájci–magyar lobbi egyes képviselői személyében. Vági Ferenc sikeres magyarországi hazatérte után nyilvánvalóan összekötő lett a svájci MNFF és Budapest között. 1945. augusztus 2–28. közötti svájci látogatása során nemcsak a CSS segélyszervezettel tárgyalt a Magyarországra küldendő orvosi segélykonvoj ügyében, hanem augusztus 16-án a GESUWA képviselőivel is. Nyilvánvalóan részt vett egy megbeszélésen a genfi amerikai konzulátuson is.[392] Végül állítólag még 1946-ban is Svájcban tartózkodott.[393] Földi Iván is vagy ötször ingázott 1945–1946-ban Zürich és Budapest között, míg aztán 1946 októberében végleg letelepedett Magyarországon. Eleinte a szovjet–magyar olajtársaság megbízottjaként dolgozott.

Az MNFF és különösen a KP más tagjai is Magyarországon telepedtek le és foglaltak el részben magas hivatalokat és tisztségeket. Vági Ferenc újságíró volt a *Szabad Nép* című pártlapnál, aztán 1948-tól először a pártközpont sajtóosztályának helyettes vezetője, majd a miniszterelnök sajtóosztályának vezetője lett. Demeter György eleinte ifjúkori barátjánál, Aczél Györgynél, a Kádár-korszak későbbi kultuszminiszterénél kapott szállást.[394] Hamar jó beosztást szerzett mint gépészmérnök. Dobó János újságíróként és a pártiskolában dolgozott: Elvette svájci barátnőjét, Toni Drittenbasst, aki 1947-ben a CSS-szel került Magyarországra. Hódos György Budapesten a párt egy kerületi szervezeténél kapott munkát Szőnyi Tibor és barátja, Aczél György révén, de a *Szabad Nép*nél is dolgozott, valamint tudósított a *Neue Zürcher Zeitung*nak is. Balabán Péter a Magyar Rádiónál helyezkedett el. Szőnyi Tibor, a sejt vezetője üstökösként tört előre a párthierarchiában, és a Kommunista Párt káderrészlegének lett vezetője.

Ám a Svájci Csoport sorsa váratlanul tragikus fordulatot vett. 1949 májusában megdöbbentő gyorsasággal letartóztatták a népszerű belügy-, majd külügyminisztert, Rajk Lászlót. Azzal vádolták, hogy az Egyesült Államok és Tito ügynöke, és le akarja váltani a magyar vezetést. A hivatalos álláspont szerint a szov-

---

fellépett a zsidóüldözés ellen, amiért halála után a Jad Vasem holokauszt-emlékhely által kiadott „A Világ Népeinek Igaza" kitüntetésben részesült.

[392] Vö. Field 2005, p. 270. Lásd még Barth 2002, pp. 199–285.

[393] Keveset tudni arról, hogy pontosan milyen ügyben járt. Előfordulhat, hogy a svájci MNFF feloszlatására kapott megbízást: gyaníthatóan 1946. március 21. – április 11. között, esetleg 1946. július 2., július 24. és augusztus 28. körül is. Vö. A zürichi rendőrség 1948. február 4-i jegyzőkönyve. STAZH ZA 1987/028.49, Dossier 372. – De az is lehet, hogy az MNFF idejében megismert Tarr Lászlót biztatta, hogy kémtevékenységét Svájcban folytassa, amint az a Tarr ügyében folyó per aktáiból kiderül. Vö. StAZH B Spruchbuch III Kammer. Straf-Appell. 1948 3-Reg. YY 10a.59, pp. 2341–2445.

[394] Vö. Werner Schweizer interjúja Aczél Györggyel, 1991. március 23., Budapest.

jet mintára szervezett kirakatper jelentette volna a felütést „megtisztításához" a pártkritikus hangoktól és a mindenható diktátor, Rákosi Mátyás Moszkva-barát politikájának ellenségeitől. Az okok elsősorban a Sztálin és Tito között fellángoló konfliktusban rejlettek, amely a Kominform keretei között öltött alakot. Tito kikiáltása árulónak és trockistának valamennyi kommunista országban belső éberségre is hívott. Jugoszláviának a kitagadás lett az osztályrésze, mert a sztálini identitáskonstrukció belső szerkezetében idegen testként jelent meg; Tito a pártlogika leglényegesebb konstansát hagyta figyelmen kívül: a vak engedelmességet a párthierarchia fölötte álló lépcsőfokával szemben.

Az ideológia kitüntetett szerepére utal az események alakulásában a kelet-európai kirakatperek felépítése is.[395] Az volt a jellegzetességük, hogy legelőször a politikai célt tűzték ki, és ahhoz kerestek egy későbbi fázisban vádlottakat. Csak ezután következett a kiötölt bűntettek formába öntése. A gyanúsítottak ebben az időszakban többnyire a Nyugatról hazatért emigránsok, a volt spanyol szabadságharcosok, annak idején a nácik által letartóztatott, hazai kommunisták, szocialisták és később a cionisták közül kerültek ki. Őket könnyű volt megfogniuk a győzteseknek.[396] A fenti kategóriák némelyike ráillett Rajk Lászlóra, ahogy más nyugati emigránsokra is, például a fent bemutatott Svájci Csoportra. Koronatanúként ebben a perben az amerikai Noel Haviland Field szerepelt. Őt azzal gyanúsították, hogy az együttműködése során a *Unitarian Service Committee*-vel összejátszott a legrutinosabb II. világháborús amerikai kémnek számító Allen Dullesszel.

Csak a véletlennek köszönhető, hogy Rajk László és Szőnyi Tibor kapcsolatba kerültek egymással, mégpedig valószínűsíthetően az MNFF-aktivistaként az *Internationale Studentenhilfe* munkájában is részt vállaló Ferenczi Edmond ügynök egy jelentése révén. Egy ártalmatlan kísérőlevélből, amelynek írója Noel Field, címzettje pedig egy svájci diák, Max Horngacher volt, *corpus delicti* lett, amely azt lett volna hivatott bizonyítani, hogy Field Allen Dulles munkatársa volt.[397] Így keveredett kémkedés gyanújába Szőnyi Tibor és az egész Svájci Csoport is. 1949. május közepén apránként a csoport szinte összes tagját letartóztatták. Hogy milyen testi és lelki kínokat kellett ezeknek az embereknek, férfiaknak és nőknek kiállniuk, az a legrészletesebben Szász Béla könyvéből ismer-

[395] Akkorra a kommunisták más pártok feletti győzelmével a kommunista identitáskonstrukció áttörése is végbement.

[396] Vö. Hodos 1991, pp. 15–17.

[397] Vö. Varga 2000, pp. 11–25. A Field-ügy folyománya volt a prágai Slánsky-per 1952-ben, valamint a lengyelországi és NDK-beli letartóztatás hullám. Vö. Schweizer 1996. Vö. még Barth et al. 2005.

hető, amelyben a Rajk-perben betöltött saját szerepéről ír.[398] Ezeket a durván bántalmazott embereket szabályosan felkészítették a kirakatperben alakítandó szerepükre, a vallomásokat betanították, a pert előre elpróbálták. A vádiratban, amelyet több nyelvre lefordítva könyv alakban megjelentettek, újraolvasható a Svájcban töltött emigráció története, ez alkalommal a Rákosi köré szerveződött csoport sztálinista felfogású szemszögéből. Ennek a látásmódnak a fő jellemzője az volt, hogy egy veszélyhelyzetet konstruált, amelyet a forgatókönyv szerint a Rajk-per lefolyása enyhített volna: „(...) Dr. Szőnyi Tibor (...) 1930-tól 1945-ig, amikor mint amerikai kém Magyarországra jött, kizárólag külföldön élt. 1938-ban Svájcban bukkant fel, ahol a háború alatt az ottani magyar emigránsokból, trockistákból csoportot szervezett. Csakhamar összeköttetésbe lépett Noel H. Fielddel, az amerikai kémszolgálat egyik vezetőjével, majd (...) Allan Dullesszal (...). Field az ún. »baloldali« elemekből toborzott kémekre specializálta magát, s hozzá tartoztak a különböző nemzetiségű svájci emigráns kémcsoportok. Dulles utasítására Szőnyi Tibor kapcsolatba lépett Misa Lomparral (...), aki a háború alatt Svájcban Tito és az Egyesült Államok közös kéme volt, és Szőnyihez hasonlóan, anyagi ellenszolgáltatás fejében kémszolgálatot végzett Dullesnek. (...) Szőnyi elmondja, hogy Belgrádban a belügyminisztériumban jelentkeztek, ahol bemutatták Lompar és Latinovics kémektől kapott igazolványaikat Kovacsevics jugoszláv őrnagynak. Az őrnagy elhelyezte őket a jugoszláv politikai rendőrségen, az OZNA-n, néhány napon át kioktatta őket, majd megfelelő kísérettel Novisadon és Suboticán keresztül, mint jugoszláv tiszti missziót, Szegedre küldte. Szegeden Kalafatics őrnagy, az OZNA ott tartózkodó tisztjének utasítására Szőnyiék a jugoszláv igazolványokat megsemmisítették."[399] A megmenekülése után a vádirat szerint Szőnyi gondoskodott volna arról, hogy „bandája" befolyásos pozíciókhoz jusson. „Kémcsoportját Szőnyi 1947 februárjáig mintegy kéthavonként rendszeres megbeszélésekre hívta össze. Ez időpont után konspirációs okokból már csak egyénenként tárgyalt velük. Az értekezleten utasította kémszervezetének tagjait, hogy kapcsoljanak be új embereket is a kémszervezetbe, olyanokat, akik ellenségei a népi demokráciának. Szőnyi állandóan informálta Rajkot az általa beszervezett kémek beosztási helyéről, és szervezetét Rajk rendelkezésére bocsátotta. Rajk viszont rendszeresen informálta Szőnyit saját célkitűzéseiről, valamint azokról az utasításokról, amelyeket Titótól, illetve Rankovicstól kapott, 1949 tavaszán Szőnyi Tibor több alkalommal tárgyalt Rajk Lászlóval a Köztársaság megdöntéséről és a hatalom erőszakos megszerzé-

[398] Vö. Szász 1986.
[399] Rajk László és társai a népbíróság előtt. Budapest 1949. pp. 17–18.

séről."[400] Szigorú ítéletek születtek: a fővádlottak közül három személyt – Rajk Lászlót, Szőnyi Tibort és Szalai Andrást – halálra ítélték. A Svájci Csoportot egy titkos mellékperben ítélték el.[401]

Ezen a ponton foglalkozni kell a kérdéssel, hogy volt-e bármilyen valóságalapja annak a feltételezésnek, hogy a „szuperkém" Allan Dulles megbízta volna Noel H. Fieldet, hogy szivárogtasson be amerikai ügynököket a kommunista magyar kormányba. A teljes igazság már örökre rejtve marad, tekintve, hogy 1961 és 1969 között a Rajk-per szinte valamennyi aktáját megsemmisítették.[402] Ami megmaradt: néhány (kevés) dokumentum, amelyet Kiszely Gábor történész tárgyal az ÁVH-ról írott könyvében, valamint a résztvevő Hódos György visszaemlékezései és a per 1949-ben közzétett jegyzőkönyve, amelyből a fenti idézetek is származnak. Ezekből a következő fantomkép áll össze:

A per ötlete Moszkvából ered, Rákosi és hívei pedig mindent meg is tettek, hogy ez, amint lehet, valóra is váljék. Rákosi a külföldi pártvezérek közül egyedüliként tárgyalhatott Sztálinnal négyszemközt. Ezzel moszkvai utazása után egyben szabad kezet kapott, ugyanis ettől kezdve bármit tehetett, senki nem merte kétségbe vonni annak kockázata nélkül, hogy Rákosinál vagy éppen Sztálinnál kegyvesztetté válna. A per egyik mozgatórugója a párt „megtisztítása" volt a háborús időszak nemzeti érzelmű KP-gárdájától, amelyet Moszkvához hű emberekkel pótoltak volna.[403] Egyébiránt a vádpontok túlmutattak a tulajdon-

[400] Uo., p. 19.

[401] A per túlélői 1954-ben amnesztiában részesültek. A Svájci Csoport 14 vádlottja közül három nem élhette meg az amnesztiát: Szőnyi Tibort és Vági Ferencet kivégezték, Dobó-Drittenbass Antonia a börtönben halt meg, mert megvonták tőle az életfontosságú inzulint. Kisfiát és az ugyancsak letartóztatott Szőnyiné fiát álnéven egy állami gyermekotthonban szállásolták el. Vö. Hodos 1989, p. 207. Hódos 1990, p. 177. – A budapesti svájci követség ismételten fellépett Toni Drittenbass érdekében, mindazonáltal sikertelenül. 1955. szeptember 27-én, már Toni Drittenbass halála után, a következőkről panaszkodott a svájci ügyvivő Alfred Zehndernél: „Nagyon sokszor a követség részéről a magyar külügyminisztériumnak felterjesztett esetekben hosszú idő elteltével sem sikerül választ vagy intézkedést elérni." BAR E 2001 (E) 1970/217/112. A többi csoporttag büntetési tételei: életfogytiglan Kálmán András, Földi Iván, Demeter György; 15 év Kuti Gyula és Dobó János; 10 év Ács Tamás, Balabán Péter, Somló György; 8 év Rosta Endre, Aczél György (nem tartózkodott Svájcban), Hódos György; 6 év Antonia Dobó-Drittenbass; 5 év Demeter Róza. Vö. Hódos 1990, p. 127. Kálmán András öngyilkosságot követett el a börtöncellában. Vö. Werner Schweizer interjúja Hódos Györggyel, 1989. 1956-ban Demeterék Brazíliába disszidáltak, Földi Iván visszatért Svájcba (bár beutazási tilalom volt számára érvényben), Hódos először Bécsben maradt, és később vándorolt ki Kaliforniába.

[402] Vö. Kiszely 2000, p. 155.

[403] Vö. Srodes 1999, p. 413. Schmidt Mária rámutat a House Committee on Un-American Activities ugyanabban időben zajló tevékenységére, és összefüggést lát az amerikai és az orosz

képpeni vádlottakon. Legkésőbb ez után a per után a nyilvánosság számára is világos lett, hogy minden egyes külföldi kapcsolatnak súlyos következményei lehetnek, amint azt Szőnyi és a Svájci Csoport elítélése is ékesen bizonyítja.

A pernek tulajdonképpen az rejlett a hátterében, hogy Jugoszlávia Kommunista Pártja védte volna magát Sztálin hegemóniaigényeivel szemben. Sztálin hiába hozta fel a Kominformot és ideológiai különbségeket ürügyül, a konfliktus valós hatalmi-politikai okát nem tudta eltitkolni. Ez vezetett 1948–49-ben a népköztársaságok testvérpártjaiban a szakításhoz Titóval, amely Jugoszlávia és Magyarország viszonyában is gyors rosszabbodást hozott, különösen az 1949. szeptemberi Rajk-pert követően.[404] Noel Fieldet különösebb erőlködés nélkül lehetett USA-ügynökként odaállítani, „hiszékenysége"[405] azt is lehetővé tette, hogy Prágába csalják, és vallatás közben kitalált vallomásokra kényszerítsék. Az ő vallomásai indították el azt a letartóztatási hullámot, amely a Svájci Csoportot is érintette. A tények – ismeretség Field és Dulles között, az OSS *(Office of Strategic Services)* menekülési segélye, a hamis jugoszláviai papírok – elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy egy fiktív kémhálózatot költsenek köréjük, és azt valódi halálos ítéletekkel távolítsák el.

Az MNFF története az egyes tagok kivégzéséig hatással volt a svájci–magyar kapcsolatokra is. A magyar hatalom szemszögéből Svájc az amerikai kémhálózatok befolyása alá került, ezzel az imperialista táborhoz csatlakozott, s ennek megfelelően kezelték a Svájcból érkező emigránsokat is. Fentiek értelmében a segélyszervezetek is – köztük Noel H. Fieldé – mint lehetséges kémfészkek tűntek fel. Ebben az időszakban – 1949 végén – egyébiránt alig-alig volt tapasztalható érdeklődés a per iránt a svájci sajtóban, ami a következő kommentárra sarkallta a *Vorwärts* című kommunista lapot: „Összehangolt hebegés-habogás terjed megint az amerikaiak által táplált svájci sajtó hasábjain. (...) Most úgy tesznek az urak, mintha izgatná őket a Rajk és bűntársai ellen zajló per. Sztereotip egyhangúsággal ismételgetik: »kirakatper... alaptalan vádak... a vádirat hazugságai...« stb. (...)."[406] Egyedül a *Vorwärts* tudósított nagy cikkekben a per

---

kémhisztéria között, sőt a Rajk-pert egyenesen „ellenpernek" állítja be. Noel Fieldnek a perben a feltételezett szovjetügynök, Alger Hiss ellen kellett volna vallania, csakhogy ez alkalommal a kelet-európai titkosszolgálatok megelőzték az amerikait, és 1949 májusában Prágában elrabolták őt. Nem fér hozzá kétség, hogy a nagy riválís áljogi machinációi elmélyítették a hidegháborút és a Kelet és Nyugat közötti árkot. Vö. Schmidt 1998.

[404] Jugoszlávia Sztálinnal való konfliktusához lásd Heidlberger 1989, különösen pp. 207–246. – Hogy az Egyesült Államok megpróbálta Jugoszlávián keresztül megosztani a kommunista világot, megmutatja Lees 1997.

[405] Vö. Schlesinger 1965.

[406] Vorwärts Nr. 224, 26. September 1949.

teljes lefolyása alatt a pert osztályharcos kontextusba állítva: „Az olyan igazságszolgáltatás, amely szocialista sikereket biztosít az ellenségekkel szemben, nemcsak az adott ország – jelen esetben Magyarország – érdekében cselekszik, hanem általában a szocializmus érdekében!"[407]

Bernben valamivel komolyabban kezelték a per ügyét, mint a svájci sajtóban. Alfred Zehnder röviddel Rajk 1949. júniusi letartóztatása után közölte Emil Oprechttel: biztos forrásból tudja, „hogy kifejezetten Svájcot akarják a propagandatevékenység céltáblájává tenni, és kérdéses, hogy azok, akik a gazdasági érdekekért felelnek, meg tudják-e ezt akadályozni."[408] Aztán decemberben a berni találkozón mégis megnyugodtak a kedélyek. Amint a Nemzeti Tanács külpolitikai bizottsága a németül és franciául is hozzáférhető perirat (a Kék könyv) áttanulmányozása után megállapította: „(...) a perben sem Svájcot, sem a svájci kormányt vagy annak intézményeit nem vádolták meg, de még kritikával sem illették. Egyetlen svájci állampolgár sem érintett az ügyben, ahogy a Kék könyvben sem szerepelnek svájciak. Svájc nem több mint az az ország, ahol a magyar trockisták és kémek menedéket kaphattak és találkozhattak az itt székelő amerikai kémszervezet vezetőivel."[409]

Mialatt a Svájci Csoport Budapesten volt kénytelen bűnhődni el nem követett vétkeiért, máris újabb menekültek érkeztek Svájcba. Első csoportjuk 1945-ben bukkant fel, a második 1947-től. Ahogy azt a következőkben megmutatni szándékozom, ezek az emberek lényegükben különböztek az MNFF követőitől: merőben más Magyarország-képet terjesztettek, mint a háborús menekültek, és egészen más feladatokat éreztek magukéinak, mint amilyeneket annak idején az MNFF.

A háború végére nagyjából egymillió magyart található Ausztriában és Bajorországban. Ez a szám a magyar összlakosság 10%-ának felelt meg.[410] A magyarok tették ki kb. egytizedét az egykori Német Birodalom területén tartózkodó ún. dipiknek (*Displaced Persons*, hontalanok).[411] A háborút követő káoszban alig lehetett nyomon követni, ki tért vissza, ki utazott tovább Nyugatra, ki

[407] Uo.

[408] Zehnder an Oprecht, 21. Juni 1949. BAR E 2802(-)1967/78/ 11.

[409] Schweizer Gesandtschaft in Budapest an Chef du Département, 8. Dezember 1949. BAR E 2001 (E) 1967/113/521.

[410] A csoport igen heterogén volt, katonák, rendőrök, csendőrök, leventék, tisztviselők, kitelepített szervezetek és gyárak alkalmazottai, diákok, a Vörös Hadsereg elől menekülők, politikusok, nyilaskeresztesek, népi németek (Volksdeutsche), újságírók, művészek, németek által elhurcoltak és koncentrációs táborból szabadult zsidók alkották.

[411] A II. világháború utáni menekültproblémáról írt átfogó monográfiát Wyman 1989. Rengeteg statisztikát feldolgozott Proudfoot 1956.

szerepelt duplán a nyilvántartásban, avagy ki maradt teljesen ki belőle. A helyben maradási parancsot ritkán tartották be. A megszálló hatalom 303 000 repatriálásra váró magyart regisztrált, és 1946 októberéig 223 787 magyar került vissza Magyarországra Nyugat-Németországból és Ausztriából. Nem fér hozzá kétség, hogy százezrek tértek vissza saját szakállukra; a *Wiener Zeitung* 540 000 repatriáltról számolt be, de egyes szerzők egymillióról beszélnek.[412] Annyi bizonyos, hogy nem minden magyar tért vissza. 1946 és 1948 között 4713 magyar zsidó vándorolt ki Palesztinába, akikhez 1951-ig további 1022 zsidó csatlakozott.[413] A Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (IRO)[414] 1947. július 1. és 1951. december 31. között összesen 62 001 visszatérni nem szándékozó magyart tartott számon az egész világon, de elsősorban az Egyesült Államok, Ausztrália, Kanada és Izrael területén.[415] Ebbe az összesítésbe azonban már belevették az ún. '47-es menekülteket is. A statisztikában Svájc nem szerepel, jóllehet oda is kerültek '45-ös menekültek.

Borbándi Gyula szerint, akinek a véleményét megerősítik az 1945-ös menekültek sajtótermékei is, megállapítható, hogy elsősorban Horthy követőiről, mi több, nyilaskeresztesekről volt itt szó. Mégsem volna helyénvaló a '45-ösöket kollektíven fasisztának bélyegezni, hiszen akadtak köztük szép számmal olyanok, akik az oroszoktól féltek, ahogy zsidók is, akik nem akartak visszatérni üldöztetésük helyszínére. Mégis szembeötlő azoknak a köröknek a dominanciája, amelyek 1944 áprilisa előtt a magyarországi elitet alkották.

Bár sem az amerikaiak, sem a svájciak nem tolerálták a politikai akciókat, nemcsak a legkülönbözőbb szervezetek megalakulásával kellett szembesülniük,

[412] Vö. Proudfoot 1956, p. 285. A visszatérők nagy száma nemcsak gazdasági, hanem politikai problémákat is okozott. 1945 júniusában a későbbi kommunista belügyminiszter, Rajk László arról számolt be a Budapesti Nemzeti Bizottság egy ülésén, hogy volt reakciósok és nyilaskeresztesek is találhatók köztük, akik hazájukban demokratának adják ki magukat, és újra befészkelik magukat az államapparátusba. Rajk erős ellenőrzés bevezetését látta jónak nyugati határszélen. A javaslatot továbbították a Debrecenben működő belügyminisztériumnak. Vö. Jegyzőkönyv a Budapesti Nemzeti Bizottság VIII. ülésén 1945. június 13. In: Gáspár és Halasi 1975, p. 171k.
[413] Vö. Proudfoot 1956, p. 356 és 364.
[414] A Nemzetközi Menekültszervezet (IRO) az 1947. július 1-jén felszámolt két szervezet, az Intergouvernmental Committee on Refugees (IGC) és a UNRRA utódszervezete volt. Svájc 19. aláíróként a szervezet teljes jogú tagja volt. Az IRO központja Genfben székelt. Vö. Satzung der Internationalen Flüchtlings-Organisation IRO 1951.
[415] Proudfoot 1956, p. 426. A legnagyobb kontingensek felvevő országai: Egyesült Államok 16 718, Ausztrália 13 320, Kanada 7479, Izrael 7191, Franciaország 3655, Brazília 3146, Anglia 3013, Venezuela 1999. A fennmaradó 2413 magyar világszerte 11 országban oszlott el. (Proudfoot forrását egy IRO-statisztika jelentette.)

hanem még az országgyűlést is összehívták a bajorországi Altöttingben.[416] E szervezetek legtöbbjének nyilvánvalóan antibolsevista irányultsága és nem ritkán szélsőjobb karaktere volt, amint erről több esetben az egyesületek elnevezése – *Magyar Nemzeti Erők Egyesülése* vagy *Magyar Harcosok Bajtársi Közössége* – is tanúskodik. Nem egy egykori csendőr és ifjúgárdista csatlakozott a francia idegenlégióhoz. A kelet-európai kormányok – nem minden ok nélkül – attól tartottak, hogy az Egyesült Államok katonailag megszervezheti az emigránsokat. A CIA feltehetőleg 1953-tól tervezte a *Red Sox/Red Caps* elnevezésű hadműveletben olyan emigránsok bevetését, akiket nyugat-európai fogolytáborokban tartottak fogva.[417]

Svájcot is érintette a Németországból, majd később Kelet-Európából érkező menekülthullám. Az 1946. évi statisztikai évkönyv tanúsága szerint 1945. május 1-jén összesen 6536 magyar tartózkodott Svájcban, amely az összes Svájcban tartózkodó menekült 6%-át tette ki – a csekély arány a katonai személyek hiányából adódhat. 1947. június 1-jén újabb 846 magyar állampolgárt soroltak be az emigránsok és civil menekültek rubrikába. Ezzel 7%-ra nőtt az összes menekülthöz mért arányuk. A fenti számok mindazonáltal fenntartással kezelendők, mivel Svájcot sokan csak ideiglenes állomásként tekintették, így nagy volt a fluktuáció. A menekültek és emigránsok háború végi jogi helyzete alig változott a korábbi hónapokhoz képest, amikor bizonyos csoportok előtt (egykori svájci állampolgár nők, fizikailag fenyegetett politikai menekültek, érvényes vízummal rendelkezők) megnyitották a határokat. Katonai személyeket is beengedtek – a feltételezett háborús bűnösök kivételével. 1945 áprilisában mindazonáltal átmenetileg lezárták először az északi, majd a keleti és a déli határt is. A Német Birodalom területéről Franciaországba tartó repatriáló vonatok útvonala is keresztülszelte Svájcot. Ezek ugyan magyarokat nem szállítottak, mivel Franciaország visszautasította a balti, olasz, magyar, spanyol és lengyel állampolgárok átvételét. 1945 decemberétől életbe léptek a Svájci Igazságügyi Minisztérium (EJPD) új rendelkezései, miszerint beutazási engedély nélkül is fel lehet venni külföldieket, amennyiben bizonyítani tudják, hogy hazájukban politikai üldöztetésnek voltak kitéve. 1947. márciusig érvényben maradtak azok az emigránsokra vonatkozó cikkelyek, amelyek a menekülteket továbbutazásra kötelezték. Egyben mindennemű politikai tevékenység is tiltott volt. Az EJPD 1948. november 26-i utasításai értelmében egyszerűsödött a (kelet-európai) menekültek

[416] Az 1945 utáni magyar emigráció legrészletesebb tárgyalása: Borbándi 1985. Ennek a Nyugaton született monográfiának a minőségileg lényegesen gyengébb magyarországi megfelelője: Nagy 1984.

[417] Vö. Faure 2004, p. 259. Vö. még Carafano 1999, pp. 1–38.

felvétele. Először az 1949. március 21-i szövetségi törvény biztosította a lehetőséget, hogy a Svájcban tartózkodó 14 000 menekült szabályos engedélyt kaphasson.[418]

A beutazás okai sokrétűek voltak. Amikor az 1944 nyarán történt zsidó tömegmészárlásról lerántották a leplet, és legalábbis a magyar zsidóság megmentésének szükségessége nyilvánvalóvá vált, a Bundesrat késznek mutatkozott arra, hogy közülük 14 ezret felvegyen. 1944. augusztus 21-én megérkezett St. Margarethenbe az első csoport 318, a bergen-belseni koncentrációs tábort megjárt zsidóval, majd 1944. december 7-én további 1352 zsidó követte őket. 1945 januárjában újabb 301 táborlakó érkezett dél- és közép-amerikai papírokkal. Ezeknek a menekülteknek a szabadulását Kastner Rezső és Saly Meyer érte el a németeknél. Heinrich Rothmundnak, az EJPD-beli rendőrségi részleg vezetőjének azonban egyáltalán nem volt ínyére a dolog, és sikerült is késleltetnie a transzport érkezését. A zsidók többsége a caux-i menekülttáborban lett elszállásolva. 1945 második felétől 1949-ig még 180 zsidó utazott be Svájcba, ők azonban nem koncentrációs táborokból, hanem közvetlenül Magyarországról érkeztek.[419]

A *Schweizerisches Arbeiterhilfswerk* (SAH) menekültsegélyének forrásaiból megismerhető az az ügymenet, amely alapján a menekültek német táborokból Svájcba jutottak, és ott repatriálásukig támogatásban részesültek. A támogatás egyébiránt nem minden esetben ment zökkenőmentesen, a menekülteknek esetenként hónapokig kellett várniuk a beígért ruhák vagy pénzösszeg megérkeztéig, amely gyakran csak többszöri kérelmezésre teljesült.[420]

Az áldozatok mellett azonban tettesek is beutaztak, köztük Bárdossy ex miniszterelnök.[421] 1945–1948 között legkevesebb 31 magyar diplomata és politikus

[418] Vö. Ludwig 1966, pp. 290–356.

[419] 1950 és 1956 között már csak újabb 16-tal nőtt ez a szám. Mindazonáltal 173-an ugyanabban a periódusban tovább is utaztak, csak 47 zsidó esetében nem regisztráltak kiutazást. Az adatok az AfZ IB VSJF-személyi dossziékból származnak.

[420] Vö. Flüchtlingsdossiers des SAH, Sozialarchiv Ar.20.896.1.

[421] Cla Famos csempész így emlékszik vissza: „Akkoriban jött a határra a magyar hadügyminiszter is, egy remek figura. A feleségével és a kicsi gyerekeivel volt itt, és menedéket kért Svájcban. Nyolc napig laktak nálunk. A miniszter többet tudott a svájci történelemről, mint én magam (...). Nyolc nap tárgyalás után Bern válasza ez volt: »Nem, nem kap menedéket. El kell innen mennie.« Kb. két hétre rá egy képesújságban viszontláttam a férj-feleség képét – felakasztva Budapesten. Cla Famos, idézi in: Dejung et al. 2002, p. 199k. Bárdossy 1945. október 4-én érkezett meg Budapestre a nyilaskeresztes rezsim keresett fejeivel együtt. Vö. NZZ Nr. 1494, 5. Oktober 1945. Egy hónappal később hazaárulásért – önhatalmúlag hadat üzent a Szovjetuniónak a Parlament kihagyásával és az ország érdekével szemben – kötél általi hallra ítélték. Vö. NZZ Nr. 1661, 5. November 1945.

lakott átmenetileg Svájcban. Ezek az emigráns diplomaták külön fejezetet alkotnak. Borbándi Gyula három csoportba osztja őket: az elsőbe tartoznak azok, akik már a háború alatt otthagyták a szolgálatot, a másodikba azok, akik Nagy Ferenc 1947-es leváltása ellen tiltakoztak, végül a harmadik csoportba azok, akik csak 1948–49-ben, a szovjetizálás utolsó fázisában (Rajk-per, a szociáldemokrata és a kommunista párt kényszeregyesítése MDP-vé) disszidáltak.[422] A diplomaták saját hálózatot alkottak kiterjedt nyugati kapcsolati hálóval, és anyagilag függetlenek voltak. Legtöbbjük csak rövid időt töltött Svájcban, ám jelenlétük az új magyar kormánynak ugyanúgy tüske volt a szemében, mint a svájci hatóságoknak. Különösen, amikor az utóbbiak gazdasági érdekeket igyekeztek érvényesíteni, és a Magyarországra szánt svájci árut lefoglaltatták. Az új emigránsok nem voltak az új magyarországi kormány barátai; a svájci sajtó segítségével saját propagandát is kifejtették a magyar kormány ellenében.[423]

A Svájcba emigráló magyarok körében minden idők leglátványosabb és egyben sikerrel járó menekülését a hivatalban lévő miniszterelnök, Nagy Ferenc lemondása és emigrálása jelentette, ami a Szovjetunió és az Egyesült Államok kapcsolatának rosszabbodása mellett azt eredményezte, hogy Svájc a magyarok szemszögéből besorolódott az amerikai táborba, míg Magyarország Svájc szemében már csak a Szovjetunió csatlósaként szerepelt. Ezzel meghiúsult a demokratikus kísérlet Magyarországon, politikusok és diplomaták hada hagyta el Magyarországot és a szolgálatot, hogy létrehozza azt az ellenzéki bázist, amely külföldön szerveződött a kommunista Magyarország ellen.

Nagy mint Magyarország választott miniszterelnöke a kommunisták egyik legfontosabb ellenfele volt. Ő vezette a Független Kisgazdapártot (FKgP), amely az 1945. novemberi választásokon abszolút többséget szerzett. Rákosi Mátyás, az MKP első embere azonban összeesküvés konstruálásával és a Kisgazdapárt soraiban végzett első letartóztatásokkal megpróbálta elérni a párt szétesését és a pártvezérek áljogi eljárásba keverését. Az „összeesküvők" megkonstruált hálózata, amely több száz embert foglalt magába, egy ténylegesen létező, kétes eredetű hálózatra épült, amely rasszista alapon a „magyarságot" akarta a „németséggel" szembeállítani. A letartóztatottak a súlyos kínzások és a szovjet megszállók növekvő nyomása ellenére is messzemenően ellenálltak. A Parlament nem függesztette fel az említett politikusok mentelmi jogát, mire 1947 februárjában az orosz megszállók letartóztatták Kovács Béla párttitkárt. A hálózat kiötlői

[422] Vö. Borbándi 1989. I. köt., p. 222.

[423] Ebben a vonatkozásban a magyarok sem jelentettek kivételt. Justine Faure ugyanezt a jelenséget állapította meg Egyesült Államok-beli csehszlovák emigránsoknál. Vö. Faure 2004, p. 198.

bevontak külföldre menekült korábbi katonákat és politikusokat is, amellyel minden külföldi kontaktus potenciális veszélygóc lett. Ebben az összefüggésben híresztelték többek között azt, hogy a miniszterelnök szándékosan küldte Svájcba és az Egyesült Államokba a gyerekeit.[424]

Svájc a kommunista párt szemében egyre inkább a nyugati tábor része lett. Talán közrejátszottak ebben az MNFF, a hírszolgálatos Tarr László és a berni követség híradásai, amikor arról tudósítottak, hogy Svájcban csak úgy nyüzsögnek a gyanús magyarok. Ily módon lehetett bár puszta véletlen, de semmiképpen sem jelentőség nélküli az a tény, hogy Nagy miniszterelnök lemondása 1947. május–júniusi svájci útja idejére esett. Nagy saját elmondása szerint erősen vágyott egy háromhetes szabadságra, amelynek során Svájcban tanuló leányát is meg akarta látogatni. Ezenkívül, úgymond, ifjú kora óta nagyon érdekelte a svájci mezőgazdaság. Végül egyedül Svájc jöhetett számításba, mivel a szomszédos országok, főleg Oroszország, nem kecsegtették igazi felüdüléssel. „Csak semleges ország jöhetett szóba, és Svájc kézenfekvő választás volt."[425] Távolléte alatt aztán belekeverték az összeesküvésbe. Barátai intelmei és titkára letartóztatása végül rábírták, hogy ne rögtön utazzon vissza. Végül felszólították a lemondásra, amelyet Nagy csak azzal a feltétellel akart teljesíteni, ha Budapesten maradt ötéves fiát utánaengedik Svájcba. Némi huzavona után június 2-án Buchsban nyélbe ütötték a gyerek és a lemondó nyilatkozat cseréjét. Annak a követelésének azonban, hogy engedjék szabadon magántitkárát, Magyarország nem tett eleget, és Nagy végezetül le is mondott erről, amikor a berni magyar nagykövet, Gordon, elárulta neki, hogy a svájci kormánynak nincs ínyére az ügy, ahogy az egy EPD-feljegyzésből is kiderül: „A menedékjog biztosításának első feltétele, hogy az érdekelt lemondjon mindennemű politikai aktivitásról. Márpedig, ha Nagy úr továbbra is a magyar Parlament jelenlegi elnökének tekinti magát, az politikai tevékenységnek minősül. Svájc nem tolerálhatja, hogy országának területe szolgáljon a Nagy úr és Budapest között kialakulandó viták helyszínéül."[426] Nagy végül menedéket kapott, és a szokásos feltételek ellenére megengedték neki, hogy egyszer válaszolhasson a sajtóban a vádakra a becsülete védelmében. Így lett Svájc a rövid magyarországi demokráciakísérlet meghiúsulásának színtere. Nagy csak rövid időt töltött Svájcban, és az Egyesült Államokba nyújtott be útlevélkérelmet.[427]

[424] Nagy 1990. 2. köt., p. 29.

[425] Uo., p. 124.

[426] Anonyme Aufzeichnung im EPD vom 31. Mai 1947. BAR E 2001 (E) 1967/113/521.

[427] Gyakorlati segítséget nyújtott ebben George Mantello, aki genfi házát adta ki a Nagy család részére. A berni magyar nagykövet, Gordon Ferenc segítségével Nagy pénzt tudott kivenni a Kállay-alapból, s így anyagi problémák nélkül vehette kézbe sorsát. Néhány hónap elteltével az

Visszavonulása óriási visszhangot keltett. Truman heves tiltakozása Sztálinnál a világpolitikai klíma további romlását vonta maga után. Emellett lemondott egy sereg elsőrangú magyar diplomata Párizsban, Rómában, Washingtonban, Ankarában stb. Gordon Ferenc is lemondott, és még 1947 júniusában menedékért folyamodott a svájci hatóságokhoz, amelyet rögtön meg is kapott.[428] A svájci lakosság a sajtóból részletekbe menően tájékozódott. Nagy, ahogy emlékirataiban leírja, mindenütt nagy szimpátiával találkozott. „A Walensee melletti Walenstadtban egy kis hotel előtt tartottunk pihenőt. A szállodatulajdonos a családjával jött ki elénk és kínált fel szálláslehetőséget. A vacsoránál tisztek ültek a teraszon. Felálltak és szótlanul szalutáltak, amikor megpillantottak. Egyszerű svájci polgárok köszöntek rám mindenfelé."[429] Az FKgP más politikusai is követték őt a svájci emigrációba, köztük az Országgyűlés hivatalban lévő elnöke, Varga Béla.[430]

Legkésőbb a szociáldemokrata és a kommunista párt kényszeregyesítése idején jó néhány szociáldemokrata politikus felbukkant Svájcban – köztük Peyer Károly és Bán Antal volt iparügyi miniszter, aki 1946 áprilisában a magyar gazdasági delegáció vezetője volt Bernben. Mindkettejükben munkált az ambíció, hogy a szociáldemokratákat újjászervezzék a száműzetésben, ami nézeteltérésekhez vezetett. Ezekben főleg Peyer és hívei sportszerűtlen eszközöket is bevetettek. Bán a svájci munkássegély-akció bizalmi embere volt, vagyis ő dönthetett arról, hogy a szociáldemokraták közül kiket támogassanak, és kiket ne. Érdekes módon Peyernek nem szavaztak támogatást, amiért ő a Caritashoz fordult. Peyer Bán szemére vetette, hogy kétes forrásokból származó pénzösszegek felett diszponál, és kommunista ügynöknek titulálta.[431] A vádakat Bán nyilvánosan visszautasította, mindazonáltal elengedhetetlenné vált a felek közötti békítés: a COMISCO (*Comité der Internationalen Sozialistischen Konfe-*

Egyesült Államokba került, ahol a magyar emigráció egyik legfontosabb alakja lett. Vö. Csicsery-Rónay és Cserenyey 1998.

[428] Vö. EPD an EJPD, 23. Juni 1947. BAR E 2001 (E) -/1/36: 1946–1948: Personnel de la Légation Royale de Hongrie à Berne. Dossier Gordon.

[429] Nagy 1990, 2. köt., p. 160.

[430] A kisgazdák három legfontosabb vezetője közül ketten tehát Svájcba menekültek, míg a harmadikat, Kovács Bélát a szovjet hatóságok tartották fogva 1956-ig börtönökben és büntetőtáborokban. Az ő sorsa jutott volna feltételezhetően Nagynak és Vargának is, ha nem sikerült volna nekik Svájcban eltűnniük. Mindenesetre Svájcot csak állomásnak tekintette végleges úti célja, az Egyesült Államok felé. Vö. Kapronczay 1998. Kovács Bélához vö. Palasik 2002.

[431] Auszug aus einem Bericht von Karl Peyer vor dem Ungarischen National-Komitee über seine europäischen Erfahrungen. Veröffentlicht in Nr. 5. des offiziellen Organs des ungarischen National-Komitees in New-York vom November 1949. Sozialarchiv Ar.1.260.57.

renzen, Nemzetközi Szocialista Konferencia Bizottsága, az európai szociáldemokrata pártok nemzetközi tanácskozó szerve) meg is bízta a svájci Szociáldemokrata Pártot a vonatkozó vizsgálatok lefolytatásával. 1949. február 11-én, 20-án és 23-án, valamint március 11-én ennek kapcsán a vizsgálati bizottság megbeszéléseket folytatott Peyer és Bán elvtársakkal. Hiábavaló próbálkozás lenne annak vázolása – de e helyütt nincs is jelentősége –, hogy mivé fajult az egész vita. A bizottságnak feltűnt, hogy „Peyer a panaszaival (amelyek a munkássegély-akció révén az ő embereit is érintették) egy olyan rendőrtisztet fordult, akiről tudta, hogy hivatalból kommunistákat figyelt meg". Ezért kényszerültek volna Bán és követői a rendőrségi kihallgatások elviselésére. Ebből az is érthető, hogy miért nem kapott Peyer a SAH-tól támogatást.[432] A COMISCO mindezek után a Bán-csoport javára foglalt állást, azzal a kitétellel, hogy keresniük kell a megegyezést a Peyer-csoporttal.[433] Mire a vizsgálat lezárult, a peres felek már elhagyták Svájc területét, ahonnan ily módon a tevékenységüket sem tudták már tovább folytatni. A történet remek példája annak, hogy a Magyarországon keletkezett viszályok hogyan éltek tovább a száműzöttek körében, hozzájárulva az amúgy is gyér magyar emigráció szétmorzsolódásához.

Az újonnan érkező magyarokat a felekezeti segélyszervezetek is felkarolták. A Caritas a katolikus menekülteket patronálta. A feladat azonban a vártnál nehezebbnek bizonyult, eltérő elképzelések feszültek egymásnak, a kulturális különbségeknek szemmel látható jelentőségük volt, amint ezt a Caritas tevékenységi köréből származó következő kivonat is szemlélteti: „A nehézségek rendszerint akkor jelentkeztek újra, amikor az embereknek el kellett hagyniuk a tábort. Néhányan hamis elképzelésekkel indultak, olyan reményeket tápláltak, amelyek sohasem teljesülhettek. Főleg a diákokkal nehéz megértetni, hogy nem folytathatják a tanulmányaikat, hanem egy gyakorlati szakmának kell szentelniük magukat. A diplomás embereknek sem könnyű azzal szembesülniük, hogy az ország nem tud nekik lehetőséget nyújtani arra, hogy saját szakmájukban tevékenykedjenek. Mivel a magyarok többnyire negatívan viszonyulnak a fizikai munkához, különösen nehéz számukra az átállás, ahogy egyáltalán nem egyszerű a józan és reális svájci mentalitással sem kiegyezniük. A magyarokon kívül szép számban érkeztek csehek is. Ők általánosságban könnyebben illeszkednek be, és lényegesen gyorsabban ragadják meg a kínálkozó lehetőségeket."[434]

[432] Más források értelmében Peyert szemrehányásai és vádaskodásai dacára állítólag a SAH támogatta. Vö. SAH an SPS, 13. Juni 1949. Sozialarchiv Ar.1.260.57.

[433] Bericht der Kommission über die Differenzen der ungarischen Sozialdemokraten im Exil. Zürich, 10. April 1949. Sozialarchiv Ar.1.260.57.

[434] Tätigkeitsbericht des Schweizerischen Caritasverbandes 1949/50, pp. 24–25.

A fenti körülmény annak az értelmiségiekből álló körnek a szemében is világossá vált, amely 1948–49-ben került ki Svájcba. A baloldali Nemzeti Parasztpárt híveiről van szó, akik Svájcba követték egyik vezetőjüket, Kovács Imrét. Nevezett körnek mind a kilenc tagja vagy parlamenti képviselő, vagy párttitkár volt, egyikük egyenesen államtitkár. Heten közülük bizonyítottan kertész-, illetve kőműves segédnek, avagy szállodai alkalmazottnak szegődtek Svájcban. De valamenynyien elég fiatalok voltak még ahhoz – a legidősebb éppen 31 éves volt –, hogy fizikai munkával tartsák magukat a felszínen. Ezen túl politikával is foglalkoztak, amennyiben kísérletet tettek rá, hogy pártjukat az FKgP-vel együtt vagy tőle függetlenül idegenben újra felépítsék. Az egyik ezt célzó konferencia – az emigránsok politikai tevékenységét tiltó rendelkezés dacára – 1949. március 27-én zajlott Wallisellenben. A kör rendszeresen találkozott a zürichi Argentina teaszalonban, mivel a többségük a közelben lakott vagy dolgozott. Támogatást eleinte főleg a Caritastól remélhettek. Attól függően, hogy hol szállásolták el őket, a menekülteknek időnként hosszú útra kellett vállalkozniuk, hogy a találkozókon részt vehessenek. A kivándorlási kedv viszont nem hagyta nyugodni a fiatalembereket, két-három éven belül öten közülük tovább is álltak egy másik országba.

Mindenekelőtt a politikai tevékenység tilalma szűkítette be a lehetőségeiket, annál is inkább, mert egy saját újságot szándékoztak kiadni. Az első szám nagy titoktartás közepette egy másológép segítségével született, amelyhez egy honfitárs segítette hozzá őket. 1950 novemberében 350 példányt csempésztek át Annemasse-ba a francia határon, ahonnan aztán a világ minden tájára szétküldték őket. Mégis a nyomukra bukkant a szövetségi ügyészség, és ki is utasította az országból az egyik – akkor már Svájcon kívül tartózkodó – szerkesztőt. Már 1951-ben átkerült a gyártás Párizsba, de a szerkesztők, legalábbis egyelőre, Svájcban maradtak.[435] Úgy tűnt, hogy a politikailag aktív emigránsok közül a legkevesebben tartottak ki Svájcban, mivel tevékenységük számára bőséggel kínálkoztak más, lényegesen kedvezőbb helyszínek. Az Egyesült Államok, Párizs és München vált a legfontosabb emigránsközpontokká.

A mértékadó svájci lapok immár eltemették az új Magyarország iránt táplált szimpátiájukat. A *Weltwoche* például összesen hat nagy cikkben tudósított a magyarországi hatalmi harcokról. Míg januárban az FKgP-vel szembeni, kommunista részről érkező szemrehányásokat még részben jogosnak ítélték meg, februárban már a magyar népesség „idegen urat és idegen szellemiséget" nem tűrő ösztönét dicsérték, amely nyilvánvalóan helvét erény. Az FKgP zászlajára

[435] Vö. Borbándi 2000, pp. 13–33.

tűzött cél, a magyar nép leválasztása az „idegen urak"-ról, vagyis a kommunistákról, a továbbiakban egyre növekvő mértékben látszott megvalósulni. Egy korabeli karikatúrán a kisgazdák egyre kisebbekként szerepeltek, míg egy fejjel nem lettek alacsonyabbak, és a Sztálint és Molotovot szállító lovas kocsi elől is kivált a pusztai ló. Aztán decemberben Magyarország lett a „Kelet Dániája", a megszállt Dániával hasonlóképpen óvatosan bánó németek analógiájára.[436] Ezzel már 1947-ben a következő olvasata adódott a magyarországi eseményeknek: a lakosság derekas, tősgyökeres parasztnép, amelyet rendre leigáznak az „idegen urak" és vazallusaik. A népesség ebből a szemszögből az áldozat szerepében tűnt fel, míg a nemzetiszocialistákkal egy szintre helyezett kommunisták voltak a tettesek.

Hogy ez a látásmód oly hamar gyökeret vert, az nem kis mértékben a svájci magyar emigráció hatásának köszönhető. Míg a kommunista és MNFF-körök még optimista képet festettek és terjesztettek a sajtóban, 1947-ben már túlnyomóan menekültek vették át a helyüket, akik vagy 1945-ben, vagy a hatalmi harcok folyományaképpen 1947-ben kerültek Svájcba. Az MNFF felbomlásával a közvélemény befolyásolását ismét azok a szervezetek és hálózatok vették kezükbe, amelyek a háború előtt és alatt már tapasztalatot szereztek ebben, és a politizáló menekültek felbukkanásával ehhez új lendületet kaptak. A szociáldemokraták kezdődő üldöztetése, valamint Peyer Károly és más neves szociáldemokraták megjelenése változást hozott a szociáldemokrata sajtó viselkedésében. A *Neue Zürcher Zeitung* gazdasági hírei már nem Hódos György tollából származtak, és azok az eredmények, amelyeket Gordon Ferenc elért a svájci lapszerkesztőségekben a Magyarországról való objektív tájékoztatásért folytatott harcában, már végérvényesen a múlté voltak. Az MNFF eltűnésével és a magyar követség eredménytelenségével a Magyar Népköztársaság képviselőinek immár semmi befolyásuk nem volt a svájci sajtó beszámolóira.

Míg a Svájcban élő emigránsok a magyar és a svájci kormányban borzolták a kedélyeket, a Tarr László körüli kémtörténet valódi zavart okozott a svájci–magyar kapcsolatokban. A gyanúsított Tarr László valószínűleg a Kommunista Párt berni követségi emberének, Száll Józsefnek volt köteles jelenteni. Az akkori miniszterelnök, Nagy Ferenc arról számolt be, hogy svájci tartózkodása idején egy Svájcban élő, baloldali irányultságú magyar tisztviselő jelentkezett nála azzal, hogy megbízást kapott Nagy megfigyelésére, amelyet a látszat kedvéért el is fo-

[436] Vö. Die Weltwoche. 15. Jg. Nr. 689, 24. Januar 1947; Nr. 691, 7. Februar 1947; Nr. 705, 14. Mai 1947; Nr. 708, 6. Juni 1947; Nr. 709, 13. Juni 1947; Nr. 720, 29. August 1947; Nr. 721, 5. September 1947 und Nr. 734, 5. Dezember 1947. – Dániának a német megszállás alatt nagyfokú önállósága volt. Vö. Geltner 1998.

gadott. Elmondása szerint az információit egy ismeretlen harmadiknak kellett továbbítania, aki Nagy meggyőződése szerint nem lehetett más, mint Száll.[437] A szóban forgó tisztviselő nagy valószínűséggel Tarr László volt, aki a Magyar Távirati Iroda munkatársaként hosszú évek óta kapcsolatban állt a magyar emigráció legkülönbözőbb tagjaival, és így az információk forrásánál foglalt helyet. Az MNFF-aktivisták Magyarországra visszatérése után ő volt az az MNFF-es múlttal rendelkező ember, akinek a legnagyobb rálátása volt a zavaros emigránsmiliőre. Már 1945 áprilisában azt a megbízást kapta az MNFF-től, hogy gyűjtsön adatokat a Svájcba érkező magyarokról.[438] A KP szemében szintén megbízható elvtársnak számított, Földi Iván egyenesen az újonnan felállítandó svájci konzuli szolgálat munkatársának ajánlotta őt a pártvezetésnek 1945-ben.[439] A múltja ráadásul zsarolhatóvá tette őt az új magyarországi hatalmi elit tagjai számára, amely már az MNFF-tevékenysége elején kiviláglott, amikor egy bizonyos Pallai Géza olyan mértékben feketítette be őt az MNFF-nél, hogy Tarr nem látott más kiutat, mint becsületsértési pert indítani a rágalmazó ellen.[440] 1948. január 12-i zürichi letartóztatásakor a zürichi rendőrség emberei megtalálták azoknak a jelentéseknek az indigóit, amelyeket összesen 56 személyről írt, köztük néhány svájci polgárral. A bíróság öt hónap börtönre ítélte, és tíz évre kiutasította Tarrt az országból, amit aztán másodfokon egy év hat hónap börtönbüntetésre, tíz év kiutasításra és a perköltség megfizetésére emeltek. Sok jóindulatra nem számíthatott: „Enyhítő körülményként egyedül az vehető figyelembe, hogy a vádlottnak, amennyire ismeretes, makulátlan hírneve volt, és

[437] Nagy 1990, 2. köt., p. 141.

[438] Vö. MOL XIX-J-21-a-1944–1960: Jegyzőkönyv a MNFF svájci szervezetének Végrehajtó Bizottsági üléséről, Zürichben 1945. augusztus 10-én.

[439] PIL 274.10.109: A svájci magyar kommunista pártcsoport jelentése háború alatti működéséről, konferenciájának üdvözlete és jelentése a svájci sajtómunkáról. D.n. 1945. nov. 11–28. 4–20. lap: Rapport adressé au Comité Central du Parti Communiste Hongrois sur l'activité de parti déployée en Suisse de 1939 jusqu'à mars 1945.

[440] Vö. MOL XIX-J-21-a-1944–1960: Jegyzőkönyv a MNFF svájci szervezetének Végrehajtó Bizottsági üléséről, Zürichben 1945. augusztus 10-én. – Bár a rágalmazás tárgya nem ismeretes, Tarr életútja sok támadási felületet kínál: Tarr, aki 1907-ben született, Magyarországon 1930-ban lépett elő az államtudományok doktorává, és 1931 óta az MTI magyar hírügynökség alkalmazta újságíróként. 1940. novembertől 1941. decemberig titkárként dolgozott az MTI elnökvezérigazgatója, Kozma Miklós oldalán, aki abban az időben kormánybiztos volt Kárpátukrajnában (Kárpátalján). 1942 márciusában az MTI tudósítójaként először Bernbe, majd 1942 novemberében Zürichbe helyezték, ahol egyidejűleg a magyar konzulátus sajtóreferenseként is dolgozott. 1944 márciusában Magyarország német megszállása után nyilatkozatot tett, hogy az új magyarországi kormányt nem ismeri el. Ettől kezdve a munka újrafelvételéig nem kapott fizetést. Tagja volt az MNFF-nek, sőt egy ideig a szervezet lapját is szerkesztette.

valószínűleg a magyarországi kommunista hatalom nyomása alatt cselekedett. Ennek ellenére súlyosnak tekinthető, amit elkövetett. Egy efféle tettet nem szabad bagatellizálni, és az első fok által kiszabott csekély mértékű büntetéssel sújtani. A politikai hírszerzőszolgálat ellen csakis kemény büntetésekkel lehet hatékonyan fellépni. Az államügyészség által indítványozott egy év hat hónap börtön a tettel arányos büntetési tétel."[441]

A magyar kormány élesen tiltakozott, hamarjában visszahívta svájci nagykövetét, Oltványi Imrét, és sajtókampányt indított Svájc ellen. Az akció motorja a magyarországi svájci nagykövet, Ernst Feisst szerint Révai József, az Országgyűlés külpolitikai bizottságának elnöke volt, egyben a kommunista párt egyik vezetője. Feisst minden fontos pozícióban – egészen Rákosi Mátyásig – kikérte az illetékesek véleményét. Utóbbi biztosította róla Feisstot: teljesen bizonyos benne, „a Tarr-ügy kezelésében nem volt semmiféle rendszer vagy akár szándék. (...) Magyarország és nevezetesen a Kommunista Párt, amelyet Tarr képvisel, Svájccal továbbra is a legkorrektebb és legbarátibb kapcsolatot kívánja fenntartani. Szó sincsen az eddigi politikai irányvonal változásáról."[442] Feisst úgy értelmezte az affért, mint további lépést az ideológiai tömb kialakítása felé: „Egészen nyilvánvaló, hogy a militáns kommunisták Révai országgyűlési képviselő vezetésével az ügyet feleslegesen felfújták, és belerángatták a kormányt egy kétes szituációba. Akár jó-, akár rosszhiszeműen, nevezett országgyűlési képviselő (Révai) a Nyugattal szembeni megrögzött gyűlöletében Svájc eljárását egy Amerikának tett gesztusnak látta. (...) E sajátos jelenség ékes bizonyítéka annak, hogy immár Magyarországon is egyre erősödő mértékben működik a szisztematikus gyanúsítások elve."[443] Ez a légkör egyaránt megmérgezte a Magyarországon tartózkodó külföldiek és diplomaták életét és munkáját. „A bőrünkön érezzük a változást, amely a lakosok és külföldiek tevékenységének szaporodó megfigyelésében, valamint az ellenőrizhetetlen szóbeszédek intenzívebbé válásában nyilvánult meg, s a politikai légkörnek az utolsó jelentésben említett megváltozásához vezetett. Mindenképpen tanácsos ezért, hogy az eddigieknél jobban visszahúzódjunk, és a környezetünket nagyon gondosan és a legnagyobb elővigyázatossággal figyeljük és válogassuk meg. Le kell mondani az eljárogatásról,

[441] Vö. III. K. B Nr. 221 App. 5. November 1948. In: B Spruchbuch III Kammer. Straf-Appell. 1948 3-Reg. YY 10a.59, pp. 2341–2445, itt p. 2442. Zürich város rendőr-főkapitányságának még ez is kevés volt: kérvényezte a tartós kiutasítást, amit Zürich kanton kormánya jóvá is hagyott. Vö. Protokoll des Regierungsrates 1949. STAZH ZA 1987/028.310.
[442] Ernst Feisst an Max Petitpierre, 13. Februar 1948. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-5140.
[443] Uo.

és messzemenően, ha nem kizárólag a privát meghívásokra kell korlátozódni."[444] Végezetül Feisst a Népköztársaság kikiáltásának előestéjén odáig jutott, hogy „Valami meghatározhatatlan lóg a levegőben."[445]

Tarr László kém leleplezése három szempontból volt lényegi fontosságú: Először is, figyelmet érdemelt maga a tény, hogy Svájcban magyar állampolgárokat hallgatnak ki politikai, gazdasági, sőt személyes ügyeik vonatkozásában. Másodszor, az a tény, hogy a kém nem közvetlenül a politikai rendőrségnek, hanem megbízójának, a hivatalos Magyar Távirati Irodának volt köteles jelenteni, arra utalt, hogy Magyarországon egy totalitárius rendszer van kialakulóban. Harmadszor, a hivatalos Magyarország svájci hatóságokhoz címzett heves reakciója azt valószínűsítette az 1948. év hatalmi viszonyai közepette, hogy Magyarország ennek a történetnek az alapján a magyar–svájci viszonyok romlására készül fel.

A Tarr elleni ítélet mindazonáltal politikaiként értékelhető; Tarr nem volt mesterkém, a magyar hatóságok számára írt jelentései nem voltak túl értékesek. A kiutasítása az országból szimbolikus értékű volt a kémhisztéria közepette, amely az Egyesült Államok és a szovjetizálódó államok után Svájcot is utolérte. Hogy folytatódott-e a kémtevékenység magyar részről, arról nincsenek adatok.[446] A Svájcban élő emigránsok ettől fogva Magyarország számára éppúgy, mint Svájc szemében potenciális veszélyforrást jelentettek. Svájc kémkedéstől vagy az árulefoglalás kapcsán fellépő gazdasági nehézségektől tartott, Magyarország pedig a menekültek politikai potenciáljától. A svájci magyar kolónia megtestesítette azt a már lecsengő identitástervezetet, amely a svájci sajtóban különösen az 1956-os felkelés kapcsán újra terítékre került. A kommunista identitáskonstrukció mint konstrukció – helyesen – lelepleződött, míg az emigránsok tervezetét senki nem feszegette.

8. A Svájcból jövő újjáépítési segély mint eszköz az imázsépítésre és a jó kapcsolatok megalapozására

A kereskedelmi kapcsolatok és a fizetési forgalom, valamint a II. világháború utáni diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele Svájc és Magyarország elemi érdeke volt. Ezeknek a sínre állításához szükséges volt a partner jobb imázsa is. Ez mindenekelőtt a Szovjetunió hozzáállására vonatkozólag volt szükségszerű, az út a magyar kapcsolatokhoz ugyanis Svájc számára a szovjet dominanciájú Szö-

[444] Uo.
[445] Uo.
[446] Nyilvánvalóan svájci részről is folyt a magyar emigránsok megfigyelése. Vö. Kreis 1993.

vetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül vezetett. Egyidejűleg Magyarországnak is javítania kellett a Svájcban uralkodó imázsán, tekintve, hogy legkésőbb kollaboráció óta a Németországgal minden hitelét eljátszotta a győztes államok szemében.

A háború utáni időszak egyik jellemző érdekegyezésére volt példa az újjáépítési segély. Míg Magyarország nagymértékben rá volt utalva a külföldről érkező segélyre, Svájcnak az volt a fontos, hogy a külföldi piacok mihamarabb talpra álljanak a háború kihatásai után. Az egyik fél rászorultsága és a másik segíteni tudása a mindenkori identitáskonstrukció kifejezői is voltak: az újjáépítési segélyt adó és fogadó oldalról az elfogadás növekedéséhez vezethetett.

Az újjáépítési segély azon svájci sikertörténetek egyike, amelyek meghatározók voltak a humanitárius tradíció mítoszának kialakításában. Már az I. világháború utáni nagy ínség idején számos spontán szerveződésű segélyakció indult útnak Ausztria és főleg Bécs részére. A II. világháború harci cselekményeinek lezárultával újra segélyszervezetek alakultak, amelyek a segítségnyújtás sürgősségét hangsúlyozták a rászorulók és a segítők érdekében is. Ezúttal a politikai célkitűzés is szerepet játszott, amely a svájci lakosság vitathatatlan segíteni akarását az állam céljainak szolgálatába állította. Különbséget kell azonban tenni a különböző résztvevők motivációi és céljai között. A politikai vezetésnek és a bürokratikus segélyszervezeteknek egészen más szempontjaik voltak, mint a helyben működő számos segítőnek vagy a svájci lakosságnak, amely ruhaneműt és mindenféle árucikket gyűjtött, keresztszülőséget vállalt, sőt külföldi gyerekeket vett magához. Hiszen amíg utóbbiak önzetlen indíttatásból vagy személyes életcéljaikat követve cselekedtek, addig a politikai vezetés vagy az általa működtetett segélyszervezetek számára a szolidaritás afféle járulékos intézkedés volt, amely segít a semlegességi elv megszilárdításában és a tönkretett imázs helyrehozatalában.[447]

Hogy milyen szándékokkal indult útjára a *Schweizer Spende für das kriegsgeschädigte Ausland* („Svájci adomány a háború károsította külföld megsegítésére") elnevezésű politikai irányítású segélyszervezet, kik és milyen motivációból akartak részt venni az Ungarn-Hilfe nevű programban, miféle kapcsolati hálók

[447] Még ha kétes is a segítőkészség felhasználása politikai célokra, nemzetközi összehasonlításban korántsem elszigetelt eset a miénk a segélyakciók történetében. Amerikai kutatók kiemelték, hogy a világszerte szükséget szenvedő emberek segítése amerikai részről nem utolsósorban politikai célokat szolgál. De a (nyugati) szövetségesek által a II. világháború vége felé életre hívott UNRRA sem nélkülözhette a politikai mozgatórugókat. Az UNRRA-t hozzácsatolták az amerikai State Departmenthez, és a segítő tevékenysége csúcsán is politikai prioritásokat követett. Csehszlovákia részesül Kína, Lengyelország, Olaszország és Jugoszlávia után a legtöbb segélyben, dacára annak, hogy más európai országokhoz viszonyítva csak kevés zavar volt működésében. Vö. Faure 2004, p. 65 és p. 89.

szövődtek, milyen tudatalatti konfliktusokra volt hatással a segítségnyújtás, mely formái kerültek elő annak, hogy hogyan észleljük saját magunkat, és hogyan észlelnek mások minket – mindez mintaszerűen illusztrálható az Ungarn-Hilfe, a Magyarországnak szánt segély példáján.

A svájci Ungarn-Hilfe különben mértékében és jelentőségében messze mögötte maradt a Franciaországnak, Németországnak és Ausztriának folyósított segélynek. Hiába volt Magyarország a Kelet kapuja, a győztes nyugati hatalmakhoz fűződő kapcsolatok javítása mégiscsak fontosabb volt Svájcnak, és az Ungarn-Hilfe a svájci médiában és a segélyszervezeti propagandában sem volt túlreprezentálva. A svájci segélyek mértéke egyébiránt jóval alatta maradt az ENSZ Segélyezési és Újjáépítési Hivatala (UNRRA) vagy egyes más országok által nyújtott segélyeknek. Bár a svájci Caritas példának okáért az első külföldi szervezet volt, amely a magyarországi Actio Catholica megsegítésére sietett, az élelmiszer 94%-a és az egyéb áruk 80%-a 1945. november és 1948. február között amerikai katolikusoktól érkezett.[448] Összesen nem szerzett annyi pénzt Svájc, az Egyesült Államok, Írország, Svédország és Dánia, mint a UNRRA egymagában.[449]

Az újjáépítési segély nem az első ilyen irányú svájci kezdeményezés volt. Első helyen említendő a twanni református lelkész, Carl Adolf Irlet, akinek a tevékenysége a háború utáni időszakba is belenyúlt. Az ő segélyakciója elsősorban az I. világháború utáni időszakra koncentrálódott. Akkoriban ő volt a jelek szerint az egyetlen olyan ember, aki a tevékenységét a Lajtán túlra összpontosította. Időben közelebb áll hozzánk a Vöröskereszt-küldött Friedrich Bornnak, valamint Carl Lutz alkonzulnak és segítőinek a működése, akik a legnehezebb időkben, a német megszállás és a nyilaskeresztes uralom alatt, ráadásul mindenféle intézményi háttér nélkül álltak teljes mellszélességgel a rászorulók és az üldözöttek mellé.

Carl Lutz eredetileg Nagy-Britannia és az Egyesült Államok érdekeit képviselte Magyarországon, amikor Magyarország 1941-ben hadat üzent nekik. Első zsidóüldözéssel kapcsolatos feladatát az a brit megkeresés jelentette, amely 1942-ben 200 zsidó gyerek kiutazását célozta Magyarországról Palesztinába. Ez az első akció mind Maximilian Jäger svájci nagykövet, mind a magyar hatóságok részéről – egészen Kállay Gyula miniszterelnökig és Horthy Miklós kormányzóig

[448] Vö. Gianone 2003, p. 92k. A többi ország, amely szintén javakat juttatott a katolikus szervezeteknek: a Vatikán, Belgium, Hollandia, Dánia, Norvégia, Svédország, Írország, Anglia, Skócia, Portugália, Ausztrália, Dél-Afrika, Argentína és Kanada.

[449] Vö. Pető–Szakács 1985, p. 47.

bezárólag – támogatást élvezett. Lutz később saját szakállára keresztülvitt egy második akciót is 181 szlovák gyerekkel is.[450]

Kállay Magyarország 1944. március 19-i német megszállását követően a svájci követségre menekült, amely nem vehette ugyan fel őt, de menedéket szervezett számára a török követségen. Lutz hamis svájci védlevelek kiállításába kezdett zsidók számára, hogy megmentse őket a deportálástól. Ténylegesen Adolf Hitler külön megbízottja, Edmund Veesenmayer biztosította őt arról, hogy hétezer zsidó kivándorolhat Palesztinába. Amikor napvilágra került az Auschwitzban meggyilkolt zsidók száma, csak úgy záporoztak a magyar kormánynál a tiltakozó jegyzékek – többek között éppen Svájcból. Ezeknek a híreknek a terjesztésében fontos szerepe volt a Genfben élő román–magyar iparosnak, George Mantellónak, valamint az *Exchange* brit hírügynökség vezetőjének, Walter Garrettnek.[451] Mantello terjesztett Magyarországon salvadori védleveleket, amelyeknek azonban nem volt legális megfelelőjük, mint a Carl Lutz kiállította átszámozott védleveleknek. Az ő sajtóakciójának köszönhetően mindazonáltal szusszanásnyi időhöz jutottak az emberek Budapesten 1944 nyarán. Míg Lutz folytatta a tárgyalásokat a német és magyar hatóságokkal, Kasztner Rezső cionista újságírónak sikerült elérnie az SS-nél 30 000 zsidó megmentését – közülük még a háború befejezése előtt 1800-an el is jutottak Svájcba, némi Bergen Belsen-i koncentrációs táborbeli kerülővel.

Carl Lutz együtt dolgozott más hasonlóan gondolkodó emberekkel.[452] Fontos volt a kapcsolattartás a Nemzetközi Vöröskereszttel, illetve annak budapesti delegáltjával, Jean de Bavier-vel, aki erősen elkötelezett volt a zsidók irányába, és hírvivőként is hasznosította magát a Svájci Izraelita Gyülekezeti Szövetség (*Schweizerischer Israelitischer Gemeindebund,* SIG) elnökének, Saly Mayernek a szolgálatában. Őt 1944 májusában hívta vissza a genfi központ, hogy Friedrich Bornnal váltsák fel. Born a Svájci–Magyar Kereskedelmi Kamara igazgatójaként többéves magyarországi tapasztalattal rendelkezett és a nyelvet is beszélte. Sikerült kivívnia a zsidó gyermekotthonok és más szociális intézmények számára az extra territoriális státust, amelynek révén öt-hatezer gyerek és szociális gondozott menekült meg. Born eközben folyamatosan túllépett a hatáskörén.[453]

[450] Vö. Tschuy 1998, pp. 103–122.

[451] Vö. Kranzler 2000, p. 123.

[452] Carl Lutz akciója nem volt egyedülálló. Raul Wallenberg svéd diplomata neve a legismertebb a mentőakciókkal összefüggésben, de számos külföldi vagy magyar eredetű ismeretlen is részt vett bennük valamilyen formában.

[453] Vö. Ben-Tov 1990.

Lutz és Born más zsidómentőkkel is kapcsolatot tartott. Lutz és munkatársai mindösszesen 120 000 védlevelet állítottak ki. Budapest megszállásakor Peter Zürcher textilkereskedő és Ernst Vonrufs textil technikus képviselték a pesti városrészben, míg neki magának Budán kellett maradnia. A Vörös Hadsereg bevonulásával zsidók tízezreit szabadították fel, akik életüket elsősorban svájci diplomatáknak köszönhették. Az ő emléküket őrzi a jeruzsálemi Jad Vasem emlékhely.

Amikor Friedrich Born és Carl Lutz hazatértek Svájcba, már gőzerővel folyt a magyarországi segély szervezése. Nem nélkülözi az iróniát, hogy az EPD-t nem annyira Lutz érdemei, mint inkább a hatáskörtúllépés érdekelte... Csupán zsidó körökben ismerték el Lutz tevékenységét.[454] Friedrich Born tevékenységéről sem lehetett sokat tudni Svájcban: annyira komolyan vette a titoktartási kötelezettséget, hogy még a gyerekei se tudtak a budapesti ténykedéséről. A megmentett magyar zsidók számára azonban a svájci kereszt a vöröskereszthez hasonlóan már örökre a humanitás szimbóluma maradt.

Friedrich Born és Carl Lutz mentőakciói a fentiek értelmében aligha nevezhetők a svájci *Nachkriegshilfe* előfutárainak. Éppen ellentétes irányban működött a Carl Adolf Irlet lelkész által életre hívott és működtetett *Schweizerische Hilfsaktion für ungarische Kinder* („Svájci segélyakció a magyar gyermekekért"), amely elsősorban Magyarországról Svájcba tartó, ún. gyerekvonatok szervezésével foglalatoskodott: 1920 és 1928 között kerek 16 000 gyerek élvezhette az „egészséges svájci levegőt".[455] Azon túl már nem ambicionálta az állam további segélyakciók szervezését.[456] Ily módon a Carl Irlet-féle segélyakció privát jellege fontos volt a résztvevők önértékelése számára, amely részben a hivatalos svájci adománnyal szembeni későbbi távolságtartást is magyarázza. A gyerekvonatok időleges beszüntetése után a segítségnyújtás új területei nyíltak meg: például magyar diákok támogatásával Svájcban és egy magyar könyvtár felépítésével.[457] Irlet mellett rengetegen segítettek az ügy sikeres kivitelezésében, elsősorban Burgert Anna alias Annus néni, aki titkárnőként működött Irlet mellett, és az ő twanni házában lakott az egy szobában. 1930-ban alapították a Svájci–Magyar Társaságot, amelynek 1939-ben született meg a magyar megfelelője. A vállalkozás valódi motorja Irlet Ravasz László református püspökhöz fűződő barátsága volt.

[454] Carl Lutz megítélése mindazonáltal még a svájci zsidók körében sem volt ellentmondások nélküli, amint ez egy becsületsértési ügyben 1947-ben kiviláglott. Vö. Hanna Zweig-Strauss 2004, pp. 306–313.

[455] Walliser 1955, p. 7. Részletesebben vö. Schmidlin 1999, pp. 21–25.

[456] Vö. Weidmann 1993, pp. 143–146.

[457] A könyvtár történetéhez vö. Csernyik 1993, p. 15.

Terjedelmes levelezés és gyakori látogatások mélyítették el a barátságot, és hozzásegítették Irletet ahhoz, hogy kapcsolatba kerüljön a Horthy-éra vezető társasági köreivel. Horthy-imádat és antikommunizmus fémjelezték a társaság politikai alapállását egészen a megszűnéséig. A támogatókhoz tartoztak Svájcban Giuseppe Motta és Eduard Schulthess kormánytagok, Magyarországon Albrecht von Habsburg főherceg, Hász István katolikus püspök, valamint Ugron Gábor, Práznovszky Iván, Baranyay Zoltán és Ember Sándor országgyűlési képviselők.[458] Az 1940. május 29-i alapítógyűlésen a budapesti Nemzeti Múzeumban jelen volt Maximilian Jäger svájci nagykövet, Ullein-Reviczky Antal magyar diplomata és Hóman Bálint kultuszminiszter is. A társaságok mindkét részről erőfeszítéseket tettek a kölcsönös kulturális csere érdekében, a gyerekvonatokat is újraszervezték, az utolsó közülük alig néhány nappal Budapest 1944. novemberi megszállása előtt ért Svájcba. Ezt követően megszakadt a kapcsolat a partnerszervezetek között.

Amint újra lehetővé vált, mind Irlet, mind pedig Ravasz erőteljesen szorgalmazták a gyerekvonatok mielőbbi újraindítását. Irletnek elsőként az állami segítségnyújtás új formájával kellett egységre jutnia. A társasággal elért vívmányok és tapasztalatok hangsúlyozásával igyekezett biztosítani a vezető szerepet az Ungarn-Hilfe körül. Gyanakvással vette tudomásul a Max Vischer (és Fritz Verzár) nevéhez kötődő bázeli segélybizottság megalakulását.[459] Irlet meg volt győződve róla, hogy a társaságát meg kell védenie a bázeliekkel szemben, és ekképpen büszkélkedett magyarországi barátjának: „A Verzár–Vischer-féle kísérletek, amik azt célozták, hogy kimenjünk Svájcban a divatból, a jelek szerint kudarcot vallottak."[460] Irlet hamar népszerűtlenné tette magát a többi segélyszervezettel szembeni visszautasító magatartásával. 1945 januárjában a *Schweizer Spende* vezetője, Rodolfo Olgiati visszautasított egy javaslatot, amely Irlet egyik segélyakciójára vonatkozott.[461] 1945. szeptember 7-én tartottak egy ülést az Ungarn-Hilfében érintett összes csoportosulás részvételével. A *Schweizer Spende* jelentése Irlettel kapcsolatban újra és újra valamiféle visszautasító magatartásról számol be: „Az Irlet lelkész képviselte Svájci–Magyar Társaság igényét fejezi ki, hogy az ez irányú törekvéseknek is alkalmas eszköze lehessen. Mivel azonban nevezett Társaság nem képviseli az összes svájci magyarbarátot, továbbá az előző

[458] Az említett urak közül néhányan a Vörös Hadsereg magyarországi bevonulása után átmenetileg Svájcban kerestek menedéket.
[459] Vö. Carl Irlet levele Ravasz Lászlóhoz, 1945. december 9. 1945. Ráday levéltár RL C/141.
[460] Brief Carl Irlet an László Ravasz vom 24. November 1946. Archiv der Schweizerisch-Ungarischen Gesellschaft (SchUG). Kiste I.
[461] Brief Carl Irlet an Rodolfo Olgiati vom 21. Januar 1945. BAR J II.142 (-) 1971/115/647.

magyarországi rezsimhez kötődik, és talán nem Irlet lelkész személye tűnik a legalkalmasabbnak egy efféle bizottság vezetésére, felmerült a kérdés, hogy nem alapíthatnánk-e egy a Svájci–Magyar Társaságtól független bizottságot, amelyben a Svájci–Magyar Társaság iránymutató befolyással lenne."[462] A *Schweizer Spendé*nek még láthatóan nem volt tudomása arról, hogy a magyar partnerszervezet elnöke szerepel a fő háborús bűnösök listáján, amiért Irlet mindennemű magyarországi megmozdulását figyelemmel kísérik az ottani hatóságok.[463] Irlet már márciusban otthagyott egy Ungarn-Hilfével foglalkozó ülést az okok megnevezése nélkül.[464] Valóban kivonult a közös segélyakcióból, és a *Schweizer Spendé*t úgy emlegette, mint egy „irányított, szubvencionált, bürokrata, fizetett, átpolitizált, felekezetiesedett, kommercializálódott, reklámképes jótékonyság korának termékét. (...) A sok külföldi segítségre és védelemre szorulóval mi nem tudjuk sem megérteni, sem követni ezt az átalakulást."[465]

Ám a Társaság a *Schweizer Spendé*vel közös munka nyilvánvaló megtagadása után is tovább működött. Menekültsegélyezés, diákösztöndíjak és élelmiszerszállítmányok magyarországi deportáltaknak, betegeknek és rászorulóknak, valamint ausztriai és németországi táborokban élő magyaroknak, továbbá természetbeni adományok gyógyszer és ruhanemű formájában – ezek voltak a II. világháború után a tevékenységi területei.[466] A Társaság új szekciókat alapított Kelet-Svájcban, Genfben és – jóval később – Belső-Svájcban. A Max Vischer-féle Ungarn-Hilfe lebonyolításában is részt vállaló kelet-svájci szekció a legaktívabbak közé tartozott.[467]

Irlet *Schweizer Spendé*vel támadt nehézségei nyomán a magyarországi Magyar–Svájci Társaság is nehéz helyzetbe került. Először más egyesületekhez hasonlóan ennek a működését is felfüggesztették, újraindítása pedig kifejezett

[462] Notiz über die Sitzung mit den schweizerischen an einer Hilfe für Ungarn interessierten Kreisen vom 7. September 1945. BAR J II.142 (-) 1971/115/647.

[463] Vö. Brief von László Ravasz an Carl Irlet vom 28. Dezember 1945. Archiv SchUG. Kiste I.

[464] Notiz über eine Sitzung in Olten zur Gründung einer Vereinigung von Ungarn-Freunden für die Hilfe an die Bevölkerung Ungarns. Olten, 1.März 1945. BAR J II.142 (-) 1971/115/647.

[465] Präsidial-Bericht anlässlich der Generalversammlung der Schweizerisch-Ungarischen Gesellschaft vom 29. November 1952 in Bern. (A szerző összefoglalásában)

[466] Vö. Schweizerisch-Ungarische Gesellschaft 1955, p. 46k.

[467] Ez a szekció tudott 1946 márciusában két tonna textíliát küldeni Magyarországra. Vö. Brief von Carl Irlet an László Ravasz vom 3. März 1946. Archiv SchUG. Kiste I. A javak elosztásában Irlet barátja és magyarországi képviselője, Ravasz László segített. Carl Irlet láthatólag nem volt elégedett a kelet-svájci szekció munkájával: „(...) A kelet-svájci szekció csak minimális segítséget jelent, korábbi bázeli kollégáinkról pedig jobb nem is beszélni." Utóbbiak alatt a Max Vischer körüli társaságot értette. Vö. Carl Irlet an László Ravasz, 4. August 1946. Archiv SchUG. Kiste I.

belügyminisztériumi engedélyhez volt kötve. Mivel ez feltételül szabta, hogy baloldali pártok képviselői is helyet kapjanak a Társaságban, Ravasz kezdetben nem járult hozzá az újraélesztéshez. A tárgyalások félbeszakadtak.[468] Ez Irlet számára azzal a következménnyel járt, hogy a segélyezéshez felépített teljes magyarországi infrastruktúrája kihasználatlanul maradt. Ravasz arra a véleményre jutott, hogy a Svájci–Magyar Társaságnak csakis gyerekekkel kellene törődnie, akiket svájci barátok hívnának meg. A meghívásokat azonban a Népjóléti Minisztérium eleve elutasította.[469]

Ebből adódott a lehetőség az együttműködésre a Budapesten ugyancsak jelenlevő Svájci Vöröskereszttel: a meghívott gyerekek neveit egyszerűen felvezették a vöröskeresztes listákra. A Svájci–Magyar Társaság tagjai segítettek a svájci–osztrák határon lévő Buchsban a gyerekek fogadásában és a továbbításukban a vendéglátókhoz.[470] A segélyakciók mégsem jöttek soha többé igazán egyenesbe. Ennek egyik oka bizonyosan az volt, hogy egyre nehezebbé vált fenntartani a személyes kontaktust a magyar partnerszervezettel és Ravasz Lászlóval. Ez egyrészt azon múlott, hogy a magyar tagság a Horthy-éra elitjéhez tartozott, és csak keveset tartózkodott Nyugaton. Másrészt, a bizonytalanná vált postai kézbesítés nehezítette meg a kapcsolattartást – politikai tartalomról nem volt szabad beszámolni, és a kiszállítás időtartama is nagyon megnyúlt –, de még a személyes látogatások is majdnem lehetetlenné váltak.[471]

A Társaság a háború utáni időszakban lassan átalakult. Míg régebben szinte kizárólag svájci illetőségű tagjai voltak, újabban egyre több magyar emigráns csatlakozott.[472] Ám a megnövekedett tagság ellenére sem tudhatott már kiemelkedő szerepet magáénak, és 1960 márciusában végérvényesen fel is oszlott.[473]

[468] Ravasz leveléből tudjuk, hogy az illetékes minisztériumi tisztviselő B-listára került, s emiatt elbocsátották. A B-lista azoknak a személyeknek a névsorát tartalmazta, akik politikai okokból megbízhatatlanok, ezért nagyrészt mellőzöttek voltak. Vö. Brief von László Ravasz an Carl Irlet, 9. September 1946.

[469] Vö. Brief von László Ravasz an Carl Irlet, 1. Juli 1946. Archiv SchUG. Kiste I.

[470] Vö. Brief von Carl Irlet an László Ravasz vom 24. November 1946. Archiv SchUG. Kiste I.

[471] A Carl Irlet hagyatékában hátramaradt levelek tanúsága szerint a levelezés 1946–1947-ben érte el csúcspontját, 25 Magyarországról Svájcba küldött levéllel. 1948 és 1952 között ez a szám 8-ra csökkent. Míg kezdetben a levelek tárgya a tervezett segélyakciók mellett politikai témák körül forgott, 1948-tól tulajdonképpen már csak újévi üdvözletekre és pársoros családi információkra korlátozódott. Irlet és Ravasz levélváltásában a levélszám mennyiségi csökkenése mellett a levelezés tartalmában is kifejeződik a változás.

[472] Egy keltezés nélküli tagnévsor, amely valószínűsíthetően 1948-ból származik, 98 nevet tartalmaz, köztük nagyon sok magyarét. Az 1954. március 27-i vezetőségi ülésen 41 belépési kérelmet fogadtak el magyar emigránsoktól. A lista lelőhelye: Archiv SchUG. Kiste I.

[473] Vö. Csernyik 1993, p. 15.

A Társaság kudarca a háborút követő segélyezés terén az egész periódus szimbólumaként értelmezhető. Míg Svájcban és Magyarországon általános törekvés volt a berendezkedés az új viszonyokra, Carl Irlet lelkész és az ő Svájci–Magyar Társasága továbbra is a régi idők foglya maradt. Vagy, ahogy Ravasz püspök fogalmazott egy Irletnek írt levelében: „Semmi különös nem történt velünk azon kívül, hogy egy kissé kimentünk a divatból."[474]

Irlet segélyakciójának bukása a segélyszervezetek II. világháború utáni strukturális átalakulásával függött össze. A humanitárius katasztrófa mértéke egész egyszerűen új eszközöket igényelt, hogy a felszabadított területek elsősegélyben részesülhessenek. Már 1941-ben létrehozott az angol kormányzat az Angliában székelő emigráns kormányokkal összefogva egy irodát, amely az érintett országok utóháborús igényeit volt hivatott felderíteni. Egy állami amerikai segélyszervezet 1943-tól működött Észak-Afrikában, és 1943–44-től az ENSZ Segélyezési és Újjáépítési Hivatala (UNRRA) is munkába állt a tengelyhatalmak uralma alól felszabadított területeken.[475]

Svájcban a segélyszervezetek felkészülten várták a háború végét. Ezenkívül egyes gazdasági körök, amelyek a Motor-Columbus AG vezérigazgatója, Henri Niesz vezetése alatt egy bizottságban tömörültek, lehetőséget láttak abban, hogy szerepet vállaljanak Európa újjáépítésében.[476] A kormány megrettent e nyereségorientált alapállástól, és megoldást keresett az újjáépítési segély megszervezésére. A csatlakozás az UNRRA-hoz már csak a hiányzó szovjet kapcsolatok miatt is lehetetlen volt, mindamellett a svájci kormány tisztában volt azokkal a külpolitikai és imázs formáló lehetőségekkel, amelyeket egy gyors újjáépítési segély nyújthatott. Ernst Speiser, a Brown, Boveri & Cie igazgatója, egyben parlamenti képviselő, nyomatékkal hangsúlyozta ezt a kormánynak írt javaslatában: „Ha kivárunk, a többiek megelőznek, és a teljesítményünk veszít gyakorlati és pszichológiai értékéből. A svájci adakozás más államokéival összehasonlítva kényszerűen csekély mértékét csak a gyorsaság ellensúlyozhatja."[477] 1944 februárjában egy tömör kommüniké hírül adta, hogy dolgoznak egy tervezeten, ám azt csak decemberben terjesztették elő a Parlament két kamarájának. A két időpont között megszülettek a fontos döntések egy saját szervezet létrehozásáról, amelynek elnöki székét Ernst Wetter ex kormánytag, a Svájci Ipari és Kereskedelmi Egyesület volt elnöke foglalná el. Rodolfo Olgiatit, aki nagy tapasztalatot szerzett

[474] László Ravasz an Carl Irlet, 9. September 1946. Archiv SchUG. Kiste I.

[475] Vö. Hohermuth 1944, pp. 309–314.

[476] Vö. Möckli 2000, p. 53. – A Motor-Columbus AG erősen exportorientált volt, emiatt elemi szükség volt a külföldi piac felélesztésére.

[477] Ernst Speiser idézi in: Kistler 1980, p. 29.

a segélyezés területén, operatív igazgatónak nevezték ki. A szervezeti felépítés szándékuk szerint sok csoportnak tette lehetővé a részvételt, az úgynevezett nemzeti bizottságban hetvenen ültek az állam, a pártok, szövetségek, segélyszervezetek és más körök képviseletében. Az ügyvezetésért a munkabizottság kormány által kinevezett 19 tagja tartozott felelősséggel. Az egyes országokkal foglalkozó ügyintézők feladata volt a segélyprojektek koordinálása; további állásokat is egybevéve összesen 125 főt foglalkoztattak. Mivel kezdetben nem állt rendelkezésre a szükséges munkaerő, egy-egy feladatot átvettek különböző kormányzati intézmények, ami totális káoszt okozott a szervezésben.[478] Éppen ilyen kaotikusan alakult eleinte az együttműködés a fennálló segélyszervezetekkel és jó néhány privát segélybizottsággal is.

A *Schweizer Spende* megszervezése mögött a hosszú távú imázs építés és a külpolitikai elszigeteltségből való kitörés szándéka rejlett, ami teljességgel egybevágott a Max Petitpierre-féle szolidaritásmaximával. A valamennyi politikai táborból érkező személyiségek és az ideológiailag is támogatott segélyszervezetek részvétele „az akció összsvájci jellegét" volt hivatott megvilágítani, amely révén identitáserősítő funkciót látott el. A központ vezetőjének, Rodolfo Olgiatinak arról is gondoskodnia kellett, hogy „kül- és belföldön a *Schweizer Spende* mint a svájci segíteni akarás lényegi kifejeződése jelenjen meg".[479] A helvét imázs külföld számára történő fényezése a legfontosabb deklarált politikai cél lett, ahogy ezt visszatekintve az 1949-es működési beszámolóból tudjuk: „Akárhol működött a *Schweizer Spende*, bizonyos értelemben kifejezőjévé vált mindannak, amit Svájc Európában megtestesít: a minden politikai szándéktól mentes (!) humanitárius akaratnak. (...) Feltételezhetjük, hogy nem merül feledésbe a *Schweizer Spende* tevékenysége és segítségünkre lesz, hogy a semlegességünket elfogadtassuk. De mindennél fontosabb, hogy országunk képe mélyen bevésődött mindazok szívébe, akik a kedvezményezettjei voltak Svájc segítségének. A *Schweizer Spende* külföldön tevékenykedő csapatai gyerekek, anyák és fiatal emberek ezreinek emlékezetét őrzik, akiknek az a kevés, ami a svájci népnek hála eljuthatott hozzájuk, az új élni akarás forrását jelentette. Az ezért érzett hála nem öltött ugyan formát nyilvános kijelentésekben, de annál inkább ember és ember közti személyes beszélgetésekben. A hála a mélyben hatott mindenekelőtt, és nehezünkre esik számot adni a mértékéről. De ettől bizonyosan nem lesz kevésbé eleven."[480] A célkitűzés fenti ábrázolását nehéz lenne világosságában túlszárnyalni. Egyidejűleg arra bátorították a svájci nevelőszülőket, hogy vegyenek magukhoz

[478] Vö. Die Schweizer Spende 1944–1948. Tätigkeitsbericht. Zürich 1949, pp. 19–33.
[479] Vö. uo., p. 21.
[480] Uo., pp. 86–87.

gyerekeket, mert „ezek szerencsét és örömöt hoznak országunkba".[481] Hadd keveredjen a svájci kereszt jele a Vöröskereszttével, hadd szolgálja a vitathatatlanul nagyvonalú adakozókedv, ami a humanitárius tradíció tulajdonképpeni alapja, az állam apologetikus háború utáni politikáját.[482]

De a humanitárius tradíció mítoszát befelé is kultusz övezte. A kerek 200 millió svájci frankot – mellesleg ugyanannyi volt az az összeg, amelyet a kormánynak az UNRRA-hoz csatlakozás esetén készenlétbe kellett volna helyeznie – állítólag a nép valamennyi rétege hordta össze. A gyűjtőkörút kezdetén súlyos felhívás üzente az összes rendelkezésre álló médiában, hogy adakozáskor az a helyes, ha áldozatot hozunk, és kivételesen nem kell túl lelkiismeretesen számolni.[483] A kormány azonban mégiscsak nagyon lelkiismeretesen számolt: a pénznek folyton a végére értek, egyre magasabb politikai akadályokat kellett bevenni a *Schweizer Spende* továbbfinanszírozásához, míg végül 1947. október 7-én az utolsó 20 millió értékű hitelt már csak azzal a feltétellel szavazták meg, hogy 1948. június 30-án a segélyakció véget ér. A *Schweizer Spende* utódszervezete, a *Schweizer Europahilfe* csak kevés projektet vitt aztán véghez.

A Vöröskereszt folyóiratában *(Rotkreuz-Zeitung)* egy cikk árulkodik arról, hogy a *Schweizer Spende* hosszú távon gazdasági célokat is kergetett. A jelek szerint ez az érv arra is alkalmasnak bizonyult, hogy a lakosság egy hányadát részvételre mozgósítsa: „Hogy ebből Svájc számára egykor anyagi haszon is keletkezhet, messze nem a fő szempont, de nem is teljesen lényegtelen. Nekünk mint kis népnek jól jöhetnek a barátok, bárhol is legyenek a világon. Mi tudjuk értékelni, ha a szomszédaink hálával gondolnak ránk, és jó emlékezetükben őriznek. Mint kis ország, amelyben fel sem merül az önellátás gondolata, rá vagyunk utalva a nemzetközi együttműködésre, és szükségünk van a külföld

[481] A fenti szavak egy 1946-ban a svájci cserkészszövetség kiadásában megjelent emlékkönyv címéből valók. Vö. Schweizerischer Pfadfinderbund 1946.

[482] És való igaz: Ahogy 1956 késő ősze mutatta, a Schweizer Spende és a Vöröskereszt segélyakciója még élénken élt az emberek emlékezetében, a külföld szemében Svájc ténylegesen megszerezte azt az imázst, amit akart, még ha a dicsőség egy része Carl Lutz-t és Friedrich Bornt illeti is. Ebben az összefüggésben felmerül a kérdés, hogy vajon Friedrich Bornnak a Nemzetközi Vöröskereszt keretében végzett tevékenysége svájci segítségnek számít-e, miután a Nemzetközi Vöröskereszt önálló nemzetközi szervezet, s a vöröskereszt nem egyenlő a svájci kereszttel. Ha a Nemzetközi Vöröskereszt nemzetközi szervezetként definiálja is magát, hosszú időn keresztül kizárólag genfi illetőségű volt, mielőtt megnyitotta kapuit Svájc többi része felé is. A Vöröskereszt emblémáját egészen tudatosan választották úgy, hogy hasonlítson a svájci címerre, és csupán a fordított színválasztásban térjen el attól. Vö. Schweizerisches Rotes Kreuz 1997, p. 4.

[483] Schweizer Illustrierte Zeitung Nr. 9, 28. Februar 1945.

megértésére. Rajtunk áll, hogy ezt biztosítsuk magunknak."[484] A berni magyar nagykövet példaszerűen nagyon elégedettnek látszott, hogy a magyar kormány hivatalos köszönetnyilvánítása 1946 karácsonyán a svájci rádióban és valamenynyi neves napilapban elhangzott. „Az eddig beérkezett válaszlevelek arra engednek következtetni, hogy levelünk ténye és annak hangja igen jól esett az érdekelteknek és arra ösztönzi őket, hogy a lehetőség szerint folytassák magyarországi segítő tevékenységüket."[485] A hála meglehetősen alkalmas eszköznek bizonyult arra, hogy messzemenő célok követését lehetővé tegye. Ennek értelmében az Ungarn-Hilfe például nemcsak mint a rászorulóknak nyújtott segítség jelent meg, hanem úgy is, mint Svájc közeledése az új világhatalomhoz: a Szovjetunióhoz.

Viszonylag későn kezdett magyarországi tevékenységébe a *Schweizer Spende*, ami nemcsak azon múlott, hogy deklarált céljuk volt először a szomszédos országokon, Magyarországon pedig csak a nyugat-európai országok humanitárius helyzetének javulása után segíteni. Ennek az volt az oka, hogy a Svájc és a Szovjetunió közötti diplomáciai kapcsolatok felvételére csak 1946. márciusban került sor.[486]

A *Schweizer Spende* eleinte lényegében egy finanszírozási szervezet volt. A hagyományos segélyszervezetek javaslatokat terjesztettek elő projektekre, amelyeket a *Schweizer Spendé*nek kellett jóváhagynia, hogy a finanszírozásukat átvehesse. A segély kialakításában visszanyúltak a privát segélyszervezetek tapasztalataihoz, a *Schweizer Spende* ily módon átvette például a *Service Civil International* önsegélyezést támogató konstrukcióját, a Svájci Vöröskereszt (és elődei) gyerekvonatainak *know-how*-ját. Csak apránként küldött a szervezet saját delegáltakat a fogadó országokba saját akciók szervezésére. Ezek közül is csak keveset sikerült már 1945-ben keresztülvinni. Hogy ez egyáltalán lehetséges volt, az részben a Nemzetközi Vöröskeresztnek, részben a *Centrale Sanitaire Suisse* (CSS) segélyszervezetnek és a svájci magyar emigránsoknak volt köszönhető.

A magyar kormánynak sokat számított a svájci segítség, jóllehet az nem volt számára közömbös, hogy személy szerint kiket delegál Magyarországra a *Schweizer Spende*. A Magyar Népjóléti Minisztérium megbízottja, az emigráns Haas Tamás megígérte elöljáróinak: mindent elkövet annak érdekében, hogy olyan embereket bízzanak meg a feladattal, akik nemcsak a szükséges szaktudással rendelkeznek,

[484] Stampfli 1945.
[485] A berni magyar követség levele a külügyminiszternek. MOL XIX-j-1-k Svájc (Admin) 90915.
[486] Vö. Steffen 1996.

hanem a demokratikus Magyarországgal szemben is jó szándékúak.[487] Mellesleg feleslegesen aggódott emiatt, mivel a *Schweizer Spende*, hogy a helyi kormányokat és mindenekelőtt a Szovjetuniót ne bosszantsa, nagy gonddal válogatta a delegáltjait. Ezt példázza a Carl Irlettel, Max Vischerrel vagy a CSS elnevezésű baloldali segélyszervezettel gyakorolt bánásmód. A *Schweizer Spende* ugyanis, éppen mert azokat a köröket kellett összegyűjtenie, amelyek segítséget nyújthattak, rá volt utalva a Svájcban élő magyar lobbi segítségére.

Így aztán 1945. március 1-jén a fontos vasúti csomópontnak számító Oltenban gyűltek össze a magyarbarát svájciak, hogy a magyar lakosság megsegítésére egyesületet alapítsanak.[488] Jelen volt C. A. Staehelin igazgató, Max Vischer bázeli ügyvéd, Willimann ezredes Luzernből, Franz Kienast Davosból, Dr. Gossweiler Bernből, Carl Irlet tiszteletes, Bányai úr, a *Zürcher-Komitees für Hilfeleistung an die Juden Ungarns* (Zürichi Bizottság a Magyarországi Zsidók Megsegítésére), Dr. Gutzwiler Zürichből, Borel igazgató, a Svájci–Magyar Társaság alelnöke Neuchâtelből, Riedel plébános a *Christlicher Verein Junger Männer* (Keresztény Ifjak Egyesülete, YMCA) nevű szervezettől, Dr. Zoller a CSS-től, és a *Schweizer Spende* képviseletében C. A. Egger. Az egybegyűltek először határozatot hoztak, hogy Dr. Gislert, az Országgyűlés elnökét kérik fel az elnökség átvételére, majd összeállítottak egy akciótervet az Ungarn-Hilfe számára. Egy a magyarbarát svájciaknak címzett körlevél is támogatta a *Schweizer Spende* vezetése alatt futó magyarországi segély népszerűsítését. Képviselője, C. A. Egger bejelentette, hogy kész projektjavaslatok átvételére, amennyiben ezek képviselik a Magyarország segélyezésében érdekelt valamennyi kört. Hamar megmutatkoztak a résztvevők elképzelései közötti különbségek. Az említett körlevél tartalmazott egy nyilvánvaló és „meglehetősen erőteljes utalást arra a gazdasági segítségre, amelyet e háború alatt Svájc kapott élelmezési célokra Magyarországtól", ezért Egger igyekezett a *Schweizer Spendét* célzó adakozás motívumai között ezt a kulturális, személyes és egyéb gazdasági kapcsolatokkal szemben kevésbé hangsúlyozni.[489] Ez a szándéka azonban határozott ellenállásba ütközött a bizottságban ülő gazdasági képviselők körében. A CSS képviselője csodálkozásának adott hangot, hogy a Svájcban székelő magyar demokratikus ellenállási mozgalom, az MNFF nem kapott meghívást az ülésre. Staehelin igazgató azt válaszolta, hogy csak

[487] Haas Tamás 1946. január 9-i jelentésének kivonata. (90081/1946). MOL XIX-j-1-k.

[488] A nyilvánosságot 1945. március 5-én és április 9-én tájékoztatták. Egy rövid kommünikében valamennyi érdekelt körhöz felhívást intéztek, hogy jelentkezzen Max Vischernél. Vö. NZZ Nr. 394, 5. März 1945 és NZZ Nr. 598, 9. April 1945.

[489] Notiz über eine Sitzung in Olten zur Gründung einer Vereinigung von Ungarn-Freunden für die Hilfe an die Bevölkerung Ungarns, 1. März 1945. BAR J II.142 (-) 1971/115/647.

svájciakat vont be a bizottság munkájába, és hogy az említett ellenállási mozgalom olyan irányt képvisel Magyarországon, amely a mai Magyarországra nézve nem reprezentatív. Természetesen tájékoztatni fogják a magyar ellenállási mozgalmat a céljaikról, de a bizottságban való képviselettől esetükben szeretnének eltekinteni. Staehelin nyomatékosan utalt rá, hogy Magyarország lakosságának a megsegítése a céljuk, mindenféle mögöttes politikai szándék nélkül, és hogy ehhez reálisan szembe kell nézni a tényekkel. Szkepszissel fogadták a bizottság életre hívását Irlet és Riedel tiszteletes urak. Riedel maga már kidolgozott egy saját tervet Magyarország megsegítésére, és eleinte alig akart csatlakozni az új elgondoláshoz. Carl Irlet viszont egyenesen ahhoz ragaszkodott, hogy egymaga vezethesse a magyarországi segélyakciót.

Egy-két héten belül magyar emigránskörök is társultak a svájci magyarbarátokhoz. Az egyes szervezetek eltérő célkitűzései ellenére sikerült legalább részlegesen egyesíteni erőiket. Ez mindenekelőtt annak volt köszönhető, hogy állami támogatású segélyszervezetként a *Schweizer Spendé*é volt a döntés joga, így érvényesíteni tudta akaratát a különböző csoportosulásokéval szemben. A *Komitee für die Hilfe an die Bevölkerung Ungarns* (Bizottság Magyarország lakosságnak megsegítésére) sosem tudta elérni azt a felelős pozíciót, amelyre vágyott. Amikor 1945. október 31-én Max Vischert a bizottság elnökévé választották, a *Schweizer Spende* számára ez az együttműködés egyelőre kevés hasznot hozott, míg a legjobban a CSS – és vele az MNFF – segítségét tudta hasznosítani.

A *Schweizer Spende* főleg Max Vischerrel szemben volt ugyan bizalmatlan, ám a svájci magyarbarátok köre túlságosan kicsi volt ahhoz, hogy lemondhassanak Vischer támogatásáról. A *Schweizer Spendé*nek politikailag kényes küldetést kellett Magyarországon betöltenie, amelyet nem veszélyeztethetett munkatársainak ügyetlen kiválasztásával. Ez a célkitűzés a munkabizottság Vischerhez való viszonyában is tükröződött: „Bizonyos visszafogottságot kell gyakorolnunk azért is, mert a Bizottság közel áll pénzügyi és gazdasági körökhöz, és félő, hogy a humanitárius szempontok mellett üzleti érdekek is felmerülhetnek."[490] A fentiek elsősorban magára Vischerre vonatkoztak.[491] Vischer nyilvánvalóan szívesen lett a *Schweizer Spende* delegáltja. Viszont Rodolfo Olgiati tudatosan tartott távolságot a helyi bizottságokkal és különösen Vischerrel szemben: „Megnehezítik a segélyakcióinkat azzal, hogy régi kapcsolataikat akarják felfrissíteni, ami pontosan az ilyen országokban, amilyen Magyarország is, rendkívül ügyetlen

[490] Egger im BAR J II.142 (-) 1971/115/11: Sitzungsprotokolle des Arbeitsausschusses der Schweizer Spende 1944–1949. Protokoll der Sitzung vom 10. April 1946.
[491] Vö. Leichenrede für Max Vischer-von Planta. StABS LA 1975 Juli 30.

helyzeteket teremt."[492] Való igaz, hogy Vischernek, aki hosszú ideje a Svájci Bankáregyesület titkára volt, nemcsak a legmagasabb pénzügyi körökhöz volt bejárása, hanem gazdaságpolitikai befolyással rendelkező csoportokhoz is (*Bund für Volk und Heimat*, valamint utódszervezete: *Aktionsgemeinschaft Nationaler Wiederaufbau*, alias *Redressement National*), amelyek az antibolsevista tradíció talaján, a *Bund der Subventionslosen* (Támogatásnélküliek Szövetsége) nevű szervezettel karöltve „referendumpolitikai kérdésekben a szociáldemokraták támadásai ellen" agitáltak.[493]

Vischer hiába nevezte semlegesnek a bizottságát, a *Schweizer Spende* elnöke, Ernst Wetter még a *Redressement National*nál töltött közös időből ismerte őt.[494] Még ha a bevallottan antikommunista Ernst Wetter nem figyelt is a CSS-re, mégsem tarthatta Vischert prominens pozícióban, már csak azért sem, mert azt suttogták róla, hogy a '30-as években a szélsőjobb *Eidgenössische Front*tal is kapcsolatokat ápolt.[495] Vischer mindenesetre megpróbálta beajánlani magát a segélyakcióra: „Azt gondoljuk, széles körben joggal váltana ki értetlenséget, ha a svájci nép háborús áldozatokra gyűjtött adományait ténylegesen vagy akár csak látszólag politikai akciókra fordítanák. Ezzel szemben semmi kifogásunk nem lenne az ellen, ha a *Centrale Sanitaire* felhatalmazást kapna, hogy projektjét a svájci Ungarn-Hilfe keretein belül vigye véghez. Mi valóban nagy súlyt fektetünk az azonnali segítségnyújtásra, ugyanakkor kötelezve érezzük magunkat, hogy rámutassunk annak szükségességére, hogy ezt a segítségnyújtást teljesen semlegesen végezzük. Éppen ennek a megvalósítására hívtuk életre a svájci Ungarn-Hilfét mint koordinációs szervezetet."[496] Vischer egyre újabb projekteket javasolt a *Schweizer Spendé*nek, és nem adta fel például egy budapesti átképzőotthon szervezését, amelyre több helyről begyűjtötte segélyszervezetek támogatását. A terv különben a *Schweizer Spende* vétóján bukott meg.[497]

Az átképzőközpontról szóló javaslat példája jól mutatja Vischerék érdekhelyzetét. Tanulságos ebben az összefüggésben az a jegyzőkönyv, amely egy 1946. július 29-i budapesti megbeszélésen készült egyfelől Max Vischer és titkára, Nyikos Lajos között, másfelől a magyar kormány államtitkárai között. Vischer elképzelése az volt, hogy az átképzőotthon számára az adományokból Svájcban

[492] Protokoll der Sitzung des Arbeitsausschusses der Schweizer Spende vom 10. April 1946. BAR J II.142 (-) 1971/115/11.

[493] Vö. Frischknecht et al. 1979³, p. 12.

[494] Vö. Werner 2000, pp. 80–197.

[495] Vö. uo., p. 356.

[496] Vischer an Wetter, 8. März 1946. BAR J II.142 (-) 1971/115/647.

[497] BAR J II.142 (-) 1971/115/647.

gépeket szerez be és svájci oktatókat alkalmaz, míg a magyar fél részére a gépek és az újonnan kiképzett munkaerő felhasználásával svájci árukhoz való félkész termékek – mint például óraalkatrészek vagy textíliák – előállítását kínálta. Ám Vischer a svájci sajtó Magyarországról szóló tudósításaiból úgy ítélte meg, hogy egy efféle akciónak nem lenne kedvező a fogadtatása. Megkérte ezért tárgyalópartnereit, hogy folytassanak propagandaakciót a svájci sajtóban.[498] Vischer sajnálta, hogy „már megvannak a tervek a *Schweizer Spende* segélyakcióiról, amelyek nyilvánvalóan ezek alapján, illetve egyes esetekben már kijelölt megbízottak (CSS) útján valósulhatnak majd meg. Ilyen körülmények között felesleges időpocsékolás a svájci Ungarn-Hilfe és a *Schweizer Spende* együttműködéséről értekezni."[499] E meghiúsult akció ellenére az 1945 októbere óta fennálló berni, zürichi, luzerni, lausanne-i, genfi, neuenburgi és bázeli szekciók gyűjtést rendeztek az Ungarn-Hilfe számára. Egy ruhaneműt, sebészeti eszközöket és tejet tartalmazó szállítmány a Basel melletti rieheni diakonisszaház ajándékaként érkezett meg a budapesti Bethesda diakonisszaházba, majd egy 50 000 frank értékű gyógyszercsomag követte bázeli és berni vegyipari vállalatok adományaképpen.

Mivel a bizottság a *Schweizer Spende* árnyékában alig vehetett részt az Ungarn-Hilfében, így a menekültsegélyezésben tevékenykedett. 1945 után nagy számban érkeztek menekültek Svájcba, akiknek a legnagyobb része rövid tartózkodást követően a tengerentúlra távozott. Az akkoriban az Ungarn-Hilfe kötelékében dolgozó Helen Nyikos visszaemlékezéseiben ezek a menekültek inkább negatív benyomást keltenek; nagyrészt jobboldali szimpatizáns, németbarát vagy horthysta emberekről van szó, akik szemmel láthatóan a csalástól sem riadnak vissza. A valóságban azonban jobb sorsra érdemes családok is voltak köztük. A segély kedvezményezettjei között olyan ismert nevekkel találkozhatunk, mint

[498] Vö. Protokoll vom 29. Juni 1946 in Budapest. Sozialarchiv. Ar.20.896.1. Egy másik (francia nyelvű) dokumentumból: „A svájci közvéleményt hosszú ideje néhány, a sajtóban megjelent szenzációkeltő cikk határozza meg, valamint egyes svájci magyarok gyakran kétértelmű hozzáállása." Ar.20.896.1. Document 7. – Vischer 1946. júliusi budapesti útján nemcsak a segély lehetőségeivel foglalkozott, hanem a magyar főváros 1911-beli 4%-os kölcsönének kérdéseivel is, ahol Vischer a Svájci Bankáregyesület megbízásából mint vagyonkezelő szerepelt. Találkozott a városvezetés képviselőivel és a pénzügyminisztérium államtitkárával, Vásárhelyivel, hogy a kérdést részleteiben megbeszéljék. Max Vischer an Schweizerische Bankiervereinigung, 10. Juli 1946. Archiv der Schweizerischen Bankiervereinigung. No. 34m: Ville de Budapest, Trustee IV. du 1. VII. 1938–31. XII. 1946.

[499] Protokoll, aufgenommen über die Vorstandssitzung der Schweizerischen Ungarn-Hilfe vom 29. März 1946 in Zürich. ZBZ CSS 160.70.12: Schweizerische Ungarn-Hilfe.

a Végh-kvartett tagjai, akik a Nyikos házaspár és Fritz Verzár professzor hathatós segítségével Bázelben vethették meg a lábukat.[500]

A Max Vischer-féle bizottságtól fennmaradt kevés hozzáférhető dokumentum egyike egy jegyzőkönyv a központi bizottság 1946. július 10-i neuenburgi üléséről.[501] A meghívottak között voltak a *Comité Hongrois de Secours en Suisse*, a Svájci Vöröskereszt Gyermeksegély programja, a *Schweizer Spende* és a HEKS (Svájci Evangélikus Egyházak Segítőszolgálata) képviselői, valamint más érdekeltek. A központi bizottság mindössze két főből állt: Max Vischer elnök és Nyikos Lajos titkár személyéből. Nem hivatalosan utóbbi neje, Helen intézte a levelezés nagy részét, mivel Nyikos gimnáziumi tanárként erősen le volt terhelve. Vischer az ülésen elsőként beszámolt budapesti útjáról. 1946. áprilisban Fritz Verzár szülővárosába, a debreceni klinikára küldtek gyógyszert, orvosi eszközöket és ruhaneműt. Kisebb mennyiségben folyamatosan szállítottak a budapesti *Schweizer Spende* delegációjának ruhát, élelmiszert és orvosságot. Végül az Ungarn-Hilfe a *Comité Hongrois de Secours en Suisse*-sel együttműködve gyűjtést rendezett a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete javára, amelynek során 133,3 kg gyógyszer és 56,5 kg orvosi műszer gyűlt össze. Ráadásként 25 magyar diák ingyenhelyet kapott svájci egyetemeken. Terveik között szerepelt még átképzőkurzusok indítása értelmiségiek számára és a magyar kézműves munka ösztönzése. A legfontosabb tevékenységi terület mégis nyilvánvalóan a pénz- és természetbeni adományok gyűjtése volt. Ennek érdekében elsősorban koncerteket rendeztek az egész ország területén, főként a Svájcban élő magyar művészek közreműködésével. Szerveztek ezenkívül tombolát, színi előadásokat és egyéb rendezvényeket. Végezetül célzottan kerestek meg magyar kapcsolatokkal rendelkező nagy cégeket. A Vöröskereszt Gyermeksegély programja számára ingyen elhelyezést szerveztek pihenésre szoruló magyar gyerekeknek. Az Ungarn-Hilfe közvetítésével gyűjtött a Svájci Gimnáziumi Tanárok Egyesülete magyar kollégáiknak, és a bázeli és zürichi baptista egyházközségek magyar testvéreiknek,

[500] A Végh-kvartettet Budapesten alapította Végh Sándor (1912–1997), Zöldy Sándor, Janzer György és Szabó Pál. Az 1940–1978-ig fennálló zenekar hosszú időn át meghatározó szerepet játszott a bázeli zenei életben.

[501] Az Ungarn-Hilfe belső élete csak nehezen rekonstruálható. Az aktáit 1994-ben megsemmisítették, csak kis számban maradtak fenn jegyzőkönyvek és elszórva levelek. Felbecsülhetetlen forrást jelentenek Annelies Bodoky és Helen Nyikos beszámolói, az ő szíves segítségük nélkül aligha tudtam volna az Ungarn-Hilfe történetét megvilágítani. A következőkben leírtak alapjául túlnyomóan két interjú szolgál: Bodokynéval 2002 júniusában és 2003 májusában Budapesten, Nyikosnéval pedig 2003. augusztus 16-án Riehenben beszélgettem.

valamint a svájci szállodaszakma felesleges ágyneműt és felszerelési tárgyakat.[502] Feltűnő, hogy a menekültsegélyezés nem kerül említésre ebben a jegyzőkönyvben. Mivel az egész számvitelt megsemmisítették, a segítség mértéke sem rekonstruálható. A bázeli iroda és raktár feltehetően még az 1940-es években bezárt, de a szervezet továbbra is fennállt. És amikor az '56-os menekülteket a liestali kaszárnyában szállásolták el, a svájci hadsereg újra a menekültügyekben tapasztalt Nyikos Lajoshoz nyúlt vissza.

A *Schweizer Spende* feltételezése, hogy az Ungarn-Hilfe kedvező hatással lesz a gazdaságra, legalább részben beigazolódott, amint azt a GESUWA (Svájci–Magyar Árucsere-társaság) egy adományának története is példázza. 1945. március 16-án arról tanácskozott a vezetőség, hogy a háború sújtotta országok szakemberei számára financiálisan támogassák-e a svájci Műszaki Egyetem egy svájci iparról szóló zürichi rendezvényét. Eduard Dussy szerint a GESUWA hozzájárulása jó referencia lehetne a jövőben, ámbár nem árt azért a visszafogottság, ha el akarják kerülni, hogy mindenhonnan kérelmek érkezzenek. A fent említett tájékoztató kurzus esetében mindazonáltal képviselhető az álláspont, jegyezte meg a GESUWA egy másik elöljárósági tagja, mert „ezzel diszkréten reklámozzuk is exportiparunkat abban a reményben, hogy az ifjú technikusok a háború sújtotta területekre való visszatértük után az újjáépítés során emlékeznek majd az országunkra, és a rendelések leadásakor Svájcot részesítik előnyben."[503] Mivel „az exportpropaganda újszerű, de jó ötletéről" volt itt szó, a GESUWA

[502] Protokoll der Sitzung des Zentralkomitees der Schweizerischen Ungarn-Hilfe vom 10. Juli 1946 in Neuenburg und Mitteilungen des Zentral-Komitees der schweizerischen Ungarn-Hilfe an die kantonalen Komitees, 5. Juli 1946. SRK (Svájci Vöröskereszt) XXVII A-01,1. Meghökkentő, hogy milyen intenzíven vett részt Bázel az Ungarhilfében. Max Vischer, Nyikos Lajos és Fritz Verzár mellett rengeteg névtelen segítő működött közre. Mindannyiuk képviseletében most Tomcsik-Duschnitz Józsefet (1898–1964), a Bázeli Egyetem bakteriológia és higiénia professzorát említem név szerint, aki baráti viszonyt ápolt kollégájával, Fritz Verzárral, de politikailag nem kapcsolódott be az Ungarn-Hilfébe. Ehelyett előzetesen segítette Budapesten élő egykori kollégáit és barátait, akik a megszálló seregek pusztításai nyomán szükséget szenvedtek. Pénz- és természetbeni adományokat szervezett, gyerekeket hívott meg a szünidőre a Svájci Vöröskereszt Gyermeksegély programján keresztül (sajnos sikertelenül), keresztszülőséget közvetített, stb. „(...) és nem utolsó helyen nemcsak a Magyarországról érkező levelek százainak megválaszolása, hanem számos magyar segítő akcióban való részvétel, ami Olgának számos napon át pályaudvarokon való sortirozási és csomagolási munkát is jelentett. Nyári vakációra sem volt időnk, megállás nélkül dolgoztunk." Nachlass József Tomcsik-Duschnitz. UB Basel NL 0121, C 040, 2: Brief Joszef Tomcsik an Laci und Klári Meduna in Chicago, 20. Dezember 1946. Akárcsak Nyikos Lajos és felesége, Tomcsikék is díjazás nélkül dolgoztak.

[503] Protokoll der 42. Sitzung der GESUWA vom 16. März 1945. SWA Handschriften 424.

úgy határozott, hogy 500 frankkal támogatja a kurzust. Ezenkívül egyelőre 5000 frankot bocsátott az Ungarn-Hilfe rendelkezésére.

Egészen más eljárásban részesült a *Schweizer Spende* részéről a *Centrale Sanitaire Suisse* (CSS). Ezzel a szervezettel Max Vischernek kevés közös ügylete volt, mivel arra gyanakodott, hogy csak kommunista elvtársaikat segítenék.[504] A *Schweizer Spende* ennek ellenére megbízott a CSS-ben, bár a pusmogás a politikai alapú segélyezésről nem halkult el, és a CSS-t a svájci hatóságok is figyelték, felmerült ugyanis a gyanú, hogy „a Komintern pénzmosodája". Itt látszik, milyen mértékben állt a *Schweizer Spende* és a humanitárius tradíció a külpolitika új céljainak szolgálatában.[505]

A CSS-t 1937-ben alapította Hans von Fischer (1900–1961) orvos mint a *Centrale Sanitaire Internationale* svájci szekcióját. Eleinte a spanyol polgárháborúban harcoló republikánusok orvosi megsegítése volt a fő cél, ez azonban kivívta a svájci katonai vezetőség nemtetszését. A harcok befejezte után, 1939 tavaszán a CSS egyaránt gondjaiba vette a dél-franciaországi spanyol menekülteket és a Spanyolországból hazatérő svájciakat. A II. világháború után a különböző francia internálótáborokban tartózkodó menekülteket vagy Portugáliából, vagy a *Unitarian Service Committee* marseille-i központjával közösen támogatták, amelynek vezetője az amerikai Noel H. Field volt. Ezen felül a finnországi szovjet hadifoglyok mellett is elkötelezte magát a CSS. 1944-ben kiküldték az első orvos missziót Tito partizánjaihoz, Jugoszláviába. Von Fischer 1944-től 1956-ig a Svájci Munkapárt (*Partei der Arbeit,* PdA) tagja volt. A baloldali szervezet az újjáépítési segély területén a Szovjetunió által elfoglalt országokra és Jugoszláviára koncentrált. Munkájában számos Svájcból hazatért emigráns segítette.[506]

A CSS közreműködése valóban elérte, hogy a magyarországi kommunista sajtó üdvözölje a Svájcból érkező segítséget.[507] Hogy a magyar nyilvánosság értesüljön róla, hogy a segítség az egész svájci nép adománya volt, a CSS képvise-

[504] BAR J II.142 (-) 1971/115/11: Sitzungsprotokolle des Arbeitsausschusses der Schweizer Spende 1944–1949. Protokoll der Sitzung vom 26. April 1946.

[505] Egy Rodolfo Olgiati részvételével tartott konferenciáról számol be Max Vischer: „A Schweizer Spende egyszerűen (olvashatatlan) Centrale Sanitaire-rel, és ennek okaként többek között a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok újrafelvételét nevezi meg. Velünk szemben a Schweizer Spende-beli urak gyanús hallgatásba burkolóznak." Brief von Max Vischer an seine Frau, 23. März 1946. Brief in Privatbesitz.

[506] Vö. 50 Jahre Centrale Sanitaire Suisse: Ein historischer Abriss, 1937–1987. Zürich 1987, pp. 6–16.

[507] Az MKP pártorgánuma, a *Szabad Nép*, 1945. szeptember 11-én címsorban hozta: „75 millió pengő értékű gyógyszert hoztak elvtársaink a svájci antifasisztáktól".

lője, Ernst Rosenbusch ügyvéd és Munkapárt-funkcionárius a Magyar Rádióban nyilatkozott, amit a *Schweizer Spende* jóakaratúlag tudomásul vett, ahogy azt is dicsérőleg nyugtázta, hogy az adományok „svájci eredete elegendő hangsúlyt kapott".[508] A CSS igen korán kezdett segítő tevékenységbe Magyarországon, amely csak az MNFF-kapcsolatok révén sikerülhetett. 1945. április 28–29-én az MNFF Zürichben találkozót kezdeményezett a különböző baloldali segélyszervezetekkel a CSS védnöksége alatt. A téma a segély koordinációja volt, az átfedések elkerülésére.[509]

Ketten az MNFF holdudvarából, Vági Ferenc és Demeter Róza a Népjóléti Minisztérium megbízásából tértek vissza Svájcba 1945. augusztus elején, ahol a CSS és magyar barátaik segítségével három héten belül összeállítottak egy konvojt, amely 1945. augusztus 28-án Magyarország irányába elhagyta az országot. 150 000 frank értékben szállítottak orvosi segédeszközöket.[510] A CSS közvetítése által a *Schweizer Spende* már kinyilvánította, hogy saját eszközeiből ugyanarra a célra rendelkezésre bocsát egy nagyobb tétel orvosságot és kötszert. Ez saját számítások alapján 104 ezer frank hozzájárulást jelentett. A húsz teherautóból álló konvojt szinte kizárólag az MNFF tagjai kísérték, akik egyben a repatriáláshoz is felhasználták ezt a lehetőséget.[511] A javak aztán a Nemzetközi Vöröskereszten keresztül kerültek elosztásra. Nyilvánvalóan előterjesztett egy javaslatot a Max Vischer-féle Ungarn-Hilfe is egy hasonló szállítmányra. Tisztázatlan, hogy ki ragadta elsőként magához a kezdeményezést. A végén a CSS, az MNFF, a *Schweizer Spende*, a magyar Népjóléti Minisztérium és a Nemzetközi Vöröskereszt vett részt az akcióban.

Az összes résztvevő számára ez volt az első, és ezért különös jelentőségű magyarországi akció, a sikert azonban már valamennyien maguknak könyvelhették el! A CSS olyan szervezetként szerzett Magyarországon nevet magának, amelynek „forrásai a svájci nép széles demokratikus és antifasiszta beállítottságú köreiből származnak".[512] Az MNFF arra használta fel az alkalmat, hogy bemutatkozzon a hatalom új képviselőinél, és ajánlja magát további feladatokra. Végül a

[508] Vö. Protokoll der Sitzung vom 10. April 1946. BAR J II.142 (-) 1971/115/11.

[509] Vö. MOL XIX-J-21-a 1944–1960. P. 309.

[510] Vö. PIL 274.10.110: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci szervezete iratai. D.n. 1945. augusztus 24. – 1946. szeptember 5. 10–21. lap: A MNFF svájci szervezetének jelentése a Budapesti Nemzeti Bizottságba tömörült négy demokratikus párt vezetőségének. 1945. augusztus 24.

[511] Haas Tamás, Kálmán Paula, Anna Hoffmann, Nagy Péter és Stefan Eisenberg MNFF-aktivisták kaptak vízumot a konvoj kísérésére. Vö. ZBZ CSS 160.70.10: Allgemeine Korrespondenz bez. Ungarn 1944–46 (&50).

[512] CSS an Molnár Erik, 24. August 1945. ZBZ CSS 160.70.10: Allgemeine Korrespondenz bez. Ungarn 1944–46 (&50)

Schweizer Spende számára egyfajta kísérletet jelentett ez az első szállítmány. Ernst Wetter elnök először is megszerezte hozzá az EPD áldását, mivel az a svájci–szovjet viszonyt is érintette.[513] Olgiati örült „ennek a kedvező lehetőségnek, amit ki lehetett használni".[514] És a *Schweizer Spende* már ősszel újabb hasonló akciót indított 131 400 frank támogatással. Ezzel megnyílt a Magyarországra vezető ajtó. A CSS további orvosi segélyakciókat vitt véghez. Az őszi segélyakció csapata részben hazatérni szándékozó magyar orvosokból verbuválódott, akik a Bergen Belsen-i koncentrációs táborból érkeztek Svájcba. A *Schweizer Spende* és a CSS 1946 őszén budapesti munkásnegyedekben – Újpesten, Kispesten és Csepelen – több poliklinikát rendezett teljesen be a hozzá csatolt gyermekotthonokkal együtt.[515] A CSS-t mindenesetre előzékenyebben kezelte a *Schweizer Spende,* mint Max Vischer Ungarn-Hilféjét. A CSS a Svájci Vöröskereszt által szervezett gyermeksegélyező akciókban is hathatósan segédkezett. Különösen a jó viszonya a CSS MNFF-fel és ezáltal a magyar politikai élet vezető köreivel tette a *Schweizer Spende* számára pótolhatatlanná.

Csak közvetetten állt kapcsolatban a *Schweizer Spendé*vel a *Comité Hongrois de Secours en Suisse.* Egyetértésben a magyar kormány egy képviselőjével a Svájcban élő magyarok genfi székhellyel létrehoztak egy segélybizottságot *Comité Hongrois auprès du Comité International de la Croix-Rouge* néven (a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának Magyar Bizottsága), amelyet a genfi magyar főkonzul, Vladár Ervin jegyzett elnökként. A tulajdonképpeni segélybizottságot Fritz Verzár (1886–1979) irányította Bázelből, aki szoros együttműködésben volt Max Vischer szervezetével. Előzetesen magyar emigránsok megbeszélést tartottak az újjáépítési miniszter, Ujváry Sándor megbízottjával 1945. november 23-án Lausanne mellett. Az MNFF Haas Tamást alkalmazta mint a Népjóléti Minisztérium megbízottját, akit 1946-ban Magyarországra való hazatérte után Földi Iván váltott fel. A segélybizottság 1945. november 30-án alakult Genfben, és 1947 márciusáig működött. Alapítását az tette szükségessé, hogy Magyarország addigi vöröskeresztes képviselője, Kövér Gusztáv az MNFF javaslatára és magyarországi nyomásra leköszönt.[516] Messze a legnagyobb érdemük volt egy, a

[513] Protokoll Nr. 17 der 11. Sitzung vom 23. Mai 1945. BAR J II.142 (-) 1971/115/11.

[514] Protokoll Nr. 19 der 13. Sitzung vom 25. Juli 1945. Uo.

[515] Vö. Die Schweizer Spende 1944–1948. Tätigkeitsbericht, p. 206.

[516] Ferenc Gordon Gyöngyösi Jánoshoz, 1946. december 25. A Svájci Magyar Segélybizottság feloszlása. XIX-j-21-a Svájc (Admin). Kövér visszalépése a svájci MNFF tanácsára történt. PIL 274.10.109: A svájci magyar kommunista pártcsoport jelentése háború alatti működéséről, konferenciájának üdvözlete és jelentése a svájci sajtómunkáról. D.n. 1945. nov. 11–28. Magyar Kommunista Párt Központi vezetősége iratai. PIL 274.10.110: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci szervezete iratai. D.n. 1945. augusztus 24. – 1946. szeptember 5. 10–21. lap: A

magyarországi eseményekről szóló jelentés összeállítása, amelyet két MNFF-tag szerkesztett, egyedüli forrásként a svájci és általában a nyugat-európai sajtóban megjelent magyarországi híreket alapul véve. Visszatekintve a források hiányos volta miatt alig tudunk meg többet a bizottság tevékenységéről. Összesen 28 magyar emigráns alkotta, akik különböző politikai és társadalmi körökhöz tartoztak.[517] A hierarchiában fölöttük állt egy hattagú központi bizottság. Szoros volt az együttműködés a magyar hatóságokkal is, különösen a berni magyar nagykövettel, Gordon Ferenccel.[518]

A bizottság feloszlása egy az állítólagos magyarországi FKgP-összeesküvéssel kapcsolatos kommunista kampány után következett be. Földi Iván központi bizottsági tag 1947. január 28-án terjesztette elő a feloszlatási javaslatot, amelyet a fennmaradó öt tag visszautasított, főleg miután Magyarország miniszterelnöke, Nagy Ferenc a bizottság működését fontosnak értékelte. 1947. február 7-én Földi kilépett a bizottságból. A Magyarországon közbeszéd tárgyát képező kritikákra hivatkozott a második MNFF-tag, Balabán Péter is, és szintén bejelentette lemondását. E két visszalépés folytán a fennmaradó vezetőség úgy ítélte meg, hogy megsérült a magyar kormánnyal a bizalmi viszony, így a bizottság 1947. március 31-én feloszlott. Nagy Ferenc miniszterelnök megkísérelte megmásítani a döntést, de a beavatkozás túl későnek bizonyult.[519] Amit ő nem tudott: a bizottság feloszlása a berni nagykövet, Gordon Ferenc sugalmazására is történt. A támadások elsősorban két tag, Honti Ferenc és Békeffi László ellen irányultak, akik mindketten vehemensen tiltakoztak a vád ellen, miszerint részt vettek volna az összeesküvésben. Hontit már korábban is támadta az MNFF; most az összeesküvési vádak lehetőséget nyújtottak rá, hogy kizárják őt a politikai életből.[520] Békeffi késznek mutatkozott rá, hogy Magyarországon tegyen vallomást a szerepéről, de e helyett aztán inkább Londonba emigrált. Honti ezzel szemben

---

MNFF svájci szervezetének jelentése a Budapesti Nemzeti Bizottságba tömörült négy demokratikus párt vezetőségének. 1945. augusztus 24.

[517] Vö. MOL XIX-j-1-k Svájc (Admin) 90182/1946.

[518] Vö. Vischer an die verehrlichen Mitglieder der Komitees für die schweizerische Ungarn-Hilfe, 20. Dezember 1945. ZBZ CSS 160.70.12: Schweizerische Ungarn-Hilfe.

[519] MOL XIX-J-1-j: Karitatív kapcsolatok, segélyakciók, Vöröskereszt, jótékonysági ügyek, gyermeknyaraltatás, gyermekvédelmi delegáció Nagy Ferenc külügyminiszternek, 1947. március 18.

[520] Honti Ferenc egy budapesti újság párizsi tudósítójaként mozgósította erőit az 1920-as trianoni békeszerződés után a revízió érdekében. 1943-ban Genfbe került, ahol csak 1944-ben akkreditálták tiszteletbeli konzulként. 1944-ben kivált a diplomáciai testületből. A svájci Kisgazdapárt képviselőjének tekintette magát.

Párizs felé hagyta el Svájcot.[521] A bizottság fennállásának 14 hónapja alatt a papírok szerint összesen kb. 900 000 frankot gyűjtött össze.[522]

A Schweizer Spende kétségkívül legfontosabb magyarországi szövetségese a Svájci Vöröskereszt és annak Gyermeksegély részlege volt. Segélyakcióik szerencsénkre éppolyan jól dokumentáltak, mint a nehézségeik, amelyek végül a tevékenység feladásához vezettek. 1946. április 28-án Elsbeth Kasser nővér (1910–1992) vezetésével három kolléganő állt munkába Budapesten.[523] Feladataik közé tartozott a Nemzetközi Vöröskereszt hat gyermekotthonának és a hozzá tartozó raktárnak az átvétele, egy TBC-szanatórium berendezése, a gyerekek összepárosítása a fogadó családokkal, valamint a gyerekek szállítása. A delegációnak kaotikus körülményekkel kellett számolnia Budapesten: elszigetelve dolgoztak, és az infláció nemcsak a munkára, hanem a szállítási költségekre is kedvezőtlenül hatott.[524] Panaszra adott okot a munkatársak erős leterheltsége, emellett szükség lett volna élelmiszerre és egy személyautóra a delegáció részére. 1946. június 8-án megállapodást kötött a Svájci Vöröskereszt Gyermeksegély részlege, a Svéd és a Dán Vöröskereszt egyfelől, a magyar Népjóléti Minisztérium másfelől. A Svájci Vöröskereszt összesen húsz kül- és belföldi segélyszervezettel működött együtt, de emellett saját projekteket is vitt.[525] Hivatalosan az együttműködés a *Schweizer Spendé*vel is „éppen mintaszerűen" funkcionált, még ha nem lehetett is nem észrevenni bizonyos rivalizálást a két szervezet között.[526]

A Svájci Vöröskereszttel és a *Schweizer Spendé*vel karöltve a Caritas és a Svájci Munkássegélyező (SAH) munkatársai is aktívak voltak Magyarországon. A Caritas már a spanyolországi segélyre és a menekültsegélyezésre specializálódott *Zentralstelle für Flüchtlingshilfe* nevű szervezet munkájában is közreműködött, és a *Schweizer Spendé*vel való együttműködésből sem kívánt kimaradni. A Svájci Vöröskereszt Gyermeksegély részlegének is tagja volt, ennek keretében közvetített ki összesen 11 567 pihenésre szoruló katolikus gyermeket, fiatalt és felnőttet Svájcba. 1,25 millió szeretetcsomag szétküldése is a Caritas nevéhez fűződik.

[521] Vö. Gordon Ferenc a külügyminiszternek, 1947. január 29. XIX-j-1-k. Tárgy: Svájci Magyar Segélybizottság.

[522] Dissolution du Comité Hongrois de Secours en Suisse. Resolution adaptée par le Comité Central du Comité Hongrois de Secours en Suisse dans sa séance du 27 février 1947. SRK XXVII A-01,1.

[523] Elsbeth Kasser egyik kiváló megtestesítője a svájci segítőkészségnek.

[524] SRK XXVII A–01,2: Bericht der Schwester Elsbeth Kasser an die Zentrale in Bern vom 24. Juni 1946.

[525] Vö. Schlussbericht der Delegation Ungarn Mai 1946 – November 1948. SRK XXVIII B-01,2.

[526] Von G. Pohl levele Marianne Jöhrhöz, 1948. január 3. SRK XXVII A-01.3.

Ehhez társult a kb. 18 000 svájci menekültnek nyújtott segítség. Magyarországon inkább marginálisnak számított a tevékenységük, jóllehet saját projekteket is véghezvittek.[527] A legnagyobb szállítmányok Magyarországon a budapesti *Actio Catholicá*hoz érkeztek, amely 1946–1948 között összesen 200 láda élelmiszert, gyógyszert, ruha- és alsóneműt, valamint cipőt kapott.[528] Rajtuk kívül további szervezeteket, zárdákat és városokat is segítettek, így további 222 láda került kiküldésre.[529] Ezenfelül keresztszülőségeket közvetítettek, támogattak egy magyarországi gyermekotthont és könyöradományokat küldtek szét. Magyarország mindent egybevetve az ötödik helyre került a segélyezett országok listáján. Az összköltség évi ca. 60 000 frankra rúgott.[530] Emellett a Caritas a menekültellátásban is elkötelezett volt. Még az '50-es években is érkeztek elszigetelten segélyküldemények Magyarországra.[531]

Egy másik segélyszervezet, a HEKS (Svájci Evangélikus Egyházak Segítőszolgálata) 1946. június 25-én többek között egy személy- és két teherautónyi árut küldött Budapestre.[532] Nem zárható ki, hogy voltak ezenkívül egyes helyi bizottságok és kis segélyszervezetek is, amelyek önállóan kisebb akciókat hajtottak

[527] A Caritas iratállománya a térségben zajló akciókról nagyrészt megsemmisült, amiért főleg a másodlagos irodalomra és az éves jelentésekre kellett támaszkodnom. Vö. Caritas 2002.

[528] A magyar *Actio Catholicá*t 1932-ben alapították, XI. Pius pápa 1922-es Ubi arcano Die kezdetű enciklikája alapján, amelyben a pápa arra inti a híveket, hogy politikai szerepvállalás helyett karitatív tevékenységekben buzgólkodjanak. Az *Actio Catholica* lett Magyarországon a katolikus misszió tulajdonképpeni központja. Különösen a földreform után, amely a katolikus egyházat latifundiumai elvesztése által anyagi szükségbe sodorta, az *Actio Catholica* lett a legütőképesebb katolikus szervezet. Az 1949-es egyházüldözés következtében a rezsimhez hű békepapok szervezetévé vált, amely a kommunista éra végén 1991-ben feloszlott. Vö. Gianone András 2003, pp. 79–126.

[529] Vö. Ilyin 1948, p. 22.

[530] Vö. Tätigkeitsbericht des Schweizerischen Caritasverbandes 1945/46–1950.

[531] „A közvetlen, egyénenkénti szolgálatnak ezt a módját – a sokszoros akadályoztatás dacára és éppen annak okán – újra és újra meg kell kísérelni Lengyelországban, Magyarországon, Csehszlovákiában és Jugoszláviában. Mivel ezekben a vasfüggöny mögötti országokban túlságosan is jól ismert okokból egész embercsoportok vannak tökéletesen megfosztva minden helyi gondoskodástól, a mi egyes küldeményeink – főleg időseknek, betegeknek, gyerekeknek, lelkigondozóknak és egyházi embereknek, akiket a kommunista rezsim különösen erősen fenyeget – sokszor az egyetlen segítséget jelentik, ami még eléri őket. (...) A keleti államokba közvetített segély összértéke 36 875.05 frankot tesz ki." Tätigkeitsbericht des Schweizerischen Caritasverbandes 1954, p. 22k.

[532] Vö. MOL XIX-j-1-k Svájc (Admin). 90574/1946. A HEKS egyébként mennyiségileg jóval tekintélyesebb segítőtevékenységet fejtett ki. Egyes intézmények, mint például a rieheni diakonisszaház, szintén küldtek segélycsomagokat a baráti magyar intézményeknek.

végre. Rendszerint a segélyszervezetek nem egyszerűen a *Schweizer Spende* alá tartoztak, hanem maguk is rendeztek gyűjtéseket, és önállóan tevékenykedtek.

A Svájci Munkássegélyező (SAH) is részt vállalt az Ungarn-Hilfe végrehajtásában, főleg azért, mert feltételezte, hogy éppen a munkásság profitál keveset a segélyszállítmányokból. A bázeli szekció felhívására, amely aggályosnak találta, hogy csak a CSS visz véghez akciókat Magyarországon, kézbe vették a könyöradományok szétosztását és az élelmiszerosztó akciókat.[533] A SAH fontosnak tartotta, hogy elhatárolódjon a kommunistáktól. Egy a Svájci Szakszervezetek Szövetségének (*Schweizerischer Gewerkschaftsbund,* SGB) címzett levélben megpróbálta a szakszervezetet a magyar szakszervezetek megsegítésének megnyerni. Hiába voltak azonban a szakszervezetek inkább kommunista irányultságúak, kifogást emeltek: nem fog menni, „mert szociáldemokrata barátaink az étkeztetést a sok pénz felett rendelkező kommunista párt elleni propagandaeszközként akarják bevetni".[534] Az elvtársak megsegítése egyértelműen a SAH tevékenységének előterében kapott helyet. Támogattak egy csecsemőotthont az egyik budapesti munkáskerületben, Újpesten, ahol élelmiszerosztásra is sor került. A CSS ugyanott végrehajtott akcióinak ismeretében aligha esett a választás véletlenül Újpestre. Elsősorban a SAH szerényebb financiális lehetőségei miatt működött a szervezet a *Schweizer Spendé*re támaszkodva, „akár tetszik, akár nem" alapon.[535] Bár a magyarországi diktatúrát a SAH elutasította, legalább 1952-ig nem tiltották be az említett csecsemőotthon támogatását.

A magyar kormány azon fáradozott, hogy a nyomor enyhítésére minél több külföldi segélyt összeügyeskedjen. Koordinációs szerv a Népjóléti Minisztérium volt. A minisztériumot 1944. december 23-án alapították, az MKP nyomására, amely a kezdetektől el is látta a vezetői funkciókat. 1950. évi megszűnéséig ez az intézmény gyűjtötte és regisztrálta a szükséget látó kórházak, gyermekotthonok, szegénykonyhák stb. kár- és igénybejelentéseit, hogy aztán a kivitelezést az egyik segélyszervezetre hagyja. Tizenkettő volt jelen csak a saját budapesti képviselettel rendelkező szervezetből, de valójában ennél lényegesen nagyobb számú szervezet tevékenykedett. A kaotikus viszonyok dacára a Minisztérium nagyon előzékenynek mutatkozott, és az együttműködés a segélyszervezetekkel messzemenően jól funkcionált. Aztán az 1947. év kezdetén mégis gyűlni kezdtek annak

[533] Matter írja az Arbeiterhilfswerk bázeli szekciójától a Schweizerische Arbeiterhilfswerknek, 1946. április 2. Megkeresés, hogy akarnak-e két küldöttet delegálni az Ungarn-Hilfébe. „Bázelben az utóbbi időben mindig arra hivatkoznak, hogy csak a *Centrale-Sanitaire* hajt végre akciókat Magyarországon." Sozialarchiv Ar.20.896.1.

[534] Vö. SAH levele az SGB-hez, 1946. július 9. Sozialarchiv Ar.20.896.1.

[535] Vö. uo.

előjelei, hogy a Magyarországon működő segélyszervezeteknek rosszabbodó munkakörülményekkel kell számolniuk. Az emberek összeesküvésektől és letartóztatásoktól rettegtek. A Svájci Vöröskereszt sofőr-raktárvezetőjét is őrizetbe vették ideiglenesen, „és semmi reményünk arra, hogy a raktárvezetőnk a közeljövőben kiszabadul".[536] A Svájci Vöröskereszt minden követ megmozgatott ezért a munkatársért, miközben vigyáznia kellett, nehogy a segélyakciók sikerét veszélyeztesse ezzel. Egyre-másra érkeztek a híradások, hogy bekísérték különböző bel- és külföldi segélyszervezetek munkatársait.[537]

Von Arburg asszony, aki Gertrud Merz helyét vette át a Svájci Vöröskereszt delegációjának vezetőjeként, politikai nehézségekről számolt be Bernbe küldött jelentésében: „Az egyik munkatársunk egy hétig volt letartóztatásban. Szabadulása után a követség tanácsára nem alkalmaztuk újra. (...) Múlt héten két tanácsi gondozónő, akik a mi gyerekeink számára látogatják végig az otthonokat, szigorú rendszabályozásban részesült, majd felfüggesztették őket az állásukból. (...)."[538] Magyar állampolgárok mindennemű érintkezése a külföldiekkel gyanúsnak minősül, és rendőrségi vizsgálatot vonhat maga után. 1948 májusában három letartóztatásról is beszámol Gertrud Merz.[539] A tapasztalt munkatársak elvesztése bizonytalanságot szült. Bernben már az akciók lefújását mérlegelték. 1948 januárjától a Népjóléti Minisztérium aktáiban feljegyzés tanúskodik arról, hogy a segélyszolgálatok külföldi munkatársainak egyre nehezebben adnak ki engedélyt a be- és kiutazásra.[540] Arra is utalnak jelek, hogy az ÁVO növekvő érdeklődéssel figyelte a segélycsomagok kedvezményezettjeit.[541]

Aztán 1948 júliusában újabb, döntő jelentőségű támadás érte a magyar kormány részéről a segélyszervezeteket. A Népjóléti Minisztérium új feltételekhez kötötte a munkájukat: minden egyénre szóló segítségnyújtást (keresztszülőség, szállítás, ruhaosztás) megtiltottak. A Svájcból érkező adományokat a kormány központi raktárában gyűjtötték össze, hogy onnan szortírozzák és osszák szét kormányzati szerveken keresztül. A Vöröskereszttől arra panaszkodtak, hogy a Minisztérium egy, maximum két képviselő jelenlétét fogadja el,[542] s még a javak

[536] Von Arburg H.R. Gautschinak, 1947. január 1. SRK XXVII A-01.2.

[537] Uo.

[538] Gertrud Merz Marianne Jöhrhöz, 1947. november 25. SRK XXVII A-01.2.

[539] Gertrud Merz Marianne Jöhrhöz, 1948. május 22. SRK XXVII A-01.3.

[540] Vö. MOL XIX-C-1-a-IIIt–20.521–20.974–1948, 2. doboz: Népjóléti Minisztérium Elnöki főosztály 20.792.

[541] Vö. MOL XIX-C-1-a-IIIt–20.521–20.974–1948, 2. doboz: Népjóléti Minisztérium Elnöki főosztály 20.974.

[542] Vö. Gertrud Merz: Rapport über die Tätigkeit des Schweiz. Roten Kreuzes, Kinderhilfe Delegation in Ungarn. Mai 1946 – November 1948, p. 36. SRK XXVIII B-01.2.

felhasználását is felügyelni akarja a fogadó intézményeknél.[543] Ráadásul 1948. augusztus 1-jével felmondták az irodát és a raktárat is. Ezeknek az újabban történő rohamoknak a hátterében a kommunista irányítású Népjóléti Minisztérium harca állt a túlnyomóan egyházi vezetésű segélyszervezetek ellen, amelyek egyidejűleg politikai célokat is megfogalmaztak (lásd *Actio Catholica*). Ezek a szervezetek éppen a kegyvesztett embereknek és családjaiknak juttattak adományokat és az ő gyerekeik számára biztosítottak külföldi üdülési lehetőséget. Időközben az iskolák államosításáért folyó harc is döntő fázisba jutott, ami miatt az állam már nem mutatott hajlandóságot, hogy a katolikus szervezetek, és mindenekelőtt az *Actio Catholica* működését továbbra is korlátlanul engedélyezze.[544] Az említett szervezetek két vezetőjét is letartóztatták a rákövetkező hónapokban, egyebek mellett azzal a váddal, hogy negatív képet festettek Magyarországról külföldiek irányában, amely ellentétes az államérdekkel. Mindamellett enyhítő körülményként ismerték el a külföldről érkező nagy segélyszállítmányok szervezését.[545]

Ezzel teljessé vált a paradigmaváltás a külföldi segélyekkel szembeni magyar viszonyulásban: Míg a kezdeti időkben arra irányult az igyekezet, hogy minél több külföldi segély gyűljön össze, és a szegénységet mint imázs javítást állítsák az áldozatmítosz szolgálatába, ez a kép Magyarország népi demokrácia felé vezető átalakulása során egyre jobban elhalványult. Helyébe lépett mint alapítómítosz, az önerőből újra felépített ország képe, amely a problémáit – kommunista vezetéssel – önmaga kívánja legyőzni.[546] A külföldi segélyakciók ezzel elveszítették a fontosságukat, sőt, veszélyt hordozó közvetítők lettek a reakciósnak értékelt külföldi magyarság és a – főleg polgári és katolikus körökből álló – magyarországi ellenzéki körök közt.

A Svájci Vöröskereszt berni központja gyámoltalanul reagált a történtekre. Első intézkedésként azt ajánlották a Budapesten tartózkodó kolléganőknek, hogy „Legyenek annyira mértéktartóak, amennyire csak lehetséges, a magyar munkatársakkal és más ismerős magyarokkal folytatott beszélgetéseikben. Ne vitassák meg velük a Népjóléti Minisztérium intézkedéseit."[547] Míg Bernben még

[543] Vö. MOL XIX-C-1-a-IIIt–20.521–20.974–1948, 2. doboz: Népjóléti Minisztérium Elnöki főosztály 29.535.

[544] Gianone 2003, pp. 101–121.

[545] Vö. uo., p. 124.

[546] Az újjáépítést a magyarság hősi tetteként énekelte meg a korabeli publicisztika. Lásd pl. Zelk Zoltán: Új hídavatás. Első megjelenése: Szabadság, 1948. augusztus 1. In: Zelk Zoltán 1984, p. 256k.

[547] Marianne Jöhr a budapesti munkatársaknak, 1948. július 30. SRK XXVII A-01.3.

a döntéshozatallal küszködtek, a delegáció a svájci követség pincéjébe költöztette a raktárat, az irodát pedig egy svájci diplomata lakásában rendezték be. Az összes helyiséget ellátták a követség védleveleivel. Bernben két táborra oszlottak a vélemények: egyesek szerint addig kell segíteniük, ameddig csak lehetséges, mások viszont elvesztették a bizalmukat a magyar kormányban, és az akciók haladéktalan befejezése mellett érveltek. Végül felülkerekedett az a vélemény, hogy a segélyezést be kell szüntetni, mert a Minisztérium feltételei nem akceptálhatók. A Svájci Vöröskereszt Gyermeksegély programja egyébiránt a svájci *Europahilfe* keretein belül működött 1948 novembere óta, így két munkatárs Budapesten maradt, hogy végigvigyen egy gyermekotthonokra és orvosi szükségleti cikkekre vonatkozó segélyprogramot. A Népjóléti Minisztérium által jóváhagyott tervben az szerepelt, hogy a szállítmány egyik fele magánszemélyekhez, másik fele állami intézményekhez kerül, és az akció 1949 tavaszáig lezárul. Ennek értelmében a Svájci Vöröskereszt vezetősége úgy határozott 1948. december 9-én, hogy a gyermeksegélyezést 1949. június 30-ával megszünteti.

Ennek okai azonban csak részben voltak politikaiak: ugyanolyan súllyal szerepelt a svájci lakosság növekvő tartózkodása és erőforrásainak kiapadása: „A kelet-európai államokban – a szükséghelyzet tartós fennmaradása ellenére – 1949 tavasza után aligha folytatható elfogadható feltételekkel a segítségnyújtás. Svájcban azokban a nehézségekben keresendők a gyermeksegélyezés leépítésének okai, amelyek a gyermekek fogadására kész családok toborzásában rejlenek. Ezekhez a nehézségekhez társul a bevételi források apadása: a *Schweizer Spende* anyagi eszközeinek kimerülése, a heti adományok és a keresztszülőség visszaszorulása, az adakozó kedv lakosság körében tapasztalható csökkenése. Végezetül a Gyermeksegély önkéntes munkatársainál is megfigyelhető bizonyos érthető fáradtság."[548]

A *Comité Hongrois de Secours en Suisse* szétverése és a külföldi segélyszervezetek száműzése mellett a magyar kormány igyekezett a Svájcban elhelyezett gyerekeket is nagy sebesen visszahozatni. A hirtelen trendváltást példázza annak a 16 magyar gyereknek és 2 kísérőjüknek az esete, akik a trogeni Pestalozzi-gyermekfaluban lettek elszállásolva. 1948. szeptember 13-án a magyar Államvédelmi Hatóság (ÁVH) megbízást kapott a 18 úti okmány elkészítésére, hogy a gyors hazatérést lehetővé tegyék. Az indoklás szerint azért volt erre sürgősen szükség, mert a gyerekek Svájcban erősen jobboldali nevelésben részesültek, és

[548] Protokoll der Geschäftsleitung der SRK, Kh vom 9. Dezember 1948. BAR J.II.15. Aktenzeichen 291.

most lehetőség nyílt arra, hogy Magyarországon helyezzék el őket.[549] A Népjóléti Minisztérium 1949. április 5-én, amikor a gyerekek és kísérőik még mindig nem kezdték meg az utazást, kifejezte hajlandóságát az útiköltség megtérítésére. A berni magyar követség jelentése különösen rossz fényben tüntette fel a gyermekfalut: felrótta azt a tényt, hogy mesefigurák helyett bibliai idézetek díszítik a falakat, és azzal gyanúsította a református tanítót, hogy negatívan befolyásolja a gyerekeket.[550] A források nem terjednek ki arra, hogy a gyerekek végül visszatértek-e. Annyi azonban bizonyos, hogy a magyar kormánynak csekély volt a bizodalma a svájci nevelésben és a Pestalozzi-féle gyermekfalvakban.[551] Erről a vélekedésről tanúskodik az is, hogy egy 1950. június 14-i luxemburgi megkeresést, amely magyar gyerekeket hívott volna meg egy gyermekfaluba, a minisztérium tanácsára még csak válaszra sem méltattak. Az illetékes miniszter politikai megfontolásai hiúsították meg Fritz Verzár 1949. június 21-i kísérletét is, hogy svájci vendégcsaládjukhoz újra kiutaztasson előzőleg már ott járt magyar gyerekeket. Svájc az új magyar hatalom szemében már nem az az ország volt, amelynek bizalmat szavaztak volna.

Ezzel 1949 nyarán lezárult Svájcban a segélyezések és az imázs építő nagy kampány időszaka. Ennek következtében Magyarországon is erősen csökkent az ország jelenléte, ahogy a Svájcban tartózkodó magyaroké is. Voltak svájciak, akik éveken át próbálták átverekedni magukat a magyar hétköznapokon, s így közelebbi viszonyba kerültek a magyar valóság egy szeletével. Ugyanakkor ezrek jutottak el Magyarországról rövidebb időre Svájcba és gyűjtöttek ott benyomásokat. A Magyarországon aktív svájci segélyszolgálatok motivációi és tapasztalatai igen különbözők voltak, és hozzáférhető jelentéseikben sokkal nagyobb súllyal esett latba a küldetéstudatuk, mint a munkakörnyezet valós érzékelése. Általánosságban az tűnik fel ebben a vonatkozásban, hogy bizonyos differenciálatlanság érvényesül a találkozásban az idegenekkel, ideértve a gyermeksegélyezést is, ahol „a hálától csillogó gyerekszemekben" állampolgárságtól függetlenül egy „humanitárius hagyományokat ápoló ország képe" tükröződik vissza.[552]

Mindemellett találunk olyan eseteket is, amikor egy szervezet önképe konfliktusba kerül a róla kialakított képpel. Példa rá a Svájci Vöröskereszt, amely nagy

[549] A követség levele az ÁVH-nak, 1948. szeptember 13. MOL XIX-j-1-k. Tárgy: Pestalozzi faluban levő magyar gyermekek hazahozatala.

[550] Pestalozzi faluban levő magyar gyermekek hazahozatala. 1949. április 5-i jelentés. MOL XIX-j-1-k.

[551] A trogeni Pestalozzi-gyermekfalu ötletét Európa más vidékein is felkarolták. Vö. Martin Birchler 1998, p. 64.

[552] Imhof et al. 1999, p. 121.

súlyt fektetett rá, hogy milyen képet sugároz magáról, s ezt fontosságban néha egyenesen az adott segélyakció elé helyezte: „És ne feledkezzünk meg róla, hogy a gyermekvonataink jelentik számunkra a legjobb és legelevenebb propagandát, amíg csak Svájcba viszik a rászoruló gyerekeket. A vonatokon, a pályaudvarokon megannyi ember kerül újra meg újra kapcsolatba a munkánkkal, látva, hogy a szükség még mindig fennáll. Azt se felejtsük el, hogy egy gyerek számára nem merül ki a svájci tartózkodás a jó táplálkozás és ruházkodás adta előnyökben, hanem olyan nevelésbeli értékekkel is gazdagítja őt, amelyek hatása nem szűnik meg az utazás végeztével."[553] Önképe szerint a Svájci Vöröskereszt minden más segélyszervezetnél jobban szolgálta hazája érdekeit: „Hosszú távon nézve a mi munkánk, amely oly mélyen rögzült a lakosság tudatában, talán nagyobb hatást fejtett ki, mint a *Schweizer Spendéé*."[554]

De milyen hatást is célzott valójában? A Svájci Vöröskereszt archívuma több tucat magyar köszönőlevelet őriz, amelyeket német nyelvre is lefordítottak.[555] A levelek mind hasonlók: köszönetet mondanak az árucikkekért, és vázolják a nyomort, amelyben élnek. Visszatérő motívumaik: „Isten áldását kérjük az Önök egész népére, egész nemzetére", „egy hálás magyar gyermek örökké emlékezni fog". Az efféle írásokat remekül tudta használni a Svájci Vöröskereszt, amely – tulajdonképpen az egyetlen svájci segélyszervezetként – kiterjedt propaganda- és PR-részleggel rendelkezett. Mivel a bevétel egy jelentős része adományokból tevődött össze, az adakozók biztosak akartak lenni abban, hogy adományuk valóban szükséges volt. Fontos adatokat tudunk meg a Svájci Vöröskereszt ebből az időszakból származó éves jelentéseiből, amelyekben Svájc az önzetlen és aktív adakozó szerepét ölti magára, míg Magyarország még a valóságosnál is nyomorultabb színben tűnik fel: „Sehol máshol ezekben a nehéz években, még Görögországban sem láttunk gyerekeket olyan nyomorban élni, mint Budapesten."[556] De nem is volt feltétlenül muszáj ezeket a gyerekeket Svájcba „kihozni", a menedéket jelentő sziget képe transzportálható volt: „Ma az őrzőangyalok ajtaján ez a felirat áll: Svájci Vöröskereszt, Gyermeksegély – és a nyitott ajtón át mint megmentőjükhöz érkeztek kétségbeesett apák anyátlan kicsinyeikkel, fiatal özvegyasszonyok éhező gyermekeikkel és az elhagyott kis árvagyerekek..."[557] A Hegyeshalomnál szembetalálkozó gyerekvonatok képe is a svájci segítség si-

[553] Marianne Jöhr, idézi: Protokoll der Arbeitsausschuss-Sitzung des SRK Kinderhilfe, 11. Dezember 1947. BAR J.II.15. Aktenzeichen 288.
[554] Marianne Jöhr Baumannhoz, 1948. szeptember 8. SRK XXVII A-01.3.
[555] Vö. SRK XXVII A-02.3.
[556] Jahresbericht des Schweizerischen Roten Kreuzes für das Jahr 1946, p. 149.
[557] Uo., p. 152.

kerét hirdeti: „Novemberben a hegyeshalmi határátkelőn az éj sötétjében a második transzport parányi hátizsákokkal felszerelt csöndes, fáradt, pihekönnyű gyereket cserélik ki a Svájcból visszatérő csivitelő csapat gyerekre, akik – hú, de nehéz! – kofferekkel és csomagokkal szállnak le a bécsi vonatról."[558]

A nagy jótékonyságért, amit Svájc gyakorolt, mindig nagyon hálásak voltak a magyarok. Egy ilyen hálanyilvánításról értesülünk az észak-magyarországi Őrhegyen lezajlott ruhaosztásról szóló jelentésből: „Amikor a ruhaosztás végre véget ért, az akcióvezetőnk elmondta az embereknek, hogy mindezt az adományt a svájci nép gyűjtötte számukra, és mi most mint a lánc utolsó tagja szétosztottuk azt közöttük. Sokan könnyekkel a szemükben jöttek oda hozzánk köszönetet mondani. Csak azt az egyet kívántuk folyton: bár jelen lehetne hazánk valamennyi adakozója, hogy látná mindazt az örömöt és boldogságot, amit itt az ajándékával szerzett."[559] A Svájci Vöröskeresztért kifejtett propaganda oly nagy jelentőségű volt, hogy még a segélyakciók továbbfolytatásáról szóló döntésben is szerepet játszott. Így a vezetőség számára valóban elfogadhatatlan volt, hogy a kommunista funkcionáriusok „nem kívánják, hogy a külföldi segélyről a lakosság még nagyobb körei értesüljenek".[560]

A Svájci Vöröskeresztnek nem volt szüksége különösebb motivációra, hogy Magyarországon tevékenykedjen. Persze a küldetéstudat Európa szovjetek által elfoglalt részében fontos tényező volt, de egyébiránt nem volt szüksége a Svájci Vöröskeresztnek különleges magyar kapcsolatokkal rendelkező munkatársakra. Inkább annak az Elsbeth Kassernek a tapasztalataihoz nyúltak vissza, aki különösen nehéz körülmények között teljesítette küldetését.

Máshogy nézett ki ugyanez a *Schweizer Spende* esetében, amely kimondottan külpolitikai megbízás teljesítésére vállalkozott. Ebben két tényező játszott szerepet: egyrészt a közeledés a Szovjetunióhoz, másrészt a félelem a kommunizmus elterjedésétől. Ha ebben a vonatkozásban hiányoznak is magyarországi akták, az osztrák segély példáján látni, hogy a háború utáni újjáépítési segélyt arra is használták, hogy a keleti határon fekvő kis államot – hiszen a szovjet csapatok a szomszédos ország keleti részén állomásoztak – a kommunizmus előrenyomulása ellen használják, kvázi mint „védőfalat a túl hatalmassá vált Szovjetunió ellen, amellyel Svájcnak még köztudottan nem voltak diplomáciai kapcsolatai".[561] Max Vischer és Nyikos Lajos (illetve a felesége, Helen) esetében egészen mások

[558] Uo., p. 155.
[559] Jahresbericht des Schweizerischen Roten Kreuzes für das Jahr 1947, p. 113.
[560] Protokoll der Sitzung der GL des SRK, Kinderhilfe, 26. August 1948. BAR J.II.15. Aktenzeichen 291.
[561] Graf 1988, p. 23k.

voltak a segítőtevékenység mozgatórugói. Max Vischer olyan pénzügyi körök tagja volt, amelyek fontos gazdasági és financiális érdekeket találtak Magyarországban. Vischert nemkülönben személyes kapcsolatok is fűzték Magyarországhoz.[562] Nyikos Lajost ezzel szemben nyilvánvalóan belső késztetés motiválta. Ő nyolcévesen került ki Magyarországról Svájcba. Nagy személyes áldozatokat hozott a Nemzetközi Vöröskeresztnél töltött rövid időszak alatt, de az Ungarn-Hilfe titkársági feladatainak átvétele kapcsán is. Végül Carl Irlet tiszteletes pedig úgyszólván véletlenül került magyarokkal kapcsolatba, hogy aztán gyorsan megbarátkozzon velük. Magyarország svájci református körökben mint a reformáció kihelyezett helyőrsége volt számon tartva. A svájci lelkész Magyarország iránti érdeklődését Ravasz László püspökhöz fűződő barátsága mélyítette el: Irlet konzervatív gondolkodása jól illett ahhoz a konzervatív szellemiséghez, amely Magyarországon 1945-ig uralkodott. Az Ungarn-Hilfe motivációi változatlanok maradtak, jóllehet a fókusz áttevődött a menekültsegélyezés területére. Különösen a Svájci–Magyar Társaság, a Svájci Munkássegélyező és a Caritas volt aktív a kommunista térhódítás során egyre népesebbé váló magyar menekültcsoportok megsegítésében. Míg a svájci újjáépítési segélyt meghatározta a külfölddel és különösen a Szovjetunióval szembeni imázs építés, a menekültek felkarolása színvallás volt a nyugati blokk mellett és a hidegháborús tömbök kialakulásának elfogadását jelentette.

Sokkal kevésbé ismert az Ungarn-Hilfének a kedvezményezettekre gyakorolt hatása, mivel erre vonatkozóan különösen nehéz forrásokat találni. A fogadó intézmények köszönőlevelei sablonos hálanyilvánításokat tartalmaznak, ám az egyes emberekről, akik hazavihettek egy csomagot vagy egy pár cipőt, avagy azokról a gyerekekről, akik három hónapot Svájcban tölthettek, csak kevés adat áll rendelkezésre.[563]

Az osztrák Eva Bruckböck egy 1945-ös gyerektranszporttal látogatott el Svájcba. Kis könyve az *Auf ins Schlaraffenland* (kb. Indulás Eszem-iszom országba) címet viseli. Az előszót jegyző linzi alpolgármester, Hans Nöstlinger – maga is egy *Schweizerkind* – felemlegeti „a felejthetetlen svájci reggelit dzsemmel és fehérkenyérrel" és egy cukrászdát, „ahol a nagy választék miatt nem tudtam kiigazodni".[564] Bruckböck visszaemlékszik a Linzből Buchsba tartó 24 órás

[562] Lánya, Anna Elisabeth Svájcban végzett betegápolói tanulmányai után a budapesti diakonisszaházban dolgozott, ahol későbbi férjét, Bodoky György doktort is megismerte. A Vischer és a Biberauer (Bodokyék korábbi neve) család között már előzőleg is voltak családi kötődések.

[563] Mindössze egy magyar és egy osztrák gyerek visszaemlékezéseit tudjuk segítségül hívni: Jakob-Pozsar 1999; Bruckböck 2000.

[564] Zit. in Bruckböck 2000, p. 8.

utazásra a fűtetlen kocsikban. A gyerekeket zöldségleves és friss kenyér fogadta. Aztán mosdatás, tetvetlenítés és orvosi vizsgálat következett. Közben a ruháikat is fertőtlenítették DDT-vel. „Évi" egy Burgdorf melletti tanyára került. Megtanulta a nyelvet, jól kikerekedett, és egészen kétségbe esett, amikor lejárt az idő. 1946 augusztusában vendéglátója meghívására újra kiutazhatott Svájcba. 11 hónapra kitolták az ott tartózkodását, és a vendéglátók az örökbefogadását fontolgatták. Később sem szakadt meg a kapcsolatuk.[565]

A külföldi segélyek kérdése a kommunista hatalom idején Magyarországon sem a történettudományban, sem az irodalomban nem volt téma. Hogy Svájc megítélését az újjáépítési segély pozitívan változtatta meg a magyar lakosság körében, arról egy útleírás tanúskodik a szociáldemokrata svájci lap, a *Volksrecht* 1947. decemberi számában: „A svájci nép láthatólag nem úgy gondolja, hogy a magyar nép messzemenően maga érdemelte ki a kemény sorsát. (...) Magyarország a negyedik helyen áll azon országok között, amelyekben Svájc elkötelezetten segít, enyhít a bajon, a népek közötti barátság szép példáját mutatva. (...) Úgy tűnik nekem, a magyar nép pontosan úgy fogadja a kis Svájc segítő jobbját, ahogyan azt szánták. Mi magunk a hála számtalan megnyilvánulásának voltunk tanúi, amit örömmel adunk tovább. Budapesti megérkezésünkkor nemcsak a svájci követség és a magyar külügyminisztérium képviselői üdvözöltek. A pályaudvar előtt hallgatag tömeg várakozott. Az utcán, a kávéházakban apró gesztusok mutatták a megkülönböztetett figyelmet. A villamoson az utasok átadták a helyüket, ami többek között barátságos udvariassági vitákhoz is vezetett. Az Operában a balettelőadás szünetében baráti fogadást rendeztek számunkra a színpadon. A hatóságok képviselői az államelnöktől a miniszterelnökön és a kultuszminiszteren keresztül Budapest polgármesteréig mind kiemelték a Svájcból érkező segítség jelentőségét, és arra kértek bennünket, hogy tolmácsoljuk Magyarország háláját a svájci népnek. (...) Bárcsak annak jeléül, hogy a mi kis svájci népünk megértéssel van a demokrácia útján haladó dolgos magyar néppel szemben, a *Schweizer Spende* és a Svájci Vöröskereszt szervezetei sikeresen véghezvihetnék Magyarországon feladataikat anélkül, hogy a Duna-menti ország különösen éles politikai összetűzései megzavarnák őket benne!"[566]

[565] Bruckböck 2000, p. 8.
[566] Volksrecht Nr. 284, 3. Dezember 1947.

9. Köztes megfontolások – először

Ezen a ponton álljunk meg az eddigiek rövid összegzésére! Beszámoltam a két ország közötti diplomáciai és gazdasági kapcsolatok újbóli felvételéről, az egyházi kapcsolatokról, az emigránsok szerepéről és a háború utáni svájci segély mindkét ország kollektív identitását formáló hatásáról. Valamennyi fenti szegmensben cezúra áll be 1948–49 körül.

A későbbi berni magyar nagykövet, Marjai József megítélése szerint ebben az első fázisban, 1946 augusztusától a svájci–magyar viszony a két ország kölcsönös jó szándékára épített. 1949-ig Marjai szerint sokkal előzékenyebben viszonyultak a svájci hatóságok Magyarországhoz, mint aztán a népköztársaság kikiáltását követően, és a kulturális kapcsolatok is kifejezetten jók voltak. Csak 1946-ban több mint húsz kulturális vonatkozású meghívás érkezett Svájcba, a bázeli egyetemen 1946 és 1948 között magyar lektorátus működött, és a genfi konzulátus egy három-négyezer kötetes magyar könyvtárat tartott fenn. Marjai szerint a törés nem utolsósorban a Magyar Népköztársaság 1949-es kikiáltásának a következménye. Azt követően már csak a magyar követség fáradozásai és a Svájci Munkapárthoz fűződő viszony érdemes említésre. A svájci lapszerkesztőségekkel is mind megszűntek a jó kapcsolatok.[567]

Az eddig írottak értelmében lényegében csak aláhúzni tudom Marjai meglátásait. A közfelfogásban is bekövetkezett egy váltás. Más kommentárok helyett is szeretném itt részletesen idézni a *Schweizer Illustrierte Zeitung* hasábjait: Budapest, amely a háború előtt „maga volt a sárm, az életöröm és a boldog gondtalanság megtestesülése, amely egykor a zene és a legszebb nők városa volt, de egyben a legmagasabb kultúra központja is, mára csüggedt és megfélemlített emberek gyűjtőhelye lett, akik elfelejtettek nevetni, elvesztették az öntudatukat és – sokszorosan – feladták a jobb jövőbe vetett hitet. Nem mintha ezek az emberek az éhségtől szenvednének, vagy az alultápláltság jeleit mutatnák; táplálékban ugyanis, főleg zöldségben és gyümölcsben, nincs itt hiány. A ruháik sem tűnnek annyira viseltesnek és elhasználódottnak, mint máshol; az asszonyok-lányok még megőrizték a velük született bájt, és még mindig tudják, hogyan kölcsönözzenek kinézetüknek a maguk egyszerű, de fantáziadúsan variált ruháikkal ügyes és diszkrét jelleget. Csakhogy a kedély megváltozott. Aki ezekkel az emberekkel társalogni próbál, kimért elutasításba ütközik, aki kérdezősködik, gyanakvó pillantásokkal találkozik, aki pedig nem magyarul beszél, azt kockáztatja, hogy

[567] Vö. Fábián Tibor, Taraba János, Marjai: Feljegyzés. Kollégiumi előterjesztés a magyar–svájci viszonyról. MOL XIX-J-1-j. Svájc – IV-26.

követni kezdik. Persze nem haltak ki a jó modorú emberek; de visszahúzódnak, mert egy könnyed meghajlás a hölgyek üdvözlésekor, egy gáláns kézcsók, ami évszázadok óta természetes volt Budapesten, már nem illik bele a népi demokratikus illemkódexbe. Hirtelen megáll például egy rokonszenves ősz úr egy hölgy előtt, és azt mondja: »Kezeit csókolom, nagyságos asszonyom« – s máris ott áll részint megrettent, részint haragos tekintetek kereszttüzében ez az úr, aki még mindig nem akarta felfogni, hogy »elvtársak között« általában sokkal kevésbé komplikált a hangnem. – Az elfogulatlan látogatónak is fel kell, hogy tűnjön, milyen rengeteg életerős férfi lebzsel rendőrként vagy felügyelőként körülötte, hogy a napot lopja a Kreml-barát kormány hű szolgáiként. Látni viszont nőket, akik a legnehezebb férfimunkát végzik, az építkezések állványzatain vagy az útburkolásban segédkeznek. Éjjelente egy lélek sincs az utcákon; az éjszakai lokálokra olyan magas adókat vetnek ki, hogy a legtöbbjük kénytelen volt bezárni a boltot. Személyautók egyáltalán nincsenek, cserében zsúfolásig telnek a villamosok, és az utcákon napközben hömpölyög a gyalogosok szakadatlan menete. Ám aki belenéz ezekbe az arcokba, az sejti, tudja: ezek az emberek nem boldogok."[568] Ugyanez az olvasat marad érvényben a következő évtizedekben: A valaha elbűvölő, életigenlő, gondtalan ország, ahol a zene és a kulináris élvezetek mindig fontos szerepet kaptak – végső soron az összes sztereotípia, amely *tacit knowledge*-ként az országról élt az emberek fejében –, az ellentétébe fordult át. A jó modor áldozatul esett a bizalmatlanságnak, Magyarország rendőrállammá lett, amelyben félelem uralkodott. És ez a félelem egy a magyar természettől nyilvánvalóan idegen hatalom eszköze lett. Joggal nem lehetett többé egységként gondolni Magyarországra, ehelyett svájci perspektívából nézve elkülönült benne a kormányzat és a lakosság. Már csak a hivatalos identitástervezet maradt érvényben, amely alapján Magyarország szocialista államnak számított. Alternatív tervezeteket, amelyek a háború végét követően egymással versengve voltak jelen, nem engedtek tovább létezni.

De Svájcban is hasonló folyamat játszódott le. Az alternatív identitástervezetek egyre inkább megvetés tárgyává váltak, az identitásdiskurzusnak nagyon szoros kereteket szabtak. A domináns tervezet értelmében Svájc visszahúzódott a nem kommunista pozíciókba. Kritikus hangok, amilyen Karl Barthé vagy a Svájci Munkapárté, már nem kaphattak helyet az uralkodó tervezetben. A hidegháború végérvényesen megkezdődött.

[568] Schweizer Illustrierte Zeitung Nr. 29, 1948. július 14.

III. A HIDEGHÁBORÚBAN

„A nemzetközi helyzet pedig fokozódik."[569]

1. Bevezetés

Mikor kezdődött a hidegháború? Ahogy az előző fejezetekből kiviláglik, aligha társítható egyetlen dátum a kezdetéhez, sokkal inkább van itt szó egy hosszan tartó folyamatról, amelynek a II. világháború idejére nyúlik a kezdete. A svájci–magyar kapcsolatok esetében legkésőbb az 1947. évtől beszélhetünk növekvő bizalmatlanságról és az integrációról a mindenkori hatalmi tömbökbe. Lényegesen egyszerűbb viszont a háborút közvetlenül követő időszak végét definiálni. A svájci–magyar kapcsolatok kontextusában minden bizonnyal a Magyar Népköztársaság 1949. augusztus 20-i kikiáltása jelent fontos cezúrát.

A Kelet és Nyugat közötti, s vele a Magyarország és Svájc közötti kommunikáció ettől az időponttól kezdve tulajdonképpen meghalt. Ez a kommunikációhiány volt a hidegháború egyik fő ismérve. Még 1974-ben is lehetetlennek ítélték a Kelet–Nyugat közti társadalmi kommunikáció felépítését, anélkül hogy Keleten egy egységesen fellépő hatalmi blokk állt volna szemben a Nyugaton található sok darabból álló csoportokkal. A mozgatórugó a Kelet Nyugattal szembeni bizalmatlansága volt, ami a nyugati rádióadások zavarásában, a Nyugatról érkező újságírók, üzletemberek, tudósok és turisták ellenőrzésében és korlátozásában nyilvánult meg.[570] A két ország érintkezése ebben az 1955–56-ig tartó periódusban minden vonatkozásban egyre terheltebbé vált. Míg Keleten zavarták a nyugati rádióadókat, az Egyesült Államok megerősítette a rádiós propagandatevékenységét, különösen két adó, a *Szabad Európa (Radio Free Europe)* és az *Amerika Hangja (Voice of America)* beindításával. Nyugati lapok csak a kisszámú kiválasztottak számára voltak elérhetők, és keleti újságokat ugyanolyan kevesen olvastak a nyugati térfélen. A kelet-európai követségek Nyugaton terjesztett propagandaanyagai a nagyközönség soraiban alig találtak támogatásra – csupán kommunista körök érdeklődtek e közlönyök iránt.

[569] Idézet A tanú c. játékfilmből. Rendezte Bacsó Péter. 1969. A film az 1950-es évek szatírája.
[570] Vö. Wettig 1974.

Megszűnt a két ország közötti közlekedés is. Egy 1951. május 2-i keltezésű belső utasításban Svájc megnehezítette a magyarok számára oly módon nehezítette meg a bejutást, hogy csak olyan beutazási kérelmekkel foglalkozott, amelyeket a budapesti Svájci Követségen nyújtottak be, így nem lehetett kikerülni a követség véleményezését. A nehezítést egyebek mellett azzal indokolták, hogy a svájci beutazási kérelmeket a magyar hatóságok csak nagyon vontatottan és vonakodva kezelik. Rendszeres volt az öt-hat héttől több hónapig terjedő várakozási idő.[571] Szinte lehetetlenné váltak az üzleti utazások is: egyrészt Magyarországon annyira megváltozott a gazdaság, hogy az egykori svájci tárgyalófelek vagy kivonultak Magyarországról, vagy elvesztették a funkciójukat, másrészt pedig a gazdaságot állami kereskedelmi szervezetek monopolizálták, ami minden kétoldalú kapcsolatot meggátolt.

Még mielőtt rátérnék Magyarország, illetve Svájc specifikus problémáira, röviden szeretném bemutatni a nemzetközi kontextust. Ahogy a II.1. fejezetben láttuk, már közvetlenül a háború után feszültségektől volt terhes a nagyhatalmak viszonya. Európa, de a világ más részeinek felosztása is legkésőbb a berlini válságtól kezdve (1948) hosszú időre faktum volt. Európa dezintegrációja a közélet – és a magánszféra – valamennyi területén bekövetkezett.

A dezintegráció fontos területe volt a katonai szféra. Az Európában és Ázsiában folyó harcok 1945. évi befejezte és a nyugati szövetségesek Szovjetunióval kötött fegyverbarátsága után megindult az elkülönült katonai tömbök képződése. Az új európai hadi politika egyik első jele volt a régi ellenség, Németország lehetséges agressziója ellen szerveződött brüsszeli paktum 1948. március 17-i megalapítása; ez aztán 1954 októberében Nyugat-Európai Unióvá (*Westeuropäische Union*, WEU) bővült, amely 1955. május 5-én lépett életbe, hogy alig néhány nappal később az 1949. április 4-én megalakult Észak-Atlanti Szövetségbe, a NATO-ba integrálják. Ezzel a megszállt státusból szabaduló Németország felosztásából mindkét hatalmi tömb részesült.

A Szovjetunió eleinte nem rendelkezett hasonló katonai szervezettel. Csak az Ausztriával kötött államszerződés aláírását követően alapította meg 1955. május 14-én más kelet-európai kommunista államokkal együtt a Varsói Szerződést.[572] Ezzel a Szovjetunió kijátszotta az 1947-es békeszerződés rendelkezését, amely szerint ki kell vonnia a csapatait Magyarországról és Romániából, mihelyst Ausztria szuverén állam lesz. A katonai együttműködés egyébiránt mindkét tá-

[571] Interne Weisung Nr. 7 vom 2. Mai 1951: Behandlung der Einreisegesuche von ungarischen Staatsangehörigen. BAR E 4800.1 (-) 1967/111/73. Dossier 330.

[572] Az NDK 1956. január 18-án megalapított Nemzeti Néphadsereget tíz nappal később a Varsói Szerződésbe integrálták. Vö. Gribkow 1995.

borban erősen előrehaladott volt e szervezetektől eltekintve is. A NATO-n belül az Egyesült Államok és a többi tagállam 1950. január 27-én aláírta a kölcsönös segítségről szóló aktát *(Mutual Assistance Act)*, amellyel az Egyesült Államok az európai tagállamoknak egymilliárd USA-dollár értékben engedélyezett hadikölcsönt.

Új katonai dimenziót nyitott meg a hidegháború történetében az első szovjet atombomba felrobbantásával 1949-ben. Az Egyesült Államok világossá tette az előnyét tömegpusztító fegyverek dolgában a hidrogénbomba 1952. november 1-jei felrobbantásával, amelyre a Szovjetunió 1953 augusztusában egy saját hidrogénbombával válaszolt. Nagy-Britannia és Franciaország is kifejlesztette a maga tömegpusztító fegyvereit, sőt még Svájc is megtette Nagy-Britannia segítségével az első lépéseket a nukleáris felfegyverkezés felé. A koreai háború kezdetével 1950-ben a nagyhatalmak egészen közel kerültek a nyílt konfliktushoz. Ettől kezdve Nyugaton és Keleten a fenyegetettség érzése egyaránt az atomfegyverek bevetésének félelmén alapult.

Közben a két befolyási övezet politikai integrációja is előrehaladt. 1949. május 5-én megalakult az Európa Tanács az európai államok és népek összefogásának intézményesítésére. Ennek a periódusnak az egyik legfontosabb eseménye volt a német kérdés ideiglenes megoldása. 1949. május 23-án megalakult a Német Szövetségi Köztársaság, ugyanaz év októberében pedig a Német Demokratikus Köztársaság. 1951. áprilisban az NSZK felvételt nyert az Európa Tanácsba, és ugyanabban a hónapban megalakult az Európai Szén- és Acélközösség, a mai Európai Unió elődje. Kelet-Európában ezzel szemben egymás után kiáltották ki a népköztársaságokat. A koreai háború 1950-es kitörésével mindkét tábor elkötelezte magát az egyik vagy másik tábor morális támogatása mellett, és az eleddig csak diszkurzív síkon létező fenyegetettség érzést egy hús-vér helyzet támasztotta alá. Változás csak akkor következett be a frontok állásában, amikor a szovjet diktátor, Joszif Visszarionovics Sztálin harminckét év uralkodás után 1953. március 5-én meghalt. Eleinte tisztázatlan volt az utódlás kérdése a Szovjetunióban, és eltartott néhány évig, míg Nyikita Hruscsov mint új, erős ember felülkerekedett. A váltás rövid időre újraközeledést, ún. enyhülést indított el a nagyhatalmak között, de forradalmakat is generált a szovjet szatellit államokban.

A sort az NDK-ban a megemelt munkanormák ellen kitört munkásfelkelés nyitotta meg 1953 júniusában. A felkelést szovjet tankok segítségével leverték. Az új moszkvai vezetés jóvoltából a négy győztes hatalom 1954. január 25-től február 18-ig konferencián gyűlhetett össze az Ausztriával kötendő államszerződés ügyében, amely Ausztria megszállt státusának megszűnését jelentette azzal a feltétellel, hogy semleges lesz. Pár hónappal később az Indokína-konferencián fegyverszüneti egyezményt kötöttek az indokínai háború résztvevői. Végül 1955.

július 18–23-ig Genfben csúcstalálkozót tartottak a négy győztes hatalom kormányfői és külügyminiszterei a Németországgal kapcsolatos politika, egy európai biztonsági paktum, a leszerelés és a kelet–nyugati érintkezés és kereskedelem javítására szolgáló intézkedések tárgykörében. A sokat idézett „genfi szellem" dacára sok gyakorlati előrelépés nem történt. Ezenfelül 1955 júniusában megtörtént a béküles a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és Jugoszlávia között, röviddel azután, hogy május 15-én Ausztria függetlenné vált. Az új szovjet irányvonal jelszava a békés egymás mellett élés volt, ami a társadalmi rendszerek versenyeként volt értendő.

Ezekben az országokban a belpolitikát az államhatalom terrorja fémjelezte, amely valamennyi ellenzék ellehetetlenítését célozta. A keleti jogtipró állam vált Nyugaton a kommunizmus tulajdonképpeni ismertetőjegyévé, amellyel az emberi jogokat és a demokratikus-szabadságelvű jogrendet állították szembe. 1956 februárjában az SZKP (a Szovjetunió Kommunista Pártja) XX. pártkongresszusán megindult a desztalinizáció, és részben a Nyugatnak szánt gesztusként 1956 áprilisában feloszlatták a Kominformot. 1956 nyarán a lengyelországi Poznanban tört ki munkásfelkelés, amelyet levertek ugyan, mégis fontos jelzés volt Lengyelország desztalinizációja útján. Végül októberben kitört Magyarországon is a forradalom.

Miután a Nyugat a Marshall-tervvel és az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezménnyel új gazdasági rendet épített fel, amelybe a nyugatnémet megszállási övezetet – később a Német Szövetségi Köztársaságot – is integrálták, a Szovjetunió 1949. január 25-én válaszlépésként létrehozta a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát, a KGST-t. Kelet-Európában egyébként valódi belkereskedelemről nemigen lehetett beszélni, az uralkodó struktúrát a bilaterális szerződések jelentették. És mivel valamennyi ország messzemenően önellátásra törekedett, a kelet-európai államok nagy gazdasági nehézségekkel találták magukat szembe. Ezt a területet is a Szovjetunió uralta teljes egészében. Az új gazdasági struktúra legfontosabb jellemzője a tervgazdálkodás volt, amelyet három-, ill. ötéves ütemezésben hajtottak végre. Eközben a nyugati államok szociálisan gyengített piacgazdaságot szerettek volna. Mivel 1950 után a gazdaságban sosem látott fellendülés mutatkozott, a Nyugat úgy tekintette saját modelljét, mint a verseny győztesét. Mindenekelőtt ez a gazdasági fellendülés volt a fő érv a rendszerek vitájában.

Ebben az időben a két befolyási övezetben divergens kollektív identitás született. Kelet-Európa lakosságát egységbe kovácsolta az alaptapasztalat, amelyet a szovjet katonai, politikai és gazdasági dominancia jelentett, miközben kormányaik adaptálták országaikban a kommunista, illetve sztálinista identitáskoncepciót. Mivel a diskurzust csak az államhatalom vitathatta, s így a habermasi

értelemben inexistens volt, így legalább két identitástervezet létezett, amelyek egymással alig voltak felcserélhetők. A kommunikáció egyetlen útja föntről lefelé irányult, a médiák összehangolva működtek. A kommunista identitástervezetet csak a lakosság kis része osztotta – a többség viszont nem mert a terrorisztikus intézkedésekkel (köztük a folyamatos fenyegetettséget előidéző Vörös Hadsereg jelenlétével) ráerőltetett ideológia ellen kikelni, s lehetősége is alig volt arra, hogy a véleményének valamilyen módon hallgatóságot szerezzen. Kelet-Európa országai számára közös fenyegetéssé vált az „imperialista" és „fasiszta" Nyugat, amely viszont olyan elemekből építette a maga identitását, mint katonai erő (mindenekelőtt az Egyesült Államok segítsége révén), politikai szabadság, szabad véleménynyilvánítás és szabad média, valamint a kapitalista gazdaság. Az identitáskonstrukció nem került ugyan ki a nyilvános diskurzusból, de alternatív tervezetek azért csak megszorításokkal szerepelhettek a nyilvánosságban. Különösen a kommunista tevékenységeket érzékelték fenyegetésnek, amelyeket – ha egyáltalán – inkább eltűrtek, mint akceptáltak.

Ilyen előjelekkel formálódtak a Magyarország és Svájc közötti kapcsolatok is. A kommunizmus–antikommunizmus szembeállítás, amely a modernség és előmodernség klasszikus kirekesztő és befogadó konstrukcióira épített, nemcsak társadalmi rétegek (ill. osztályok) strukturálására bizonyult alkalmasnak, hanem a világ tagolására is. Kurt Imhof szerint az antikommunizmusban olyan fogalmak keveredtek, mint faji alapú biologizmus (antiszlávizmus), kulturalisztikus érvekkel operáló népi ideológiák (szabadságeposzok) „és különösképpen a vallásos jelentésrétegek a mára ateistákká vált antikeresztények elleni harcból". A „belőlük táplálkozó és értelmet nyert kulturális kód növelte általuk hatékonyságát és distinkciós erejét."[573]

2. Svájc a Marshall-terv és a kelet-európai kereskedelem között

Miután vitathatatlan tény lett a világ felosztása két ellentétes táborra, Svájc is előkészületeket tett egy lehetséges új háború esetére. Ez a háborús mentalitáshoz való visszanyúlás mentén történt, és körülhatárolt identitásdiskurzushoz vezetett. Az óvatos nyitási kísérletek a szovjetektől befolyásolt Kelettel szemben a háború után közvetlenül hamar le lettek törve, és a mindennapos belpolitikai vitákba is belemerevedtek a frontok. Svájc politikai, katonai és gazdasági integrációja a

[573] Imhof 1996, p. 177.

nyugati tömbben egyúttal az elfordulást is jelentette a szovjetek által uralt kelet-európai térféltől. A svájci kormánytestület a világgazdasági válság és a II. világháború idején szerzett tapasztalatai felé fordult, és nem előretekintve nézett szembe a problémával.[574]

Ez a felfogás mutatkozott meg például a szövetségi alkotmány elfogadásának századik évfordulójára rendezett ünnepségek kapcsán 1948-ban, amikor a háború vége után először nyílt alkalom arra, hogy hátra és előre nézzenek. Katharina Bretscher-Spindler történész írta ennek kapcsán: „Feltűnő az igyekezet, hogy az eseményről írt cikkekben és híradásokban az épphogy elért konszenzust semmi módon ne veszélyeztessék. (...) E jubileumnak és a hidegháború kezdetének egybeesésében a népesség széles rétegeinek óhaját kell látnunk a szellemi honvédelem újraélesztésére. A II. világháború emlékezete még eleven volt."[575] Az alkotmány jubileuma alkalmat adott az egyes politikai csoportoknak arra, hogy egy összsvájci identitástervezet örve alatt önmaguknak húzzanak hasznot. A szabadelvű jubileumi diskurzus azt emelte ki, hogy a modern Svájc a régi Esküszövetség szerves folytatása, és egyben elhatárolódott (harminc évvel az I. világháborút követő általános munkabeszüntetés után) a baloldaltól. A katolikus-konzervatív diskurzus a föderalizmust hangsúlyozta, elhatárolódott a baloldaltól, és az 1848-as radikálisok tevékenységét totalitarizmusnak bélyegezte. A baloldal jó kiindulásnak tekintette az alkotmányt, amely tovább építhető. Egyetértésben mindenekelőtt az elhatárolódásával a polgári tábor totalitarizmustól és különösképpen a kommunizmusével az alkotmány jubileuma nagy nemzeti ünneppé alakult, „amelyben a politikai és szociális különbségek városira és folklorisztikusra redukálódtak, és sokszínű egységgé olvadtak össze".[576] A II. világháború emlékezete valószínűleg még hosszú ideig dominálja majd Svájc cselekvési mintáit. Az új szellemi honvédelem letéteményesei a *Pro Helvetia*, a Svájci Felderítőszolgálat (SAD, privát titkosszolgálat, 1947. december 4-én alapították) és a *Neue Helvetische Gesellschaft* (NHG). Különösen a SAD törekedett arra, hogy konspiratív eszközökkel és egészen a legfelsőbb politikai körökig terjedő kapcsolati hálókkal a svájci háborús mentalitást mint saját identitáskoncepcióját erősítse meg.[577]

[574] Vö. Bretscher-Spindler 1997, p. 203.

[575] Uo., pp. 204–208.

[576] Kreis 1998, pp. 131–169.

[577] A SAD-ot szoros szálak fűzték a szövetségi ügyészséghez és rendőrséghez. A SAD titkára, E.O. Stauffer volt az összekötő. Különösen közel álltak a SAD-hoz Eduard von Steiger, Markus Feldmann, Traugott Wahlen és Ludwig von Moos kormánytagok. Lüthi szövetségi ügyész, valamint Werner Balsiger és Dr. Dick, a rendőrség vezetői éppúgy együtt dolgoztak a SAD-dal,

Az identitástervezet kötőanyaga gyanánt túldimenzionált vészhelyzetet szuggeráltak a kommunizmus mint ellenségkép köré. A kreált hangulat ahhoz volt hasonlatos, mint amikor 1938-ban Németország egyre újabb területeket akart a svájci szomszédságból „hazacsatolni". Ez a magatartás annak a totalitarizmustézisnek felel meg, amely szerint nemzetiszocializmus és kommunizmus ugyanolyan fenyegetettséget jelent. Ezen túl a régi-új ellenségkép felelevenítésével tovább élt a II. világháborúban játszott minden kétségen felül álló saját szerep mítosza is. Fentiekre példa a II. világháborús menekültpolitika, amely a tartós menekültstátus bevezetésével és állami hozzájárulással a menekültellátáshoz 1947. márciusban javított a menekültek helyzetén. A menekültpolitika átfogó feldolgozása azonban 1951-ben leállt, ami által néhány évre érvényben maradt a hivatalos verzió.[578]

A világpolitikai helyzet ezen a kis résen át szemlélve minden újítást – amilyen a televízió, a jazz, avagy a nők szavazati joga volt – szintén fenyegetésnek érzékelt.[579] Hans Frick altábornagy 1952-ben egészen addig a pontig vitte ezt a gondolatot, hogy „A szlogenek, a tömegszuggesztió, a mindenféle propaganda korában a nekünk idegen és ellenszenves ideológiák komoly veszélyt jelentenek az országunk számára."[580] A fenyegetettség érzése külpolitikai területen is kifejezésre jutott. Az 1947. márciusi Truman-doktrína óta Max Petitpierre nem hitt többé az amerikai–szovjet megegyezésben. Az EPD szemében a Kelet–Nyugat-szembenállás által blokkolt ENSZ minimalizálta Svájc kívülállásának a veszélyeit. A kommunista hatalomátvétel Romániában, Csehszlovákiában és Magyarországon növekvő mértékben nyugtalanította Petitpierre-t. A koreai háború kitörésével a rettegés a háborútól Svájcot is egyre jobban hatalmába kerítette[581] – dacára a felismerésnek, hogy Svájc számára semmikor nem állt fenn akut háborús fenyegetés. A háborús félelem olyan domináns volt, hogy egyenesen féltek

---

mint a zürichi kantonális rendőrségi hírszolgálat vezetői, Dr. Benz és Dr. Marthaler, ahogy St. Gallen és Bázel város hasonló tisztségviselői is. Fontos kontaktszemély volt a szövetségi ügyészségnél Dr. Burckhardt. Vö. Kreis 1993, pp. 210–214.

[578] Vö. Kreis 1997, p. 553.

[579] Vö. Bretscher-Spindler 1997, p. 202. Különösen a televízió bevezetése váltott ki ellenérzéseket. Vö. Liebherr 1994, pp. 146–149. Még a nők szavazati joga melletti kiállás is kommunistagyanús volt egyes svájci megfigyelő szemében. A hagyományos családmodell, amelynek összetartása főleg a nők, feleségek és családanyák vállán nyugodott, a kommunizmus elleni, sőt katolikus-konzervatív oldalról egyenesen a modernség elleni harc fontos pillérének számított. Vö. Neval 2003, p. 385.

[580] Frick 1952, pp. 47–72. Itt p. 61.

[581] A svájci csehszlovák nagykövet ismételten szabályos háborús hisztériáról beszélt. Vö. Neval 2003, p. 361.

Németország és Ausztria semlegességének lehetőségétől. Walter Bringolf szociáldemokrata politikus úgy vélekedett a Svájci Szociáldemokrata Párt 1951. márciusi ülésén, hogy Németország semlegessége egyet jelentene azzal, hogy szovjet tankok állnak a svájci határon.[582] Amikor 1955 májusában életbe lépett az Ausztriával kötött államszerződés, Svájcban korlátozott maradt a lelkesedés: az volt az aggodalom oka, hogy immár eltűnt a gát a kommunista Kelet és Svájc között. Németország semlegessége esetében a szovjet befolyás tartós megerősödését tartották Közép-Európában.[583]

Még az ország saját semlegességét is keretek közé szorította az állandó fenyegetettség érzése. Az EPD kezdettől fogva tudatában volt a Marshall-terv politikai célkitűzéseinek, s Petitpierre, szakértőkkel folytatott konzultációt követően, biztonságpolitikai okokból jóváhagyta Svájc belépését a Marshall-terv végrehajtását felügyelő Európai Gazdasági Együttműködés Szervezetébe, ami által Svájc a nyugati semleges országok táborába került. Ettől kezdve a szolidaritás politikai, nyilvánvalóan antikommunista dimenziója csak ott jutott kifejezésre, ahol arra szükségszerűség mutatkozott – a semlegességi politika ilyetén kezelését azonban a nyilvánosság előtt sohasem ismerték be,[584] Petitpierre csak a gazdasági szolidaritás komponenseiről beszélt. A külpolitika amúgy is erősen a gazdaságpolitika befolyása alatt állt; aligha válhatott magasabb célok eszközévé, sokkal inkább a cél volt maga.[585] De ahogyan azt megkísérlem megmutatni, Svájc ezen a területen is nyugati semleges ország volt. A semlegesség csak formálisan volt fenntartható a kelet-európai politikában – önálló közlekedési módot éppoly kevéssé fejlesztett ki, mint Afrika, Ázsia és Latin-Amerika országaival szemben.[586]

Svájc számára ugyanis a kapcsolat a nyugati szövetségesekkel maradt mindig is a legfontosabb. Döntő pontot jelentett a Washingtoni Szerződés végrehajtása, amelynek kapcsán Svájc annak ellenére igyekezett nem kockára tenni a viszonyt a nyugati szövetséges kormányokhoz és 1949-től a Német Szövetségi Köztársasághoz, hogy közben ragaszkodott saját pozíciója megőrzéséhez.[587] Míg eleinte a Szovjetunióhoz is közeledés történt, nagyon is szkeptikusak maradtak ezzel az

[582] Vö. Bretscher-Spindler 1997, p. 148k.

[583] Vö. Neval 2003, p. 399.

[584] Vö. Möckli 2000, p. 264. Alfred Zehnder visszamenőleg arról a benyomásáról számol be, hogy a svájci nép egyáltalán nem mutatott érdeklődést az ország külpolitikája iránt. Vö. Zehnder 1980, p. 64.

[585] Möckli 2000, p. 272kk. Vö. még Dirlewanger et al. 2004, p. 22.

[586] Hug et al. 1999, p. 102.

[587] Vö. von Castelmur 1992, p. 408.

országgal szemben, és a Szovjetunió 1955-től folytatott enyhülési politikáját is gyanakvás fogadta.[588] A kommunista ellenségképet – tulajdonképpen primordiális kódként felfogva[589] – minden körülmények között fenn kellett tartani, ha el akarták kerülni a svájci identitáskonstrukció összeomlását. Állandóan visszatérő rituáléként átkozták a kommunizmust a svájci sajtóban, ami újra és újra nehezteléshez vezetett a kommunista irányítású országok vezetésében.[590]

Svájc identitásmodelljének része volt egy jelentős hadi feladatokkal rendelkező erős hadsereg is. 1951-ben a Parlament új csapatrendet és egy nagyvonalú, 1,464 milliárd frankos fegyverkezési programot szavazott meg.[591] Svájc lényegében önellátó hadügyi politikát folytatott – nem alternatívák híján, hanem mert ez felelt meg saját identitástervezetének.[592] A hadsereg gátlástalan felfegyverzése azonban hamar ellenzőkre talált. Az 1949-ben alapított Svájci Békemozgalom köreiből szerveződő és a fegyverkezés csökkentését célzó két népszavazási kezdeményezés – amelyek közül az elsőt formai okokból törölték – a hadügy képviselőinek jelentett kihívást. A jó esélyekkel induló második kezdeményezést azonban az 1956-os események némileg a magyar forradalom miatt vissza kellett vonni.

3. A kommunista hatalomátvétel Magyarországon

Magyarországon megerősödtek az ország szovjet blokkba való fenntartás nélküli integrálásának a háború vége óta jelenlevő jelei. A belpolitikai ellenfeleket a kommunista párt szorongatta a szovjet megszállók hátszelével, míg végül minden

[588] Vö. Bretscher-Spindler 1997, p. 161.

[589] Bernhard Giesen terminológiája.

[590] Vö. Steffen 1995, pp. 64–73. A sajtó valamennyi kommunista irányítású állam kapcsolataiban állandó vitaforrás volt. Vö. Neval 2003, pp. 355–358.

[591] Ezt kelet-európai megfigyelők annak jeleként értékelték, hogy Svájc az Egyesült Államok csatlósa. Vö. Neval 2003, p. 364. Az új csapatrend és a leszerelési program törvénytervezete 1952. július 6-án megbukott a népszavazáson. Vö. Bretscher-Spindler 1997, p. 163. Az NZZ a polgári pártok választási veresége kapcsán arról beszélt, hogy visszafele sült el a szociáldemokraták fegyvere, és a helvét identitáskonstrukció támadását szimatolta: „Ha az efféle módszerek, amelyek egészen egyszerűen az államellenes hangulatkeltés eszközei, mindennaposak lesznek a politikában, akkor olyan súlyos károkat fognak szenvedni demokratikus intézményeink, hogy végül működésképtelenné válnak." NZZ Nr. 1488, 7. Juli 1952.

[592] Daniel Trachsler szerint azért engedhette ezt meg magának Svájc a hidegháborús években, mert haszonlesőként végső soron maga is profitált a transzatlanti védelmi szövetség védőpajzsából. Vö. Trachsler 2002, p. 320.

elképzelhető eszközzel ki is szorította őket. A szovjetizálás előrehaladása ahhoz vezetett, hogy Magyarország nem építhette zavartalanul tovább újonnan konstruálandó identitását, hanem azt egyszerűen helyettesítették egy hivatalos konstrukcióval. Míg Svájc a maga II. világháborúból merített konstrukciójára tudott koncentrálni, Magyarországon legkevesebb három identitástervezet volt egyidejűleg versenyben.

A volt horthysta elit által képviselt konzervatív tervezet Magyarország nagyhatalom-tudatára épített, amelynek nagyhatalmú ellenségekkel szemben kellett megvédenie magát. Az 1944 utáni demokráciakísérlet a kezdetektől kelletlenül szemlélte ezt a társadalmi csoportot. A demokráciakísérlet híveinek tervezete Magyarországot újra csak a „nyugati" orientációjú Európa részeként látta, amely elsősorban a Horthy-érát és a nemzetiszocializmust, illetve a fasizmust tekintette fenyegetőnek. Ehhez a csoporthoz tartoztak a Horthy-éra szinte összes ellenzői és a még fiatal köztársaság főszereplői. Végül az univerzális igényű kommunista identitáskoncepció Magyarországot egy globális mozgalom részeként látta: ellenzőit minden lehetséges eszközzel meg kell győzni az igaz tanról. Vagy, ahogy azt Lutz Niethammer írja szatirikusan megidézve Lukács György alakját: „Az emberiség sorsa a forradalmi mozgalom csúcsán álló történetfilozófusok befolyásától függ."[593] De mindenki ellenségnek számított, aki nem a kommunizmusért küzdött: a horthysta rétegek mellett a demokráciakísérlet támogatói is. A három koncepció harcát a kommunista párt végül a maga javára döntötte el.

Ahogy Svájcban is a szövetségi állam százéves fennállása lett az identitás állásának fokmérője, Magyarországon is referenciapont lett az identitáskérdés eldöntésében az 1848-as forradalom kitörésének századik évfordulója. 1848 mindhárom csoport számára történelmi vonatkozási pontot, egyfajta alapítómítoszt jelentett, a szabadság–nemzet–haza triászáról szólt. Gerő András történész szerint 1848 átértékelése a kommunisták számára a következő elemekből állt: „1848 a magyar történelem legdicsőségesebb fejezete, mert a nép szabadságvágya, a nemzeti felemelkedés az igazi hazaszeretettel találkozva létrehozta a szabad emberek szabad Magyarországát. Személyileg is megtestesülnek 1848 értékei, méghozzá Kossuth, Petőfi s Táncsics alakjában. Kossuth a független, szabad haza meg nem alkuvó képviselője. Petőfi a következetes demokrata, a népből nemzetet formáló akarat kifejezője. Táncsics maga a dolgozó nép; az a figura, akin keresztül demonstrálható a város és a falu dolgozóinak összefogása, továbbá az, hogy az igazi szabadság nem holmi jogi kategória, hanem a dolgozó nép felsza-

[593] Niethammer 2000, p. 157.

badítása az urak járma alól."[594] Ez az értelmezés azt jelenti, hogy 1848 örökségét egyedül a kommunista párt hordozza. A szabadságharc orosz csapatok általi leverése is át lett értékelve: immár cári csapatokról szólt a fáma, amelyeknek semmi közük nem volt a Vörös Hadsereghez.

A hivatalos Magyarország nemcsak hogy tökéletesen integrálódott a keleti blokkba, hanem egyenesen Sztálin mintadiákjává vált ennek az identitáskonstrukcióra vonatkozó összes következményével. E felfogás értelmében a párt testesítette meg a népakaratot. Az állami szint csak formális vált el a párttól. Kornai János nézete szerint az állami bürokrácia azon igyekezett, hogy „meggyőzze az embereket: támogassák politikáját. Igénybe veszi ehhez a nevelés és a modern politikai propaganda minden eszközét."[595] Küldetéstudattól vezérelve fogott bele a kormány, hogy univerzális kódokkal helyettesítse a rendszer hiányzó legitimációját, hiszen egy kollektív identitáskonstrukciónak hiányoztak a legfontosabb ismertetőjegyei: nem volt sem alapítómítosz, sem közös kulturális bázis, sem világosan körülhatárolt földrajzi terület, sem stabil jogrendszer. Kompenzációképpen csak a terrorba hajló meggyőzés a belső ellenséggel szemben, és egy közös erővel eltúlzott veszélyhelyzet konstruálása szolgált.

A harc ennek a koncepciónak volt alapeleme. Hozzátartozott még a meggyőzés, illetve a belső ellenség megsemmisítése. Kornai János találóan foglalja össze a helyzetet: „Az az esetleges körülmény, hogy a hatalmon lévők politikáját egyes politikai csoportok ellenzik, nem annak a jele, hogy e politika problematikus, hanem azt jelzi, hogy ezek a csoportok értetlenek, rosszhiszeműek vagy egyenesen ellenségesek, a belső és külső osztályellenség szócsövei. (...) A klasszikus rendszer (amin Kornai a Rákosi-rendszer Magyarországát is értette) paternalista jellegű. Ez magától értetődően következik abból, amit a fentiek az önlegitimációról kifejtettek: a hatalom birtokosai meg vannak győződve arról, hogy jobban tudják, mint az általuk kormányzottak, mit kíván azok saját érdeke. A bürokrácia a szülő, a társadalom minden más rétege, csoportja vagy egyede pedig a gyermek, aki gyámságra szorul, s helyette a felnőtt gondviselőnek kell döntenie. (...) A paternalista szerep adja a központosítás, a bürokratikus hatalmi szerveződés egyik legfontosabb eszmei igazolását."[596] A népköztársaság kikiáltásáig Rákosi Mátyás mellett egyéb erős politikusszemélyiségek is voltak, ám őket egymás után kiiktatták. Először a polgári demokraták, majd a szociáldemokraták, végezetül

[594] Gerő 1998, p. 18. Vö. Tréfás 2006.
[595] Vö. Kornai 1993, p. 77.
[596] Kornai 1993, p. 87kk.

a saját emberek kerültek sorra. A kommunista belügyminiszter, Rajk László ellen indított per csak nyitánya volt az egymást követő további pereknek.[597]

A Parlamentet egészen egyszerűen lecserélték, az 1951. október–novemberi országgyűlési választásokon a küldöttek közel felét leváltották.[598] De a Parlament már ezt megelőzően elvesztette a hatalmát. Míg 1947-ig alig volt olyan felszólalás, amely közbekiabálások nélkül lement volna, ezentúl a parlamenti sorokban felhangzó taps hossza volt az egyetlen variábilis tényező. A jegyzőkönyvek is egyre vékonyabbak lettek, a tartalomról nem is szólva. A döntéseket ezentúl nem a Parlament, de még csak nem is a párttagság vagy a minisztertanács hozta, hanem a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága. Egyébiránt az is csak megszorításokkal, lévén hogy Rákosi a koreai háború kapcsán 1950 novemberében legszorosabb bizalmijaival, Gerő Ernővel és Farkas Mihállyal a Központi Bizottság tudta nélkül létrehozott egy Honvédelmi Tanácsot, amely minden fontos politikai, gazdasági és katonai kérdésben döntött. Az ülések többnyire Rákosi lakásán zajlottak, feljegyzések az elhangzottakról nem készültek.[599] A törvényeket dekrétumok formájában adta ki a pártvezetőség, így a tulajdonképpeni hatalom az említett három férfitól eredt, és a döntések nem voltak nyomon követhetők. Ezenkívül Rákosi volt az egyetlen diktátor Kelet-Európában, aki négyszemközt beszélhetett Sztálinnal. Ezáltal Rákosinak még a mindenütt jelenlevő szovjet tanácsadók árgus pillantásai alól is sikerült kivonnia magát, hiszen ők sem merték Sztálin közeli barátjának kétségbe vonni a kijelentéseit.

A terroreszközökkel operáló államapparátushoz szélsőséges vészforgatókönyv társult. Ez abból indult ki, hogy a szocializmust minden oldalról ellenségek fenyegetik, akik arra várnak, hogy szétrombolhassák. A szocializmus híveinek ennek folytán kötelességük, hogy folyamatosan résen legyenek az ellenséges kapitalista külső világgal szemben és visszaverjék a támadásait.[600] Ezt a hozzáállást bizonyosan a kommunista mozgalom történelmi tapasztalatai táplálták. Nem-

[597] De nemcsak prominens személyiségek, hanem egyszerű emberek is bekerültek a politikai üldözés malmaiba. 1951 és 1953 között a rendőrség 850 000 büntetést szabott ki, és a bíróságok ugyanebben az intervallumban kerek 650 000 személy ellen indítottak eljárást, s közülük 387 000-et el is ítéltek. A legfőbb fegyver a már a debreceni ideiglenes kormány (1944) első napjaiban életre hívott politikai rendőrség (ÁVO, ill. ÁVH). A büntetési tételek a pénzbüntetéstől a deportáláson és munkatáboron át a halálbüntetésig terjedtek. 1951 nyarán csak Budapestről több mint 12 000 embert telepítettek ki az ország félreeső részeibe, s még többeknek kellett a vidéki városokat elhagyniuk. Ellenzékről már szó sem lehetett.

[598] A mandátumok 46,4%-át új emberek töltötték be. Vö. Pölöskei et al. 1992, p. 214.

[599] Vö. A magyar dolgozók pártja határozatai 1948–1956. 1998, p. 7. Vö. még Borhi 2000, pp. 71–77.

[600] Vö. Kornai 1993, p. 355.

csak Magyarországon, hanem más országokban is illegálisan kellett működniük a kommunista pártoknak 1945 előtt. A legfontosabb magyar pártvezetők éveket töltöttek rács mögött, köztük is a legtöbbet Rákosi Mátyás. Jól szemlélteti a fenti alapállást az országhatárok, és mindenekelőtt az osztrák határ biztosítása, utóbbi a maga kiagyalt zármegoldásával („vasfüggöny") egyenesen a kommunista identitástervezet jelképévé vált. De a többi szomszédos államhoz is szigorúan felügyelt határátkelők vezettek.

Magyarország Nyugattal szembeni védelmét és az összefogást a „haladó" országokkal az udvari történészek történetileg is megindokolták. A diktátornak szánt egyik 1952-es születésnapi ajándék így hangzik: „A magyar nemzet ezeréves történelme azt mutatja, hogy a magyar nép akkor volt erős és megbecsült, amikor az egyetemes emberi haladás élcsapatához tartozott."[601] Itt az államalapító Szent István királyra, a forradalmár Rákóczira, Kossuthra, valamint a parasztvezér Dózsa Györgyre utal a szerző. A törökök és a Habsurgok elleni harcot a haladás érdekében vívott harcokká stilizálták. E szabadságharcok bukása a haladás belső ellenségeinek a reakciós külföld általi megsegítésével, azaz a katolikus egyház és a nagybirtokosok közreműködésével következhetett be. Ugyanígy hozzájárult a bukáshoz a lázadókat vezető nemesség, amely nem forrott egységbe a néppel.[602] A legutóbbi forradalmat, nevezetesen a szocializmus építését „új honfoglalásnak" nevezték, amely a Szovjetunió segítségével valósult meg. Ezzel történetileg is megalapozottá vált az elkülönülés a Nyugattól – a 9. századi törzsfők széles pusztaság közbeiktatásával biztosították magukat a Nyugattal szemben. A honfoglalás metaforája egyben arra is alkalmas volt, hogy a kommunista pártot mint a nemzet érdekeinek letéteményesét mutassa be.[603] Az elhatárolódás a Nyugattól tehát a kommunista identitáskoncepció elhagyhatatlan eleme volt.

A fenyegetettség kép a fent vázolt jogbizonytalansággal, amely az állam és az egyén szintjén egyaránt érvényre jutott Magyarországon, az ország külső kapcsolataira is kihatással volt. Míg 1946-ban az akkori külügyminiszter, Gyöngyösi János még olyan értelmű nyilatkozatot tett, hogy a magyar külpolitikának a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által kijelölt pályán kell mozognia, 1949-ben már egyáltalán szó sem volt semmilyen önálló magyar külpolitikáról.

A Szovjetunió gazdasági befolyása gyakorlatilag napról napra nőtt, amióta a Vörös Hadsereg 1944 telén elérte a magyar magországot. Legkésőbb a szovjet–magyar *joint venture* 1945. augusztusi útnak indulásával a magyar gazdaság szo-

[601] Magyar történelmi társulat 1952, p. 4. Eredeti idézet: Rákosi Mátyás: A magyar demokráciáért. Szikra, Budapest, 1948, p. 181.
[602] Vö. Magyar történelmi társulat 1952, p. 11.
[603] Uo., p. 31.

rosan összefonódott a szovjettel. Az MKP célkitűzése az volt, hogy a külkereskedelem 75%-át bonyolítsák a Szovjetunióval, és a nyugati érdekeltségektől fokozatosan szabaduljanak meg.[604] A magyar külpolitika ennek ellenére a nyugati szövetségesekkel szemben kivárt egy ideig, ami azzal függhetett össze, hogy a napi üzleteket továbbra is a régi iskolán nevelkedett diplomaták intézték. Csak lépésről lépésre cserélték le a fontos posztokat a munkás származású friss diplomásokra. Ezzel aztán áttörés következett be a nyugati kapcsolatok tudatos romlására építő külpolitikai koncepció terén, ami egyrészt az államosításokkal, másrészt például a nyugati vállalatok munkatársainak letartóztatásával zajlott le. Példaértékű a Standard Oil vállalat két amerikai alkalmazottjának a letartóztatása, akik az olajmezők túl gyors kiaknázása ellen tiltakoztak. Szabotázs vádjával ítélték el őket egy kirakatperben, az egyiküket egyenesen halálra, amelyet később életfogytiglani büntetésre változtattak. Ő 1955-ben szabadult az általános amnesztiával. Emberrablás és túszejtés szerepelt a magyar külpolitika hivatalosan alkalmazható eszközei között: a magyarországi IT&T vállalat Vogler nevű amerikai főnökét 1949-ben tartóztatták le. Ügyvédje nem kapott beutazási engedélyt, Vogler csak 1951-ben szabadult, amikor az Egyesült Államok hajlandónak mutatkozott arra, hogy megváltoztassa az *Amerika Hangja* című propagandaadó rádiófrekvenciáját![605]

A merev ellenségkép és a terrorista eszközökkel operáló bürokratikus propagandamunka felért egy széleskörű diskurzustilalommal. Ugyanígy nem létezett független média, nem voltak nyilvános viták vagy akár szelíd eszmecserék sem, ami nemcsak a társadalmi szférára, hanem a bürokráciára is kihatással volt. Különösen zavaró volt ez a körülmény a külképviseletek területén, amelyek ily módon nem teljesíthették eredeti feladataikat. Míg régen az volt egy követség feladata, hogy lehetőleg előnyös kapcsolati hálót építsen ki annak érdekében, hogy a magyar érdekek minden területen képviselve legyenek, legkésőbb 1950-től nem számított opportinizmusnak olyan objektív jelentéseket küldeni a központnak, amelyek a más államokkal való kapcsolatok kialakításában érdeklődésre tarthattak számot; sőt, a magyar külügyminisztérium egyenesen részletekbe menően megszabta, mely minta szerint állítandók össze a jelentések, és hogyan értékelendő az adott ország politikai helyzete.[606] A jelentéseknek például bizonyítékokat kellett szolgáltatniuk a titóista tevékenységre vagy a Nyugatra vonatkozó imperialista befolyásra nézve.

[604] Vö. Borhi 2000, p. 44.
[605] Vö. uo., p. 62; Roman 1999, p. 94.
[606] Vö. Roman 1999, p. 91.

A szovjet blokkba való integráción kívül egyéb külpolitikai céloknak is híján volt Magyarország, ahogy azt Eric Roman megállapítja: „Hogy a külügyminisztérium Budapesten és más szatellit fővárosokban arra szánta idejét, hogy Tito és csapata bűntetteinek demonstrálására az egyik jól dokumentált »tanulmányt« termelje a másik után, az azt jelzi, hogy kevés hasznos elfoglaltsága adódott a személyzetnek. Minden normális tevékenységet, amilyen az adatok gyűjtése, politikai tervezés, jelentések elemzése vagy álláspontokról szóló dokumentumok készítése, elhanyagoltak, ami nem is volt baj, mert egyébként sem volt rájuk szükség. Egyetlenegy külpolitikai apparátus működött a szovjet táborban, a szatellit államok külügyminisztériumai alárendelt irodákként funkcionáltak, az autonómia legkisebb nyoma nélkül."[607] Ennek ijesztő hatásai voltak a csipkerózsikaálmukat alvó magyarországi követségekre nézve. Kevés feladatuk egyike volt a kapcsolattartás a függetlenné vált kolóniák képviselőivel. Csakhogy ez a feladat aligha volt megvalósítható, mivel a tisztogatási hullám után megmaradt diplomaták rendszerint nem beszéltek semmilyen idegen nyelvet.[608] Azonkívül azt is folyton kifogásolták, hogy a fiatal államok képviselői alig tápláltak haragot korábbi elnyomóikkal szemben. A követségeken azért is demoralizálódott a hangulat, mert a Budapestre küldött jelentéseket kijavítva, akárcsak az iskolai fogalmazásokat, visszaküldték a feladónak. A belső szemináriumokon pedig többet foglalkoztak a marxizmus-leninizmus tanulmányozásával, mint a napi feladatokkal.

A magyar gazdaságpolitika már az 1940-es években kommunista vezetés alá került, s a tendencia csak tovább erősödött az államosítási hullámok alatt és után 1949 decemberében. A Gazdasági Főtanács, amely az ország gazdaságpolitikáját, 1949 közepén feloszlott, hogy helyébe lépjen az Országos Tervhivatal. Ezzel a külkereskedelem átszervezése is együtt járt. Monopol társaságokat alapítottak, amelyek egy-egy termékcsoportért voltak felelősek. Egyben rövidre zárták az egyes vállalkozások közötti üzleti kapcsolatokat; ezentúl csak állami közvetítéssel léphettek kapcsolatba egymással. Állami irányítás alá került az igénytervezés

[607] Roman 1996, p. 302.

[608] 1949 után kompetens személyzet híján már csak tapasztalattal nem rendelkező diplomaták kerültek a nyugati országok fővárosaiba, így Svájcba is. De a tisztogatások már korábban megkezdődtek: A KP külpolitikai bizottsága 1947 decemberében rendelt el tisztogatást a külügyminisztériumban: 50 munkatársat másik minisztériumba helyeztek át, 30-at elbocsátottak, és a szabaddá vált 80 helyet kommunistákkal töltötték fel. Vö. MKP Külügyi Bizottság albizottság jegyzőkönyve, 1947. december 15. PIL 274.10.1. 1948 áprilisában a bizottság megbízást adott a káderosztálynak olyan megbízható ipari munkások felkutatására, akik beszélnek idegen nyelvet. Velük pótolhatnák a futárszolgálatot és megfelelő kiképzés után a szakreferensstábot is. Vö. MKP Külügyi Bizottság albizottság jegyzőkönyve, 1948. április 14. PIL 274.10.1.

is, aminek az lett a következménye, hogy a nyersanyag- és árucikkhiány a magyar gazdaság védjegyévé vált.[609] 1949 decemberében életbe lépett az ötéves terv, amelynek fő célkitűzése Magyarország átalakítása volt agrárországból ipari országgá. Különösen a nehézipart támogatták jelentősen. A koreai háború kitörése miatt megemelték a fegyverkezési kiadásokat, s már 1951 márciusában keresztülhajtották az ötéves tervet. Végül a gazdasági terv céljai az ország gazdasági lehetőségeitől függetlenül megrekedtek, az előírás minden tekintetben teljesíthetetlen maradt.[610]

A keleti blokk gazdasági integrációja a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának (KGST) beindításával vált teljessé. Különben a KGST eddig a pillanatig csak papíron létezett.[611] A gazdasági kapcsolatokat továbbra is bilaterális úton szabályozták. A testvérállamok közötti kereskedelmi volumen igen csekély volt. A szovjet befolyási terület a koreai háború következményeképpen önellátásra törekedett – és minden egyes országa külön-külön is ezt a modellt követte. Mivel az összes állam hasonló minta szerint lett átszervezve, a kereskedelem meghalt közöttük. A kelet-európai államok a nyersanyagokat és a szükséges gépeket gyakran Nyugatról voltak kénytelenek beszerezni. Ehhez viszont fenn kellett tartaniuk a kereskedelmet a Nyugattal annak dacára, hogy máskülönben a kapcsolatok romlását tartották kívánatosnak.[612]

Magyarországnak ezért elsősorban mezőgazdasági termékeket kellett exportálnia, mégpedig olyan mértékben, hogy végül ő maga volt ráutalva a Szovjetunió élelmiszerbeli segítségére! Ráadásul 1949 és 1955 között az összes aranykészlet 85%-át felhasználta: az 1949. évi 36,1 tonnányi mennyiség 1955 szeptemberére 5 tonnára esett vissza.[613] Magyarország 1950-es évekbeli gazdasági mutatói egész egyszerűen katasztrofálisak voltak. A legtöbb hozzáértő közgazdász vagy áldozatul esett a tisztogatásoknak, vagy elhagyta az országot.

Jóllehet az MDP tervei, miszerint a külkereskedelem háromnegyed részét kellett volna a Szovjetunióval bonyolítani, nem voltak teljesíthetők, 1953-ra a

[609] Vö. Pető–Szakács 1985, pp. 101–134.
[610] Vö. Pető–Szakács 1985, p. 154kk.
[611] Kornai János óva int attól, hogy a KGST szerepét túlértékeljük. „Ugyanakkor megalapozatlan lenne a KGST szerepének túlértékelése ebben a tekintetben. A hivatalos ülések szertartásos formái mögött alig volt igazi tartalom; legfeljebb laza keretet adtak a főképpen kétoldalú tárgyalásokon kialakított külkereskedelmi kapcsolatoknak." A KGST sokkalta inkább a gazdasági bürokrácia merevségét erősítette, miután a bilaterális szerződéseket még a KGST-vel is jóvá kellett hagyatni! Vö. Kornai 1993, p. 377kk.
[612] Vö. Pető–Szakács 1985, p. 162kk.
[613] Vö. Borhi 2000, p. 87.

kvóta csak elérte az egyharmadot. A magyar ipar annyira silány minőségben állított elő árukat, hogy nem Nyugaton, hanem még a Szovjetunióban is alig tudott értékesíteni belőlük.[614] Azonkívül a fogyasztási cikkek termelése helyett a nehézipar támogatására helyezték a hangsúlyt.

Az összes kereskedelmi vállalat államosítása révén a tisztviselői apparátus jelentősen felduzzadt: míg 1949-ben még 170 ezer fő állt alkalmazásban a kereskedelem területén, 1953-ra 260 ezerre, 1956-ra pedig 280 ezerre nőtt a számuk.[615]

Azonban nem csak a nyugati import ütközött nagy nehézségekbe: a mezőgazdaság kényszertéeszesítése az élelmiszerexportot is jelentősen megnehezítette. 1948 és 1955 között kb. 400 ezer parasztot ítéltek el szabotázs miatt. Ezen a beszolgáltatási kötelezettség nem teljesítését értették. A kényszerlefoglalás 1952-ben érte el csúcspontját, amikor 1.200 ezer parasztcsalád közül 800 ezernek nem volt elegendő vetőmagja. A földterület mérete is évről évre csökkent.[616] Hanyagul jártak el a drága nyersanyagokkal, az olajat és szenet rossz hatásfokkal fűtötték el a berendezésekben, az értékes fémeket pazarlón és tökéletlenül dolgozták fel. Végül tovább nehezítették az exportálás körüli próbálkozásokat a KGST-ben érvényes fix árak, amelyeket 1950-től 1957-ig tartottak fenn, ami oda vezetett, hogy a kelet-európai árszínvonal már köszönőviszonyban sem volt a világpiaci árakkal; az áruk túlságosan drágák voltak.[617] Egyszóval a magyar gazdaság rohamos tempóban haladt a teljes összeomlás felé.

A nemzeti érdekek összemosása a szovjet érdekekkel katonai területen is folytatódott. Az újjászervezés 1950-ben indult 1100 tiszt eltávolításával: egy éven belül a régi tisztek 81%-a cserélődött le.[618] Fiatal tiszteket gyorsított eljárásban léptettek elő tábornokokká, s 1952 végére a Magyar Néphadsereg állománya elérte a 210 ezer főt, az 1949 elején mért ötszörösét. A hadsereg felépítésénél azt az elgondolást követték, hogy 1953-ban a nyugati szövetségesek katonai csapást készülnek mérni Kelet-Európára, de ugyanez a veszély Jugoszláviára is állt. Ebből az okból 1955-ig megerősítették a déli határt.[619] A Magyar Néphadsereg mi-

[614] Vö. Pető–Szakács 1985, p. 195. Néhány megrendelésnél a silány minőség miatt az áruk 30–50%-át nem lehetett átadni a külföldi megrendelőnek. Egyes termékeknél kétharmad volt ugyanez a kvóta!

[615] Vö. Pető–Szakács 1985, p. 172.

[616] Vö. uo., p. 185 és p. 204. A gabonaimport 1954-ben és 1955-ben többe került, mint az exportbevételek. Még hagyományos exportcikkeket is, amilyen a bor, importálni kellett. Sok állat végezte a mostoha körülmények miatt az istállókban.

[617] Vö. T. Berend 1990, p. 5. Vö. még Kornai 1993.

[618] Vö. Borhi 2000, p. 99.

[619] Vö. Ritter 2006. A magyar hadseregben véghezvitt politikai tisztogatásokhoz vö. Gosztonyi 1994.

nőségileg minden vonatkozásban rosszabbul volt felfegyverkezve, mint a Magyarországon állomásozó Vörös Hadsereg.

Külpolitikai téren Magyarország legalább 1953-ig aligha számított szuverén államnak. Rákosi Mátyás minden szovjetunióbeli politikai változást, például a politikai tisztogatásokat, azonnal bevezetett Magyarországon is. Egy utolsó hullám a zsidók ellen irányult. Már az 1952. novemberi prágai Slansky-pernek volt egy nyilvánvaló antiszemita oldala, és Rákosi rögtön napirendre is vette a cionizmus elleni harcot, amelynek legprominensebb áldozata más állambiztonsági zsidó tisztek között maga Péter Gábor, a rettegett ÁVO-főnök volt.[620] Csak egyedi esetek támasztják alá, hogy a hatalom képviselői azért akarták segítségül hívni az antiszemita érzelmek felszításával ezt a tradicionális kódot, hogy erősebb köteléket hozzanak létre az államapparátus és a népesség között.

Sztálin 1953. márciusi halálával, valamint Rákosi Hruscsov által kikényszerített – ellenfele, Nagy Imre javára történő – visszavonulásával 1953 nyarán minden várakozás ellenére csak csekély mértékben változott a kijelölt menetirány. Egy nagy érdeklődésre számot tartó, a rádió által is közvetített beszédben, amelyet a Parlament előtt tartott, Nagy Imre az internálótáborok megszüntetése és a kuláklisták törlése mellett mindenekelőtt gazdasági reformokat jelentett be, amelyek értelmében nem szorítják tovább háttérbe a fogyasztási javak előállítását, és visszavesznek az erőltetett iparosításból, továbbá változásokat eszközölnek a fáradsággal megszerzett tulajdon elosztásában, enyhítik a mezőgazdaságot sújtó terheket, leépítik a végrehajtó apparátust, és megkísérlik visszaszerezni az emberek bizalmát. Utóbbi egy általános béremelés árán sikerült is.

Magyarország elszigetelt volt a Nyugattal szemben: egy a nyugati kapcsolatokról szóló 1953. évi külügyminisztériumi jelentésben az Egyesült Államok szerepelt a legrosszabbul. Nagy-Britanniával „zilált" volt a viszony, Franciaországgal „udvarias", de „hűvös", Olaszországgal „nem jó", Belgiummal „nem kielégítő", Hollandiával és Svájccal legalább „korrekt".[621]

A gazdasági reformok amúgy is szerény eredményeit nem sokáig élvezhette az ország, mivel 1955 márciusában – elsősorban moszkvai nyomásra – újra a Rákosi Mátyás vezette régi gárda került hatalomra. Mégis sok területen érezhető volt a változás, a Népfront beindításával még enyhe demokratikus reformok előtt

[620] Az 1950-es években a következő vicc keringett Budapesten: Három fogoly letartóztatásuk okáról beszélget. Az első: – Engem azért tartóztattak le, mert Péter Gábor ellen voltam. A második: – Engem meg azért, mert Péter Gábor mellett voltam. Odafordulnak a harmadikhoz: – Hát te miért vagy itt? Mire az: – Én vagyok Péter Gábor.

[621] Vö. Roman 1999, p. 321.

is megnyílott az út.[622] Bár Rákosi újra fölényt szerzett, nem temették még el a reményeket. A nemzetközi politikában az enyhülés jelei mutatkoztak: életbe lépett az Ausztriával kötött államszerződés 1955-ben, júniusban Genfben csúcstalálkozót tartottak a nagyhatalmak, megszűnt a konfliktus Jugoszláviával, és feloszlott a Kominform. 1955 decemberében Magyarországot 15 másik állammal együtt felvették az ENSZ-be. Rákosinak, aki, nem utolsósorban a Rajk-perrel, döntő szerepet játszott a jugoszláv konfliktus gerjesztésében, egyensúlyba kellett jönnie Titóval, főleg miután Hruscsov és Tito újra közeledni kezdtek egymáshoz. Ezzel a Rajk-pert is új megvilágításba kellett helyezni; Rákosi kénytelen volt a politikai foglyoknak amnesztiát hirdetni. Rajk és vádlott-társai exhumálása és ünnepélyes újratemetése 1956 októberében hatalmas tömegtüntetésbe fordult százezrek részvételével – ezzel elhárultak az akadályok a népfelkelés útjából. Ám ekkor Rákosi már nem tartózkodott Magyarországon: 1956. július 24-én ideiglenesen a Szovjetunióba utazott, de többé már nem is tért vissza Magyarországra.

Csak a SZKP XX. pártkongresszusa után kezdték a desztalinizációt Magyarországon is valóban komolyan venni és a külpolitikában is keresztülvinni. A kapitalista országokban található követségek utasítást kaptak olyan javaslatok előterjesztésére, amelyek az adott országhoz fűződő viszony javításával foglalkoztak minden területen.[623] Ezzel a kommunista párt által előterjesztett identitáskonstrukció elbukott. A hivatalos modell mellett csendben tovább éltek a korábban idézett modellek is. A kommunista modell konzekvens alkalmazása a kül- és a gazdaságpolitikában az összeomlás szélére sodorta az országot. És az sem volt véletlen, hogy az 1956-os felkelés első aktusa – a 16 pont kihirdetése –1848 történelmi példájához nyúlt vissza. A kommunisták által segítségül hívott alapítómítosz átértékelése megkezdődött.

4. Kölcsönösen fogyatkozó érdeklődés magyar és svájci részről

A mindenkori identitástervezetek előző fejezetekben ábrázolt külső és belső határának megvonása előfeltétele volt a svájci–magyar kapcsolatok fejlődésének. Az álláspontok megszilárdulása, Svájcban a II. világháborús mentalitás felidézése, Magyarországon a kommunista modell kompromisszummentes megvaló-

[622] Nagy Imrét 1955-ben menesztették minden tisztségéből, és a fiatal Hegedüs Andrást nevezték ki miniszterelnöknek.
[623] Vö. Borhi 2000, p. 98k.

sítása, vagyis a kommunizmus–antikommunizmus mentén kirajzolódó divergáló primordiális identitáskonstrukciók hosszú távra megnehezítették a két ország közti párbeszédet. Közben számos olyan esemény adódott, amelyen könynyebb lett volna úrrá lenni jól működő kommunikációs csatornák igénybevételével. Menekült- és kémügyek, szándékos félreértések, tarthatatlan vagdalkozások mindkét oldalról, eltérő kereskedelempolitikai célkitűzések nehezítették tovább a kommunikációt. Mégsem szakadtak meg soha a diplomáciai kapcsolatok, amiben nemcsak gazdasági megfontolások játszottak közre, hanem identitáspolitikai okok is: mindkét ország azon igyekezett, hogy valamennyi más országgal fenntartsa a kapcsolatokat.

A magyar–svájci kapcsolatok megszilárdulása együtt járt a berni magyar követség újbóli birtokbavételével. A háború utáni időszak első két nagykövete a kisgazdapárt tagja volt. Gordon Ferenc a miniszterelnök, Nagy Ferenc hű bizalmasa volt, és annak leváltása után maga is leköszönt; Oltványi Imre a kisgazdák balszárnyához tartozott, amely hiába szimpatizált az MKP-val, az egyre hatalmasabbá váló párt mégsem szavazott bizalmat neki: a Külügyi Bizottság már 1947 júniusában – vagyis röviddel kinevezése után – visszahívta tisztségéből.[624] Leköszönése után, 1948 augusztusában került Bernbe az első kommunista nagykövet, Köves András személyében. Őt Korbacsics Pál, majd Némety Béla követte. Mellesleg korábban is volt már kommunista titkára a követségnek Száll József személyében. A követségi alkalmazottak pártállása a magyarországi politikai változások függvényében alakult, és szükségszerűen befolyásolta a viszonyt a svájci hatóságokkal is.

Száll József nemcsak Gordon Ferencet figyelte meg, hanem Halász Ernő sajtóattasé és Veszprémy-Bangha Béla követségi titkár munkáját is ellehetetlenítette. A nyugati követségek a kezdet kezdete óta a magyar államrendőrség megfigyelése alatt álltak. A berni kapcsolattartó elejétől fogva Száll József volt.[625] Száll emiatt a svájci szövetségi ügyészség megfigyelése alatt állt. A szövetségi rendőrség feje és a Svájci Felderítőszolgálat (SAD) embere, Werner Balsiger, a Kominform ügynökét gyanították Száll-ban, amiért le akarták tisztéről mondatni. A budapesti svájci nagykövet, Max Grässli viszont úgy gondolta, Száll bármilyen utódja ugyanezt a tevékenységet űzné, ezért nem használna semmit a lemondatás, miközben a két ország viszonyára kedvezőtlenül hatna.[626] Alfred Zehnder is azon

[624] Vö. MKP Külügyi Bizottság jegyzőkönyvei 1947. június 25. PIL 274.10.1.

[625] Vö. Werner Balsiger, Chef des Polizeidienstes der Bundesanwaltschaft, an EPD, 24. Juni 1949. BAR E 2001 (E) -/1/36.

[626] Aktennotiz über Besprechung mit Herrn Dr. Balsiger über den Bericht der Bundesanwaltschaft vom 7. Februar 1949 betreffend den ungarischen Gesandtschaftssekretär, Herrn Joseph Szall.

a véleményen volt, hogy a lemondatás csak felesleges bonyodalmakat okozna az amúgy korrekt magyar–svájci viszonyban.[627]

A Népköztársaság 1949. augusztus 20-i kikiáltásával Magyarország nagy lépést tett a sztalinizálódás irányában. Az ötéves terv életbe lépése nemcsak a tervgazdálkodás kezdetét jelentette, hanem a követségi munkában a munkatervek bevezetését is. A berni követség 1949. november–decemberre kapta meg az első ilyen tervet, amelyet a budapesti központ dolgozott ki, és egy kívánságlistát tartalmazott a jelentésekkel kapcsolatban, valamint egy tervet a különböző követségi tevékenységekre nézve. A követségnek a terv teljesítéséről saját jelentéseket kellett írnia, amelyeket azt követően Budapesten értékeltek – a követségek pedig megkapták a maguk értékelését és egy újabb tervet. A központ pontosan tudta, mi az elvárása a követségek részéről, és pozitívan értékelte az előírás végrehajtását, amennyiben azonban attól eltérő jelentések érkeztek, akkor ezeket politikai irányultságuk alapján megvizsgálta, és többnyire hibásnak minősítette. Ez aligha támogatta a jelentésíró kezdeményezőkészségét és megfigyelőképességét: a jelentések egyre inkább az előírásnak és a mindenkori hivatalos értékelési iránynak igyekeztek megfelelni.

Jó példa a berni követség feladatkörére annak az 1950. október 21-én tartott konferenciának a jegyzőkönyve, amelyen Berei Andor államtitkár és Köves András berni nagykövet vett részt más követségi és külügyminisztériumi alkalmazottak társaságában. Nyolc pontot határoztak meg azt, amelyre a követségnek ügyelnie kellett: az Egyesült Államok Svájc semlegességére gyakorolt hatása, Svájc Nyugat-Németországhoz fűződő kapcsolata, a Svájcban jelenlevő titóizmus, a svájci békemozgalom, nemzetközi szervezetek, a követség kapcsolati hálójának kiépítése, a követség hivatalos jelentései, valamint a Svájcban élő magyarok.[628] Következésképpen ezekben a kérdésekben kellett Budapestnek jelentéseket szolgáltatni.

A Svájcban jelenlevő amerikai dominancia magyar részről lassan rögeszmévé vált. Nem maradt rejtve a magyarok előtt, hogy az Egyesült Államok időnként nyomást gyakorolt Svájcra. A magyar nagykövet 1950 júniusában arról küldött jelentést Budapestnek, hogy Svájc áprilisban megegyezett az USA-val, amelynek értelmében Svájc hozzáférhetővé teszi a stratégiai javakkal folytatott (tranzit)

BAR E 2001 (E) -/1/36.

[627] Vö. Zehnder an Bundesanwalt, 24. August 1950. BAR E 2001 (E) -/1/36.

[628] Vö. MOL XIX-J-1-j. II-13. Feljegyzés az 1950. október 21-én tartott konferenciáról. Jelen voltak: Berei Andor államtitkár, Köves András követ, Rózsa Irén főosztályvezető h., Száll József főosztályvezető h., Fái Boris osztályvezető, Villányi Antónia előadó, Kazimir László előadó, Simonyi Pál előadó.

kereskedelemről szóló könyvelését. A magyar értékelés szerint ez bizonyíték volt arra nézve, hogy Svájc egy ideje már feladta semleges gazdaságpolitikáját, és gazdasági területen az észak-atlanti szövetséghez csatlakozott. Svájc belépése az európai valutaunióba is cáfolhatatlan jele volt Magyarország szemében Svájc új irányultságának.[629]

A budapesti központ információkat várt az Egyesült Államok Svájcban gyakorolt tőkebefolyásáról és a közös kereskedelem alakulásáról. 1950 szeptemberében a magyar külügyminisztérium adatokat kért a svájci fegyverkezésben nyújtott amerikai segítségről. Magyarország Svájc amerikai befolyás alatti állítólagos „fasizálódására" is talált bizonyítékot.[630] Köves nagykövet kötelességtudóan jelentett 1951. január 25-én Budapestnek: „A svájci kormány az elmúlt hónapokban újabb engedményeket tett az amerikai imperializmusnak. (...) Svájc az amerikai imperialisták háborús terveiben fontos szerepet játszik gazdasági, politikai és stratégiai téren, valamint abból a szempontból, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák ellen hídfőállásnak használják fel. (...)"[631] Köves utódja, Korbacsics Pál is megerősítette, hogy Svájc gazdasági területen habozás nélkül végrehajtja az amerikai parancsokat, és feladta semlegességét az USA javára.[632] Az 1952. júliusi munkaterv felszólította a követséget az Egyesült Államokhoz és a Német Szövetségi Köztársasághoz fűződő svájci kapcsolatok megfigyelésére. Későbbi jelentésekben is szerepeltek a svájci kormány „fasiszta" intézkedései, amelyek azért voltak szükségesek, mert a nép elfordult az USA-tól.[633] Ez a feltételezés még Nagy Imre hivatalba lépése után is érvényben maradt.

A magyar külpolitika a Svájcban működő baloldali körök megsegítésére is figyelemmel volt. Különösen a Munkapárt (Partei der Arbeit, PdA) élvezte támogatását anyagiak és propaganda terén; a párt minden rezdülését számon tartották. Az 1950. október 21-i munkatervben javaslatként szerepelt a svájci békemozgalomban aktív Bonnard professzor meghívása Magyarországra. Mindamellett az 1952. július 3-i programban a központ óva intett attól, hogy a fenti szervezetekhez túlontúl közel kerüljenek, amíg azok állapotára az akkori gyengeség jellemző. Különösen óvott a központ a titóista befolyásoktól, lévén Svájc az impe-

[629] Vö. Köves András Kállai Gyulának, 1950. június 2. és 1950. augusztus 22. MOL XIX-J-1-j. 16. doboz. XVIII-181. Svájc kelet–nyugati kereskedelméhez vö. Schaller 1987.

[630] Vö. Szempontok a követség politikai munkájához, 1950. szeptember 25. MOL XIX-J-1-j. II-13.

[631] András Köves Kállai Gyulához, 1951. január 25. XIX-J-1-j II-13. 1. doboz.

[632] Vö. Korbacsics Pál Kiss Károlyhoz, 1951. október 31. MOL XIX-J-1-j. II-12. 1. doboz.

[633] Vö. Korbacsics Pál Kiss Károlyhoz, 1952. augusztus 16. és október 28. MOL XIX-J-1-j. II-12. 1. doboz.

rialista blokk biztos elemeként volt számon tartva. Az 1950. október 21-i munkatervben foglaltak szerint Magyarország egyelőre túl gyengének mutatkozott a titói propagandával szemben. A mindenkori nagykövetek, illetve ügyvezetők jelentettek például a Svájc–Szovjetunió Társaság akkori elnökének, Fritz Liebnek a szovjetellenes véleményéről, akivel leváltása után a követség nem állt már kapcsolatban.[634] A svájci békemozgalomról azt jelentették, hogy a svájci ifjúságot veszélyezteti a jugoszláv propaganda, és a Munkapárt zürichi szekciója ennek okán három személyt kizárt.[635]

A fő figyelem minden bizonnyal a Munkapárthoz fűződő kapcsolatokra esett. A jelentések egyebek mellett hírül adták: Edgar Woog nehezményezte, hogy magyar gyümölcsök a Migros (svájci közértékesítő vállalat) és más „fasiszta" cégek kezelésében állnak, nem pedig egy bizonyos kereskedőcégében, amelyet a Munkapárt nagyvonalúan támogatott.[636] Ez megerősítette a svájci államvédelem 1930-as évek óta fennálló gyanúját, miszerint a kommunista pártokat és szervezeteket a kommunista államok finanszírozzák.[637] A figyelem középpontjába került a kommunista vagy kommunista eszmék terjesztésével gyanúsítható szónokok elhallgattatása és az államra veszélyt jelentő propagandaanyag lefoglalása.[638] A Svájcban uralkodó antikommunista légkör legalább egy újságcikkre elég anyagot mindig szolgáltatott a magyar lapoknak, amelyek úgyis minden rezdülését

[634] Vö. Köves András Kállai Gyulának, 1950. augusztus 7. MOL XIX-J-1-j. 15. doboz.

[635] Vö. Pehr Imre Kállai Gyulához, 1951. március 15. MOL XIX-J-1-j. 15. doboz. A követséget arra utasította a külügyminisztérium, hogy az ellenzéki csoportokat bőségesen lássa el propagandaanyagokkal. Vö. Szempontok a követség politikai munkájához, 1950. szeptember 25. MOL XIX-J-1-j. II-13. 1950. május 16-án az ügyvezető arról számolt be időközben Bernből, hogy Zürichben a május 1-jei tüntetésen egy 15–20-fős csoport egy „Szabadságot Toni Drittenbassnak" feliratú transzparenssel akart felvonulni. A jelentéstevő szerint újabb bizonyítéka a Szőnyi-csoport trockista kötődéseinek. Vö. az ideigl. ügyvivő Kállai Gyulához, 1950. május 16. MOL XIX-J-1-j. II-15. 5. doboz.

[636] Vö. Pehr Imre Kiss Károlyhoz, 1951. augusztus 13. MOL XIX-J-1-j. 15. doboz. A hiányos forrásállományból sajnos kibogozhatatlan, milyen mértékben támogatták financiálisan fedőcégek a svájci kommunista szervezeteket. Még André Rauber is alig tudta kimagyarázni ezt a kérdést monográfiájában. Vö. Rauber 2003. Egyetlen ezzel kapcsolatos esetet vázol Lydia Woog, aki egy zürichi textilkereskedő cégnek dolgozott, amely előszeretettel használta a szocialista államokkal ápolt jó kapcsolatait. Aztán kiderült, hogy a szövetségi rendőrség felbérelt egy igazgatót, hogy az üzletekről mindent jelentsen Bernnek. Erre Lydia Woog kénytelen volt felmondani, hogy a fedőcég és ezzel az egész pártszervezet le ne bukjon. Vö. Rosenberg 1991, p. 129k. Újabban ausztriai vonatkozásban kezdték kutatni ezt a témát. Vö. Enderle-Burcel 2005.

[637] Vö. Burri 2004, p. 161.

[638] A jogi alapot ehhez a Bundesrat 1948. február 24-i, a külföldiek politikai szónoklatairól szóló és 1948. december 29-i, államellenes propagandaanyagokról szóló határozatai szolgáltatták.

követték és kommentálták a Munkapártnak.[639] Ezenkívül többször vendégül látták Magyarországon a Munkapárt és a szakszervezetek szabadságukat töltő funkcionáriusait.[640]

A leghosszabb jelentés egy külügyminisztériumi osztályvezető tollából született 1953. január 22-én a Svájcban zajló titóista szervezkedések kapcsán. E szerint főleg a szociáldemokraták, de „más (!) polgári pártok" is igyekeznek népszerűsíteni a titóizmust, s az egész svájci sajtó „feltűnően érzékenyen" reagált a Slánsky-perre. Ennek kapcsán a jelentésíró összeállított egy kilenc pontból álló programot a Svájcban tetten érhető titóizmus legyőzésére. Ennek értelmében a kormánynak elsősorban a szociáldemokrata pártban nyomon kell követnie a titóista befolyást, ki kell derítenie, hogy melyik szervezetek támogatják a titóizmust, és különösen a Léon Nicole körüli csoportot, valamint a békemozgalmat kell megfigyelés alatt tartania.[641] Meg kell figyelni ezenkívül a jugoszláv követ-

[639] Korbacsics nagykövet 1952. augusztus 16-án jelentette a külügyminiszternek, hogy a svájci sajtó a Szovjetunió és a népi demokráciák rágalmazásával van elfoglalva. Vö. Korbacsics Pál Kiss Károlyhoz, 1952. augusztus 16. MOL XIX-J-1-j. II-13. Zűrzavart okozott többek között Emil Arnoldnak, a bázeli *Vorwärts* szerkesztőjének az elítélése, akinek 1951-ben bíróság előtt kellett felelnie egy 1951 májusában Budapesten tartott beszédével kapcsolatban. Arnoldot hosszú pert követően 1953. április 28-án bűnösnek találták és 8 hónapos elzárásra ítélték, „mert a kommunista irányultságú Nemzetközi Újságíró-szervezet végrehajtó-bizottságának 1951. május 10–12. között tartott budapesti ülésén valótlan és elferdített kijelentéseket tett Svájcról, különösen a Bundesrat semlegességi politikájáról, a nép és a hadsereg semlegességéről, valamint a svájci sajtószabadságról." Viszont a bíróság nem látta teljesítettnek a hazaárulás vádjának fennállását. Vö. Neval 2003, p. 379.

[640] 1950 nyarán négy svájci szakszervezetist, 1953-ban hat, 1954-ben pedig öt PdA-funkcionáriust. Vö. MOL XIX-J-1-j. 15. doboz. Svájciak 1951. szeptemberi magyarországi tartózkodásáról szól egy beszámoló, amely szerint a vendégek várakozáson felül elégedettek voltak a Keleti pályaudvari ünnepélyes fogadtatás, a jó szállás és a kéthetes balatonlellei üdülés miatt. A vendégek más üdülőket is felkerestek, hogy meggyőződhessenek arról, hogy Magyarországon minden dolgozóról gondoskodnak. A beszámoló külön kitért rá, milyen jó benyomást tett a vendégekben a Rákosi Mátyás Művek siófoki gyermeküdülője. A balatoni üdülés után egy hetet töltöttek a főváros és az ország nevezetességeinek megtekintésével, amelynek során különösen a gyárak, az ötéves tervről szóló kiállítás és a dunapentelei vasművek nyerte el a látogatók tetszését. Utolsó nap sajtófogadást rendeztek a tiszteletükre, amelyen „objektíven" nyilatkoztak a svájci viszonyokról, és biztosították a vendéglátókat, hogy itt szerzett tapasztalataikat kamatoztatni fogják a dolgozókért folytatott harcukban, és megakadályozzák a Magyarországról terjengő valótlanságot terjesztését. A berni magyar követség jelentése, 1951. szeptember 25. MOL XIX-J-1-j. 15. doboz.

[641] Titóista szervezet gyanánt az *Echo du Travail* és a *Proletarische Aktion* című újságokat nevezték meg. Azonkívül a jelentés szerint Winterthurban és Bázelben működik egy KORA nevű csoport, amely elsősorban pedagógusokat céloz, és egy-két szakszervezetben is felfedezhetők titóista tendenciák.

ség tevékenységét, a svájci–jugoszláv kapcsolatokat és svájci politikusok Jugoszláviával kapcsolatos kijelentéseit.[642] Mivel Svájc jó néhány nemzetközi szervezetnek is otthont adott, Magyarországnak a politikai és adminisztratív alkalmazottakból és újságírókból álló kapcsolati háló kiépítése mellett feladata, hogy mindenekelőtt Jugoszlávia szerepét gondosan szemmel tartsa.[643]

1953 után mindazonáltal nem érkezett több jelentés a svájci titóizmusról. Ez valószínűleg arra vezethető vissza, hogy Sztálin halála után enyhülés állt be a szovjet–jugoszláv viszonyban. További fontos feladat volt a Svájcban élő magyar kolónia gondozása, különös tekintettel a negyven-ötven „haladó gondolkodású" személy összetartására, akikkel a javaslat értelmében külön kellett foglalkozni: nevelni és a nemzeti ünnepekre meghívni őket. Ezenkívül a reakciós emigránsok megfigyelését is folytatni kell.

A magyar követség működése tehát nem igazán vette figyelembe a svájci valóságot. De a maga részéről Svájc is keveset tett a Magyarországhoz fűződő kapcsolatainak jobbítása érdekében. Svájc nyilvánvalóan képes volt együtt élni a magyar rezsimmel, még ha Max Grässli svájci nagykövet újra és újra figyelmeztetnie is kellett, hogy Magyarország a követség minden közbelépését a belügyeibe való beavatkozásként értelmezi.[644] Folyton a kapcsolatok korrektségét hangsúlyozták, holott Svájc nem volt képes semmilyen érdekét sem Magyarországon keresztülvinni. Míg az '50-es évek elején még látszottak törekvések a két ország között a jó viszony fenntartására, 1955 körül mélypontra jutottak, amely a kapcsolatok minden területére kiterjedt. A svájci követség rezignáltan jelentette Bernnek, hogy a magyar külügyminisztérium Svájc egyetlen törekvését sem fogja határidőre, illetve jóindulattal elbírálni, hanem hónapokig tartó várakozásra kell felkészülni. A nagykövet az okokat is ismerni vélte: „(...) ez egyszer Svájc vált politikai értelemben érdektelenné Magyarország számára. A hidegháború merev frontjainak idején inkább hajlottak arra, hogy a semleges Svájccal szemben politikai gesztusokat tegyenek, például amikor 1950-ben megkötöttek egy kárpótlási megállapodást, vagy amikor 1954-ben Magyarország késznek mutatkozott, hogy a nyugati országok közül elsőnek Svájccal folytasson kárpótlási tárgyalásokat az államosított háztulajdonról. A politikai légkör azóta való megváltozása azt hozta magával, hogy a Jugoszláviával, Ausztriával vagy Angliával folytatott kárpótlási tárgyalások nagyobb politikai tromfot jelentenek, ahogy a szociáldemokrata foglyok vagy a titóista Rajk-hívek szabadon bocsátása is sokkal fontosabb

[642] Vö. Boris Fai külügyminisztériumi osztályvezető a magyar követséghez, 1953. január 22. MOL XIX-J-1-j. XVII-173. 15. doboz.

[643] Vö. MOL XIX-J-1-j. II-13. Feljegyzés az 1950. október 21-én tartott konferenciáról.

[644] Max Grässli az EPD-hez, 1951. július 26. BAR E 2001 (E) 1967/113/522.

politikai tett, mint a svájci–magyar kettős állampolgároké. E politikai érdektelenség következtében kezelik a mi ügyeinket a legalsó adminisztratív szinten. Mivel egy rendőrállamban köztudottan senki nem meri a felelősséget magára venni és egyedül döntést hozni, ezért maradnak megoldatlanok a mi dolgaink."[645]

A távolságtartás a két ország sajtóhíreiben is tükröződött, ami folyamatos vitára adott okot. A sajtóháború kiváltója egy Mindszenty bíborost támadó cikk volt, amelyet a svájci sajtó éles tónusban vett át. Véletlenül alig valamivel később kezdődött Svájcban a zürichi Munkáspárt-tanácstag, Edgar Woog elleni per, egy kommunista országok megsegítéséért működő segélyszervezet pénzének hűtlen kezelése vádjával. A pert árgus szemmel figyelte a magyar sajtó, a napilapok folyamatosan tudósítottak a Svájcban történő „osztálybíráskodásról". Különösen éles hangú volt Boldizsár Iván írása a *Népszavá*ban: „Az egész per azt bizonyítja, hogy a svájci polgárság, a svájci tőkések, a svájci uralkodó osztály egyáltalán nem válogatós az eszközeiben, ha politikai ellenfeleit el kell némítani. Ugyanazok a lapok, amelyek a Mindszenty-üggyel kapcsolatban gyalázatos és arcátlan hangon írtak Magyarországról, a titkos mikrofon ügyét egyszerűen elhallgatják."[646] Boldizsár arra utal, hogy Woogot csak poloska segítségével tudta a rendőrség rajtakapni.

A sajtótámadás hírére izgatottság lett úrrá a budapesti svájci követségen. Több írásban is utalt rá Alfred Zehnder, hogy az efféle támadásokat rendszerint figyelmen kívül szokták hagyni, de a helyzet ezúttal komoly: „Államtitkárként Boldizsár a magyar kormány szócsöve. A Népszavában megjelent cikke ezért egy idegen kormány durva beavatkozásának minősül a belügyeinkbe. Ez a beavatkozás azért különösen súlyos, mert egy függőben lévő perre vonatkozik. Elkerülhetetlennek tűnik ennélfogva, hogy a megfelelő módon a magyar kormánynál a történtek ellen tiltakozzunk."[647] Zehnder március 28-án tiltakozott a berni magyar nagykövetnél, ám a budapesti külügyminisztérium a szabadúszó publicistaként is működő Boldizsár különvéleményének minősítette a cikket. A budapesti svájci nagykövet amúgy is mélyen meg volt sértve, mert a magyar sajtó ócsárolta a svájci segélyszervezetek magyarországi munkáját és ezzel Svájc identitáskonstrukcióját. Már a Boldizsár-cikk megjelenése előtti pár napban így panaszkodott Bernnek: „Hogy eközben Svájc humanitárius segélyakcióit úgy írják le, mint az olasz fasiszták vagy a nyugatnémet nácik »újraélesztését« szol-

[645] Schweizer Geschäftsträger a.i., Alfred Wacker, an Zehnder, 27. September 1955. BAR E 2001 (E) 1970/217/112.

[646] Népszava, 1949. március 13.

[647] Thalmann: Notiz betreffend ungarische Presseangriffe im Zusammenhang mit dem Woog-Prozess an Zehnder vom 25. März 1949. BAR E 2001 (E) 1969/121/25.

gáló félfasiszta-fasiszta szervezetek támogatását, hogy az erőforrások elosztásánál a népi demokráciák szándékos elhanyagolását hangsúlyozzák, hogy diszkreditálták ezt a nagyvonalú akciót, amely régóta tüske a kommunisták szemében – mindez világosan mutatja, hogy mire megy ki az egész kampány: lerombolni a semleges, humanitárius, segítőkész Svájc képét a magyar nép fejében."[648] Ezzel világossá vált, hogy a hivatalos Magyarország nem annak tekintette már Svájcot, amire az vágyott. A helyzetet mégsem értékelték drámainak. Bár megállapították, hogy Magyarország folyton újabb kifogást emel Svájc ellen, ezek a kifogások sporadisztikusak maradtak, és – a budapesti svájci követség véleménye szerint – nem voltak alkalmasak arra, hogy a magyar közvéleményt Svájccal kapcsolatban jelentékeny mértékben befolyásolják.

Csodálatos tájaival viszont továbbra is földi paradicsomként jelent meg az alpesi ország a Svájc kifejtette turisztikai propagandában. Ezt a korabeli magyar útleírások is rendre elismerték. Új elem volt, hogy mindenütt bizonyítékokat kerestek arra az alaptézisre, miszerint Svájc része az imperialista, amerikai dominancia alatt álló világnak, amely háborús hisztériát szít és a munkásosztályt elnyomja. Ez az alapmotívum legkésőbb 1949-től kezdve változatlan volt. A svájci követség nagy gonddal szemlézte a sajtóhíreket, és rendszeresen jelentett Bernnek. Újságcikkek ügyében a magyar hatóságoknál vagy a berni magyar követségen többé nem történt intervenció. A számtalan hasonló tárgyú cikk közül álljon itt egy úti beszámoló, amely 1949 októberében jelent meg a *Politika* című magyar hetilapban. A szerző kényelmes, tiszta és gyors vonatokon Bázelből Bernen át Zürichbe utazik. Általános meglátása Svájcról így hangzik: „Svájc népe – békeszerető nép. Senki nem tervez támadást országuk ellen. A háborús hisztéria azonban ide is beszökött. *Az újságok az atompszichózist terjesztik.* A város utcáin katonazene kíséretében csapategységek menetelnek. Felszerelésük és egyenruhájuk *azelőtt a németekére emlékeztetett, most mindjobban közeledik az amerikai mintához.* Mindez különös benyomást kelt az emberben, annál is inkább, minthogy Svájc a hagyományos semlegesség országa. A magyarázat: *a marshallizáció.*"[649] A szerzőt magával ragadja a Genfben tapasztalható fényűzés. Mindemellett az árnyoldalakat is keresi: „Ha a folyó mentén halad az ember, hamar eljuthat a külvárosokig. *Az itt levő házak vagy igen szerények, kicsinyek, vagy ha nagyok, udvaraik piszkosak, lakásaik sötétek, napfényt soha nem kapnak. A köteleken bérbe mosott fehérnemű szárad, a gyermekek a porban játszanak, a kapuban üldögélő beesett arcú öregasszonyok pedig könnyes szemmel néznek a za-*

[648] A svájci követség az EPD-hez, 1949. március 9. BAR E 2200.50 Budapest 1969/83/10.
[649] Vö. Politika Nr. 41, 1949. október 8. Kiemelések az eredetiben.

varos vízbe."[650] Élményeiből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy az ország szépségei csak a reakciósoknak vannak fenntartva: „Svájcban valóban igen sok szép hely van. (...) Azonban e helyeken *sem a párizsi kohómunkás, sem a marseillesi rakodómunkás, sem a chicagói bányász, sem a Ford-gyár munkás nem élvezheti szabadságát. A párizsi valutaüzér, a londoni tőzsdés, a newyorki bankár és a többi semmittevő privilégiuma ez.*"[651]

A budapesti *Szabad Szó* 1950. április 23-i cikkében „A függöny mögött... Hogyan él Svájc – ma" a következőket lehet olvasni: „Az életszínvonal Svájcban állandóan süllyed. Oka ugyanaz, mint a nyugat-európai országok többségénél, – a »marshallizálás«. (...) A lakosság életszínvonalának csökkenését a súlyos adók jelzik. (...) A svájciak mindig büszkék voltak úgynevezett semlegességükre, amely azonban – mint jól tudjuk – csak látszólagos volt. A Marshall-terv igájába akasztott Svájc most már ezt a látszatsemlegességet is feladja. A függöny széle (...) visszahajlik és a belső oldalon ott leng az amerikai lobogó."[652]

Egy 1954-es útleírásban, amely a *Szabad Nép* című pártlapban jelent meg, a szerző a fent vázolt módon láttatja Svájcot, és összehasonlítja a háború sújtotta Koreával: „(...) az egész ország, a városok, a falvak, a tájak, minden olyan, mint valami nagy kert, gondozott, ápolt, rendes és tiszta, a vonatablakból nézvést kicsit mesevilág: mintha a fák levelei és a házak marcipánból lennének. Szerencsés ország: vagy kétszáz éve nem ismeri a háborút. Az arca hasonlít Koreáéra: (...) S itt minden ép, amit félévezrede építettek. Ott – az is rom, ami félévtizede készült."[653] A következő passzus a svájciak középszerűségéről szól, Luganóban pedig a szerző „birodalmi németül" beszélő nyaralókkal és Mussolini-hívekkel találkozik.

A két ország közötti viszony csaknem áthidalhatatlan akadályai ellenére 1953 novembere óta újra mindkét fővárosban jelen volt egy-egy nagykövet. Bernben Kutas Imre adta át a megbízását, Budapesten Jean Decroux. 1954-től voltak jelei az új kurzusnak a magyar külpolitikában. A magyar külképviseletek felszólítást kaptak, nevezzék meg a kapcsolatok javulásának legfőbb akadályait, hogy ezek gyorsan elháríthatók legyenek.[654] Különösen az Ausztriával kötött 1955. évi államszerződés aláírása után ítélte fontosnak a magyar külügyminiszter,

[650] Uo.
[651] Uo.
[652] Szabad Szó, 1950. április 23.
[653] Vö. Szabad Nép, Nr. 179, 1954. június 28., Méray Tibor tollából. Vö. még BAR E 2001 (E) 1969/121/25.
[654] Vö. Perczel László a berni követséghez, 1954. november 18. MOL XIX-J-1-j. 16. doboz. XIX-186.

Boldoczky János, hogy jó viszonyt építsenek ki azokkal a kapitalista országokkal, amelyeknek a politikája nem Magyarország ellen irányul – azaz többek között Svájccal. A magyar külügyminisztérium álláspontja szerint nem voltak rosszak a feltételek: Svájc értékelte, hogy Magyarország pontosan eleget tesz fizetési kötelezettségeinek, és hogy a magyarországi kettős állampolgárok kiutazási kérelmeit előzékenyebben kezelik.[655]

Aztán ideiglenesen megfogyatkozott Magyarország Svájc iránt mutatott érdeklődése, amikor 1955-ben Nagy Imre leváltásával ismét Rákosi Mátyás került hatalomra, de legkésőbb 1956-tól újra komolyan foglalkoztak a magyar–külföldi kapcsolatok jobbításának gondolatával. 1956. augusztus 18-ától datálódik egy részletesebb, 13 oldalt magába foglaló jelentés a két ország viszonyáról. Elöljáróban megállapítják a jelentés szerzői, hogy a kapitalista országok viszonylatában Magyarországnak Svájccal van a legjobb kapcsolatban, ami annak az egyenes következménye, hogy Magyarország pontosan teljesíti fizetési kötelezettségeit. Ezt követően röviden visszatekintenek a két ország kapcsolatának fejlődésére. A jelentés szerint kulturális téren félreismerhetetlen ugyan az elhidegülés – főleg a svájci sajtó népi demokráciát ért éles támadásai okán –, a hivatalos viszony azonban folyamatosan korrekt maradt. Svájc viszont más területen is negatív kontextusban hívta fel magára a figyelmet: Tarr László ügyében, a deportált honfitársak képviseletével, a diplomaták mozgásszabadságának 30 km-es korlátozása elleni durva tiltakozással. Mindazonáltal, így a jelentés, a két ország kapcsolatai láthatóan javultak, amióta Magyarország aktívabb külpolitikát folytat. A magyar hatóságok kiutazási kérelmek körüli nehézkessége, amelyek pedig észszerűen nem jelenthetnének túl nagy problémát, a felelős azért, hogy a külügyminisztérium viszonya a svájci követséghez nem még jobb. *Summa summarum*: „A jelenlegi viszony jó és zavartalan a legmagasabb sikon, ugyanakkor kisebb ügyekben a svájciak igen gyakran agressziv módon, erőszakosan lépnek fel."[656] Gazdasági téren az 1952. évi államosítási hullám jelenti a cezúrát – folytatódik tovább a jelentés. A kárpótlási kérdéssel kapcsolatos svájci követelések megterhelik a viszonyt. Ezek sürgősen tisztázásra szorulnak. Kulturális vonalon a népi demokrácia megalapításával tartósan romlott a viszony. Míg 1949-ig élénk kulturális csere volt napirenden, 1949 után ez a Munkapárttal való kapcsolattartásra korlátozódott. A svájci polgári sajtóval semmiféle kapcsolat nem áll fenn. A hidegháború első évei és a svájci közönség népi demokráciákkal szembeni tel-

[655] Vö. Rubin Péter, főosztályvezető h.: A követség munkája. 1955. június 16. MOL XIX-J-1-j. II-13.

[656] Fábián Tibor és Taraba János: Kollégiumi előterjesztés a magyar–svájci viszonyról. 1956. augusztus 18. MOL XIX-J-1-j. IV-26.

jes elutasítása után az utóbbi időben élénkülő érdeklődés figyelhető meg a népi demokráciákban a kultúra és a sport iránt. Mindazonáltal a magyaroknak nem sikerült Svájcban akár csak egyetlenegy magyar filmet is eladniuk.

Az aktuális helyzet figyelemre méltó kritikai elemzése után a szerzők jó pár intézkedést javasolnak a kapcsolatok javítására. A berni követség tevékenysége számára új célokat kellett kidolgozni. 1950 óta nem ellenőrizték a berni követség munkáját, amely a *courant normal* fenntartására korlátozódott. A követségnek mindenfélét ki kellett találnia, hogy a svájci hatóságokkal egyáltalán kapcsolatba tudjon lépni, a követség kapcsolati hálója összességében elég nyomorúságos volt. Ehhez a központ is hozzájárult, amennyiben nem sikerült a követség és a külügyminisztérium svájci részlege számára alkalmas személyzetet találnia. Egyáltalán nem fordítottak például figyelmet a személyzet nyelvtudására, Némety nagykövet csak oroszul beszélt, helyettese pedig egyáltalán semmilyen idegen nyelvet. A minisztériumban olyan emberek voltak svájci érdekeltségű ügyekkel megbízva, akik sem a szükséges előismerettel, sem kellő mozgástérrel nem rendelkeztek. Végül az egyes minisztériumok közötti koordináció hiánya miatt magyar szempontból értékes lehetőségek maradtak kihasználatlanul. Például a berni követség nem értesült az 1955-ben Svájccal folytatott gazdasági tárgyalásokról! Ezenkívül egyáltalán nem működött a követség koordinációja a külkereskedelmi delegációval, miáltal a gazdasági céloknak nem tudtak diplomáciai nyomatékkal érvényt szerezni. A követség elsősorban a központ által kiadott utasítások teljesítésére korlátozta a munkáját: jelentette, amit elvártak tőle, nem kezdeményezett azonban saját szakállára.

Az elkövetkezőkben a referensek 15 javaslatot terjesztettek elő a fent vázolt állapotok javaslatára: (1) Az egyes szolgálati helyek közötti kooperáció javítása, (2) a svájci kárpótlási igények megoldása ingatlanok államosításával (ez volt az egyetlen vitás pont a kapcsolatokban, a javaslat szerint azonban feltétlenül megoldásra szorul, még ha csak például 1960-tól tudnának is fizetni), (3) a kulturális viszonyok javítása először nem állami, aztán állami szinten, (4) a CIBA-val és a hasonló magyarországi gyárakkal a műszaki együttműködés hivatalossá tétele, (5) szervezet alapítása a svájci magyar kolónia számára, (6) katonai és parlamenti delegációk cseréje, (7) testvérvárosi kapcsolatok kialakítása, pl. Zürich–Budapest vagy Neuenburg–Veszprém között, (8) egy magyar étterem beindítása Svájcban a kulturális propaganda és a devizaszerzés érdekében, (9) magyar lektorátusok felállítása a svájci egyetemeken, (10) a Svájcban található magyar könyvtárak bővítése, (11) rendszeres időközönként sajtókonferenciák szervezése, (12) több megbízás a központtól a követség felé, (13) a nagykövet vagy megbízott megfelelő nyelvismerete mint követelmény, (14) fontos magyar személyi-

ségek és művészek kiutaztatása Svájcba, (15) kisebb ügyek követségi hatáskörben való intézése.[657]

Lévén, hogy Svájc elsősorban gazdasági kérdésekben érdekelt, elzárkózott az újraközeledéstől. A működőképes kereskedelem érdekében Svájcnak minden irányban áldozatokat kellett hoznia: Nyugat felé a keleti kereskedelem Hotz–Linder-féle szabályozásával, Kelet felé pedig a lemondással az államosítási kártérítésről, amennyiben az alvószámlákon található vagyont rendelkezésre bocsátotta.

5. Konfliktusok az árucsere és a fizetési forgalom terén

1949-től a magyar gazdaságban az ötéves terv jelentette a legfőbb normát, aminek Svájcra nézve is következményei voltak. Míg addig a svájci cégek közvetlen kapcsolatot tartottak fenn magyar partnereikkel és vevőikkel, ezentúl újonnan alapított monopol vállalatokkal kellett érintkezniük. Ez sokkal bürokratikusabbá tette a kereskedelmet, azonkívül kitette a politika önkényének, és a közvetlen vevőkapcsolat is veszendőbe ment.[658] Mivel Magyarország többnyire nem tűrt már meg független képviselőket az országban, a svájci cégek elvesztették a tárgyalópartnereiket, s a kereskedelem személytelenné vált. A *Schweizerische Zentrale für Handelsförderung* lausanne-i szekciójában egy megbeszélésen nyugat-svájci cégek panaszolták gondjaikat a budapesti követség jelenlévő titkárának, Fred Bierinek. Az egyik cégnek hiába volt Magyarországon képviselete, „1950 márciusa óta nem tudott semmit tenni, mert általános szabotázs vádjával letartóztattak képviselőket, akik azóta eltűntek". Egy másik cég „évekig jó üzleteket kötött Magyarországon, de egy ideje szinte teljes szünet állt be (csak pótalkatrészeket szállítanak), ami valószínűleg kelet-németországi szállítmányokkal magyarázható. Bár kapcsolatban áll a Fer-Unionnal, meghívást is kapott tőle, mégsem kap vízumot." Egy további cég attól tart, hogy „a keleti államokba történő szállításokat az USA nem nézi jó szemmel, és fennáll a veszély, hogy feketelistára kerül". Csak kevés cég volt, amelynek ne lett volna oka panaszra vagy optimista értelmű nyilatkozatot tett.[659]

[657] Uo.

[658] Vö. BAR E 2001 (E) 1967/113/737.

[659] Vö. Besprechungen von Herrn F. Bieri, Gesandtschaftssekretär bei der Schweizerischen Gesandtschaft in Budapest, gehalten am 10. Januar 1951 beim Sitz Lausanne der Schweizerischen Zentrale für Handelsförderung. BAR E 2001 (E) 1967/113/737.

Ezen a megbeszélésen világossá vált, hogy nem csupán a Keleten megváltozott körülmények okolhatók a nehézségekért, de az Egyesült Államok nyomása is felelős a Kelet felé irányuló kereskedelemben előállt bizonytalanságért. Mivel Nyugat-Európa (és főleg Németország) gazdaságilag kezdett helyrejönni, Svájc kevésbé volt ráutalva a Kelettel való kereskedelemre, mint közvetlenül a háború vége után. Így aztán a nyugati blokkban elhatározott kereskedelmi kontrollból sem akart Svájc kimaradni. Az USA nyomására már 1949-ben megalakult Párizsban a COCOM *(Consultative Group and the Coordinating Committee)* elnevezésű kereskedelmi embargó. De mégsem akart sok nyugat-európai ország – köztük Svájc – a Kelet-Európából származó élelmiszerről és nyersanyagokról lemondani. Csak az 1950-es koreai háború kezdetével mutatkozott hajlandónak Svájc engedményekre.

Fontos szerepet játszott ebben a kérdésben az 1951. évi Hotz–Linder-egyezmény, egy tulajdonképpeni *gentlemen's agreement*, illetve egy szándéknyilatkozat Svájc részéről, amely szerint részt vesz a Kelet elleni amerikai embargóban. A mennyiségi korlátozás alá kerülő áruk közé ásványi anyagok, vas, gépek, műszerek és készülékek kerültek; az összesen 23 termék közül 85% volt a gépek aránya, 80% a szerszámgépeké. Olyan termékekről volt itt szó, amelyek az 1951. július 27-i kormányzati jegyzőkönyv értelmében „a Keletre történő svájci export fenntartásához alapvetőnek és szükségesnek minősülnek".[660] Az idézett jegyzőkönyv szerint a Bundesrat nem állíthatta egyszerűen le a Kelettel folyó kereskedelmet, mivel Svájc rá volt utalva bizonyos ellenszállítmányokra, azonkívül az államosítási kártérítés érdekeit is szem előtt kellett tartani, ahhoz pedig elengedhetetlen volt a kereskedelem. Azonkívül a 8 835 000 franknyi összeg a jegyzőkönyv szerint lehetővé tette, hogy „e termékekkel kapcsolatban fenntartsák a hagyományos kapcsolatokat a keleti országok egy ideje már csökkenő szállítási kapacitása keretein belül".[661] A nem alaptermékek kereskedelme embargó alá került. Néhány ilyen termék esetében az Egyesült Államok lett Svájc egyik fontos beszállítója. Svájc sikerének számított, hogy az alapáruknak minősített termékekre az összes régi üzletet lebonyolíthatták.[662] Csakhogy a koncessziók, amelyeket Svájc az USA-nak megadott, csekélyek maradtak: az I. lista engedélyezett volumenének csak a fele, a II. listáénak pedig nem egész 1/6-a került exportra. De legalább szimbolikusan sikerült Svájcnak megőriznie a függetlenségét a Ke-

[660] Svájc álláspontja a kelet–nyugati kereskedelemben. Az EVD a Bundesrathoz, 1951. július 27. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-7230.
[661] Uo.
[662] Schaller 1987, p. 95.

lettel való kereskedelem terén.[663] Az egyezmény csak 1954 után lazult fel, az embargó előírások részleges leépítésével párhuzamosan.

Míg Svájcnak ezekhez az új keretfeltételekhez kellett alkalmazkodnia, Magyarország szovjet mintára piacgazdaságról tervgazdaságra állította át a gazdaságát. A gazdasági rend a rendszer alappillérei közé tartozik, és – a svájci nézettel ellentétben – teljes mértékben politikai kérdés, különösen, ami a külgazdaságot illeti. Kornai János szerint a klasszikus rendszerben működő szocialista államok (ide tartozott Magyarország ebben a periódusban) importéhséggel, exportaverzióval és eladósodási hajlammal jellemezhetők. A magyar kormány is megkísérelt leválni a kapitalista piactól, miközben nagyon is érdekelt volt több fontos áru (elsősorban gépek) importjában. Mivel a magyar áruk alig feleltek meg a Nyugat minőségi normáinak, a versenybeli hátrányt dömpingárakkal igyekeztek csökkenteni. A szóban forgó gazdasági rendszer további hatása volt, hogy Magyarország eladósodását erősen felgyorsította, mert példának okáért a svájci gépek megvételét óriási erőfeszítések árán tudták csak biztosítani.[664] Végső soron a magyar gazdaságpolitika a kommunista identitáskoncepció egyik következménye volt – a kapitalista országok elleni osztályharcból levezetett vészforgatókönyvvel. Az országhatárokat nemcsak sorompókkal, hanem gazdaságpolitikai intézkedésekkel is biztosították.

Ezek voltak tehát azok az általános keretfeltételek, amelyek megnehezítették a prosperáló kereskedelmet, holott mindkét ország továbbra is rá lett volna arra utalva. Ahogy láthattuk, nemcsak kézzelfogható gazdasági érdekek, hanem a saját identitáskoncepció befolyása is közreműködött abban, hogy a két ország minden gátló tényező ellenére tárgyalóasztalhoz ült.

A két ország közötti viszony más oldalról is megterhelődött. A Gordon-affér a hozzáférés kapcsán a Kállay Alaphoz, a jelenlévő magyar emigránsok árulefoglalása Svájcban, valamint a Svájc és Románia közötti feszültségek ahhoz vezettek, hogy magyar részről csorbult a Svájccal szembeni jóindulat, és az EPD meglátása szerint „csak nehezen volt meggátolható, hogy a magyar külkereskedelmi és pénzintézeteknél uralkodó, Svájccal szembeni feszült légkör ne terjedjen át az általános politikai viszonyokra (sajtótámadások, svájciak letartóztatása román módra stb.)".[665] Innen nézve Svájc húzta a rövidebbet. Ezen túl megoldást kellett

[663] Ammann 2005, p. 127.

[664] Vö. Kornai 1993, p. 365kk.

[665] Pro Memoria vom 15. August 1949. BAR E 2001 (E) 1967/113/737. A Svájc és Románia közötti gazdasági tárgyalások megszakadásához vezetett egyrészt a Romániában székelő svájci vállalatok államosítása, másrészt a berni román követség egy alkalmazottjának felfedett kémtevékenysége. Vö. Gerber 1999, p. 225.

találnia a múltbéli magyar adósságok kiegyenlíttetésére és egyben az államosítási kártérítés követelésére is. Végül mentális szinten is megváltoztak az erőviszonyok: míg Svájc addig gazdasági nagyhatalomként lépett fel, amely Magyarországra mint kérelmezőre tekintett, és többé-kevésbé mindig el tudta vele fogadtatni a feltételeit, most egy tárgyalóféllel találta szemben magát, amely már nem kegyelmet és elnézést kért, hanem a maga ötéves tervével a háta mögött egy félresöpörhetetlen dogmát képviselt, és ezáltal öntudatot nyert.

A budapesti képviselet ráadásul arra hívta fel Svájc figyelmét, „hogy ez a célkitűzés meglehetősen kevés teret hagy a konzumcikkek behozatalának, és a mi szerződéses partnerünk a szívén viseli ugyan, hogy a kapitalista Svájcból pótolhatatlan gépeket, készülékeket és bizonyos vegyszereket importáljon, amíg megy, a konzumcikkek szerződésben rögzített átvételét azonban kitolná, amíg a devizahelyzet annyira le nem romlik, hogy vagy csak hitelre lehet már vásárolni, vagy az előrehaladott kollektivizálás következtében nem is lesz már vevő."[666] A követség úgy vélte továbbá, hogy a kommunista kormányzat hasonló módszereket alkalmazna, mint a belpolitikában: „Amíg lehetséges, lepaktál, a lehető legkevesebbet tartja a vállalt kötelezettségekből, a végsőkig kihasználja a partner jóhiszeműségét, aztán sutba dobja, vagy megrágalmazza és megsemmisíti őt, amint az ígéret beváltása elodázhatatlanná vált."[667] Végül azt gyanította a követség, hogy a magyar kormány ideológiai vagy presztízsokokból veszélyeztetné az együttműködést Svájccal, még ha az árucsere saját érdeke is: „(...) de ki merné még azt állítani, hogy a magyar kormány a magyar nép érdekeinek védelmezője, és hogy ezért mindent elkövetne, hogy egy efféle katasztrófát elkerüljön?"[668] Svájci olvasatban a magyar kormány mindenre kész volt – Magyarországnak ezt a vonását eddig nem ismerték. A kormány kiszámíthatatlannak tűnt, mivel láthatólag nem vette figyelembe a magyar nép józan érdekeit, a népről levált kis hatalmi elit sokkal inkább cselekedett a saját vagy a Szovjetunió érdekében. „Lovagias úriemberekről" már rég nem volt itt szó. Következésképpen keménynek ígérkeztek a tárgyalások, amelyek 1949 szeptemberétől 1950 júniusáig tartottak.

Az árujegyzék kapcsán nem nagyon volt nézeteltérés. Magyarországnak és Svájcnak minden esetben 45–50 millió franknyi árut kellett exportálnia, 106, illetve 74 tételben. Nem jelentéktelen kényeskedés volt a tárgya mellesleg annak a svájci érdekek magyarországi érvényesítéséről 1950. július 19-én aláírt egyezménynek, amelyben Magyarország 3,74 millió forint és 29,98 millió frank glo-

[666] A budapesti követség a Svájci Közlekedési és Energiaellátási Minisztériumnak (EVED), 1949. január 14. BAR E 2001 (E) 1967/113/737.
[667] Uo.
[668] Uo.

bális kártérítésre kötelezte magát. Ebbe az összegbe a svájci tulajdonban lévő magyar fix kamatozású értékpapírok visszavásárlásáért és az államosítási kártérítésért kapott pénzek voltak belefoglalva. Az eddigi gyakorlattal szemben ezek az összegek ezentúl nem az áruforgalom hozamából kerültek törlesztésre. Magyarország teljes fizetésre kötelezte magát, amiért magyar magánszemélyek a jövőben nem foganatosíthattak árulefoglalásokat.

A tárgyalás eredményeinek nyilvánosságra kerülését hangos kritika övezte Svájcban. Különösen a zürichi jogászok, Werner Niederer főiskolai tanár, a *Zürcher Freisinn* című liberális laphoz közel álló Werner Kaegi, valamint Karl Hartmann engedtek szabad folyást nemtetszésüknek a *Neue Zürcher Zeitung* hasábjain. Werner Niederer szerint tekintetbe véve Svájc nehéz tárgyalási pozícióját a kelet-európai államokkal szemben számot kell tudni adni arról, hogy átalányösszeggel váltottak ki egyéni igényeket, és ezzel valamennyi államosítási követelést eltörölték. „Teljességgel elfogadhatatlan volt ezzel szemben egyes kelet-európai kormányoknak az az elképzelése, hogy Svájc ezen országok emigrált állampolgárait is, akik kárpótlásban nem részesültek, megakadályozza Svájcban jogaik érvényesítésében. (...) Sajnos a Bundesrat ennek a jogi, morális és politikai értelemben teljesen elfogadhatatlan kívánságnak mind az 1949. december 22-i svájci–cseh, mind pedig – még fokozottabb mértékben – az 1950. július 19-i svájci–magyar egyezményben helyt adott."[669] Minden megértés mellett Niederer úgy vélte: „Ha viszont csak úgy szerezhetők meg bizonyos előnyök, hogy Svájc feláldozza a menekültek jogait, akkor tiltakoznunk kell az efféle kereskedelmi üzletek ellen."[670]

Karl Hartmann nemtetszése a lefoglalások kizárására vonatkozott, amelyek hosszú időn át megterhelték a Magyarországhoz fűződő gazdasági kapcsolatokat. Hartmann attól tartott, hogy ez a szerződési gyakorlat iskolát teremt.[671] Szintén a *Neue Zürcher Zeitung* közölte a Bundesrat mentegetőzését az őt ért támadásokra: a kormány lényegében megértést kért, amiért tudatában volt, hogy az egyezménnyel csak kompromisszumos megoldás születhetett, és „a svájci oldalról érvényre juttatott igényeket (...) sok esetben jelentősen mérsékelni kellett". A Magyarországon uralkodó viszonyok tekintetében – így a sajtóközlemény – megmentették, amit még meg lehetett. A magyar állampolgárok által Svájcban kezdeményezett lefoglalások lehetetlenné tétele ennyiben engedmény a magyarok számára, jóllehet Svájcnak is ez az érdeke, mivel a „külföldiek mesterkedései"

[669] Vö. NZZ Nr. 1883, 1950. szeptember 10.

[670] Uo.

[671] Vö. NZZ Nr. 2017, 1950. szeptember 27.

„a két ország közötti árucsere- és fizetési forgalom rendes menetét" is veszélyeztethetik.[672]

Még hónapok elteltével is mentegetőzésre kényszerült Petitpierre ezért a lépésért, amely oly kevéssé illett a doktrínájába: „Ha a lefoglalási eljárás révén a feltételezett hitelezőknek az igényelt összeget az ellenérdekelt fél kizárásával minden további nélkül megítélik, akkor a magukat megkárosítva érző kormányok Svájcot teszik majd felelőssé a kárért, diplomáciai úton fordulva a Bundesrathoz. A jogi helyzet tekintetében Svájc adott körülmények között aligha vonhatja ki magát az efféle igények teljesítése alól, és a per kilátásai kétségesek lennének egy nemzetközi bíróság előtt."[673] Ebben az időpontban mindamellett alig néhány lefoglalási eljárás volt csak esedékes.

A magyar áruk és vagyon lefoglalása Svájcban valóban eszköz volt az emigráns magyar üzletemberek kezében, akik így igyekeztek kártalanítani magukat az államosítások révén elszenvedett károkért. Az eljárás rendszeresen fennakadást okozott a svájci–magyar viszonyban, Svájc számára pedig mindig különösen kínosak voltak ezek a szituációk. A svájci követség azzal gyanúsította a berni magyar kereskedelmi attasét, Nyerges Jánost, hogy Budapesten hangulatot kelt Svájc ellen: e szerint valamennyi magyarországi hivatal azon az állásponton van, hogy a svájci hatóságok a magyar követelések és gépek lefoglalása dolgában aligha akarnak segíteni a magyar kormánynak. A magyarok kijelentették: „»Hadjárat« indult Svájcban Magyarország ellen (...) és e hadjárat keretében magyar emigránsok lefoglalják a magyar állam tulajdonát. A svájci bíróságok eltűrik, sőt elősegítik ezeket a lefoglalásokat, amivel nagy károkat okoznak Magyarországnak. Különösen azoknak az 1943–44-ben már megrendelt és kifizetett gépeknek a Svájcban való visszatartása, amelyek leszállításával pedig már számoltak a magyar hároméves terv kidolgozásánál, a hároméves terv svájci beszállítók általi elszabotálását jelenti. Amíg a magyar emigránsok iránti kedvezményezés e kirívó eseteit nem sikerül megnyugtatóan rendezni, svájci részről ne számítsanak az itteni érdekeink kezelésében a magyar hatóságok előzékenységére."[674]

Az 1950. évi egyezményben kiküszöbölték ezeket az kiszámíthatatlan elemeket, és a régi pénzügyi terhek kiegyenlítését is rendezték. Ennek ellenére nem tűnt egyik fél szemében sem optimistának a kereskedelmi kapcsolatok jövője. Ezek a háború után is a két háború közti időszak tapasztalataira építettek volna, csakhogy közben főleg Magyarország gazdasági szerkezete annyiban megválto-

[672] Vö. NZZ Nr. 2314, 1950. október 31.

[673] Vö. Max Petitpierre a Bundesratnak, 1951. május 28. BAR E 2001 (E) 1969/121/176.

[674] A budapesti küldött az EVD kereskedelmi osztályának, 1949. szeptember 29. BAR E 2001 (E) 1967/113/11.

zott, hogy a csak rövid ideje gyártott iparcikkeknek új felvevő piacot kerestek. A nyugati államokban azonban alig volt igény a saját áruikhoz képest több tekintetben alacsonyabb értékű cikkekre, különösen hogy a magyar áruk jóval drágábbak is voltak a világpiaci árnál.[675] Magyarország viszont csak gépeket kívánt Svájcból importálni, ami ellentétes volt a svájci exporttörekvésekkel. E nehézségek megmutatkoztak már ugyan az 1940-es évek vége felé, ám a következő évtized folyamán szemlátomást belemerevedtek a felek a szituációba.

E rossz hangulat rányomta bélyegét az 1952. szeptemberi tárgyalásokra. Svájc számára világos volt, hogy aligha volna tovább fenntartható a Magyarországgal folytatott hagyományos árucsere. Magyarország az ötéves terv kezdete óta mint feltörekvő ipari országot definiálta önmagát, és ennek megfelelően igyekezett ipari termékeit exportálni. Csakhogy Svájc nem nagyon volt érdekelt a magyar iparcikkekben, az ő számára Magyarország továbbra is agrárország maradt, és kizárólag az agrárimportja érdekelte. A budapesti svájci követség élénk figyelemmel kísérte a magyar gazdasági életet, így nem volt nagyon meglepő az ügyvivő véleménye, miszerint a svájci–magyar áruforgalom vonatkozásában a jövőben nem tűnik reálisnak még az 1952. évi magyar export elégtelen havi eredményeinek elérése sem.[676] Ez volt az az év, amelyben Rákosi Mátyás elérkezettnek látta az időt arra, hogy – kvázi ajándékképpen saját 60. születésnapjára – miniszterelnökké választassa magát, és így még több hatalmat összpontosítson a kezébe. A magyar emisszáriusok félelme, hogy egy ballépés révén kiesnek a pikszisből, ebben az évben különösen nagy volt.

A svájci delegáción belül heves vita folyt a kereskedelem értelméről és céljáról Kelet-Európával. A delegáció vezetője, Max Troendle úgy vélte, el kell dönteni, hogy akarnak-e továbbra is minden évben kitartó harcok árán új árulistákat kialkudni, amiket aztán így se, úgy se tartanak majd be. Ez a megbízhatatlanság – mondta – ahhoz vezet, hogy a svájci exportőrök folyton panaszkodnak és felhánytorgatják a gazdasági szervezeteknek, illetve a vezetőségnek, hogy „a tárgyalások során hagyják magukat a keleti partnertől félrevezetni, és a hátrányos exportágakat nem képviselik a szükséges nyomatékkal".[677] Mindazonáltal ele-

[675] „A hazai ár elszakadása a külföldi piacon kapott vagy fizetett export-, illetve importártól szorosan összefügg azzal, hogy nincsen egyöntetű devizaárfolyam a hazai és egy-egy külföldi pénznem közti átváltásra. (...) Végeredményben megállapíthatatlan, hogy például egy rubel hány dollárt ér. Lehet, hogy az egyik exportügyletben a dollárhozam kitermelésének hazai költsége 30 kopek volt, míg a másikban 4 rubel." Kornai 1993, p. 362k.

[676] Vö. A megbízott ügyvezető Alfred Zehnderhez, 1952. augusztus 18. BAR E 2001 (E) 1969/121/377.

[677] Troendle: Notiz betr. unsere wirtschaftlichen Beziehungen mit den Oststaaten, vom 10. November 1952. BAR E 2001 (E) 1969/121/377.

gendő érv szólt kereskedelem folytatására a keleti országokkal: „Nemcsak általános semlegességpolitikai megfontolások vezényelnek, és a megegyezés szerinti államosítási kárpótlás kiváltása, hanem az a felismerés is, hogy ezek az eladási területek arra hivatottak, hogy egy általános válság esetén, amely a tapasztalat szerint a termelési javak iparágát sokkal erősebben és közvetlenebbül érinti, mint a fogyasztási cikkekét, az adott pillanatban talán életfontosságú tartalékot képezzenek a gép- és műszeriparunk egyes ágai számára. Azok a tapasztalatok, amelyeket a 30-as évekbeli válság idején szereztünk, épp elegendő tanulsággal szolgálnak."[678] Kelet-Európa ennek megfelelően – a '30-as évek látásmódjára rímelve – afféle pótpiacot jelentene, amelyet válság idejére készenlétben tartanak. Nem beszélve arról, hogy ezt a kényszert remekül lehetett a semlegességi maximával tálalni.

A fenti nézettel egyetértett a Svájci Ipari és Kereskedelmi Egyesület elnöke, Heinrich Homberger is, aki szerint a magyar eset ugyan csupán a jéghegy csúcsa ahhoz képest, amit a Kelettől várni lehet, de a legjobbat kell kihozni belőle. Mindenekelőtt nem szabad elfelejteni – mondta –, hogy a Kelet–Nyugat közötti nehézségek még nem hárultak el végérvényesen: „Adott esetben boldogok leszünk, ha az Egyesült Államoknak fel tudjuk mutatni, hogy a nagyon kritikus áruk miatt, amilyen például a golyóscsapágy, adok-hogy-adj-politikát folytattunk." Az USA-val szembeni tiszta lelkiismeretet támasztotta alá a „keleti államokkal folytatott igen fáradságos tárgyalások"[679] emlegetése is, Svájc megtehette, hogy ide is, oda is játszik, és ezzel nemcsak a svájci exportőröket, hanem a magyar emigránsokat is felbőszítette, akik a hátukon vitték el a magyar kereskedelmi kapcsolatokat. De a magyar delegáció is elgondolkozott az árujegyzékekről folyó tárgyalások folytatásáról. Kételkedtek benne, hogy Svájc meg akarja tartani a magas kontingenseket, és a Nyugaton várt gazdasági válságot gyanították a dolog mögött. A svájci delegáció vélhetően zálogot is akar majd a pénzügyi tárgyalások esetére, mivel Svájcban közismerten a finánctőke diktál.[680] De a magyar delegáció is csökkenteni akarta a kontingenseket, bár ezt a tervét egyelőre taktikai okokból nem verte nagydobra.

A tárgyalások csak nagyon akadozva haladtak. Az egyik vitás pontot az jelentette, hogy a svájciak tenyészjószágot akartak volna exportálni, amelyet azonban Magyarország túl drágának talált. A svájci fél erre szóba hozta az ingatlanok

[678] Uo.

[679] Vö. Notiz über die Sitzung der ständigen Wirtschaftsdelegation vom 12. November 1952. BAR E 2001 (E) 1969/121/377.

[680] Vö. Simonyi Pál Kutas Imrének: Feljegyzés az 1952. szeptember 17-i magyar–svájci gazdasági tárgyalásokról. MOL XIX-J-1-j. XIX-186. 16. doboz.

államosításáért járó kárpótlás kérdését. Semmilyen fontos területen nem született eredmény. A tárgyalások során mindazonáltal a svájci álláspont bizonyult erősebbnek. Hiába gúnyolódott rendszeresen a magyar delegáció Max Troendle felfokozott viselkedésén, szeptember 30-ra maga is belátta, hogy Magyarország van rosszabb pozícióban, mivel a svájciak előtt sem volt titok, hogy Magyarország semmit nem tud adni.[681] A tárgyalások 1952 szeptemberétől 1953. március 28-ig tartottak. Az árujegyzék összetétele alig változott, a magyar export 85 tételt, a svájci 73-at tartalmazott, a jegyzékek visszamenőleg 1952. október 1-től 1953. szeptember 30-ig voltak érvényben. A kontingentált volumen a svájci behozatali listán 50 millió frankról 30 millióra esett vissza, a magyart meghagyták 47 millión a problémák elkerülése végett. A következő évben a további tárgyalások mellőzésével újabb egy évre, 1954. szeptember 30-ig meghosszabbították a listák érvényességét.[682] Ezután – különösen a tenyészállat-ügy miatt – már nem volt lehetséges a megegyezés. Svájci oldalról egyre újabb ösztönzésekre volt szükség, hogy a kereskedelmet fenn tudják tartani. Peter Hug történész szerint a Bundesrat a kereskedelmi osztály késztetésére még segített is, hogy a szerződött féllel szabályozzák a magyar náci áldozatok Svájcban maradt vagyontárgyainak az elszámolását, hogy a klíring-kontókat gyarapítsák![683]

Ahogy a többi területen is, a svájci–magyar gazdasági kapcsolatok terén is beállt az enyhülés legkésőbb 1955-től. A desztalinizáció és az aktívabbá vált magyar külpolitika jegyében a külgazdaság-politika útjában álló akadályokat is megvizsgálták a Svájchoz fűződő kereskedelmi és pénzügyi viszony javítása érdekében. Ebből a célból küldték 1954 novemberében gazdasági attasénak Bernbe Taraba Jánost, aki 1955. június 28-i jelentésében megállapította: az 1952. évi

[681] Vö. Simonyi Pál Kutas Imrének: Feljegyzés az 1952. szeptember 30-i magyar–svájci gazdasági tárgyalásokról. MOL XIX-J-1-j. XIX-186. 16. doboz. A magyarok nemtetszéssel fogadták Troendle viselkedése, aki lemondott egy a svájci delegáció tiszteletére rendezett kirándulást, udvariatlanul viselkedett, és folyamatosan azzal fenyegetőzött, hogy elutazik. De egy s más magyar részről is félresiklott. Többek között a magyar delegáció egyik fontos embere indokolatlanul távol maradt vagy az utolsó pillanatban mondta le a részvételt. Vö. Ujlaki Kálmán a berni követséghez, 1952. november 19. MOL XIX-J-1-j. XIX-186. 16. doboz. Sokat elárul a magyar külpolitika akkori szervezettségéről, hogy a berni magyar követségnek nem volt tudomása a tárgyalások kimeneteléről!

[682] Vö. NZZ Nr. 850, 1953. április 14. és Nr. 2906, 1953. december 2. A magyar követség kénytelen volt beismerni, hogy semmit nem ért el a taktikázással, sőt engedményeket kényszerült tenni, míg Svájc minden vonalon sikeres volt.

[683] „Antiszemita motívumok ugyan közvetlenül nem bizonyíthatók, de az anti-antiszemitizmus még kevésbé." Hasonlóan jártak el Lengyelországgal szemben. Vö. Hug et al. 1999, p. 105. Vö. még Hug és Perrenoud 1997.

mélypont arra volt visszavezethető, hogy Svájc feladva semlegességi politikáját az Egyesült Államok agresszív kereskedelmi politikájához csatlakozott, és 40%-kal csökkentette a Kelet-Európába tartó exportot, ami Taraba szerint egyben bizonyíték is lett volna a svájci polgárság függésére az USA-tól. Addig a pontig nagyobb problémák nélkül működtek is a kereskedelmi kapcsolatok – mondta, majd kissé megszeppenve beismerte: Magyarország „nem teljes mértékben" használta ki az exportkontingenst, és „néha" minőségileg alacsonyabb értékű árut szállított. A főbűnös mégis Svájc, annál is inkább, mivel újabban állítólagos „dömpingárakra" hivatkozva leállított magyar exportszállítmányokat.

Taraba kedvezőnek ítélte a magyar áruk exportesélyeit: főleg kávé- és teafőzőket, valamint – amennyiben javul a minőségük – rádiókészülékeket szállítanának, és nem utolsósorban szalámit, mivel ismeretes, hogy Svájcban a legtöbb hentesáru íztelen, és híján van a fűszereknek![684]

A magyar külügyminisztérium svájci ügyekért felelős munkatársa, Susán Vendel is szükségesnek látta a kereskedelmi kapcsolatok javítását. Egy erről szóló jelentésben kifejtette: Svájcnak érdeke a kapcsolatok kiszélesítése, mivel rá van utalva a kelet-európai térség élelmiszerimportjára, és Kelet-Európa a svájci gépgyártás és gyógyszeripar termékei számára is piacot jelentene. Magyarország számára pedig – állt a jelentésben – devizaszerzési okokból fontos Svájc, azonkívül bizonyos árukat – szerszámokat, gépeket, gyógyszert és festéket – csak onnan tudnak beszerezni. Végül pedig Magyarországnak 1960-ig anyagi kötelezettségeit kell teljesítenie, és meg kellene akadályozni, hogy erre a célra a deviza nagy részét fel kelljen használni, anélkül, hogy közben újat szereznének. Erre egy külön kereskedelmi egyezményt kellene kötni, amelyben megnövelnék a magyar export mennyiségét. Gondoskodni kell arról is, hogy javuljon az áruk minősége, és időben érkezzenek meg a szállítmányok. Azonkívül az is kívánatos volna, hogy Svájc megszüntesse a korlátozásokat.[685] Valóban fellendülést ígért a kétoldalú gazdasági forgalomban a Magyarországra eddig jellemző, szinte csak ideológiai megfontolásokat követő elfordulás a külgazdaság-politikától. 1956 januárjában magyar delegáció készült felkeresni a bázeli CIBA vegyi üzemet, ami azt mutatta, hogy legalább műszaki téren megkísérelik újra felvenni az üzleti kapcsolatokat.[686] Áprilisban a volt svájci nagykövet és agrárszakértő, Ernst Feisst magyar

[684] Vö. Taraba János Boldoczki Jánoshoz, 1955. június 28. MOL XIX-J-1-j. XVIII-181. 16. doboz.

[685] Vö. Susán Vendel: 1955. június 25-i feljegyzés. MOL XIX-J-1-j. XIX-186. 16. doboz. A korlátozások mindenekelőtt a magyar textilexportban jelentkező nehézségeket jelentették, amelyek kapcsán magyar részről sok panasz érkezett.

[686] Vö. Kulturális, tudományos, művészeti és sport ügyek. MOL XIX-J-j. 14. doboz. XV-140.

fővárosbeli látogatása egy Svájcba történő ló export lehetőségeit nyitotta meg.[687] 1956. augusztusban Budapestről meghívás érkezett Per Jakobsonnak, a Nemzetközi Kifizetések Bankja vezérigazgatójának, amivel Magyarországnak az volt a célja, hogy javítsa a nyugati országokhoz, különösképpen pedig Svájchoz fűződő pénzügyi kapcsolatait.[688]

1956. június 28-án a külügyminisztériumban összegyűlt a legfelső állami és gazdasági körök 30-35 képviselője, hogy kézbe vegyék a Svájccal folyó kereskedelem kiépítését. Legfőbb célként egy új kereskedelmi szerződés kialkudását és a csatlakozást az 1938-as hagyományokhoz jelölték meg: utóbbi húskonzervek, szalámi, lencse, gyógynövények és lovak exportját jelentette. Továbbá a svájci tranzitkereskedelem lehetőségeinek jobb kihasználását vették tervbe.[689] Ezzel ad acta került a Rákosi-korszak kereskedelempolitikája, és a gazdasági megfontolások újra a politikaiak elé kerültek.

Az új stratégia gyors sikereket hozott. 1956 első hónapjaiban felívelt a két ország közötti turizmus, a kereskedelmi volumen csaknem megduplázódott, a magyar követség kapcsolatai pedig szépen nőttek.[690] Csak az őszi események következtében állt be rövid törés a közös kereskedelemben, amit aztán gyorsan sikerült áthidalni. A következő évtizedekben Svájc megtartotta Európa kommunista országaival és még néhány állammal (Irán, Egyiptom, Uruguay) a kötött fizetési forgalmat, míg az Európai Fizetési Uniót felváltó 1958-as Európai Monetáris Egyezmény hatására a kötött fizetési forgalom Nyugat-Európával eltűnt.[691] Magyarországgal csak 1973. december 31-én szűnt meg a kötött fizetési forgalom.[692]

[687] Vö. A magyar külügyminisztériumban elhangzott svájci beszámoló feljegyzései, 1956. április 27. MOL XIX-J-1-j. XIX-186. 16. doboz.
[688] MOL XIX-J-1-j. IV-33.
[689] Vö. Jegyzőkönyv a külkereskedelmi minisztérium svájci–magyar kapcsolatokról szóló találkozásáról, 1956. június 28. MOL XIX-J-1-j. XIX-186. 16. doboz. Ide tartozott a magyar külkereskedelmi politika koordinációjának javítása is. A svájci nagykövet, Némety Béla, részletes jelentésben vázolta a követség nehézségeit a „kapitalistákkal" való kereskedelem terén: Míg Svájcban 24-28 órát vesz igénybe egy kérvény megválaszolása, Magyarországon ugyanez 10–14 napig tart. Nem jó továbbá a követség és a kereskedelmi képviselet közötti koordináció, a magyarországi kifizetések nem a megegyezés szerint folynak. Ily módon szinte lehetetlen svájciakkal üzletet kötni. Vö. Némety Béla Boldoczki Jánoshoz, 1956. január 28. MOL XIX-J-1-j. II-19.
[690] Vö. Beck István, osztályvezető, 1956 II. és III. negyedévi irányelvek kiküldése. 1956. április 21. MOL XIX-J-1-j. II-13.
[691] Vö. Frech 2001, p. 39.
[692] Vö. Hug et al. 1999, p. 56.

6. „Süket fülek és ijesztően nagy bizalmatlanság mindkét oldalon". Egyházak Kelet és Nyugat között[693]

A magyarországi sztálinista fordulattal a társadalmi differenciáltság egy csapásra megszűnt, s ezzel behatárolódott az egyházak mozgástere is. A karitatív akciók beszűküléséről volt már szó, ahogy a nevelői feladatokéról is. Az összességében erősen egyházellenes magyarországi politika a svájci egyházakhoz fűződő kapcsolatokat is letörte. A következőkben arra szeretnék kitérni a Karl Barth teológus körüli vitának és a Mindszenty-per svájci visszhangjának az elemzésével, hogy miként változott a svájci önkép az egyházi érdekek tekintetében.

Mivel az egyházak Magyarországon folyamatosan nagy népszerűségnek örvendtek, a magyar kormány igyekezett megszerezni a lojalitásukat. Az összes addig függetlenül működő egyháznak alá kellett írnia a megállapodást az állammal, amely az egyházi embereket állami alkalmazottakká, magukat az egyházakat pedig hivatalokká tette. A nagy egyházak közül elsőként a református egyház csatlakozott a diktátumhoz 1948 októberében, s a Bereczky Albert püspök vezetése alatt álló reformátusok kiegyezését az államhatalommal Svájcban is hevesen kritizálták. Eleinte egyfajta közvetítői szerepet vett magára Karl Barth, aki bizonyos megértéssel volt a magyar egyház magatartása iránt, de hamarosan a keleti és nyugati egyházak közé került.

Vázoltam fentebb, hogyan éledtek újjá a háború után a svájci és a magyar református egyházak közti kapcsolatok. Az újjáépítés és orientálódás e periódusát legkésőbb a magyar állam különböző egyházakkal megkötött egyezségével lezártnak tekinthetjük. A vörös posztó az egyre inkább kommunista irányítás alá kerülő állam és a református egyház közötti kapcsolatokban Ravasz László püspök személye volt. Már röviddel a kelet-magyarországi harcok befejezte után és legkésőbb Budapest 1945. tavaszi felszabadítása után különböző irányzatok jelentkeztek szólásra a magyar egyházon belül. Nyíregyházán Békefi Benő tűnt ki a legkülönbözőbb csoportosulások és rendezvények szervezésével, Budapesten Bereczky Albert lelkész fejtett ki nagy aktivitást, nem utolsósorban a vele rokoni kapcsolatban is álló Tildy Zoltán államelnök és lelkész kedvezményezettjeként.[694] Ravasz László viszont a bukott Horthy-establishmenttel állt szoros kapcsolatban, mint püspök a felsőház tagja volt, és antiszemita nézeteiről volt híres.

[693] Karl Barth Bereczky Alberthez, 1952. január 6. Karl Barth-Archiv Basel. Ordner: Karl Barth und Ungarn 1931–1949, Ms. Stoevesandt I.

[694] Vö. Ravasz 1992, p. 320k. Bereczky barátai közé tartozott többek között Victor János és Péter János, akik szorosan kötődtek a magyar államhoz. Utóbbi Tildy Zoltán titkára is volt. Vö. Bucsay 1985, p. 259.

Ravasz számára sem volt meglepetés, hogy az új politikai rendszerben nem fogja megtalálni a helyét, ezért úgy határozott, hogy ilyen körülmények között kivonul az egyházpolitikából.[695] Állítólag egy beszélgetésben Veress Péter védelmi miniszter és az FKgP elnöke, Dobi István is felszólították Ravaszt a visszalépésre, amit Karl Barth illetlen beavatkozásnak minősített.[696]

Miután 1948. május közepén a magyar parlament belekezdett az iskolák államosításáról folyó vitába, Tildy Zoltán államelnök titkára, Péter János Bázelbe utazott, hogy kikérje Karl Barth tanácsát és támogatását Ravasz László magyar püspök visszalépését és lehetséges utódja, Bereczky Albert jelölését illetően. Barth nyílt levélben tett eleget ennek a kérésnek „A református egyházban élő barátaimhoz" címmel. Ebben így nyilatkozott a református egyház állammal kötendő megegyezése ügyében: „Ha jól értettem Önt, az az út, amelynek a kezdetén áll, nagyon keskeny, nagyon nehéz és veszélyteli, de egyben nagyon sokat ígérő út is."[697] Nehéz, mert a múltban az egyház túl közel került az államhoz, ami által elvesztette a jogosultságát bizonyos morális elismerésre a háború utáni Magyarországon. Veszélyteli, mert az ember sosem tudhatja, kire hagyatkozik, ha elfogadja az új államot. Mégis sokat ígérő ez az út, mert „az a mód, ahogyan járni fogja, (...) nemcsak a saját egyháza jövőjére nézve, de Kelet *és* Nyugat összes többi egyházára nézve is példaértékű lesz".[698]

Barth azt ajánlja, ne stratégiai és taktikai alapon, hanem *„egyházi* alapon gondolkodjanak, ítéljenek, döntsenek". Így tud az ember a legjobban a lényegre koncentrálni. Végül azt javasolja, Bereczkyt részesítsék előnyben Ravasszal szemben: „Azért merülhet fel Önökben kétség e jelöléssel kapcsolatban, mert Bereczky tiszteletes objektíve és személyesen is közel áll a mai magyar rendszerhez, és mert az ő választása az ehhez az oldalhoz való alkalmazkodás vagy akár kapituláció benyomását keltheti. Ismert Önök előtt, hogy Bereczky tiszteletes ugyanezzel az érveléssel épp elég sokáig kibújt a nevezése alól. Okkal nem teszi immár ugyanezt."[699]

Szorosan összekapcsolódik Karl Barth magyar egyházi kérdésekben tanúsított elkötelezettségével az orientálódásának kérdése a református egyház kelet–nyugati konfliktusaiban. Barth hamar a kritika kereszttüzébe került a nézetei

[695] Vö. Ravasz 1992, p. 329kk.

[696] Vö. uo., pp. 333–335. Ravasznak nacionalista és nyilvánvalóan reakciós egyesületekben való tagságát hánytorgatták fel. Ezenkívül az ő személye nem jelentett garanciát arra, hogy a református egyház támogatná a magyar államot.

[697] Barth: An ungarische reformierte Christen. In: Barth 1984, p. 141.

[698] Barth: An meine Freunde. Uo., p. 143. Kiemelés az eredetiben.

[699] Uo., p. 146k.

miatt Svájcban. Emil Brunner zürichi teológus Barth kommunizmussal szembeni viselkedését „hangsúlyozottan megértő és az éles elutasítást szándékosan kerülő álláspontnak" nevezte, amely az 1948-as prágai puccsig még talán érthető is volt, most már azonban véleménye szerint nem tartható. Brunner azt rótta fel Barth-nak, hogy a totalitarizmus ellen soha nem lépett fel, holott a nemzetiszocializmust elítélte: „De nem fér a fejembe, hogy éppen te, aki Hitler alatt az egyház kollaborációjának még a látszatát is oly keményen elítélted, most azoknak a szószólójává válsz, akik nemcsak a külső, de már a belső ellenállást is elítélik, és idegességnek csúfolod azt, ami nem más, mint rémült elfordulás a jogtalanság és embertelenség igazán ördögi rendszerétől; hogy te, aki nem olyan régen még kemény szavakkal vádoltad azokat a németeket, akik a hitlerizmussal való összeütközés elől egy tisztán belső szintre vonultak vissza azzal a jelszóval, hogy bármely rendszer alatt egyszerűen csak Isten igéjét kell hirdetni, anélkül, hogy a politikával törődnének, most egyszerre csak éppen ezt a belső szintet ajánlod, és dicsérendőnek tartod, ha a teológusok Magyarországon nem a jelenlegi kormány jogot és jogtalanságot érintő kérdéseivel, hanem egyszerűen egyházuk saját pozitív feladataival foglalkoznak."[700]

Karl Barth azzal az érvvel reagált, hogy ez alkalommal nem ugyanúgy áll fenn a fenyegetettség, mint a nemzetiszocializmus idején. Akkoriban a kísértés ellen kellett küzdeni. Barth felteszi a kérdést: vajon a Keletnek „tényleg olyan hatalma van felettünk, amire az utolsó szóval kell reagálni, és amire nem lehet ugyanolyan jó az utolsó előtti?" Barth tiltakozott az ellen, hogy beszálljon az antikommunista *mainstream*be: „Nem, ha az egyház színt vall, akkor félelem és reszketés közepette szembemegy az árral, nem pedig sodródik vele."[701] Kinek használna az egyház egy határozottabb antikommunista kiállással? Biztosan nem a vasfüggöny mögötti keresztény egyházaknak: „Nekik ugyanis az, hogy mi itt – mi, akiket senki nem kérdezett, és akiknek ugye semmi sem drága – az előttük is ismert helyes téziseket »szenvedélyesen« hangoztatjuk, egyetlen lépéssel sem segítette előre őket a »monstrummal« való harcukban."[702] A Barth és a svájci egyházi emberek, valamint lapszerkesztőségek közti vita tovább folytatódott, de a téma egyre messzebb került Magyarországtól,[703] amely lassan maga is feloldó-

[700] Brunner: Wie soll man das verstehen? Offener Brief an Karl Barth (abgefasst vor dem 6. Juni 1948). In: Karl Barth-Forschungsstelle an der Universität Göttingen 2000, p. 356.

[701] Barth: Theologische Existenz «heute». Antwort an Emil Brunner. In: Uo., pp. 159–166.

[702] Uo.

[703] Magyarország nem véletlenül került szóba, de csak alkalmat szolgáltatott a Karl Barth-nak címzett kritikához. Vö. Levél a wattwili evangélikus-református egyházközség elöljáróságához, amely azt a kérdést taglalta, hogy vajon „Karl Barth egyháza" lepaktál-e a kommunizmussal. Vö.

dott egy sematikus Kelet-képben. 1949 decemberében Barth, Thurneysen és Lüthi még egyszer együtt felléptek a *Basler Nachrichten* egy cikke ellen, hogy a magyar reformátusokat megvédjék a támadások ellen.[704]

Mindamellett csak féligazság az, hogy Barth nem csatlakozott a Svájcban oly népszerű antikommunizmushoz. Egyáltalán nem üdvözölte a kelet-európai kommunista rendszert, és Magyarország sorsát a jelek szerint különösen is a szívén viseli. Megértést tanúsított a Bereczky püspök által járt „keskeny út" iránt, „amely az egyházi és társadalmi döntés két széles tévútja között vezetett. Ezek egyike az önmagába menekülő, steril jámborságé, másika az elhamarkodott azonosulásé mindennel, ami új."[705] Bereczky volt felelős az államhatalommal való 1948. október 7-i megállapodás megkötéséért.[706]

Alig néhány hónappal Bereczky hivatalba lépése után felerősödött Barth kritikája a magyar egyházzal szemben. 1949 májusában ezt írta Péter Jánosnak a magyar református egyház új irányvonaláról: „Azt gondoltam annak idején, az új irányvonal azt jelenti, hogy a magyar református egyház az államátalakítás által teremtett *tények* talajára áll. (...) Tévedek-e *ma*, amikor egy számomra új vonal felbukkanását vagyok kénytelen megállapítani: egy olyan vonalét, amelyet ha jól látok, semmi esetre sem tartok jónak és nem védelmezek. (...) Nem a Magyarországot elért igazságszolgáltatásról van már szó, hanem a már most (egy még beláthatatlan fejlődés kezdetén!) az országnak ajándékozott *gyógyító megújulásról*."[707] Barth szót emelt az aktív részvétel ellen a propagandagépezetben, és nevén nevezte a kollaborációt: „Ha mindaz, ami ezen az irányvonalon látható, nem »Gleichschaltung« vagy »kollaboráció«, akkor mi? (...) Mindent nem tudok ezen az úton megmagyarázni, de egyvalami teológiai értelemben is megijeszt: valami, ami azokra a dolgokra emlékeztet, amelyeket még fordított előjellel a 12 évvel ezelőtti Magyarországon láttam és hallottam – és olyan dolgokra, amelyeket Németországban a Deutsche Christen-mozgalom idején megéltem. És gondolják meg: ha énrám így hatnak ezek a dolgok, hogyan hathatnak azok-

---

Brief an die Kirchenvorsteherschaft der evangelisch-reformierten Gemeinde in Wattwil (SG), die die Frage erörterte, ob «die Kirche Karl Barths» mit dem Kommunismus paktiere. Vö. Barth 1984, pp. 176–178.

704 Vö. Barth: An die Basler Nachrichten 1949. In: Barth 1984, pp. 195–199. Barth nézeteltérése a berni Regierungsrat és a későbbi kormánytag Markus Feldmann-nal klasszikus példája a hidegháborús idők Svájcban is beszűkült vitalehetőségeire. Vö. Barth 1948, pp. 214–273. Lásd még Jehle 1999, p. 113.

705 Bucsay 1985, p. 258.

706 Az egyezmény szövegének összefoglalását lásd uo., p. 172k.

707 Karl Barth Péter Jánoshoz, 1949. május 16. Karl Barth-Archiv Basel. Ordner: Karl Barth und Ungarn 1931–1949, Ms. Stoevesandt I. Kiemelés az eredetiben.

ra, akik az egész Kelethez ellenségesen viszonyulnak, és a magyar református egyházzal szemben sincsenek olyan odafordulással, mint én?"[708]

Barth tiltakozása volt egy Bereczkyvel folytatott levélváltás tárgya is, amely indiszkréció folytán nyilvánosságra került. A vita pontos tartalma a mi szempontunkból nem tart ugyan érdeklődésre számot, de elidegenítően hatott Bereczky és Barth viszonyában,[709] ami megmutatkozott a levelek gyakoriságában és minőségében is. A csúcsot az 1952. év jelentette, összesen tíz Barth-tól kapott levéllel. Ezt követően soványabbá és semmitmondóbbá vált a levélváltás, amit Karl Barth is belátott: „Törekednünk kell majd arra, azoknak az érdekében is, akik mindkét részről mögöttünk állnak, hogy a köztünk – Ön és én köztem – fennálló szálat nagyon gondosan fenntartsuk. Igaz, köztünk sem lesz ez egészen egyszerű feladat."[710]

Ezután a levelek minősége is leszálló ágba került. Bár 1953-ban Barth meghívást kapott magyar püspököktől – azonban nem tett eleget a meghívásnak attól tartva, hogy eszközként használják fel valamihez. Az 1956. évet ellepték a magyar lelkipásztorok és emigránsok levelei, amelyek részben a Magyarországon működő református lelkészek szomorú helyzetét vázolták, és arra kérték Barthot, járjon közben érdekükben Bereczkynél. Barth 1956 nyarán tett eleget ezeknek a felkéréseknek: „Fölösleges Önnek elmondanom: az új Magyarországon működő református egyházi vezetés iránt érzett közismerten pozitív beállítódásomban nem számoltam az egyházi rendszer ilyetén változásának lehetőségével."[711] Bereczky állítólag bevallotta Barth-nak, amikor egyszer váratlanul meglátogatta Bázelben, hogy a levelekben foglalt vádak 70%-a igaz.[712] Barth és a magyar viszonyok más ismerői, mint Hellstern tiszteletes, megegyeztek abban, hogy Bereczky a háttérben sokat tesz egyházáért, de jellem tekintetében gyenge ember.

A másik irányban csak kevés utalás van arra nézve, hogy a magyar református egyház szolgái hogyan tekintettek Svájcra. Nem válik el Svájc – s vele Karl Barth alakja sem – a többi nyugati országtól. Bereczky reakciója Barth „Egyház Kelet

[708] Uo.

[709] A Karl Barth és Bereczky Albert közti levélváltást lásd: Karl Barth 1984, pp. 274–289.

[710] Karl Barth Bereczky Alberthez, 6. Januar 1952. Karl Barth-Archiv Basel. Ordner: Karl Barth und Ungarn 1931–1949, Ms. Stoevesandt I.

[711] Karl Barth Bereczky Alberthez, 1956. május 31. Karl Barth-Archiv Basel. Ordner: Karl Barth und Ungarn 1931–1949, Ms. Stoevesandt I.

[712] Prof. László Pap über seine Beziehungen zu Karl Barth und wichtige Stationen seines Lebens. Versuch einer Rekonstruktion seiner Erzählung am 29. April 1980 in Gegenwart der Ehepaare Rohkrämer und Stoevesandt. Karl Barth-Archiv Basel. Ordner: Karl Barth und Ungarn 1931–1949, Ms. Stoevesandt I.

és Nyugat között" című dolgozatára az volt, „hogy itt valóban a keresztény és a teológus beszél, mindazonáltal a svájci teológus. (...) És jóllehet nagy tisztelettel és szíves figyelemmel tekintünk Önre, annak mégis tudatában kell lennünk, hogy Ön Svájcból beszél, mi pedig innen."[713] Karl Barth-ot értelmiségiként tartotta számon a hivatalos Magyarország – nem annyira a felfogása miatt, hanem mindenekelőtt azért, mert Svájcban az árral szemben úszott. Magyar szemmel nézve a világ folyása elég egyszerű volt, fekete-fehér átmenetek nélkül. Egy jelentésben, amely Svájc „fasiszta" rádiópolitikájáról szólt (a német svájci állami rádiót, a Radio Beromünstert értették ezen), Köves András magyar nagykövet Svájc protestáns egyházát dicsérte, mely már többször tiltakozott a rádiópolitika ellen. Így például Helmut Thielike tübingeni teológiaprofesszor a svájci rádió *Echo der Zeit* című hírműsorban éles kirohanást intézett a „haladóan gondolkozó protestáns teologus" Barth ellen: „Ez a közlemény egy részét képezte annak a támadó akciónak, amelyet a svájci rádió és katolikus körök Barth Károly ellen folytatnak, akit azért tartanak veszedelmesnek, mert tudják róla, hogy feltétlen antifasiszta beállitottságu és nem ellenzi a népi demokratikus államokban a református egyházak együttműködését, ezen országok kormányaival."[714]

Az itt vázolt nézeteltérés megvilágítja azoknak az embereknek a nehézségeit, akik nem hagyják magukat bepréselni egy társadalom túl merev identitástervezeteibe, hanem közvetítő szerepet keresnek. Barth-nak nemcsak a közvetítőszerep esett nehezére, hanem azzal is meg kellett küzdenie, hogy sem a magyar, sem a svájci egyházi körök nem vágytak efféle hídfunkcióra. A hidegháború logikája nem tűrt „Egyházat Kelet és Nyugat között".

A katolikus egyházat már a háború vége óta megmerevedett frontok jellemezték. A magyar katolikusok kezdettől fogva berzenkedtek a kommunizmus ellen. Különösen hajthatatlan volt az ellenállás megtestesítőjének számító Mindszenty József hercegprímás. Így aztán nem is meglepő, hogy a svájci katolikusok Magyarország iránti érdeklődése döntően megnőtt Mindszenty 1948-as Szent István-napi letartóztatásával. Ez az aktus a csúcspontját jelentette az államhatalom és a katolikus egyház között zajló harcnak. Az 1949. február 3. és 8. között zajló per komoly visszhangot váltott ki Nyugaton, s így Svájcban is. Jelen volt rajta 23 külföldi újságíró, 17-en közülük Nyugatról, és 19 magyar tudósító.[715] Köztük volt Szatmári Jenő is, aki a *Basler Nachrichten* és az *International News Service*

[713] Bereczky Albert Karl Barth-hoz, 1951. november. Karl Barth-Archiv Basel. Ordner: Karl Barth und Ungarn 1931–1949, Ms. Stoevesandt I.

[714] Köves András Kállai Gyulához, 1950. február 25.: Svájci rádió háborús uszításai. MOL XIX-J-21-a. 44. doboz.

[715] Vö. Gergely 2001, p. 44.

számára tudósított. A kommunista irányultságú *Vorwärts* kivételével valamenynyi svájci újság kikelt a per lefolyása ellen, amelyet okkal minősítettek kirakatpernek. A katolikus sajtó a luzerni *Vaterland*dal az élen a Keleten zajló egyházellenes harcban már a Nyugat végső csatáját látta. Kevésbé dramatikusan értékelték az eseményeket a protestáns és a liberális svájci lapok.

Jellemző a tudósítások hangvételére a híresztelések készséges átvétele. Az egyik pletyka a kihallgatási módszerekre vonatkozott, amelyek a harcos Mindszentyből bátortalan vádlottat csináltak. Drogokról és kínzásokról szóltak a találgatások. Egy másik pletyka szerint Sztálin rendelte el a pert személyesen. A *Basler Nachrichten* egyenesen azt állította: „Ha annak vesszük a Mindszenty bíboros elleni pert, ami: egybehangzó vélemény szerint a Kelet és Nyugat közti szellemi-politikai harc egyik fázisa, a szovjet hatalmi zónában minden nyugati ellen irányuló megsemmisítő hadjárat szakasza, és nem utolsósorban a Kreml katolikus egyházzal szembeni erődemonstrációja, akkor már nem vagyunk messze attól, hogy magának Sztálinnak az ukászára vezethető vissza a hercegprímás elleni kirakatper."[716] A nem katolikus újságok nem rejtették véka alá a Mindszenty bíboros személye elleni averziójukat. Míg a katolikus Thomas kiadó kis dokumentumköteteket és hagiográfiákat adott ki Mindszentyről, a *Die Nation* című független baloldali hetilap például azt írta: „Pillanatnyilag, bár sátáni eszközökkel, de győzött a vörös zászló a bíborvörös fölött. De nem küzdött-e történelme során a katolikus egyház is véres és brutális kezekkel?"[717]

A hivatalos Magyarország az efféle ellenvetések ellenére tiltakozott a Mindszentyvel kapcsolatos tudósítások miatt. Haragvást szült többek között a *Radio Beromünster* állásfoglalása, amely az egyik adásban „a legaljasabb fasiszta hangon megtámadta a magyar kormányt és kétségbevonta a magyar biróságok törvényes voltát. Az *Echo der Zeit* és a többi fentemlített adás a legutóbbi hónapokban mindinkább fasiszta vagy egészen durva Amerikából irányitott antikommunista szócsővé válik. (...) Ezek a politikai aktualitással foglalkozó adások szolgáltatják az imperialista politika számára a háborus uszitás egyik legfőbb eszközét (...)."[718] A Mindszenty-per svájci visszhangjáról részletesen szóltam már fentebb, csak a felismerés marad hátra: a perrel megtört a katolikus egyház kommunista rezsimmel szembeni ellenállása, és a svájci katolikus sajtó joggal képzelte, hogy döntően felléphet a kommunizmus ellen. Miután Mindszentyt kivonták a forgalomból, az állam keresztül tudta vinni az állam és egyház szétvá-

716 Vö. Basler Nachrichten Nr. 60, 1949. február 9.

717 Vö. Die Nation Nr. 7, 1949. február 16.

718 Köves András Kállai Gyulához, 1950. február 25.: Svájci rádió háborús uszításai. MOL XIX-J-21-a. 44. doboz.

lasztását. 1951-ben a katolikus állami alkalmazottak – köztük egyházi emberek – felesküdtek a népköztársaság alkotmányára. Az egyházi javakat legnagyobbrészt kisajátították, és újabb egyházi vezetőkre erőltettek pereket.[719] Mindszentyt halálra ítélték, az ítéletet mindazonáltal nem hajtották végre, és Mindszenty egyelőre házi őrizetben töltötte büntetését. 1956-ban a felkelők kiszabadították; november 4-től 1970-ben bekövetkezett kiutazásáig a budapesti amerikai követség adott neki otthont.

A sztálinista fordulat a zsidókat is érintette. A Rajk László elleni 1949-es per során explicit utalás hangzott el a nyolc vádlott közül háromnak a zsidó eredetére. Ennek következtében a Tito-ellenes tisztogatások során egyre inkább a politikai rendőrség célkeresztjébe került a cionizmus, s ez kihatással volt a svájci magyar követség jelentéseire is: Köves András nagykövet külön bekezdésben tárgyalta a cionistákat mint a népi demokráciákra különös veszélyt jelentő elemeket egy jelentésében, amelyet a Svájcban zajló titóista mesterkedésekről írt. A jelentés szerint a Bázelben székelő cionista szervezetek olyan értelmiségiekből álltak, akik magukat kommunistának vallották, de Tito oldalára álltak, s a csoport némely tagja valaha trockista volt. Néhányuk Izraelből való visszatérte után titóista tevékenységben vett részt, amely főleg abból állt, hogy az egyetemeken és az ifjúsági szervezetekben a maguk oldalára állították a baloldali elemeket. „(...) E csoport munkája azért veszélyes elsősorban, mert valószinüleg a cionista mozgalomba beépült Inteligent (sic!) Service és az amerikai hirszolgálat szervezi őket és ad számukra Palesztinán keresztül utasitást, másodsorban pedig azért, mert Európa országainak csaknem valamennyi cionista szervezetéhez van levelezési vagy személyes kapcsolatuk és feltehető az, hogy ezeket a kapcsolataikat a népi demokratikus országokban is fel fogják használni a párt egységét aláaknázó kémmunkára. (...)"[720]

A fenti jelentés konkrét bizonyítéknak tekinthető, amely szerint mindennemű kontaktus a nyugati zsidó közösségek és a magyarországi zsidó közösségek között nagy veszélyeket rejt magában, így cseppet sem meglepő, hogy a svájci archívumokban alig akadtam nyomára a magyar hittársakhoz fűződő kapcsolatoknak.

A kevés Magyarországról származó jelentés az Izraelbe készülő magyar zsidóknak a kivándorlási terveit érinti, akiknek a száma a sztálini fordulat idején erősen megnőtt. 1948-ben és 1949-ben 10 307 zsidó hagyta el az országot, 1950–

[719] Vö. Szabó 2000, pp. 17–69.

[720] Száll József Kállainak, 1950. január 17.: Titoizmus nyomai Svájcban. Vö. MOL XIX-J-21-a. 44. doboz.

51-ben pedig további 3693.[721] 1945-től 1957-ig – beleértve az 1956–57-ben kiutazókat – 28 103 zsidó hagyta el Magyarországot Palesztina, illetve Izrael irányában, ami a holokausztot túlélő zsidó lakosság mintegy 20%-át jelenti.[722]

A svájci zsidó újságok a háború utáni időszakban a külföldi hírek rovatában szinte csak Izrael állam megalakulásáról cikkeztek. Csak 1949 áprilisában jelent meg egy hosszabb tudósítás a magyar zsidókról a bázeli *Maccabi* című hetilapban. A cikkíró rendesen leszedte a keresztvizet a magyar zsidókról: először a budapesti hitközség vezetőjének vetette a szemére, hogy elárulja a zsidó érdekeket az erős közeledéssel a hatalom képviselőihez: „Még ha a hitközség élén Steckler Lajos volt iparos áll is, aki bizonygatja, hogy ő nem anticionista, tudni lehet, hogy a hitközségben nem ő, hanem dr. Benedek az úr, az ismert kommunista miniszter, Vas sógora."[723] Márpedig ez a Benedek – folytatódik a cikk – megtiltotta a héber nyelv oktatását a zsidó gimnáziumban, valamint bezárták a cionista hivatalok és a Palesztina-hivatal is. A cikkírót érezhetően megdöbbentik a kormányban mértékadó zsidó kommunisták: „Éppen ezek a kormányban ülő vezető kommunisták és a kormányon kívüli zsidó kommunisták azok, akik a román zsidó kommunistákat nem számítva a legnagyobb anticionista uszítók";[724] ezek a Mindszenty-pert is végigküzdötték, és most a zsidók állítólag félnek, hogy a lakosság kormány elleni gyűlölete a zsidók fejére hull. A cikkíró gúnyolja a magyar zsidókat, amiért mindig annyira akartak asszimilálódni, most meg, hogy rosszra fordult a sorsuk, rögtön vándorolnának ki Izraelbe.

Míg ebben az ügyben még elmaradt a magyar sajtóvisszhang, 1952-ben már éles hangú tiltakozást váltott ki a magyar nyelvű *Új élet* című zsidó lapban a zürichi *Israelitisches Wochenblatt* cikke, amely azt állította, hogy a budapesti *jomkippur* alatt a zsinagógák előtt a hangosbemondón vallásellenes beszédeket terjesztenek. Az ideiglenes svájci ügyvivő, Fred Bieri azon a véleményen volt, hogy az álhír egy bécsi kávéházi asztalnál született, a magyar újság viszont azt is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a zürichi zsidó lap „e hazugság" által bebizonyította, *„ott van abban a táborban*, amelynek boszorkánykonyháján főzik ki és tálalják fel a világ jóhiszemű emberei számára azokat a hazugságokat, amelyekkel a Szovjetunió és a népi demokráciák rendszerét igyekeznek aljas hazugságok-

[721] Vö. Hidas 1992.

[722] A kivándorlók magas száma ellenére Fejtő Ferenc megállapítja: „Végső soron a keleti tömb országai közül mégiscsak Magyarország volt az, amelyet aránylag a legtöbb túlélő zsidó választott további hazájául, s amelybe beolvadni szándékozott a kivándorlás helyett." Fejtő 2000, p. 287.

[723] Jüdische Rundschau – Maccabi Nr. 21, 1949. július 22.

[724] Uo.

kal bemocskolni."[725] Ebből az esetből egyfelől az derül ki, hogy a zürichi zsidó hetilap számára hihetőnek tűnt, hogy a magyar zsinagógákban a vallást politikai színezet övezi, másfelől pedig az, hogy az *Új élet* szerkesztői bizonyítottnak látták, hogy a svájci zsidók az amerikai imperialisták oldalára álltak, és ezzel (implicit módon) visszahátráltak a fasizmus közelébe.

A kelet-európai zsidóságról Nyugaton keringő információk meglehetősen gyatrák voltak abban az időben. Már maga a Slánsky-per világosan megmutatta 1952 novemberében, hogy Kelet-Európában sem járt le az antiszemitizmus ideje, hiába büntette szigorúan a törvény a kommunista országokban az antiszemita agitációt, és hiába volt a Szovjetunió az elsők között a fiatal Izrael állam elismerésében. Másfelől, legkésőbb a Tito és Sztálin közötti nézeteltérés óta, a cionizmust az imperialista oldalon tartották számon. Az antiszemita politika bel- és külpolitikai okokból előnyös volt Sztálin számára. Az antiszemita hullám 1952 augusztusa és 1953 eleje között, a legfontosabb jiddis írók likvidálása és a „terrorista" orvosok szovjetunióbeli letartóztatása idején érte el a tetőfokát. Csak Sztálin halálával enyhült valamelyest a helyzet – addig, amíg Izrael arab szomszédainak támogatása külpolitikai okokból nem lett kihatással a kommunista országokban élő zsidó lakosságra. Ideológia szempontból nézve a zsidóság szénája nem állt éppen a legjobban, mivel a zsidók főleg a polgári, kispolgári vagy értelmiségi rétegekhez tartoztak, amelyekkel a kommunista kormány szembehelyezkedett. Fejtő Ferenc történész szerint „A hivatalos és kötelező anticionizmus sok zsidó embert összezavart, különösen azokat, akik a II. világháború után beléptek a kommunista pártba. (...) Papíron tehát nyitva maradt az ajtó az asszimilálódás felé azon zsidók számára, akik hajlandóak voltak Izraelt megtagadni, a gyakorlatban azonban az anticionizmus, amely a népi antiszemitizmust hivatalos rangra emelte és általa legitimációt nyert, még nehezebbé tette az asszimilálódást, s még azokat a zsidókat is, akik sosem gondoltak kivándorlásra, a cionizmus felé kergette."[726]

Mindent egybevetve mindhárom vallási közösségben megállapítható az országhatárokon átnyúló szolidaritás megszakadása. A protestánsok, katolikusok és zsidók meghajoltak lakóhelyük hivatalos identitástervezete előtt, és szupranacionális identitásukhoz sem sikerült hidat verniük. Karl Barth és egy-két társa éppen ezt kísérelte meg, ám be kellett látniuk vállalkozásuk kudarcát. A hidegháború nem engedett semmiféle alternatívát. Erre írta Karl Barth: „Süket fülek és ijesztően nagy bizalmatlanság mindkét oldalon".[727]

[725] Új Élet, izraelita hetilap, 1952. november 13. BAR E 2200.50 Budapest, 1969/84/11.
[726] Fejtő 1967, p. 57k.
[727] Karl Barth Bereczky Alberthez, 1952. január 6. Karl Barth-Archiv Basel. Ordner: Karl Barth und Ungarn 1931–1949, Ms. Stoevesandt I.

7. Svájci kolónia Magyarországon és magyar emigránsok Svájcban

A nagypolitikai helyzet rosszabbodása, amelyet a fenti fejezetekben vázoltam, a Magyarországon élő svájci kolónia mozgásszabadságát is megkurtította: tagjainak alig-alig maradt lehetőségük arra, hogy svájci identitásukat rituálék formájában erősítsék és megéljék, ehelyett egyre inkább a magánszférába kellett visszavonulniuk. A svájci kolóniának két szervezete volt Magyarországon: a budapesti német nyelvű egyházközség és a magyarországi svájciakat támogató *Schweizer Unterstützungsverein in Ungarn*. Különösen a német nyelvű egyházközség példája alkalmas arra, hogy érzékeltesse a Magyarországon élő svájciak helyzetét.[728]

Az egyházközséget 1859-ben alapította 72 svájci, 41 magyar, 41 német és 13 angol család. Amint az egy egyházközségi levélből kiderül, az egyházközség nagy nehézségekkel találta szemben magát a II. világháború végét követően. A templomot és a hozzá tartozó épületeket súlyos bombatalálatok érték, amelyek kijavítása messze meghaladta az egyházközség anyagi lehetőségeit. A lelkészlakot és az árvaházat kifosztották. Az egyházközség jó néhány tagja életét vesztette vagy kivándorolt, a német tagokat pedig kizárták. Egyházi adót 1945 és 1947 között nem vetettek ki.[729] Alig sejthető, hány svájci élt annakidején Magyarországon. Egy feltételezhetően 1945 után keletkezett lista alapján 162 svájci, 88 kettős állampolgár és 146 beházasodott svájci nő élt itt. 1947-ben megállapította a presbitérium, hogy 20-25 ember látogatja az istentiszteletet. Az említett egyházközségi levelet 170 példányban küldték szét, de mindössze hatan válaszoltak rá!

Arra, hogyan lehet megismerni a budapesti svájciak között fellelhető protestánsokat, Eduard Stahel kuratóriumi tag ad ötleteket: „A svájci követségen rendezett havi élelmiszerosztás során, amely három napig tart, megbízottjaink személyesen derítik fel, ki a protestáns."[730]

A tagság létszámát, amely 1947-ben 35 volt, a következő évben mindazonáltal sikerült 46-ra feltornázni. 1949 májusában még 42 tagot számláltak, ám csak 17-en töltöttek ki hovatartozásukról nyilatkozatot: „Reményünk sincs arra, hogy

[728] A magyarországi svájci kolónia története szempontjából fontos forrás a Hold utcai német nyelvű egyházközség iratanyaga. Különösen a presbiteri ülések jegyzőkönyvei révén nyerhettem bepillantást az egyházközség életébe. E helyt is köszönöm az ottani lelkésznő, Nicole Häfeli segítségét.

[729] Vö. 1947-es reformáció napi gyülekezeti levél, Eduard Stahel kurátor, A. Coray presbiter és Bucsay lelkipásztor aláírásával. Budapesti Németajkú Gyülekezet Levéltára (BNGYL).

[730] Az 1947. december 7-i presbiteri ülés jegyzőkönyve. BNGYL.

Budapesten lenne még bárki, akit egyházközségünk számára elérhetnénk. (...) Előző hónapban vissza kellett adnunk Svájcnak két egyházi elöljárót (...). Az egyházközség alapszabályzata értelmében presbitériumunknak kilenc tagból kellene állnia, viszont az összes megválasztható férfi tag száma a kurátort és a lelkészt nem számítva nyolc fő."[731] Az egyházközség feloszlása mégsem tűnt egyelőre célszerűnek, még ha a helyrehozott egyházközségi terem felavatását már csak 29 tag élhette is meg.

Anyagi támogatáshoz a budapesti egyházközség a schönenwerdi Meissner tiszteletes jóvoltából jutott: a kapott pénzből egyházközségi délutánokat rendeztek. A lelkészt a HEKS negyedévente 17 szeretetcsomaggal díjazta. Az egyházközség továbbra is híján volt a pénznek; ráadásul az összes bevétel kb. kétharmadát elvitte a helyiségek újraépítése.[732] A tagság megfogyatkozása és az anyagi gondok önállóságának feladására kényszerítették az egyházközséget. 1950. november 5-én az egyházközségi gyülekezet úgy határozott, hogy értékesíti az árvaház által elfoglalt telket, a presbitérium tevékenységét pedig beszünteti, és az anyaegyházra hagyja az egyházközségi ügyeket.[733] Ezzel azonban egyáltalán nem pecsételődött meg az egyházközség sorsa. Rendszertelen időközönként rendezvényeket tartottak, és az 1952. évből egy lelkesült beszámoló 393 tagról és egy 55 fő részvételével lezajlott úrvacsoráról tudósít. Nagy valószínűséggel immár magyar nyelvű reformátusok is csatlakoztak a közösséghez.[734]

A német nyelvű egyházközség a magyarországi svájciak egyik – ha nem az egyetlen – fontos gyűjtőhelye volt. 1948-ban a budapesti svájci követség kísérletet tett a Schweizer Unterstützungsverein újraélesztésére Magyarországon. Az egyesület Budapest 1944–45-ös megszállásakor szüntette be a működését. Tevékenysége lényegében kimerült a kolónia rászoruló tagjainak támogatásában, a haza emlékének ápolásában és a tagok összefogásában. Az egyesület minden politikától mentesen és kizárólag a befogadó ország által engedélyezett keretek között működött; kisebb kiállításokat szervezett, illetve felhívta a figyelmet a svájci vonatkozású rendezvényekre.

Ám az egyházközség esetében tapasztaltakhoz hasonlóan a Magyarországon élő svájciak létszáma is csökkent a háború után, amint az az egyesület egy körleveléből kiviláglik: „Sajnos egynéhány éve csökken a Magyarországon élő svájci kolónia tagjainak száma, és főleg a befogadó ország legutóbbi időkben tapasz-

[731] Az 1949. május 8-i éves gyülekezeti gyűlés jegyzőkönyve. BNGYL.

[732] Vö. Az 1949. április 11-i presbiteri ülés jegyzőkönyve. BNGYL.

[733] Vö. 1950. november 5-i gyülekezeti gyűlés jegyzőkönyve. BNGYL.

[734] Vö. a református egyház budapesti németajkú egyházközségének beszámolója az 1952. év első 11 hónapjáról. 1952. december 7. BNGYL.

talható teljes összeomlása, többnyire gazdasági megfontolásból, sok honfitársunkat hazatérésre kényszerítette. Erősen elöregedett kolóniánk az 1949. év végén 226 főt számlált, akik közül 101 fő kettős állampolgár. Az elmúlt évben 41 fővel lettünk kevesebben. Gyarapodás már tíz éve – a háború kezdete óta – gyakorlatilag nem volt, jóllehet sürgős szükség volna rá. A ma Magyarországon élő svájciak többsége itt született vagy kora ifjúságában vándorolt be. Hogy a kolónia 1945 óta nem fogyott még ennél is drasztikusabban, mindenekelőtt annak köszönhető, hogy jó néhány új kettős állampolgárt jegyeztek be, olyanokat, akik csak most vették vissza korábbi svájci állampolgárságukat."[735] A Magyarországra való bevándorlástól azonban határozottan eltanácsoltak mindenkit: rádiót hallgató közösség azért nem születhetett, mert a külföldi rádióadók közös hallgatása kellemetlen következményekkel járhatott. Újságküldemények hébe-hóba érkeztek a svájci *Publicitas* lapterjesztő vállalattól, de svájci újságokra előfizetni nem lehetett,[736] a svájci kiadványok vásárlását pedig a pénzhiány akadályozta meg. A fiatalság egyáltalán nem képviseltette magát, lévén összesen vagy egy tucat a 13 és 20 év közötti tagok száma.[737] A csökkenő tendencia ellenére 1956 végén még mindig 200 körül volt a Magyarországon tartózkodó svájciak lélekszáma.

Az egyesület tevékenysége azonban lassacskán szinte teljesen kimúlt. Max Grässli svájci nagykövet a svájci identitás egy mozaikkövének tekintette az egyesületet, ahogy az világosan kiderül 1951. évi augusztus 1-jei beszédéből: „Ha sikerül meggyőznünk a magyar hatóságokat, hogy vegyék figyelembe a magánjellegű svájci érdekeket is, akkor mindkét ország hozzátette a maga mégoly apró építőkövét a Nyugatot és Keletet elválasztó árok betemetéséhez. Kötelessége a semleges Svájcnak, amely a két hatalmi tömb között áll, hogy tántoríthatatlanul és állhatatosan hasson ebben az irányban, még ha a kilátások csak csekély eredménnyel kecsegtetnek is."[738] Hogy a fenti intézmények mégsem kényszerültek teljesen beszüntetni működésüket, az elsősorban a svájci Raymonde Berthoud tevékenységének volt köszönhető, aki kis megszakítással 1940 óta Magyarországon élt, és 1948 óta a Schweizer Verein elöljárósági tagja volt: a svájci követséggel

[735] A budapesti Schweizer Unterstützungsverein für Ungarn az NHG, Auslandschweizerwerknek, 1950. február 28. BAR E 2200.50. Budapest, 1969/83/7.

[736] A Magyarországon letelepedett svájci Annelies Bodoky egy 2002. június 26-i beszélgetésben elmondta: nem engedhették meg maguknak, hogy az utcán ne magyarul beszéljenek. Svájci látogatóktól kaptak csak hírt a családtagokról, a postát szigorúan ellenőrizték, a telefont nemkülönben.

[737] A budapesti Schweizer Unterstützungsverein für Ungarn az NHG, Auslandschweizerwerknek, 1950. február 28. BAR E 2200.50. Budapest, 1969/83/7.

[738] Uo.

együttműködve ez a hölgy szervezte az éves svájci nemzeti ünnepet, gondoskodott a kolónián belüli rendszeres találkozásról, és a külföldön élő svájciak berni szervezetével is ő tartotta a kapcsolatot, amely így folyamatosan informálva volt a magyarországi eseményekről.[739] De a svájci identitás képviseletében már nem volt képes a kolónia tagsága fellépni. Bár megtűrték ugyan őket, azonban minden közösségi aktivitás veszélyessé válhatott számukra, ahogy annak lehetőségét is erősen korlátozták, hogy érintkezzenek a magyarokkal.

Miközben Magyarországot egyre kevesebb svájci választotta othonául, a Svájcban élő magyarok száma enyhe emelkedésnek indult. Ahogy fokozódott a hidegháború intenzitása, úgy nőtt meg Svájcban különösen az új menekültek iránti megértés. A szolidaritás maximáját immár ki lehetett próbálni a gyakorlatban, ahogy arról a *Schweizerische Zentralstelle für Flüchtlingshilfe* 1948. évi jelentése tanúskodik: „A keleti országokban végbemenő történések újra embereket űztek el otthonukból. Új menekültek kopogtatnak ajtainkon, akik a humanitárius Svájc segíteni akarásába helyezik bizalmukat. Tudván, hogy hírnevükön nem eshet csorba, a központban működő segélyszervezetek eltökélték, hogy tapasztalatukat és erőiket az új feladat szolgálatába állítják."[740] A társadalom egyes csoportjai más és más segélyszervezethez fordultak: a szociáldemokraták a SAH-hoz, a katolikusok a Caritashoz, a reformátusok a HEKS-hez, a zsidók a VSJF-hez *(Verband Schweizerischer Jüdischer Flüchtlingshilfen / Fürsorgen)*. Ezek a szervezetek, amelyek addig Magyarországon tevékenykedtek, munkájukat részben Svájcban folytatták a magyar menekültek megsegítésével.

A Keletről jövő menekültek épp egy olyan pillanatban érkeztek Svájcba, amikor napirenden volt a menekültpolitika kérdése. Minden szimpátia ellenére, amit a kommunisták által elüldözött menekültek iránt tanúsított, Svájc továbbra is óvatos és visszafogott maradt, még mindig félt ugyanis a menekültek politikai aktivitása és a nemzetközi kapcsolatokat terhelő nehézségek miatt.[741] Viszont azzal is tisztában voltak, hogy a legtöbb magyar nem kíván Svájcban maradni.[742] Tanulságos ebben a tekintetben az a megbeszélés, amely Heinrich Rothmund,

[739] Vö. Journal des Schweizer Vereins Ungarn, 1995. november. Raymonde Berthoud elkötelezettségét az FDP 2002-ben kitüntetéssel jutalmazta.

[740] Vö. Jahresbericht der Schweizerischen Zentralstelle für Flüchtlingshilfe 1948, p. 5.

[741] A II. világháború óta gyakorlott svájci menekültpolitika fogadtatásához vö. Kreis 1997, pp. 552–579.

[742] Svájc rigorózus beutazási feltételei Magyarországon Ilja Erenburg gúnyoros kommentárja révén váltak ismertté: Ő azokkal a követelményekkel állította szembe a svájciakat, amelyeket egy amerikai tisztel szemben alkalmaztak, akit kifejezetten barátságosan fogadtak: „Egyébként a svájciaknak csak akkor jut eszükbe a semlegességük, amikor el akarják sütni az óráikat a lengyeleknek vagy cseheknek." Ilja Erenburg1950, p. 17. Öt ország. Budapest 1950

az EJPD rendőrségi részlegének vezetője és Ernst Feisst, Svájc magyarországi nagykövete között zajlott, és amely így hangzott Rothmund összefoglalásában: „A jelenlegi kormány, név szerint Rákossy miniszter (sic!), még mindig megengedi politikai ellenfeleinek, sőt gyárosoknak is, hogy alkalmanként legálisan kiutazzanak. A kormány azon az állásponton van, hogy az emigránsok nem alkotnak egységes csoportot, amely ebben a minőségében a kormány számára külföldön kényelmetlenné válhatna. Annyira nincs egység a körükben, hogy egyáltalán semmilyen szerepet nem játszanak. Külföldön kevesebb vizet zavarnak elevenen, mint a hazájukban holtan. Ebből következik, hogy tehát olykor még érkezhetnek hozzánk Magyarországról olyan emberek, akik nem a kormányuk valamely megbízásából, hanem az ellenzékből jönnek."[743] Rothmund szerint azok a menekültek, akik még szabadon jönnek, legalábbis részben felelősek a sorsukért: „Valamennyi nem kommunista magyar természetesen tele van az oroszok iránti gyűlölettel, míg a kommunisták teljes egészében Oroszországtól függnek. A magyar dzsentrik egy bizonyos kasztja, amelynek a vagyona még nem túl régi, komolytalan életvitelével a hatalomátvétel szálláscsinálója volt. Ők azok, akik egytől egyig menekülni próbáltak. A valódi régi magyar nemeseknek viszont nehezükre esik elhagyni az országot, és anyagi szükségből is inkább maradnak."[744] Rothmund bizonyos megkönnyebbüléssel nyugtázta, hogy alig várhatók zsidó menekültek Magyarországról: „Nem kell attól tartanunk, hogy a Svájcba érkező magyarok, és köztük a zsidók, akik ugye a magyarországi bankokat és onnan az ipart alapították, Svájcban akarnának maradni. A mi hazánk túlságosan szűk az ő tevékenységük számára. Sokuknak van még különben pénze Svájcban."[745]

Voltak azért nemesi származású magyar menekültek is, akiknek sikerült Svájcig jutniuk. Egyikük volt Zsitvay Tibor. 1948 májusában először Ausztriába, majd 1949. júniusban Svájcba került. A Caritas támogatását élvezte. A Bethlen-éra hatalmi elitjéhez tartozott; 1922-től 1935-ig volt parlamenti képviselő, de hosszú időn át a Parlament elnöke is.[746] 1929 és 1932 között igazságügy miniszterként működött. A biatorbágyi vonatmerénylet kapcsán, amelyben 33 ember vesztette életét és 17-en súlyosan megsebesültek, statáriumot vezetett be. 1932 júliusában az illegális kommunista párt két funkcionáriusát, Sallai Imrét és Fürst

[743] BAR E 4800.1 (-) 1967/111/73. Dossier 330. Besuch von Herrn Minister Dr. E. Feisst am 27. Mai 1948.

[744] Uo.

[745] Uo.

[746] Bethlen István idején sikerült Magyarországnak kitörnie az I. világháború utáni elszigeteltségből. Bethlen gazdasági tekintetben konszolidálta az országot, de politikája a régi notabilitásoknak volt elkötelezett.

Sándort rögtönítélő bíróságon halálra ítélték, és a nemzetközi tiltakozások ellenére kivégezték, amiért a kommunisták személyesen Zsitvayt tették felelőssé. 1945 júniusában letartóztatták, és 1946-ban először három év fegyházra ítélték. 1948-ban másodfokon két további jogásszal együtt nyolc év fegyházra ítélték, a végleges ítéletet azonban nem várta meg, hanem Nyugatra menekült. A St. Margarethen gyűjtőtáborban Maximilian Jaeger egykori svájci nagykövetre hivatkozva lehetővé vált számára, hogy a tábort gyorsan maga mögött hagyja. Luzernbe utazott és jelentkezett a Caritas vezetőjénél, Crivelli prelátusnál, akinek átnyújtotta a grazi püspök ajánlólevelét. Egy órán belül lezártnak tekinthette az ügyét. Rögtön Alpnach-Dorfba utazott, ahol már több magyar barátját elszállásolták. Egy héttel később bizonyos Ulrich úr a svájci idegenrendészettől átnyújtotta neki a menedékjog megítéléséről szóló papírokat.

Zsitvay már Svájcban élő, régről ismert magyarokkal találkozott: ilyen volt Wettstein János volt nagykövet, Ember Sándor vagy az egykori sajtóattasé, Halász Ernő. Később újabb magyarok költöztek Alpnach-Dorfba. Ulrich nyíltan bevallotta, hogy a svájci hatóságok szívesen vennék, ha ő lenne a magyar emigráció vezetője. Zsitvay 1949. augusztus 21-én meg is tartotta beszédét az egybegyűlt Zürichi Magyar Egyesület előtt, egységre szólítva az egybegyűlteket. Rossz egészségi állapota miatt azonban mégsem tudta aktívan intézni a svájci magyar emigráció ügyeit. Alapító tagja volt a Hontalan Magyar Jogászok Munkaközösségének *(Arbeitgemeinschaft heimatloser ungarischer Juristen),* és alkalmanként publikált is az emigráns sajtóban. 1952-ben Emil Doblerrel megalapította a Svájci–Magyar Társaság belső-svájci szekcióját, amelynek Magyarország volt nagykövete, a Luganóban élő Wettstein János is tagja volt. 1960-ban a szekció feloszlott. 1951-ben Zsitvay életre hívta a Svájci Magyar Katolikus Missziót is.[747]

A Svájcban honos magyarokat a magyar kormány bizonyosan nem alaptalanul sorolta be a Horthy-érához sokszorosan kötődők közé. Svájc megtűrte a magyar emigránsokat, amit néhány emigráns úgy értelmezett, mint felszólítást a titkos együttműködésre a hatóságokkal. Például 1952. március 19-én bizonyos H. Winterhofen Badenből felajánlkozott Heinrich Rothmundnak, hogy ellátná hírekkel a *Kameradschaftlicher Verein Ungarischer Kämpfer* (Magyar Harcosok Baráti Egyesülete) köreiből. Ezt írta: „Csak ennek a hat központnak a munkája és közreműködése lehetővé tette mostanáig több mint száz kommunista ügynök leleplezését."[748] A központok állítólag Németország három nyugati megszállási övezetében, Ausztriában, Franciaországban és Olaszországban voltak. Rothmund

[747] Vö. Zsitvay 1999, pp. 19–44.

[748] Interne Weisung Nr. 7 vom 2. Mai 1951. Behandlung der Einreisegesuche von ungarischen Staatsangehörigen. BAR E 4800.1 (-) 1967/111/73. Dossier 330.

válasza nem lelhető fel az aktákban, viszont a külügyminisztérium politikai részlegének vezetője, Alfred Zehnder úgy nyilatkozott, hogy a svájci magyar kolóniát megfigyelés alá kell venni. E megfontolások abból indultak ki, hogy éppen a magyarokkal szemben láthatólag nehéznek bizonyult a politikai mértékletesség elsajátíttatása.[749]

A berni magyar követség folyamatosan kísérletezett a Svájcban élő magyar emigránsok megszervezésével, csakhogy a svájci magyarok politikai meggyőződése nem sok reményre adott okot. A követség kénytelen is volt feladni azt a tervét, hogy az 1947-ben feloszlott zürichi diákcsoportot újraélessze, mivel Zürichben mindössze egy-két „demokratikus érzelmű" magyar diák volt található.[750] Mégis megpróbálták a Svájcban élő magyarokat a követségre csalogatni. Filmeket mutattak be, emlékkoncerteket szerveztek, és a programok utáni beszélgetésen a jelenlevőket mintegy „feltűnés nélkül" politikai nézeteikről kezdték faggatni. Egy ilyen rendezvényen 1954 novemberében egyenesen 19 magyar jelent meg, ám a nagykövet összesen annyit tudott meg, hogy a berni magyarok csütörtökönként egy bizonyos vendéglőben találkoznak.[751] Az ellenoldal rendezvényei bezzeg nagyobb népszerűségnek örvendtek. 1953-ban arról értesítette a magyar ügyvivő Budapestet, hogy a Szent István-napi körmeneten, amelyet „fasiszta" emigránsok szerveztek, „csak (!) 300 fasiszta" vett részt, viszont sikerült a követségnek egy ugyanakkorra rendezett filmvetítéssel a magyarok egy részét a konzulátus épületébe csábítani.[752] Az emigránsok rendre nagyobb megmozdulásokat szerveztek Svájcban: 1956. július 24-én 1500 magyar katolikus gyűlt össze Einsiedelnben, 1956. szeptember 2-án kb. 200 magyar találkozott a Luzern melletti Hertensteinben, ahol a hírek szerint az emigráció jeles képviselői is megjelentek, többek között a volt miniszterelnök, Nagy Ferenc.[753] Erre a jelenségre is megvolt a berni ügyvivő kész magyarázata: „Míg a demokratikus érzelmű magyaroknak folyton félniük kell a svájci hatóságoktól és a kiutasítástól, ha összegyűlnek, hogy népköztársaságunk új eredményeit és fejlődését megvitassák, a fasiszta emigránsok szervezetei bizton számíthatnak a hatóságok és a katolikus egyház teljeskörű támogatására."[754] Ez a megállapítás találó volt önmagában is

[749] Hasonló szellemben nyilatkozott a szövetségi ügyészség is, amely Rothmundnak azt jelentette, hogy Kern Aurél, Zsitvay barátja, meg akarja szervezni a száműzetésben élő rendőreit. Vö. a Szövetségi Ügyészség Rothmundnak, 1951. március 8. BAR E 4800.1 (-) 1967/111/73. Dossier 330.

[750] MOL XIX-J-1-j. 14. doboz. XII-115.

[751] MOL XIX-J-1-j. 14. doboz. XII-117.

[752] Pehr Imre Boldoczki Jánoshoz, 1953. szeptember 10. MOL XIX-J-1-j. 14. doboz. XII-116.

[753] A berni magyar követség Horváth Imrének, 1956. október 2. Uo.

[754] Pehr Imre Molnár Erikhez, 1953. május 9. MOL XIX-J-1-j. 14. doboz. XII-115.

(bár a „fasiszta" elnevezés természetesen a magyar politikai nyelv szóhasználatában értendő), mindemellett azonban megfelelt azoknak a Budapestről kiadott irányelveknek is, amelyek a külföldi emigráció értékeléséhez adtak támpontokat.[755]

A magyar emigránsok tömege olyan Magyarország-képet terjesztett el Svájcban, amely a Horthy-éra identitáskoncepcióját tükrözte. Ők szimbolizálták külföldön a magyar nép érzületét. A másik oldalon ott voltak a kommunista hatalom képviselői, az a Szovjetunió szolgálatában álló kis kaszt, amelynek azon törekvései, hogy Magyarország történelmi tradícióiba illeszkedjen, nem értek el Svájcba. A kommunisták Svájcban is nemzetellenesnek számítottak, és ahhoz mérten a magyar kormány sem számított a magyar nép képviselőjének. A fent már konstatált megosztottság befolyásolta lényegében Svájc Magyarország-érzékelését a svájci lakosság 1956 őszével kapcsolatos megítélésében is.

8. Köztes megfontolások – másodszor: alkalmazkodás vagy ellenállás?

Az előző fejezetekben megmutattam, miként vált érzékelhetővé a hidegháború erősödése a svájci-magyar kapcsolatokban, és milyen szerepet játszottak a felépített kollektív identitások ezeknek a kapcsolatoknak az alakulásában. Ennek kapcsán automatikusan felmerül a szabad döntés és a külső kényszer, ill. a kapcsolatformálás kereteinek kérdése. Vajon az identitástervezetek voltak ebben mérvadók, avagy tiszta kényszerűségek játszottak szerepet, esetleg a hidegháborús ellenpólusok, az Egyesült Államok és a Szovjetunió követése? Magyarországon és Svájcban is foglalkoztak ezzel a kérdéssel a II. világháborús szerepvállalás feldolgozása kapcsán – Svájcban „alkalmazkodás vagy ellenállás", Magyarországon „mozgásterek, kényszerpályák" címszó alatt.[756]

Kisebb-nagyobb mértékben mindkét állam, illetve társadalom sorsát befolyásolta a két nagyhatalom hatalmi harca. Az egyik oldalon Magyarország szovjetizálását kísérték árgus szemekkel a szovjet tanácsadók és a Vörös Hadsereg, a másikon pedig az Egyesült Államok fejtett ki nyomást a Kelettel szembeni politika alakítására többek között Svájcban. Megjegyzendő azonban, hogy mind Magyarország, mind pedig Svájc eltérően reagált a nyomásra, és alternatívák is lehetségesek voltak.[757] A két állam cselekvési módjának alakulásában az éppen

[755] Beck István a követséghez, 1955. július 8. Uo.

[756] Ránki 1983.

[757] „Mert egy semleges kisállam politikai mozgástere a nemzetközi rendszerben annak gondos mérlegelésében áll, hogy mennyi ellenállás lehetséges, és mennyi alkalmazkodás szükséges."

aktuális identitástervezetük is közrejátszott. Miután a nemzeti identitás kialakítása mindkét államban sikeresen megtörtént, alkalmanként megpróbálták az identitásdiskurzust keretek közé szorítani, és a lakosság körében a nemzeti közösséget érintő nyílt fenyegetéseket egyfajta háborús mentalitássá konvertálni. Eme fenyegetettség érzékeléseknek merev ellenségképek szolgáltak alapul, amely elemi érdeke volt a mindenkori (hadi)táborba való integrálásnak is. Kiugrásra alig akadt lehetőség, és főleg Magyarországon keményen büntették is az efféle kísérleteket. Köztes álláspontok képviselése azonban még Svájcban is nehézségekbe ütközött, ahogy azt az egyházak példáján bemutattam: egy Kelet és Nyugat között létező egyház Karl Barth utópiája maradt. A magyarországi svájci kolónia mozgásszabadsága erősen korlátozott volt, a svájci magyar kolónia gyanún felül álló antikommunista rétegekhez tartozott – és Heinrich Rothmund megelégedésére zsidók sem voltak sokan az országban. Svájcban főleg a kommunisták és másképp gondolkodók eszméi számítottak a többség szemében tabunak. A belső ellenség is része volt az identitáskonstrukciónak – nélkülük elképzelhetetlenek lettek volna ezek a konstrukciók.

A feszültségek a diplomáciai kapcsolatok szintjén is megmutatkoztak. Az elégtelen kommunikáció, a különböző menekülési és kémakciók, a célzott félreértések és nem utolsósorban az eltérő (gazdasági) célkitűzések jelentősen megnehezítették a két ország együttműködését. Azonban Magyarország Svájccal szembeni kárpótlási kötelezettségei és bizonyos áruk beszerzése Svájcból ökonómiai szinten is kényszert jelentettek.

Végső soron az aktuális identitástervezetek tették lehetővé a kereskedelem és a diplomáciai kapcsolatok fennmaradását. Magyarország esetében a föld valamennyi országával előírt barátság tiltotta meg a kapcsolat felrúgását Svájccal . Svájcban az univerzalitás maximája mint a semlegességi politika velejárója volt az az ösztönző erő, amely csekély haszna ellenére fenntartotta a keleti kereskedelmet és az olykor cudar kapcsolatokat Magyarországgal.

Hogy a belső határon belül milyen szorosra fogták a gyeplőt, az kétségkívül korrelált a nemzetközi feszültségek fokával. Ha érezhető volt akár csak csekély enyhülés is, a két ország azon kezdett iparkodni, hogy a kapcsolataikat – elképzeléseikhez hűen – újraélesszék. Nem nélkülözi az iróniát és bizonyos mértékben logikusnak tekinthető az a tény, hogy az 1956-os felkelés olyan fázisban következett be, amelyben Magyarország azon fáradozott, hogy kitörjön a külpolitikai elszigeteltségből, amely az országot kis híján romba döntötte. Svájc nem is zárkózott

---

Spahni 1977.

el ettől, még ha hol az emigránsvagyonok áldozata árán, hol pedig magyar állampolgárok svájci alvószámláival vásárolta is meg a kereskedelem felélesztését.

A forradalom előestéjén hajótörést szenvedett a kommunista identitástervezet – a habermasi értelemben vett legitimációs válság aligha volt tovább fokozható. A forradalom egész szimbolikája a kommunista konnotációjú szimbólumok és rituálék tulajdonképpeni átértékelésére utal, amelyek már teljesen elveszítették erejüket annak következtében, ahogy a kormányhatalom folyamatosan bitorolta őket. Mindenekelőtt az uralkodó elit által saját céljaira igénybe vett 1848-as forradalmat értékelték át a felkelő diákok. A Szovjetunió és Jugoszlávia kibékülésével és – ami elkerülhetetlenül ezzel járt – a belső ellenségnek számító Rajk László rehabilitálásával köddé vált a titóista ellenségkép, megszűnt a sztálinista identitástervezet alapjául szolgáló belső ellenség.

Svájcban is jócskán mutatkoztak jelei a fenntartott háborús mentalitás meghiúsulásának. A gazdasági fellendülés, a politikai enyhülés és az identitásdiskurzus szoros keretfeltételei éreztették a hatásukat. A felkelés előestéjén mindkét országban megvolt a reális esélye annak, hogy az identitástervezetek újra helyet kapjanak a nyilvános diskurzusban.

IV. A FORRADALOM ÉS SVÁJC 1956-BAN

«David rührt sich nicht. Mitten in der Wirtsstube beginnt er zu reden. ‹Wir Schweizer›, sagt er, ‹müssen endlich erwachen! Auch wir haben eine unbewältigte Vergangenheit, haben Schmach und Schande auf uns geladen. Es ist Zeit, dass wir damit ins reine kommen. Was in T. geschehen ist, und es ist geschehen, war nur möglich, weil bei uns noch der gleiche Geist vorherrscht wie in den Dreissiger und Vierziger Jahren. Der Antikommunismus, wie er bei uns in der Schweiz betrieben wird, ist nur eine Flucht...›»

(Walter Matthias Diggelmann 1965)[758]

1. Bevezetés

1955 a politikai enyhülés és a békés együttélés éve volt, ami nemzetközi szinten reményekre adott alapot. Az Ausztriával kötött államszerződés, Németország megszállott státusának megszüntetése, a nagyhatalmak genfi konferenciája, illetve az együttműködésük kezdete az atomtechnológia terén és Európa két felének óvatos közeledése a hidegháború legfagyosabb időszakának a lecsengését jelezte. Az első híreket, amelyek az 1956. októberi forradalomról eljutottak Nyugatra, akár az új klíma gyümölcseként is lehetett értelmezni, míg a felkelés leverése nem demonstrálta aztán a hidegháború realitását. A Vörös Hadsereg fegyveres beavatkozása azoknak a svájci köröknek az igazát látszott alátámasztani, akik mindig is óvtak a kiegyezéstől a kommunizmussal.

Miközben 1956 ősze Magyarország számára sorsdöntő eseményeket hozott, Svájcban a háború és a háborút követő időszak tapasztalatait idéző jelenetek zajlottak: a menekültfelvétel, a háborús hisztéria, a segélyezés, a tisztogatások (ez alkalommal a kommunisták ellen) a II. világháború emlékét idézték. Svájcban a mai napig a tízezret meghaladó számú magyar menekült felvételére emlékeznek inkább, mint a belpolitikai zűrzavarra. A Magyarországon zajló események

[758] Diggelmann 1965, p. 280.

összekapcsolása a svájci történésekkel – amint azt részleteiben is bemutatom – közvetettebb módon ment végbe.

Minden rosszindulat nélkül kijelenthető, hogy a Magyarországon beálló restauráció Svájcot sem hagyta háborítatlanul. Magyarországot a Kádár-rezsim bosszúhadjárata bénította meg 1956 után egészen az 1963-as amnesztiáig, még ha a Rákosi-féle rémuralomtól megmenekedett is az ország. Svájcban hasonló hatással volt az abbéli igyekezet, hogy a hadsereget és az antikommunista színezetű Szellemi Honvédelmet tartósan megerősítsék. A kulisszák mögött, mint rendesen, üzleti szempontok diktáltak, a Kelettel folytatott kereskedelem tovább folyt, ahogy, szűkebb mederben bár, a diplomáciai kapcsolatok is.[759] Ahogy a következőkben megmutatom, Magyarország valódi sorsa Svájc számára nem volt elsődleges jelentőségű. Magyarország sokkal inkább arra szolgáltatott alkalmat, hogy diskurzus induljon a helyes viselkedésről a nemzetközi krízishelyzetekben és a belpolitikai konfliktusok megoldásáról. És ez már a svájci identitáskonstrukciót is érintette.

De nevezhették akárhogyan az 1956-os eseményeket, a nemzetközi kontextus ugyanaz maradt. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyarországi felkelés csak egy volt a sok válság közül, amely ugyanabban az időszakban jelentkezett. Történészi körökben általános konszenzus uralkodik abban, hogy az 1956. őszi eseményekkel hirtelen vége szakadt a nagyhatalmak között kialakult rövid enyhülési időszaknak, amely a II. világháború négy győztes hatalmának 1955-ös genfi csúcstalálkozóján érte el csúcspontját. A válság sújtotta hármas, Lengyelország, Magyarország és Szuez, nyíltan megmutatta a nagyhatalmak dezorientációját. Európa új helyzete mellett – Ausztria és Németország különböző feltételekkel válhatott függetlenné – a viszonyulás a különváló kolóniákhoz és az ipari államok függése kőolajtól is központi kérdés volt.[760] Az európai államok és a Szovjetunió is azon dolgozott, hogy új öndefinícióra leljen. A válság tehát nemcsak az általános orientációs válsággal egy időben jelentkezett, hanem egyben annak kifejeződése is volt.

[759] Noha a belpolitikai nyomás a keleti kereskedelem leállításához vezetett, komoly vitára mégsem került sor. Vö. Peter Hug et al. 1999, p. 113.

[760] A francia *Le Monde* találóan írta le a helyzetet: „Az a nyugalom, amely tavaly, a genfi konferencia idején általános volt, végérvényesen elmúlt. Az öreg kontinenset lázadás, erőszak, mészárlás szeli keresztül. Észak-Afrika drámai feszültségektől terhes időszakot él. A Közel-Kelet minden pillanatban háborúba léphet. Szingapúr, Hong-Kongot követve, lángokban áll, még Bandung is, az antikolonizáció szimbóluma, ahol, akárcsak Burmában, a kormányzati erőknek kell farkasszemet nézniük a fegyveres zendülőkkel." Le Monde Nr. 3659, 1956. október 28./29.

A nyugati szövetséget, a NATO katonai és politikai grémiumait meglepetésként érték a vasfüggöny mögötti októberi események. Franciaország, Nagy-Britannia és Izrael Egyiptom elleni katonai akciói éppen akkor osztották meg a nyugati hatalmakat és a NATO-t, amikor a magyarországi felkelés előre nem látható következményei egységes álláspontot követeltek volna. A szuezi katonai fellépés ráadásul az első kulminációs pont volt a szövetségesi lojalitás Egyesült Államok megszabta határaival szemben.[761] Végül a Szovjetunió eltökélte, hogy elsődleges fontosságot tulajdonít a blokk-konszolidációnak, mellesleg abban a ködös reményben, hogy a Nyugat a magyar felkelés leverése esetén is betartja a be nem avatkozás elvét.[762]

A Magyarországon eszkalálódó helyzet nyilvánvalóvá tette a nagyhatalmak irányvesztettségét. Aligha lehetséges e helyt részletekbe menően számot adni az 1956 őszén Magyarországon lejátszódott komplex folyamatokról. Már hetekkel október 23. előtt robbanásig feszült volt a hangulat Magyarországon. Az események hamar önálló életre keltek, és követhetetlenné váltak mind a magyar és orosz résztvevők, mind pedig a külső – többek között svájci – megfigyelők számára. Mivel ez a svájci megítélés alakulásában is szerepet játszik, a történésekben két periódust különböztetünk meg: a forradalmat és a menekültproblémáét.

2. Új éberségre van szükség: a forradalom kihatása Svájcra

A nemzetközi reakciók a megfigyelők megdöbbentő tanácstalanságáról árulkodtak. Mindez a svájciakra is érvényes volt 1956-ban. Markus Feldmann elnöksége zajlott, aki szenvedélyes naplóíró és közismerten antikommunista volt legkésőbb az 1949–1951-es összetűzése óta a berni egyházi vitában Karl Barth-tal . A kezdeti tanácstalanság után Feldmannt bizonyos eufória fogta el, és azt remélte, hogy a szikra Lengyelországra, sőt a Szovjetunióra is átterjedhet.[763] Ám Svájcban egyelőre inkább a kivárás határozta meg a hangulatot. A *Radio Budapest* adásait, amelyek egyelőre az egyedüli információforrást jelentették, Svájcban is hallgatták, és más hírforrások is tudósítottak, részben egymásnak ellentmondóan, budapesti tüntetésekről és lövöldözésekről.[764] Beletelt néhány napba, míg bizonyossá vált, hogy Budapesten nem szalmalángról, hanem szabályos forrada-

[761] Vö. Gorst et al. 1997.

[762] Schmidt 1999, p. 654.

[763] Feldmann: 1956. október 26-i bejegyzés. In: Feldmann 2002, p. 164.

[764] A *Basler Nachrichten* az október 25-i reggeli számban polgárháborúról beszélt, az esti kiadásban a felkelés leveréséről adtak hírt, hogy aztán másnap beismerjék, hogy a magyarországi hely-

lomról van szó. Október 29-ére hirdették meg svájci városokban az első szimpátiatüntetéseket, és a Bundesrat mindenekelőtt azon aggódott, hogy ne a külképviseletek előtt történjenek az akciók.

A svájci kommentátorok a bizonytalan hírhelyzet okán eleinte visszafogottak voltak, de hamar visszataláltak megszokott értékelési mintáikhoz. A *Neue Zürcher Nachrichten* (NZN) október 26-i száma a felkelést ahhoz a hősinek kikiáltott tradícióhoz sorolta, amelyet a magyar nép a keresztény Nyugatért folytatott: „Akárhogy is végződjék a magyar fiatalság felkelése, egy olyan nép hőstörténetének egyik fejezetévé fog válni, amely a testvéri lengyel néphez hasonlóan oly sok véráldozatot hozott Európáért és a kereszténységért. (...) Magyarország ifjúságának felkelése újra csak azt bizonyítja, hogy a bolsevizmus legjobb ellenszere maga a kommunizmus, az összes hazugsággal, a bűntettekkel, a rehabilitálásokkal, az emlékművekkel és a statáriumokkal."[765] Vallási pátoszában a luzerni *Vaterland* kiáltást vélt hallani „a szabadságért és az orosz elnyomás alóli szabadulásért" „a szolgák felkelésében".[766]

Józanabb hangot ütöttek meg a liberális sajtó értékelései. A *Basler Nachrichten* megfontolandónak tartotta, hogy itt csak a „sztálinizmus és nemzetikommunizmus összecsapásáról" van szó, és „azok a munkások és diákok, akik nyugati típusú szabadságot várnak, (...) egy reményvesztett kisebbséget" alkotnak.[767] Csak a svájci népesség első, október végi rokonszenvtüntetései után kezdte például a *Basler Nachrichten* a magyar nép erényeit dicsérni, hogy olyan címekkel, mint a „Winkelried Ungarn", a svájci történetmitológiával állítsa párhuzamba.[768]

Egyedül a kommunista *Vorwärts* képviselt ellentétes álláspontot: „A véres események, amelyek keddről szerdára virradóra és szerdán Magyarországon történtek, fájdalommal töltik el mindazokat, akik a szocializmus ügyét a szívükön viselik. (...) Már úgyszólván a levegőben lógott új határozatok hozatala, mindenekelőtt Nagy Imre fontos tisztségekkel való megbízása. Ezt a pillanatot használták fel ellenforradalmi erők, hogy erőszakkal közbeavatkozzanak. Ténykedésüknek semmi köze a demokratizálódáshoz, végső soron azon igyekeznek, hogy az országot újfent kiszolgáltassák a monopoltőke és a nagybirtokosok ural-

---

zet „átláthatatlan". Basler Nachrichten Nr. 454 és 455, 1956. október 25. és Nr. 456, 1956. október 26.

[765] Neue Zürcher Nachrichten Nr. 251, 1956. október 26.

[766] Vaterland Nr. 251, 1956. október 27.

[767] Basler Nachrichten Nr. 454, 1956. október 25.

[768] Basler Nachrichten Nr. 466, 1956. november 1. – Winkelried a svájci történelmi mitológia szerint 1386-ban meghozta a Habsburgok ellen vívott Sempachi csatában a svájci győzelmet. Vö. Maissen 2010, 73.o.

mának."[769] A svájci kommunisták szemében tehát a felkelés a régi rendszer restaurációs kísérlete volt, ami az akkori szóhasználatban a „fasizmussal" volt egyenértékű. Theo Pinkus már az 1956 nyarán tett magyarországi útja kapcsán megjegyezte, hogy a magyar ellenzékben antikommunista erők működnek: a volt funkcionáriusok, akik színleg hűségnyilatkozatot tettek az új rezsimnek, „fasiszták", akik Nyugat-Magyarországra tértek vissza, stb.[770] A valóságban a jobboldali szélsőséges és antiszemita elemek jelentősége marginális volt.[771] E kommunista értelmezés a II. világháborús tapasztalatokban gyökerezett, amikor Magyarország egyértelműen antikommunista országnak számított, amelyet a Szovjetunió ellen vontak be a háborúba.

Miközben a svájci sajtó rövid irányvesztettség után közös platformra talált, a hivatalos Svájc nem tudta biztosan, hogy hogyan reagáljon a válságra. A nyugati szövetség vezető országaiból – USA, Nagy-Britannia, Franciaország – nem érkezett útmutatás. Svájc a saját identitástervezetéhez igazodott, amint azt Markus Feldmann kormánytag naplófeljegyzése tanúsítja. A hivatalos visszafogottságot (semlegesség) újfent a szolidaritás járulékos intézkedései voltak hivatottak ellensúlyozni: „A Bundesratban ma az általános helyzetértékelés során arról folyt a vita, hogy milyen álláspontot vegyen fel Svájc a magyarországi eseményekkel kapcsolatban. Egyetértés uralkodott minden lényeges ponton, így mint célszerűtlent elvetették azt a kiszivárgott ötletet, hogy egy diplomáciai akció során intervenciáljanak a Szovjetuniónál; a Svájcban futó segélyakciókat a Bundesrat nyilvánosan üdvözölte; mindazonáltal gondoskodni kell a különböző segélyakciók

[769] Vorwärts Nr. 248, 1956. október 25.

[770] Vö. Lüscher et al. 1987, p. 297k.

[771] Fejtő Ferenc történész írja a kelet-európai antiszemitizmusról szóló könyvében: „1956 egyik nagy meglepetése – hogy azt ne mondjuk, csodája – volt a mindennemű antiszemitizmus hiánya. Azok számára, aki mint én, még ismerték a régi Magyarországot, a Horthy-rezsim és a nyilaskeresztesek Magyarországát, szinte hihetetlennek hangzik ez a tény, amely csak a drámai októberi és novemberi eseményeket megélt sok-sok menekült és laptudósítók aggályosan pontos kikérdezése után tekinthető bizonyítottnak." Fejtő 1967, p. 79. Csak a legújabb kutatások mutatják, hogy a fenti értékelés nem volt helytálló. Már 1956-ban jelen volt ezzel ellentétes megítélés: „De ugyanilyen kevéssé vitathatatlan, hogy a forradalmi megmozdulás második fázisában igen rossz elemek bukkantak fel a volt nyilaskeresztesek közül és a Horthy-éra más antiszemita szervezeteiből. A politikai rendőrség egyes zsidó származású tisztjeinek kivégzésekor ugyanezeknek az elemeknek a visszataszító zsidóellenes demonstrációira került sor, melyeken a hitleri »Juda verrecke!« (a náci pogromok jelszava) magyar változatát skandálták. Ezek a csoportok kiabálták kórusban: »A fára a mocskos zsidókkal!« (...) Ezek az antiszemita csoportok minden bizonnyal kisebbséget alkottak, kilengéseiket a szabadságharcos tömeg nagy része elutasította, ha egyáltalán ezeknek a napoknak a teljes anarchiájában tudomásukra jutottak efféle akciók." Israelitisches Wochenblatt, 23. November 1956. Vö. még Standeisky 2004.

belső összehangolásáról. A jövő csütörtökön akkreditációra jelentkezett új magyar nagykövetet tájékoztatni fogják, hogy a Bundesrat pillanatnyilag nincs abban a helyzetben, hogy fogadhassa őt, mivel nincs elegendően tisztázva a legitimitása, hogy Magyarország képviseletét elláthatja-e. A Külügyminisztérium közölni fogja a miniszterrel, hogy a nagykövet akkreditálását el kell halasztani."[772]

A Bundesrat tehát úgy döntött, hogy egyelőre hallgat, és újfent a segélyszervezeteket küldi előre. A Bundesratnak az 1949-es Mindszenty-per alatt tanúsított viselkedéséhez hasonlóan elegendőnek tűnt, hogy a népet határozatok megszavazása útján engedje szóhoz jutni. Svájc egész területén rokonszenvtüntetéseket tartottak, például a zürichi Lindenhof téren november 1-jén. Ezek a megmozdulások mindig hasonló forgatókönyv alapján folytak le, és rendszerint összekötötték a magyarországi folyamatokat a Svájcnak szóló követelésekkel. Különböző pártokból érkező szónokok demonstrálták a nehéz helyzetben szükséges nemzeti összefogást, és felszólítottak a szolidaritásra Magyarországgal. Zürichben William Vontobel alsóházi tag szólalt fel: „A financiális és anyagi támogatás mellett ugyanolyan magától értetődő, hogy szellemi és morális síkon is vezessük a szabadságért vívott küzdelmet, ami nekünk svájciaknak megszokott feladat." A szociáldemokrata parlamenti képviselő, Otto Schütz szerint „az ENSZ-beli jószándékú szövetségesekkel egy egységes nyugati Európával a szabadság lángját" kell hordozni. A Zürichi Szövetségi Műszaki Főiskola rektora, Karl Schmid, aki egyben a svájci titkosszolgálat (SAD) védnökségének tagja is volt, valamint a Szellemi Honvédelem buzgó híve, harciasan követelte: „Tegyünk itt fogadalmat, hogy többé senkinek nem nyújtunk segédkezet, aki takargatni próbálja a Magyarországon zajló folyamatokat; de kereskedni sem fogunk vele!" És Tell Vilmosra utalva hirdette: „Magyarország megtanított rá bennünket: Inkább a halál, mint szolgaságban élni!" Szólt a magyar himnusz, transzparensek követelték az Oroszországhoz fűződő diplomáciai kapcsolatok megszakítását, végül pedig ünnepélyesen elfogadtak egy határozatot. Ebben lefektették, hogy „a magyar nép harca valamennyi nép szabadságáért folytatott küzdelem, így a mi szabadságunkért is"; hogy a segélyakciókat „újult erővel" folytatni kell, végezetül pedig széleskörű követeléseket fogalmaztak meg Svájc tervezett politikájával szemben: „De egyben felhívjuk a svájci népet, hogy szilárd eltökéltségben vonja le a szükséges következtetéseket ebből az új bűntettből, mely az égig kiált: a kapcsolatokat, sportrendezvényeket, a baráti egymás mellett élés jegyében zajló utazásokat és üzleteket – amelyekről most végérvényesen kiderült, hogy nem más,

[772] Feldmann 2002. 1956. október 30-i bejegyzés, p. 174. Az akkreditálás elhalasztása ellen a kijelölt nagykövet, Marjai József hevesen tiltakozott Alfred Zehndernél. Uo., p. 180. A Bundesrat folyamatosan követte a legújabb fejleményeket.

mint illúzió és hazugság – haladéktalanul fel kell számolni. Ugyanakkor meg kell kettőzni a szellemi, gazdasági és katonai honvédelemre tett erőfeszítéseket. Merőben új éberségre van szükség!"[773] A tízezer tüntető ezután egyperces néma csöndbe borult, elénekelte a svájci himnuszt, majd néma menetben vonult a Bahnhofstrasse–Limmatquai útvonalon.

A Bundesratnak a Magyarországon zajló folyamatokra adott óvatos reakcióját a fent vázolt hangulatban vegyes érzésekkel fogadták. Néhol minden bizonynyal határozottabb fellépést szorgalmaztak. Egyes kommentátorok, például a *Tat* című lapé, a népjogi és az elvi semlegesség közti különbséget emelték ki: „A nép véleménynyilvánításába a Bundesrat nem fog beleavatkozni, amíg az minden tekintetben törvényes keretek között folyik, éspedig sem fékezni, sem támogatni nem fogja azt. Meglehet, hogy Schwyz kanton Konzervatív Néppártjának nyilvános kezdeményezése, amely – figyeljünk a visszafogott fogalmazásra – »üdvözölné«, ha a tisztelt Bundesrat a szövetségeknek a szovjetorosz szervezetekkel való kulturális, gazdasági és sportkapcsolatok megszakítását »ajánlaná«, megfelelne a széles körben uralkodó érzéseknek, ám a Bundesrat" nem tud és nem is fog az efféle követeléseknek eleget tenni.[774] Ezenkívül azt is támogatták, hogy Svájc humanitárius téren aktivizálja magát: a Svájci Vöröskereszt és a Nemzetközi Vöröskereszt gyorsan beinduló segélyakcióit minden oldalról tetszés fogadta.

Néhány nap elteltével a svájci lapok kezdték történelmi távlatokban láttatni az eseményeket. A szociáldemokrata *Volksstimme* „a cár kísértetétől" tartott, amely leverte az 1848-as szabadságharcot,[775] a *Vaterland* a török háborúkkal látott rokonságot, és a háború utáni időszak fantáziáihoz hasonlóan a nyugati bástyáról vizionált: „Magyarország vérben úszva is ma újra a keresztény Nyugat pajzsa, mint már oly sokszor a történelem folyamán. (...) A kereszténység által formált nyugati kultúra Európa utolsó tulajdona. Itt mindenfajta politikai formáció és ellentét fölött létezik egy nyugati védszövetség, amelyért ma Magyarország a vérét hullatja. (...) A keresztény nyugatiság még eleven ebben a népben, Európa pedig csak mély hálával nézheti a magyar nép ma folyó heroikus küzdelmét, és minden támogatást meg kell szavaznia, amit csak a helyzet megenged. Ezt tesszük mi is, mert a magyarok miértünk halnak meg, testük és lelkük sáncként szolgál nemcsak Magyarország védelmére, de annak a Nyugatnak a védelmére is, amelynek kebelén mi a magyar néppel testvérekként összeforrtunk."[776]

[773] Valamennyi idézet a Volksrecht jelentéséből származik: Nr. 262, 1956. november 2.
[774] Die Tat Nr. 298, 1956. október 30.
[775] Volksstimme Nr. 254, 1956. október 30.
[776] Vaterland Nr. 254, 1956. október 31.

Svájc és Magyarország testvérisége tűnik ki a *Basler Nachrichten* „Winkelried Ungarn" című cikkéből is: „Hogy a határpozícióban lévő magyar nép újra és újra Európa mellett dönt, mégpedig súlyos áldozatok árán, az Európa számára életfontosságú."[777] A zürichi *Tat* a magyarok ellenállóerejét nem annyira földrajzi helyzetükben, mint inkább faji összetételükben látta: „Amilyen egymásra rétegzettek lehetnek a magyar törzsek az évszázadok alatt, úgy gyökerezik valami máig ható sajátosság abban a tényben, hogy a magyarok (...) nem árja nép, hanem az urál-altaji népcsalád tagja (!). A másmilyenség tudata évszázadokon keresztül fenntartotta e nép nemzeti büszkeségét. (...) Tudomásul kell vennünk, hogy a magyar nép nemzeti lelkülete évszázadokon átívelve egy büszke tradícióra tekinthet vissza, és be kell ismernünk, hogy a jelen a múlt kiáltásához méltón teljesít."[778]

Hamarosan a II. világháborús hálaformula is társult a kommentárokhoz. Akkoriban az újjáépítési segélyt az afölött érzett hála hívta életre, hogy Európának az a fele megmenekült a háborútól, és nyilvánosan szégyellte magát, hogy nem tehetett többet a szolidaritás kinyilvánításánál. Így írt a *Weltwoche*: „És amikor hálát mondunk a magyar népnek, amelynek tette arannyal nem mérhető, akkor jól tesszük, ha mélyen elszégyelljük magunkat: mi, a szabad világ, semmivel nem járultunk hozzá ehhez a győzelemhez (...)."[779]

Az eufóriának hamar véget vetett a hír: november 4-e hajnalán szovjet csapatok nyomultak be a fővárosba. A szovjet páncélosok bevetése és az ezzel egyidejűleg erősbödő szuezi válság következtében gyökeret vert az a nézet, hogy a világbéke veszélyben van. Nemcsak a svájci újságokat, a Bundesratot is sokkolta a magyarországi fordulat. Az eseményekre reagálni kellett, s ez nehezére esett a Bundesratnak: a semlegességi elv és a megélt antikommunizmus oly erősen korlátozták a mozgásterét, hogy minden egyes indítvány, minden reakció az egyik vagy a másik oldal heves ellenállásába ütközött. Max Petitpierre kormánytag a semlegességi maximát tartotta a legfontosabb vezérelvnek, míg Markus Feldmann szövetségi elnök az antikommunizmus deklarálását követelte.

Azonban nem csak Svájcban tartottak attól, hogy a tragikus magyarországi fordulat egy új háború kezdetét jelentheti. Más nyugat-európai országok is osztották ezt a félelmet.[780] A svájci vezetés dilemmája csúcspontjához érkezett: a Petitpierre-doktrína mint Svájc kollektív identitásának kodifikálása azzal fenyegette a kormányt, hogy holtvágányra fut. A döntő kormányülésről a következőket

[777] Basler Nachrichten Nr. 466, 1956. november 1.

[778] Die Tat Nr. 302, 1956. november 3.

[779] Die Weltwoche Nr. 1199, 1956. november 2.

[780] Vö. Neval 2003, p. 435.

jegyezte le naplójába Markus Feldmann, világosan elkülönülve Max Petitpierre óvatos politikájától: Ma a Bundesrat számára az a feladat kerül előtérbe, hogy a saját népe érzékenységéhez megőrizze a kapcsolódást. Minden gyengeség a félelem benyomását kelti, amely az ellenfélnek semmit sem árt, viszont kárt okoz saját népünknek. A düh és keserűség, amely most a svájci népet uralja, ténykérdés, mégpedig pozitív tény, amely mellett a Bundesrat nem mehet el. A nép november 4-e estéjén világos, félreérthetetlen beszédet vár a Bundesrattól. Ha nem kapja meg, akkor azt kockáztatjuk, hogy a közvélemény figyelmen kívül hagy bennünket vagy túllép rajtunk, kezdeményezés történik a Parlament rendkívüli egybehívására, indítványokat nyújtanak be az Oroszországgal való diplomáciai kapcsolat megszakítására – mind olyan eshetőség, amely megelőzhető egyetlen szóval, amely képes felfogni a nép körében zajló, teljességgel jogos és önmagában igen örvendetes mozgolódást."[781]

A nyilvánosságnak szánt közlés aztán egyszerre volt világos beszéd és óvatosan diplomatikus: „A Bundesrat osztja a svájci nép érzékenységét, amikor afölötti fájdalmának ad hangot, hogy a Svájccal baráti viszonyt ápoló magyar nép függetlensége, szabadsága és önrendelkezési joga elnyomást szenvedett."[782] De a Bundesrat óvakodott attól, hogy mindezért egyes-egyedül a Szovjetuniót marasztalja el, ehelyett a Szuezben harcoló nyugati hatalmakat is emlékeztette abbéli kötelességükre, hogy magatartásukat és döntéseiket összhangba kell hozniuk az általuk hangoztatott elvekkel, amennyiben „lemondanak a folyamatban lévő akciók folytatásáról, haladéktalanul véget vetnek az ellenségeskedésnek, és az őket elválasztó konfliktusokat tárgyalások útján oldják meg".[783]

Jóllehet szakértői körök alig látták jelét Svájc katonai fenyegetettségének, a népesség körében úrrá lett a félelem a háborútól. Petitpierre külügyminiszter felhívással fordult a nagyhatalmakhoz – Egyesült Államok, Szovjetunió, Franciaország, Nagy-Britannia – és a bandungi konferencián részt vevő hatalmak képviselőjeként Indiához, Svájc politikai szerepének definiálása érdekében. Ám az nyilvánvalóan kívül esett a nagyhatalmak érdekein, hogy Svájcban találkozzanak. Az Egyesült Államok az intervenciót a jó szándék jeleként értelmezte ugyan, ám láthatóan nem vette komolyan. Az ENSZ is ehhez a nézőponthoz csatlakozott. Franciaország biztosította Svájcot arról, hogy kész a javaslatot jóindulattal megvizsgálni. Egyedül a Szovjetunió mutatott hajlandóságot a meg-

[781] Feldmann 2002. 1956. november 5-i feljegyzés, p. 191k. A Markus Feldmann és Max Petitpierre közötti ellenségesség Feldmann feljegyzéseinek egyik vezérmotívuma. Vö. Moser 2001, p. 68kk.

[782] NZZ Nr. 3123, 1956. november 5.

[783] Uo.

beszélésen való részvételre.[784] Végül a kezdeményezés hamvába hótt, amint azt a *Neue Zürcher Zeitung* némi iróniával megjegyezte: „(...) valakivel a megfelelő helyen szelíd mosollyal közlik, hogy nem sikerült időt találniuk arra, hogy a svájci javaslattal legfelsőbb szintű konferencián foglalkozzanak a négyek vagy ötök." Azonban legalább „korrekt udvariassággal" kezelték a javaslatot. „Elsőként azonban néhány napon belül az Egyesült Államokban találkozik a világ szinte valamennyi külügyminisztere (a kevés kivétel között volt pl. Svájc)."[785] Ezzel meghiúsult Svájc álma a vágyott imázsról: egy a világbéke szempontjából semlegessége révén különösen hasznos ország képe.

Csakhogy a háborús várakozás, amely nyilvánvalóan a Bundesratot is hatalmába kerítette, egyre jobban kiterjedt. Annak az évek óta tartó követelésnek volt ez az eredménye, amely a svájci háborús mentalitás megerősítését célozta. Most olyannyira felerősödtek a fegyverkezés fokozását követelő hangok, hogy elindítói kénytelenek voltak visszavonni a svájci hadsereg leszerelését célzó Chevalier-kezdeményezést. 1956. november 23-án a Svájci Honvédelmi Minisztérium (EMD) elöljárója, Paul Chaudet azzal állt a Bundesrat elé, hogy a bizonytalan világpolitikai helyzetre miatt fel kell készíteni a hadsereget Svájc fenyegetettségére, különös tekintettel a keleti határvidék Sargans és Schaffhausen közötti aláaknázására és az előkészületekre a térségben található repülőterek zavarásához. Chaudet a következőkkel indokolta indítványát: „Katonai értelemben valódi űr van országunk keleti, illetve északkeleti határa és a keleti blokk hadseregei között. Senki nem garantálhatja, hogy a helyzet nem fog megváltozni egy a vártnál kevésbé kívánatos irányban."[786] Ezekhez az akciókhoz 3500 főre lenne szüksége, akiknek a bevetése – a Parlament kijátszására – etapokban történne.

A Bundesrat tekintettel a fenyegetettségre úgy határozott, hogy terjedelmes fegyverkezési programba kezd: egyfelől, megszavazott egy sürgős államszövetségi határozatot, amely felhatalmazta a Bundesratot, hogy a honvédelem megerősítésére és a segélyakciók véghezvitelére csapatokat mozgósítson a kiegészítő és rendkívüli szolgálat ellátásához. Másfelől, a következő ülésszakon egy törvénytervezet kerülne a Parlament elé a hadianyag azonnali beszerzéséről, és mindenekelőtt a tankvédelemre fordítandó költségvetést emelnék meg 594 millió frankkal. A 1957. márciusi ülésszakon további 136 millió frankot igényelnek majd katonai létesítmények kiépítésére. Az azonnali intézkedések közül első

[784] Vö. NZZ Nr. 3141, 1956. november 7.

[785] NZZ Nr. 3171, 1956. november 9. Zárójelben a szerző megjegyzése – DT.

[786] Paul Chaudet kormánytag a Bundesratnak, 1956. november 23. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-10168.

volt az összes légvédelmi sziréna ellenőrzésének elrendelése.[787] Végezetül a hadügyminisztérium keresztülvitt egy több mint 197 milliós azonnali fegyverkezéstechnikai programot, majd valamivel később a több mint 606 millió frank terjedelmű '57-es fegyverkezési programot. A már 1956 tavaszán megújult „Heer und Haus" szekcióval és az államilag ösztönzött Szellemi Honvédelemmel a svájci politikában jelentősen megnövelték befolyásukat a keményvonalasok.[788] Figyelembe véve a hadsereg II. világháborús szerepének megítélését katonai körökben – és nyilvánvalóan a lakosság egyre szélesebb köreiben is – az volt a kiindulás, hogy csak egy erős hadsereg tudhatja az országot megvédeni. Hogy a Szovjetunió szinte egész Közép-Európát el tudja vagy akarja foglalni, azt egyáltalán nem vették számításba.[789]

A svájci hatóságokat különösen az Ausztriában előállt új politikai helyzet nyugtalanította. Ausztria formálisan csak 1955 májusában szerezte meg függetlenségét, ami után a szövetséges haderők el is hagyták az országot. Ausztria még nem volt abban a helyzetben, hogy a hatalmi politikában keletkezett vákuumot önerőből kitöltse, hadserege pedig még kiépülőben volt. 1955-ben a *Neue Zürcher Zeitung* abbéli félelmét fogalmazta meg, hogy a szomszédos Ausztria „semlegessé válása" Svájc számára is a katonai helyzet rosszabbodását jelenti, és „a svájci erőd, Sargans (...) bizonyos értelemben az orosz határon áll, hiszen egy szovjet előrenyomulás »szinte akadálytalanul« lehetővé válik egészen Svájcig".[790] Ez okból figyeltek meg a svájci hatóságok minden rezdülést Ausztriában. Ennek ismeretében korántsem meglepő, hogy Feldmann szövetségi elnök nagy jelentőséget tulajdonított annak a kommunista adók által terjesztett nézetnek, miszerint a felkelést, illetve az „ellenforradalmat" osztrák oldalról pártolták: „Ezek az előjelek nevezetesen a mi saját, svájci katonai helyzetünkre nézve hordoznak jelentést."[791] November közepén Feldmann az Ausztriában tartózkodó 40 000 menekültet bizonyos vonatkozásban komoly rizikónak nevezte a katonai érte-

[787] Feldmann 2002. 1956. november 28-i feljegyzés, p. 238k.

[788] Vö. Neval 2003, p. 445. Mindazonáltal nem sikerült egészen a magyarországi felkelés következtében kialakult hangulatot belpolitikai, ill. hadügyi indítványok céljaira felhasználni. 1957. március 3-án a népszavazás elutasította a polgári védelem alkotmányba foglalását, amit Markus Feldmann kormánytag nagy bukásként értékelt: „(...) a magyar-érzelem szalmalángnak bizonyult". Markus Feldmann 2002. 1957. március 3-i feljegyzés, p. 281.

[789] Az a nézet, amely szerint egyedül a hadsereg mentette meg a II. világháborúban Svájcot Hitler elől, makacsul tartotta magát egészen az 1990-es évekig. Vö. Kreis 2002.

[790] NZZ Nr. 2184, 1955. augusztus 21. Idézi: Kreis: Ein Blick in die schweizerische Publizistik. In: Thalberg 1988, p. 47. Ez a nézet már az '50-es évek elején jelen volt.

[791] Feldmann 2002. 1956. november 4-i feljegyzés, p. 187.

lemben még mindig védtelen ország számára.[792] A menekültfelvételt stratégiai megfontolásokkal összefüggésben hozta elő: „Ausztria tehermentesítésével saját érdekeinket is szolgáljuk; mindenképpen meg kell akadályoznunk, hogy a szovjetoroszok »rendfenntartási okokból« ürügyet találjanak egy ausztriai beavatkozásra."[793] Így aligha lehet csodálni, hogy Ausztria Svájchoz hasonlóan nagyon hamar egységesen megadta az érkező magyar menekülteknek a politikai menedékjogot. Az ausztriai semlegességpolitika értelmében minden Ausztriába érkező magyar – a magyarországi politikai szerepvállalástól függetlenül – e jog birtokába került, beleértve például a hírhedt Államvédelmi Hatóság egykori tisztjeit is.[794]

Ausztria magyar menekültekkel szembeni magatartásának okai a magyar–osztrák történész, Rásky Béla szerint abban rejlenek, hogy Ausztria az 1955. évi államszerződés aláírása óta a két hatalmi blokk közé ékelődött semleges kis országnak látta magát, amely minden politikai okokból üldözött ember előtt nyitva áll, és készséggel biztosít menedékjogot.[795] Ez a svájci menedékjogi gyakorlat logikáját tükrözi, amely Svájcban inkább a tranzit országot látta, mint a végleges letelepedés helyszínét. A félelem a szovjet ezt az évtizedek óta fenntartott és sok áldozatot követelő alaptézist függesztette fel rövid idő alatt. Csak később keletkezett az az értelmezés, amely szerint a menekültek felvétele az afölött érzett szégyen tanújele, hogy Svájc semmi egyebet nem tudott tenni Magyarországért: Amikor 1957 májusában egy a külföldre került magyar menekültek és egyéb nemzetközi segélyszervezetek javára fordítandó rendkívüli hitel előkészítése folyt, a Kantonok Tanácsa külügyi bizottsága világosan a hitel megszavazása mellett foglalt állást, sőt a Tanács egyik tagja megjegyezte: „A magyar menekültkérdés szabályozása próbakő a Nyugat számára. Nem szabad megalkudnunk." Mire egy másik tanácstag hozzáfűzte: „Mindenesetre nyugtázhatjuk a magunk számára, hogy legalább nem szánalmas az ügyben játszott szerepünk."[796]

Még mielőtt az első magyar menekült svájci földre lépett volna, elterjedt a küszöbön álló háború híre. Miután Zürichből, Bernből és Neuenburgból töme-

[792] Uo., p. 229.

[793] Uo., p. 232.

[794] Vö. Rásky 2001, p. 3.

[795] Ez a nézet játszott fontos szerepet az 1990-es évek végén Ausztriában a menedékjog szigorítása körül folyó vitákban. Vö. uo., p. 1. A magyar menekültek felvétele a második osztrák köztársaság két nagyon lényeges legendáját is erősítette: az Ausztria mint semleges ország, ill. az Ausztria mint jó menedék legendáját. Vö. Wendl 2000, p. 45. Vö. az ausztriai menekültgyakorlat kritikai vizsgálatát: Heiss et al. 1995.

[796] Protokoll der Sitzung der ständerätlichen Kommission für auswärtige Angelegenheiten vom 20./21. Mai 1957. BAR E 2800 (-) 1990/106/13.

ges élelmiszer-felvásárlásokról érkeztek hírek, a Bundesrat november 6-án úgy érezte, fel kell szólítania a lakosságot a mértéktartásra a vásárlásban és a józan viselkedésre. De több csoport követelte a lakossági védekezés előkészítését is. Az *Aktion Niemals Vergessen* nevű berni csoport 1956 decemberében 15 000 használati utasítással ellátott Molotov-koktélt osztott szét Bernben, hogy „konkrét tettekkel is erősítsék a svájci nép harcrakészségét és a szabadságról és igazságról vallott hitét".[797] A svájci altisztszövetség saját Molotov-gyakorlatokat vezényelt le, azonkívül egyes kantonális rendőrhadtestek és a hadsereg ismétlőkurzusai is oktatást tartottak az embereiknek az új népi fegyver használatáról.[798]

A svájci lakosság felháborodása és a félelme a háborútól akkor érte el tetőpontját, amikor a Vörös Hadsereg egységei leverték a forradalmat. Szaporodtak a demonstrációk, a valódi és vélt kommunisták és szervezeteik elleni támadások. November 4-én Svájc valamennyi templomában Magyarország szabadságáért imádkoztak. Az érintettség mértéke minden bizonnyal abból is kiolvasható, hogy nemcsak a napilapok foglalkoztak Magyarországgal, hanem olyan sajtótermékek is, mint a *Der Schweizerische Beobachter* vagy a *Tip* című sportújság. Magyarország a belpolitikai kényszerhelyzetek és problémák kristályosodási pontja lett, a válsághelyzetben tanúsított helyes viselkedés került fókuszba, ami által esély kínálkozott arra, hogy a II. világháború során és azt követően felépített országimázst Svájc immár gyakorlatba is átültesse, s a hivatalos identitástervezet szerint éljen. Az imázs – és ez nemcsak az 1990-es évektől ismert – aligha felelt meg a háború alatt a valós eljárásnak.

Még mielőtt a menekültkérdés virulenssé vált volna, szimbolikus cselekedetekre került sor. Íme néhány tetszőleges bázeli példa: 1956. november 7-én a Humanistisches Gymnasium valamennyi tanára és diákja összegyűlt az iskola udvarán, hogy „a magyar szabadságharcra emlékezzen, és kifejezze irtózását Magyarország Szovjet-Oroszország általi szolgasorba taszításától". Ezután a felső tagozatosok csatlakoztak a többi érettségizőhöz, hogy a Münsterben együtt vegyenek részt egy emlékesten.[799] 1956. november 21-án „a gyász és a magyar hazafiak orosz hatóságok általi deportálása elleni tiltakozás jeleként" egész Svájc

[797] Az „Aktion Niemals Vergessen" röplapja, 1956. december. Sozialarchiv 32 52b Z1.

[798] Vö. Frischknecht et al. 1979, p. 71. Az 1957-es berni seregszemlén a diákok is ott voltakVö. 10 Jahre Aktion Niemals Vergessen... (ANV). Sozialarchiv 32 52b Z1. De más előkészületeket is tettek: 1956. november 18-án, vasárnap vasárnapi közlekedési tilalmat rendeltek el motorkerékpárok részére, mert főleg a szuezi válság miatt arra a felismerésre jutottak, hogy az ország nyersanyagellátása veszélyben van. Vö. Feldmann 2002. 1956. november 18-i feljegyzés, p. 225.

[799] Vö. Bericht des Humanistischen Gymnasiums Basel über das 366. bis 370. Schuljahr 1954/5 bis 1958/59.

területén háromperces néma csöndet tartottak 11.30 és 11.33 között. Az akció bevezetéséül az ország valamennyi harangja egyszerre szólalt meg.[800] A bázeli egyetem napján, november 30-án a Bázeli Kamarazenekar a magyar himnuszt játszotta.[801] 1956. december 13-án pedig Peter Dürrenmatt Bázel-város parlamenti képviselője kérvényt nyújtott be, amelyben egy kiemelt helyen lévő utca vagy tér átnevezését javasolta *Budapester Strasse* vagy *Budapester Platz* alakra. Az indítványt végül nem továbbították a kormánytanácsnak.

Más városok krónikái is megőriztek hasonló történeteket. A *Volksrecht* Zürichből egyaránt tudósított tiszteletre méltó és méltatlan híreket: „Már nagyon régen nem éltünk meg olyan eseményeket, amelyek így letaglózzák az embert, ennyire testközelben, ennyire valóságosan. Sok szívet megejtett. De méltatlan, szégyenteli dolgok is történtek. (...) Zürich városában alap nélkül elkezdték felvásárolni az élelmiszereket, főleg a belváros nagyobb üzleteiben és egyes negyedekben. Értelmetlen dolog ilyesmit tenni." Mint a szolidaritás kifejeződésének különleges példája szerepel egy étterem szokatlan apróhirdetése: „A Restaurant Hungaria »nagyszabású jótékonysági estet kínál a magyar szabadságharcosok javára« (...). Többek között az alábbiakkal: »Következő ünnepi fogások, valamint további 20 magyar ínyencség várja Önöket. (...) Tíz magyar csúcsborral koccinthatnak a szabadságra!« »Alfredo, a showman, az improvizáció királya teszi próbára a rekeszizmokat. A Metropol-balett el fogja bűvölni Önöket. Zene, ritmus, hangulat szünet nélkül. Tánc tükörmennyezet alatt. A 4,40 frankos belépő árát teljes egészében a Svájci Vöröskereszt Ungarn-Hilfe számlájára utaljuk át.«"[802]

A fent vázolt ártalmatlan felfordulás mellett azért egy-két csoport számára Svájcban valóban komolyra fordult a helyzet. A visszatérés jeleként a II. világháború és az '50-es évek elején tapasztalt háborús mentalitáshoz napirendre került a katonai előkészületek mellett a leszámolás a még megmaradt politikai ellenféllel, a kommunistákkal is. Az egymás mellett élés jelszava alatti korlátozott nyitás és az ebből eredő genfi szellem láthatólag nem volt túl bizalomgerjesztő a Svájcban élő befolyásos körök számára, amelyeknek nem tetszett a tulajdonképpeni „ellenséggel" szembeni túlzott engedékenység és az eltávolodás a Szellemi Honvédelem erényeitől. Beütött a régen várt válságpillanat, és a hidegháború hívei magához ragadták a kezdeményezést. A frontvonalban harcolt a cél érdekében a *Neue Zürcher Zeitung* is: 1956. november 5-én a magyarországi felkelés leverésére adott válasz gyanánt „Magyarország tragédiája és mi" címmel meg-

[800] NZZ Nr. 3301, 1956. november 20.
[801] Vö. Alte und Neue Musik 1977, p. 401.
[802] Volksrecht Nr. 261, 1956. november 5.

hirdette a restauráció politikai krédóját. Az uralkodó veszélyhelyzetre hivatkozva, amely egyezőnek tűnt a II. világháború kitörését megelőző állapottal, nyomban lesöpörtek minden leszerelésre vagy a nemzeti termékek újraelosztására vonatkozó hangot: „Egy kicsi, bátor nép, évszázadok óta az európai család része, hirtelenjött mámorában, amely mint milliók üvöltése süvített a szovjet gyarmatbirodalom ködös börtönén át, megkísérelte lerázni magáról az idegenuralmat és a rákényszerített kommunista igát. (...) Moszkva eljárása egycsapásra darabokra szaggatja a békés egymás mellett élés hazugságszövedékét, amit a Szovjetunió potentátjai a hanyag és engedékeny nemzetközi nyilvánosságra készülnek ráborítani. (...) A svájci nép tanújelét adta az olcsó „egymás mellett élés"-propaganda sugdosásaival szembeni nem csekély ellenállóerejének. El nem feledett tapasztalatai a dicstelen hitleri rezsim idejéből, melynek módszereit ma Moszkva részletekbe menően egy tárgyalódelegáció meglepetésszerű letámadásáig másol, most javára válnak; a szirénhangok dacára sem feledte ösztönös bizalmatlanságát a totalitárius Leviathánnal szemben, és kivárta a szavak után következő tetteket is. (...) Lehullott mosolygó álarca a kommunizmusnak, hogy megmutassa a világnak a meztelen erőszak fintorát. (...) Elhallgattak azok a körök, amelyek kedvtelve figyelték honvédelmünk elerőtlenedését vagy hanyag kezelését; a Chevallier-kezdeményezések a magyar események fényében rossz tréfának tűnnek csupán, és a nemzeti termékek e csúcskonjunktúrában való elosztása körüli legitim vitát a jövőben nem szabad megterhelni azzal az illúzióval, hogy az orosz tankok megállíthatók egy biztosítási kártya meglengetésével. (...) Ezekben az órákban, amelyek elsöprő hévvel idézik fel a húsz évvel ezelőtti Európa sorsát, a svájci nép elválaszthatatlannak vallja magát a szabadság örökségétől, és megerősíti rendíthetetlen elhatározását: semmilyen áldozattól nem riad vissza a függetlenség védelme érdekében."[803]

Más újságok is hasonló nyíltsággal foglaltak állást. A *Vaterland* egyenesen a következő megjegyzésre ragadtatta magát: „A megegyezés ma sem jelent mást, mint azoknak az elveknek az elárulását, amelyek miatt a nyugati hatalmak beléptek a háborúba."[804]

Ezzel világossá vált a visszaesés a II. világháború kitörését megelőző időkbe: Le kell számolni Svájc vélt ellenségével. A belső ellenségnek a PdA és a vele rokon szervezetek lettek kikiáltva, és a „svájci nép" nevében hajtóvadászat indult a párt valamennyi tagja ellen – amelyben újfent élen járt a *Neue Zürcher Zeitung*: „Az országunkban működő kommunista szervezetekhez, különösen a PdA-hoz

[803] NZZ Nr. 3126, 1956. november 5.
[804] Vaterland Nr. 257, 1956. november 5.

való viszony tisztázása nem tűr további halasztást. A belső viszályok és elszigetelt kiugrások a 13. órában csak mellékesen érdekelnek bennünket, még ha a résztvevők nagy feneket kerítenek is neki. A svájci nép tudni kívánja, hogy a »PdA« vajon (Munka Pártja helyett) munkásmészárosok pártjának vallja-e magát most, hogy a szovjet hatalom imádását szolgamód folytatja. A bejáratott hallgatást és a körülményes magyarázatokat, röviden mindazt, ami nem a szovjetrezsimtől való világos, tényszerű és tartós elhatárolódást jelent, kénytelenek vagyunk az 1948 óta szerzett tapasztalatok és főként a Magyarországon történt friss események tükrében annak beismeréseként értelmezni, hogy a PdA készen áll, mindenesetre az orosz tankok és tüzérség védőpajzsa alatt, Svájc szövetségi elnökének egy Kádárt vagy Fierlingert állítani, és a szovjeteknek segédkezet nyújtani abban, hogy lekaszabolják gyerekeinket, asszonyainkat és férfiainkat. A svájci nép éppoly kevéssé fog a maga számára egy efféle Gauleitert tolerálni, amennyire Quislinget sem tűrné meg. (...) Amit Rudolf Minger, Henri Guisan, Oskar Frey véghezvitt, annak újra sikerülnie kell: felvilágosítással, a kor kívánalmaihoz való igazodással és a »Heer und Haus« (a. m. 'had és ház', a svájci hadsereg szekciója, a Szellemi Honvédelem legfontosabb eszköze) kölcsönös figyelembevételével a nép és a hadsereg közös bizalmi bázisát kiszélesíteni és megerősíteni."[805]

Ebben a szellemben hívta olvasóit Magyarország megbosszulására a *Weltwoche*: „Ehhez a bosszúhoz most hozzátehetjük mi, a Nyugat népei is a magunkét, bármily csekélynek tűnjék is az: legyünk bár magánemberek vagy hatósági képviselők, küldöttek vagy üzletemberek, sportolók, újságírók vagy tüntetők; állítsunk döntéshelyzet elé minden egyes orosz embert, a szatelit államok (Jugoszláviát is ide értve!) minden állampolgárát és minden nyugati kommunistát a személyes tartás, a szavak és tettek minden elképzelhető, akár kirívó eszközével: vagy egyértelműen és annak minden politikai konzekvenciájával álljon ki Magyarország gyilkosai ellen, hozzájárulva ezzel hazája becsületének megóvásához és elnyerve barátságunkat és figyelmünket – vagy pedig vegye magára minden tisztességes ember gyűlöletét, megvetését és (a legszükségesebb hűvös-hivatalos kontaktus-

[805] 1948. november 5. itt a prágai kommunista puccsot jelenti. NZZ Nr. 3188, 1956. november 11. Hasonló húrokat penget Peter Sager, a Kommunizmus Áldozataiért Segélybizottság elnöke: „Fenyegetve vagyunk. Erősnek kell maradnunk. Egyetértünk-e abban, hogy a honvédelmet tartós ellentmondások nélkül támogassuk? Készek vagyunk-e egyáltalán áldozathozatalra? A tetteikről akarjuk a kommunistákat felismerni, a mi tetteinken pedig a szabadság erejét mérni." Der Bund Nr. 274. 1957. június 18.

tól eltekintve) szigorú bojkottját."[806] A *Neue Zürcher Nachrichten* a legvégső konzekvenciáig vitte ezt a gondolatmenetet: „Legfőbb ideje, hogy odafigyeljünk azok hangjára, akik évtizedek óta a nemzetközi kommunizmus vezéreinek radikális ártalmatlanná tételét szorgalmazzák."[807]

A helyi média is szította a kommunistagyűlöletet. Ennek egyik eszköze volt a szovjetek besorolása azon keleti népek közé, amelyek rendszeres időközönként fenyegetést jelentettek a Nyugat számára. A *Basler Nachrichten*, illetve a *Nationalzeitung* Budapesten garázdálkodó „mongol-regimentekről" és „Dzsingisz Kán utódairól" beszélt,[808] akik „borzalmak és vad ázsiai kegyetlenség képét" hagyták hátra Magyarországon.[809] Más cikkekben és olvasói levelekben olyan szidalmakkal találkozunk, mint „orosz vérebek, az emberiség hosszú történetében elszenvedett és eltűrt csapások legdurvábbikának képviselői", becstelen „erőszaktevők".[810] A liestali *Basellandschaftliche Zeitung* a „szovjetkommunizmusról" mint a „gonosz megtestesüléséről" és „ördögi fintorról" beszél, illetve egyszerűen „vörös pestist" emleget.[811] Szinte valamennyi újságban áttevődött a Szovjetunió iránti gyűlölet a svájci kommunistákra.

Újra feléledt a védekezésre kész svájci nép képe, amely állta a sarat a nemzetiszocialisták sugalmazásaival szemben. Amúgy a hivatalos Svájc annak idején előkelően távol maradt a II. világháború németországi és hazai „ötödik hadosztályának" megfigyelésétől és felszámolásától, és csak a háború után kezdett tisztogatásokba. Most viszont a hatóságok az elképzelhető összes fegyvert felvonultatták a nyilvánvalóan megtalált belső ellenséggel szemben. Így aztán nem is volt meglepő, hogy minél tovább kísérte a svájci lakosság együttérző figyelemmel a magyar felkelők sorsát, annál inkább kerültek a privát szerveződésű segélyakciók és tüntetések is bevallottan antikommunista személyek befolyása alá. A fennálló szervezetek egy fiatal elit készülődésére lettek figyelmesek, amelyet rögtön meg is próbáltak saját céljaikra megnyerni. Immár nem a magyarországi események álltak a középpontban, Magyarország sokkal inkább átváltozott az

[806] Die Weltwoche Nr. 1200, 1956. november 9. Walther Hofer történész a következőképpen nyilatkozott: A magyarországi események után nem lehet többé szalonkommunistának lenni. Aki továbbra is az akar maradni, azt már nem bolondnak vagy csodabogárnak kell tekinteni, hanem szellemileg nem beszámíthatónak vagy erkölcsi nullának." Walther Hofer: Der Freiheit eine Bresche. In: Ungarns Freiheitskampf. Betrachtungen aus der Distanz eines Jahres. Bern 1957, p. 26k.

[807] Neue Zürcher Nachrichten Nr. 262, 1956. november 9.

[808] Basler Nachrichten Nr. 476, 1956. november 8. és Nr. 484, 1956. november 13.

[809] Nationalzeitung Nr. 518, 1956. november 7.

[810] Nationalzeitung Nr. 520, 1956. november 8. és Nr. 542, 1956. november 21.

[811] Basellandschaftliche Zeitung, 1956. november 6. és november 16.

ingerült belpolitikai légkör szimbólumává. A legfontosabb Magyarországgal foglalkozó szervezetek közül kettő is, a zürichi *Studentische Direkthilfe Schweiz-Ungarn* (SDSU) és a berni *Aktion Niemals Vergessen*, bizonyítékot szolgáltat erre a tényre: Walter Renschler 1959-ben más SDSU-tagokkal létrehozta az *Aktion Wahret die Freiheit* nevű csoportot, amelynek alternatív delegációkat kellett küldenie a világifjúsági találkozóra. Renschler bekerült a svájci felderítés (SAD) vonzáskörébe, pár kollégája pedig összeakaszkodott Ernst Cinceraval, aki egy magánemberek kezdeményezésén alapuló kémelhárító szervezetet hozott létre.

A ma is létező *Pro Libertate* szintén ennek az időszaknak a szüleménye, az *Aktion Helft Ungarn* hívta életre. Az *Aktion Niemals Vergessen*nel együtt ez a csoport is a Magyarország-mozgalom militáns szárnyához tartozott, amelytől az 1960-as években maga a SAD is elhatárolódott.[812]

A fenti nem csak publicisztikai futótűz nyomán nincs mit csodálkozni azon, hogy a PdA elleni erőszakos demonstrációkra és pogromszerű rendzavarásokra került sor. Ezek fontos hivatkozási pontnak számítanak a kommunista történetírásban, és meghatározzák 1956 kommunista emlékezetét. November 4-e után a Magyarország-akciók állandó kísérőjelenségei lett a kommunisták ellen fellépő fizikai erőszak és szavalókórus. Egy, november 6-án, a bázeli Marktplatzon zajló nagy demonstráció után, amelyen kb. ötezren vettek részt, a tömeg megrohamozta a marktgassei PdA-irodát. Hasonló események történtek Genfben és Zürichben is. Bernben egy két-három ezer fős demonstráción többben megsérültek a szovjet követség munkatársai közül.

A közigazgatásban, az üzemekben és az iskolákban is felkutatták, zaklatták, sőt néhol el is bocsátották a kommunistákat. Delsbergben négy kommunista olasz munkást űzött el a gyáralkalmazottak, az igazgató és az idegenrendészet közös akciója.[813] A PdA tiltakozását agyonhallgatták, amint az világosan kiderül a PdA egy az 1956-os események kapcsán kiadott közleményéből: „A Munka Pártja és egyes vezetőinek állásfoglalását a nagy sajtóban arcátlanul kiforgatták, az ellenkezőjére ferdítették. Úgynevezett semleges újságok, mint a *Baslerstab*, vonakodtak a Munka Pártja határozatait hirdetésként leközölni. Párttagokat gazdaságilag ellehetetlenítenek, másokat megfosztanak szakszervezeti tisztségüktől, amit évek óta sikeresen végeztek kollégáikért, egyeseket pedig személyükben üldöznek és támadnak. A sajtóban és a rádióban, az iskolákban, egyetemeken és üzemekben a legnagyobb hazugságokat terjesztik a Munka Pártjáról,

[812] Vö. 40 Jahre Schweizerische Vereinigung Pro Libertate für Freiheit, Demokratie, Menschenwürde. Bern 1996.

[813] Nationalzeitung Nr. 530, 1956. november 14.

és saját hazájukban éppen azt állítják félre, amiért állítólag Magyarország küzdött: a demokráciát!"[814]

Különösen élen járt Konrad Farner kommunista kultúrfilozófus lejáratásában az *Aktion frei sein* csoport és a *Neue Zürcher Zeitung* (NZZ) belpolitikai szerkesztője, Ernst Bieri. Bieri 1956. november 13-án közzétette az NZZ-ben Konrad Farner thalwili lakásának címét. Ettől kezdve a család egész álló nap szenvedte a telefonos zaklatásokat, esténként pedig nagy tömeg ostromolta a házat az ajtónak feszülve. Farner gyerekeit terrorizálták a faluban, a boltok nem szolgálták ki a család tagjait, a szomszéd kertben pedig egy Farner-ellenes plakátot állítottak fel, míg a család el nem menekült végül Asconába. De az NZZ ezt a címet is nyilvánosságra hozta. Körözésnek álcázott plakátok jelentek meg Asconában, majd a család visszatérte után Thalwilba minden éjjel összekenték a házuk ajtaját vagy az odavezető utat. A zaklatások még Konrad Farner 1974-es halála után is folytatódtak.[815] A lejárató akciók fő kezdeményező nyilvánvalóan az Oberalbisban lakó Paul Rütti-Morand volt, a *Frei sein* című antikommunista folyóirat forgalmazója.

Paul Rütti, Ernst Bieri és az *Aktion Niemals Vergessen* bűnrészessége a moszkvai Világifjúsági Találkozót megjárt 350 fős delegációjának hazaérkezésekor is megmutatkozott. Bieri közölte az NZZ-ben a pontos érkezési időt és helyet, s a Zürich-Enge pályaudvaron pár száz tüntető leste a vonat érkezését, hogy a „moszkvai zarándokokat" (Bieri) ütlegekkel fogadja. Ahogy az *Aktion Niemals Vergessen* megfogalmazta: „(...) őszinte felháborodással fogadtuk a svájci fiatalokat, akik nemrég Moszkvából hazatértek."[816] Eközben nyilvánvalóan járókelők is károkat szenvedtek. A jól végzett munka után a csőcselék Konrad Farner thalwili házához buszozott.[817] A feltüzelt légkör megtette hatását: jó néhány prominens kommunista fordított hátat a pártjának meggyőződésből vagy taktikai okokból.

Az akciók a hadsereget is ellátták feladatokkal. Így például Louis de Montmollin vezérkari főnöktől egy előterjesztéshez kértek állásfoglalást, amelynek értelmében a hadsereg PdA-s tagjait megfosztanák a lőszermunníciótól. Montmollin arra

[814] Vö. Partei der Arbeit Basel-Stadt 1957.

[815] Vö. Farner et al. 1976, pp. 27–53. A könyv alapján egy dokumentumfilm is született a magyarországi forradalom svájci reakcióiról. Vö. Stehli Pfister 1996. A Farner elleni akciók indították Werner Matthias Diggelmann írót „Die Hinterlassenschaft" című regénye megírására, amelynek kiadására nem sikerült megnyernie egyetlen svájci kiadót sem. A könyv valószínűleg elsőként ábrázolja a II. világháborús antiszemita menekültpolitika és Farner üldözése közötti kapcsolatot.

[816] Tagebuchblatt Nr. 10, 1957. augusztus 23. Sozialarchiv 32 52b Z1.

[817] Vö. Farner et al. 1976, p. 46.

hivatkozva utasította el az intézkedés foganatosítását, hogy Svájc világnézet tekintetében nem ismeri az etikai vétséget, a kantoni rendőrségek pedig már összeállították a veszélyes vagy gyanús személyek listáját, amelynek szükség esetén a szövetségi rendőrség is hasznát veheti majd.[818]

E fent vázolt akciók hozadékaképpen Svájc identitástervezete erős antikommunista színezetet kapott. Ez azt jelentette, hogy a kritikus hangokat nemcsak figyelmen kívül hagyták, hanem egyenesen a svájci nép értékeivel összeegyeztethetetlennek tartották. Ezzel együtt voltak olyan kritikusok, mint Karl Barth, aki beszédes hallgatásával magára vonta ellenlábasai haragját[819] vagy Jean Rudolf von Salis, aki 1961-ben egy Lenzburgban tartott előadásában Svájc militáns antikommunizmusát állította pellengérre: „Kétségtelen. Vannak emberek, akik egy ártalmatlan fogyasztói társulásban is összeesküvőket szimatolnak. Mert van antikommunista félelmi pszichózis, vannak üldözési mániában szenvedő emberek, akik minden utcasarkon és esténként az ágyuk alatt vagy a szekrényben kommunistákat gyanítanak, akárcsak Biedermann, aki folyton a gyújtogatásról beszél (...). A félelem se nem erény, se nem jó tanácsadó, és megdöbbentő látni, hogyan alakult át sok emberben a korunkra jellemző egzisztenciális félelem politikai kényszerképzetekké."[820]

A mezőnyt olyan figurák határozták meg, akiknek alig kellett politikai felelősséget vállalniuk a véleményükért, s így a Bundesratot is szorult helyzetbe hozták, amely több oldalról tapasztalt nyomást affelé, hogy a szavaknak tettekkel adjon nyomatékot és világosan foglaljon állást. A sajtóban, nyilatkozatokban és igehirdetésekben világos állásfoglalásra szólították fel a Bundesratot. Magánszemélyek és pártok követelték a diplomáciai kapcsolatok megszakítását a Szovjetunióval.[821] Mindez a semlegességi elv egy fontos járulékos elemét, az egyetemességet károsította. A Bundesrat sosem nyilvánosan védekezett, mindig csak az adott kérvényezővel szemben. Max Petitpierre külügyminiszter a következőket írta a Függetlenek Egyesülete nevű pártnak: „A diplomáciai kapcsolatok fenntartása nem jelenti egy állam rezsimjének a helyeslését vagy elfogadását, ahogy a rezsim egyes cselekedeteinek a jóváhagyását sem. A diplomáciai kapcso-

[818] Louis de Montmollin an Chaudet, 1956. november 20. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-13216.

[819] Karl Barth a Musik für einen Gast című rádióműsorban. Roswita Schmalenbach beszélgetett Karl Barth-tal, 1968. szeptember 17.

[820] Vö. Von Salis 1969, p. 197. Az antikommunizmus mint általános fenyegetés egyébként az egész nyugati világra jellemző fenomén volt. Vö. Fetscher 1986, p. 60.

[821] Többek közt a luzerni Ifjú Konzervatívok 10 102 aláírást gyűjtöttek össze a Szovjetunióval való kapcsolatok megszakítására. BAR E 2800 (-) 1990/106/13.

latok felvételét és fenntartását illetően egyes-egyedül a célszerűség mérlegelése az irányadó."[822]

Minden addiginál erősebbek lettek a hivatalos tiltakozást követelő hangok, amikor ismertté vált az a tény, hogy a szovjet csapatok válogatás nélkül gyűjtenek össze és deportálnak kelet felé magyarokat. A Bundesrat azonban újfent visszariadt az konkrét állásfoglalástól, és nem egy okot sorakoztatott fel, hogy miért nem tehet semmit: egyrészt, úgymond, megtartotta a háromperces néma csendet a harangzúgást követően, másrészt pedig egy politikai akció aligha befolyásolná a Szovjetuniót bármiben, azonkívül akadályozná a Nemzetközi Vöröskereszt és Ernst Feisst különmegbízott helyszíni munkáját. Végezetül, úgymond, ez a kérdés az ENSZ- nagygyűlés napirendjén is szerepel – ami feleslegessé teszi Svájc külön állásfoglalását.[823]

A felvetésre, hogy teljes egészében szüntessék meg a Kelettel folytatott kereskedelmet, a félhivatalos Svájci Ipari és Kereskedelmi Egyesület azt válaszolta: a kereskedelmi kapcsolatok hivatalos megszakítása „nem tűnik lehetségesnek", elsősorban a gyakorlati megvalósítás nehézségei miatt. Mert ahogy csak olyan államokkal folytatnak kereskedelmet, amelyeknek a politikája svájci szempontból vállalható, ugyanúgy azt is meg kell tudni majd állapítani, mikortól nem az. Ez pedig nagy politikai rizikót rejt magában. Az Ipari és Kereskedelmi Egyesület még fontosabbnak találta a hagyományos semlegességi politika fenntartását, amely csakis akkor tartható, ha Svájc minden állammal rendezett diplomáciai viszonyban él. Gazdasági szempontból az Egyesület szerint a kereskedelem leállítása alig lenne hatással a svájci népgazdaságra, mivel abban a keleti kereskedelemnek csak alárendelt jelentősége van. 1955-ben az összes export mindössze 3,1%-a ment keletre, ahonnan a svájci összimportnak szintén csak 3,1%-a származott. Stratégiailag fontos termék alig van közöttük, az ilyen kereskedelmet már évek óta restriktíven kezelik. Azonkívül a kapcsolatok megszakítása esetén azzal is számolni kell, hogy az államosításért járó kártérítés kifizetéseit le kell állítani, amely az idő tájt még 75 millió svájci frankra rúgott (és további 45 millióra Jugoszláviából). De ezzel a politikával szemben – így az Egyesület – teljesen szabad kezet kapnak a vállalkozások, szabadon dönthetnek kereskedelem korlátozásában vagy akár megszakításában a Kelettel.[824] Mindezzel együtt bizonyos

[822] Max Petitpierre a Függetlenek Egyesülete politikai bizottságának, 1956. november 20. BAR E 2800 (-) 1990/106/13.

[823] Max Petitpierre Léopold Boissier-hez, 1956. november 20. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-12323.

[824] A Svájci Ipari és Kereskedelmi Egyesület körlevele, 1956. december 17. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-12320.

árukra import stopot rendeltek el, mert a fogyasztók nemkívánatos reakcióitól tartottak. Decemberben viszont újra beindult a Magyarországról jövő vágómarhaimport. Egy december 13-án az érdekelt svájci felek részvételével tartott megbeszélés azt eredményezte, „hogy kívánatos volna legalább valamennyi időt nyerni, miközben a svájci importőrök oldaláról elhangzott, hogy ők magánjogilag kötelezve vannak az átvételre, és egy esetleges jogi vita aligha végződne számukra kedvezően."[825] Mivel Magyarország is rá volt utalva az exportra, a kereskedelem újraindult.

Egy kisebb szimbolikus gesztust egyébként Markus Feldmann Bundesrat is megengedett magának, amikor hajlandó volt fogadni a kijelölt magyar nagykövetet, Marjai Józsefet, amivel protokolláris vészhelyzetet idézett elő. Feldmann indoklása az volt, hogy Magyarországon „szovjetorosz katonai diktatúra" kormányoz, „nem áll fenn viszont autoritással rendelkező magyar kormány". Ezenkívül attól is tartott, hogy magára vonja a lakosság haragját. A döntést újra és újra elnapolták, azért is, mert a budapesti svájci nagykövet, Jean Decroux, állást foglalt a Kádár-kormány elhamarkodott elismerése ellen.[826] Csak 1957. február 5-én sikerült Feldmann-nak keresztülverekednie a fogadást, mindazonáltal azzal a feltétellel, hogy a ceremóniát a lehető legdiszkrétebben, tehát a sajtó kizárásával kell lefolytatni.[827]

3. Segélyakciók Magyarországnak

Miközben a semlegességi elv jegyében minden ellentmondásos cselekedetet tartózkodóan a kulisszák mögött igyekezett lebonyolítani, a hivatalos Svájc visszanyúlt jól bevált külpolitikai eszközéhez: a szolidaritáshoz. Ez a helyszínen végzett közvetlen magyarországi segítségben és a nagyszámú menekült felvételében nyilvánult meg. 1956. október 30-án a külügyminisztérium megbízta a Bundesratot, hogy lépjen összeköttetésbe a Svájci Vöröskereszttel és Ernst Feissttal a segítségnyújtás lehetőségeinek felmérése érdekében. Philipp Etter kormánytag attól tartott, hogy a segélyáru elosztása nem történik majd igazságosan, Markus Feldmann pedig azt akarta elérni, hogy a segélyakciókban a svájci kolónia tagjai is részesüljenek.[828] Míg a II. világháború után még egy külön erre a célra meg-

[825] BAR E 2001 (E) 1970/217/465. Vö. még Die Ostschweiz Nr. 62, 1957. február 6.

[826] Notiz über den Besuch von Decroux, 3. Januar 1957. BAR E 2001 (E) 1970/217/92.

[827] Verhandlungsprotokoll des Bundesrates vom 30. November 1956 bzw. vom 5. Februar 1957. BAR E 2800 (-) 1967/60.

[828] Vö. BAR E 2800 (-) 1990/106/13.

alapított szervezet, a Schweizer Spende koordinálta az újjáépítési segélyt, most a Svájci Vöröskereszt tapasztalatait vették igénybe, amely más Vöröskereszt-szervezetekkel és a Nemzetközi Vöröskereszttel szövetkezve már október 28-tól légi úton vérplazmát és egyéb javakat küldött Budapestre. A légihíd ettől kezdve Bécsből működött, ahova 21 országból érkeztek a segélyszállítmányok. Mivel november 1-jétől a Vörös Hadsereg megszállás alatt tartotta a budapesti repülőteret, az utánpótlást teherautó-konvojok segítségével oldották meg.

A svájci segélyakciók indulásakor felháborodott ifjak és diákok siettek magyar társaik segítségére. Jürg Frischknecht publicista megállapításában: „Aki figyelmesen tanulmányozza ennek az időszaknak az aktáit, az megérti (...), az elkötelezettség és remény micsoda kitörését jelentette a társadalmi aktivitásba a Magyarország-mozgalom, micsoda törés volt ez a »minden probléma meg van oldva« címkéjű svájci letargiából."[829] Az egyik aktivista lány, Elisabeth Iklé, akit később Elisabeth Kopp néven Svájc első női kormánytagjának választottak, úgy emlékszik vissza, hogy egyszerűen képtelen volt a római jogról előadásokat hallgatni, amikor hallgatótársai Magyarországon forradalmat csináltak. Egyszerűen muszáj volt valamit tenniük.[830]

A *Studentische Direkthilfe* (a. m. közvetlen diáksegítség) gondolata az 1956. október 29-i nagy zürichi Magyarország-tüntetés előkészületei közben merült fel. Még ugyanaznap este nekikezdtek a gyűjtésnek.[831] Következő nap egy magánrepülőgép segítségével sikerült a diákságnak Bécsbe eljuttatni egy 40 000 frank értékű gyógyszerszállítmányt, három nappal később pedig már úton voltak Bécs felé az első teherautók Bázelből, Bernből és Zürichből. Onnan ment tovább a szállítmány Sopronba, ahol november 4-én, tehát röviddel a harcok kezdete előtt, még át tudták adni a felkelőknek az utolsó segélytranszportot. November 15-én és december elején a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt még elértek a *Studentische Direkthilfe* konvojai Budapestig.[832]

Idővel kialakult az adakozás saját dinamikája, amely az első napok szimbolikus tüntetéseivel csengett össze. Ez mutatkozott meg többek között a bázeli eseményeken. Egy szerda délután, október 31-én a bázeli cserkészek és egyetemi hallgatók – a Svájci–Magyar Társaság támogatásával – házról házra vonultak, hogy adományokat gyűjtsenek. November 4-én a Végh-Quartett adott a Városi Kaszinó nagytermében jótékonysági hangversenyt, míg a Küchlin varietészínházban november 20-án a „*Muss Ungarn sterben?*" (*Meg kell halnia Magyaror-*

[829] Frischknecht et al. 1979, p. 14k.

[830] Vö. Kanyó 2002, p. 177.

[831] Frischknecht et al. 1979, p. 69.

[832] Vö. Tätigkeitsbericht Studentische Direkthilfe Schweiz-Ungarn 1957.

szágnak?) című dokumentumfilmet vetítették, magyar néptáncokról és a pusztáról szóló filmek kíséretében, s november 22-én a *Cinéma Studio Central* összes bevételét az *Ungarn-Hilfe* kapta, november 25-én pedig a *Kino Eldorado* is csatlakozott. November 23-án a Basilea utasszállító hajó azzal csalogatta a vendégeket a fedélzetére, hogy a bevételt adományokra fordítják, a Mittelland hőlégballoncsoport ballonpostán keresztül gyűjtött, november 26-án pedig bázeli művészek léptek fel a Küchlinben egy gyéren látogatott Magyarország-esten. November 29-én a város valamennyi lila kis taxija ingyen fuvarozott az *Ungarn-Hilfe* (és az önreklám) javára, december 2-án pedig a rajnai kis komp, a *Klingentalfähre* is követte a jó példát. Napilapok, egyesületek, pártok, kantonok, egyházközségek gyűjtöttek. Összesen a Svájci Vöröskeresztnél 6 millió frank pénzadomány jött össze, és több mint 2 millió segélycsomag, 7 millió frank értékben. 10 000-ren felül volt a véradásra jelentkezők száma.[833] Közben a hagyományos segélyszervezetek is szorgalmasan gyűjtöttek.[834]

Azért kritikus hangok is megszólaltak az *Ungarn-Hilfe* kapcsán: Az Országos Svájci Egyesület a Testgyakorlásért, amely a Svájcba érkező magyar menekült fiatalok szakmai továbbképzésére gyűjtött, a *Tip* című sportújságban a következőkről számolt be: „Valahonnan úgy hírlik például, hogy a Honvéd-futballisták Dél-Amerikában több mint eleget kerestek. Éppenséggel nevetséges volna ezeket a látens profikat, ezeket a nagymenőket most még alamizsnával támogatni. A téma egyik további ismerője, különlegesen nagy szakértője homlokráncolva fűzte hozzá: Puskás már így is épp elég nagy arca van, nem fog ártani, ha kicsit nyomorognia kell a büszke sztárnak. Mennyi ártatlanság! (És mennyi szándékolatlan humor!)"[835] Az egyre újabb tüntetések sem arattak már osztatlan tetszést: A *Basellandschaftliche Zeitung* megkönnyebbüléssel tűnt tudomásul venni, hogy a bázeli dobosok és dudások november 9-re tervezett „tiltakozó menetét a bázeli rendőrség betiltotta. Egy iskolai tiltakozó felvonulás kapcsán aztán kicsit ingerülten meg is jegyezte a cikkíró, hogy tulajdonképpen elég volt most már a

[833] Jahresbericht des Schweizerischen Roten Kreuzes für das Jahr 1956, p. 43.

[834] Ez áll a Caritas 1957. évi beszámolójában: „Közvetlenül Magyarországra (az Ausztriában élő magyar menekülteknek szánt küldeményt nem számítva) ment tárgyi adományból 1268 doboz 63 793 kg súlyban és 2125 postai küldemény 9500 kg súlyban és mindösszesen Fr. 552 260,39 értékben. Pénzadománynak, részben saját forrásból, legnagyobbrészt különböző országok és Caritas-szervezetek megbízásából Fr. 378 334,60 összeget utaltunk át. Az Ungarn-Hilfe számára a Caritas 1,2 millió franknyi összeget teremtett elő." Tätigkeitsbericht des Schweizerischen Caritasverbandes 1957, p. 27.

[835] Tip, 1957. április 30. Puskás Ferenc legkésőbb az 1954-es világbajnoki döntő óta Svájcban is fogalom volt.

felvonulásokból és tüntetésekből.[836] Végül tovább sekélyesedett a Magyarország-hullám 1957-ig.

A helyszíni segélytevékenység azonban a Nemzetközi Vöröskereszt révén 1957 júniusáig folytatódott. Összesen 167 akciót vittek véghez, 150 svájci segítő részvételével. Ezek során a Vöröskereszt körültekintéssel járt el, hogy a kommunista országokban kivitelezendő későbbi akciók sikerét ne veszélyeztesse.[837] Az SDSU (*Studentische Direkthilfe Schweiz–Ungarn*) 1957. április 30-án átadta a tevékenységét a Svájcban élő menekült diákok megsegítését célzó *Hilfsaktion für Flüchtlingsstudenten in der Schweiz* nevű szervezetnek. Még az *Aktion Niemals Vergessen* csoport valószínűleg utolsó gyűjtése a labdarúgó Európa-kupa berni Young Boys–Vasas Budapest mérkőzésén 1957 novemberében is csak 690 frankot hozott a 28 ezres nézőszám ellenére.[838]

4. Menekültfelvétel

A *Direkthilfe* számára végzett szenvedélyes gyűjtőakciók mellett a menekültkérdés foglalkoztatta egyre jobban a nyilvánosságot. Itt is nyilvánvaló volt a II. világháborús vonatkozás. A bázeli egyetem jogászprofesszora, Carl Ludwig kapott megbízást Svájc 1933-tól a jelenig alkalmazott menekültpolitikájának a vizsgálatára, s jelentése alkalmat kínált az illetékeseknek, hogy ezúttal jobban intézzék a kérdést, mint akkor. A Ludwig-jelentés már 1955-ben kész volt, de két éven keresztül visszatartották, ami lehetővé tette a Bundesrat számára, hogy akkori menekültpolitikáját utólag relativizálja a magyarországi menekültekkel szembeni pozitív viszonyulásával. Erről tanúskodik egy függelék a menekültjelentésben, amelyet kizárólag Svájc új menekültekkel szembeni pozitív hozzáállásának szenteltek, akik számára nem volt érvényben speciális kritériumrendszer: „A Bundesrat nem állított feltételeket a (Magyarországról érkező) menekültek elé. Bárki szeretett volna Svájcba jönni, azt figyelembe fogjuk venni."[839] És a nép is dicséretet kapott mint a szolidaritásmaxima tulajdonképpeni hordozója: „A Bundesrat bízik a svájci nép állhatatosságában, hogy az első lelkesültségen

[836] Basellandschaftliche Zeitung, 1956. november 8. és november 10.

[837] Vö. Cardia 1999, p. 49k. A pénzadományozók rangsorában Svájc Német Szövetségi Köztársaság után a második helyen szerepelt, megelőzve Hollandiát és Svédországot. Természetbeni adományok terén – amelyeknek a felét az NSZK biztosította – Svájc a negyedik helyre került.

[838] Vö. Frischknecht et al. 1979, p. 73.

[839] Bericht des Eidgenössischen Justiz- und Polizeidepartements über die schweizerische Asylpraxis in neuester Zeit. In: Ludwig 1966, pp. 410–416, itt: p. 411.

túl, küldetésének józan felismerésében sem engedi alábbhagyni a segítségnyújtás és a türelem gyakorlását."[840]

A nemzetközi helyzet 1956. novemberi kiélesedésével Markus Feldmann kormánytag lehetségesnek tartotta „a külföldi menekültek erős áramlását a svájci határ felé", mivel a „keleti gőzhenger" adott esetben Ausztriát és Dél-Németországot is fenyegetheti. Egy, a Bundesrathoz intézett indítványában 1957. január 23-án Feldmann kinyilvánította véleményét a menekültpolitika fő aspektusai kapcsán: Megértést tanúsított a hadügyminisztérium álláspontja iránt, amely tisztán katonai szempontból mértékletességre intett a menekültfelvétellel kapcsolatban, viszont az volt az ellenvetése, hogy Svájcban a menedékjog „nem csupán tradíció, de állampolitikai maxima" is, s a katonaságnak végső soron annak az alkotmányos rendnek a védelme a feladata, amelynek a menedékjog is része: „A legutóbbi világháború tapasztalatai alapján nem fér kétség hozzá, hogy a svájci nép többsége azt várja a hatóságoktól, hogy külföldi menekülteknek amennyire csak lehetséges, a jövőben is felvételt biztosítson, ha csak átmenetileg is."[841] E tapasztalatok konzekvenciájaképpen még az elkülföldiesedéstől való félelmet is háttérbe kell szorítani a felismerés mögött, „hogy a menedék biztosítása nemcsak idegenrendészeti szempontból, hanem politikai és humanitárius kérdésként is rendkívüli jelentőségű. (...) Alapvetően minden külföldinek, aki komolyan veszélyeztetett, menekültként felvételt kellene nyernie."[842] Ezért a tézisért Feldmann szavai szerint a svájci nép is kész áldozatot hozni, például az élelmiszer-jegyrendszer terén.[843] A hajó a kommunizmus elől menekülők számára tehát még messze nem volt tele.

Az Ausztria felé történő határátlépések száma csak a november 4-i szovjet bevonulás után lendült igazán fel. Ezen a napon 6000-ren jutottak át a nyugati határon, de a csúcsot november 23. jelentette 8537 határátlépéssel. 1957 júniusában ugyanez a szám már csak kerek 50 fő volt. Az 1956. november 1-jétől 1958. június 30-ig terjedő intervallumban 183 667 menekültnek sikerült az ausztriai határátlépés, s jóval kisebb létszám utazott ki Jugoszlávián keresztül. Ausztriából a továbbutazást szervező *Intergovernmental Committee for European Migration* adatai szerint 154 993 fő került más nyugati országokba. E statisztika szerint 11 975 menekült utazott be Svájcba.[844]

[840] Uo., p. 416.
[841] Markus Feldmann an den Bundesrat, 1957. január 23. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-11283.
[842] Uo.
[843] Uo.
[844] Vö. Soós 2002, pp. 57–60.

Miután a Svájci Vöröskereszt központi titkára, Hans Haug, és a magyarországi svájci segélyek koordinátora, Ernst Feisst, 1956. november 6-án megjelent a Bundesrat előtt, utóbbi még ugyanaznap 2000, osztrák menekülttáborokban állomásozó magyar azonnali felvételéről döntött, majd a kontingenst egy héttel később a duplájára, 4000 főre emelte. A menekültek gyors, szelektálatlan felvételével elsősorban Ausztrián akartak segíteni. Azonkívül a Svájci Vöröskereszt nagy pénzösszegek felett rendelkezett, amelyeket november 4. után már nem tudott a helyszínen felhasználni. Ezzel első körben a menekültfelvétel finanszírozása is meg volt oldva, jóllehet az állam abból indult ki, hogy magának is anyagi részt kell vállalnia a közeljövőben, a menekültek gondozását azonban privát segélyszervezetekre hagyta, aminek nem utolsósorban azért volt jelenősége, mert számoltak azzal, hogy a menekültek meghatározatlan ideig Svájcban maradnak majd.[845] Az így felvett menekültek tartós menedékjogot kaptak.

Kerek két hétre rá a Bundesrat késznek mutatkozott az ENSZ menekültügyi főbiztosának felhívására, amely a nemzetközi közösséget arra szólította fel, hogy segítse Ausztriát a menekülthullám kezelésében. A Bundesrat erre 1956. november 27-én határozatot hozott további 6000 menekült ideiglenes felvételéről. December elején ez utóbbiak is megkapták a tartós menedékjogot, amennyiben nem vándorolnának – ahogy sokan tervezték – tovább. Egy Jugoszláviából érkező további 500 fős kontingens és a családtagoknak és egykori vöröskeresztes gyerekeknek 1957. március 15-én biztosított tartós menedékjog mellett 1957 nyaráig 13 803 menekült utazott be Svájc területére, és 4343 utazott újra ki. További faktorok (születés, halál stb.) figyelembevételével a csoport létszáma meglehetős pontossággal 10 000 főre tehető. 60%-uk Zürich, Bázel és Bern kantonban telepedhetett le, amelyek amúgy is a svájci magyar emigráció központjainak számítottak.[846]

Az 1956. november 27. után érkezett további menekültek nagyvonalú felvételének oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy az első 4000-ből több mint ezren már „betagozódtak a svájci társadalmi életbe". Bár a környező országok politikája szempontjából a továbbvándorlás esélyei inkább csekélyeknek voltak mondhatók, bizonyosság volt a menekültkérdés gyors megoldása felől.

[845] Vö. Markus Feldmann an den Bundesrat, 6. November 1956. DDS, www.dodis.ch, DoDiS-12321.

[846] Vö. E. Pintér 1969, p. 20k. A számadatok a menekültsegélyezés svájci központjából (Schweizerische Zentralstelle für Flüchtlingshilfe) származnak. Svájc történeti statisztikája szerint 1957. augusztus végén 9930 magyar menekült tartózkodott az országban. Vö. Heiner Ritzmann-Blickenstorfer 1996, p. 997. Birkás saját számításaiban ezzel szemben 13 438 menekült szerepel. Vö. Birkás 1984, pp. 17–19.

Egyrészt, több mint 7200 helyet kínáltak fel a svájci menekültközpontnak, amelyhez még sok, közvetlenül a kantonoknál és községeknél regisztrált állásajánlat társult. Végül is a menekültek nagy részében a munkaképes fiatal férfiakról volt szó, akikre munkaerőként az iparban is igényt tartottak. A menekültek több mint fele Budapestről érkezett, a maradék nagy része pedig Nyugat-Magyarországról. Budapest lakosságának összesen 4%-a, Sopronnak pedig egyenesen 12%-a hagyta el hazáját. A menekültek kétharmada férfi volt, 50%-uk 25 éven aluli, egy további harmad pedig 25 és 39 év közötti. Többnyire jól képzett szakmunkások és értelmiségiek voltak.[847]

A Svájcba érkező menekültek nem közvetlenül Magyarországról jöttek, hanem az ausztriai menekülttáborokban töltött néhány napos kitérő után. Pintér Emil pszichiáter, aki a pszichiátriai kezelésre szoruló svájci magyar menekültekkel foglalkozott, leírja, hogy a menedékadók a menekülteket a forradalom és a menekülés alatt ért tortúrákat legalábbis részben eltúlozva ábrázolták. A forradalom három hétig tartott, senkinek nem kellett éheznie, szerinte a menekülés gyakran „egyfajta kirándulásnak" volt felfogható.[848] A magyar–osztrák határ október 23-tól november 4-ig ténylegesen nyitva állt, a meneküléshullám akkor indult, amikor a határt újra rendszerhű határőrök őrizték. Életmentő véletlen volt, hogy a műszaki határerődítést – két szögesdrót-kerítés aknamezőkkel – 1956 májusáig lebontották, és a határcsapatok éppen átszervezés alatt voltak, amikor a menekülthullám kitört. Azonkívül egész csapatrészeket csoportosítottak át a felkelőkhöz. Csak november 3–4-től, amikor a szovjet tankok lezárták a határt, nőtt meg annak a veszélye, hogy menekülés közben elfogják az embert.[849] 1957 februárjától a műszaki határzárak (szögesdrót, aknamezők) újra épek voltak. Ártalmatlan kirándulásról beszélni mindazonáltal erős eufemizmus. A határátkelés többnyire gyalog történt, általában futólépésben és akár mínusz 10 fokos hidegben, decembertől kezdve főleg éjjelente.[850]

Az osztrák határ átlépése szimbolikus jelentésű is volt. A két ország közötti államhatár nemcsak a világ kettéosztottságát jelképezte, hanem az '50-es években a fennálló ideológia szimbóluma is lett. Átlépése jelentette a menekülést az

[847] Sopronban állítólag 1975-ig nem voltak szakorvosok, és az egész erdészeti fakultás is disszidált. Vö. Béla Rásky 2001, p. 4. Ezzel egy időben a menekülthullám, az abortusz 1956-os legalizálása és a családalapítási kedv elvesztése miatt demográfiai csökkenés következett be Magyarországon. Vö. Szabó 1999, pp. 353–361.

[848] Vö. E. Pintér 1969, p. 4k.

[849] Vö. Varga 1999, pp. 115–125.

[850] Vö. Rásky 2001, p. 3.

„elzárt világból" a „valóságos", vagyis az „igazi" és „igaz" világba.[851] Sikeres átjutás esetén a menekülők táborokba kerültek, elsősorban Burgenlandba és a Bécs melletti Traiskirchenbe.

Sokrétűek azok az okok, amiért egyes menekültek vagy menekültcsoportok amellett döntöttek, hogy továbbutaznak Svájcba.[852] Az indítékok vagy személyesek, vagy a puszta véletlen sodorta az embereket Svájcba. Csak a legritkább esetben egyeztek az indítékok a svájci lakosság várakozásaival, amely „fáradt hősökre" számított, akik feltétlenül Svájcot, a szabadság fellegvárát célozták meg.[853] Voltak olyan menekültek is, akik a két ország közös történelmét nevezték meg mint választásuk mozgatórugóját, az eddigiekben ábrázolt Svájc-képet interiorizálva. Az egyik magyar menekült közvetlen összefüggést tárt fel a beutazása Svájcba és a II. világháború után vöröskeresztes gyerekként szerzett tapasztalatai között: „Ausztriába egyszercsak mi magyarok oda mehettünk, ahova csak akartunk, az Egyesült Államokba, Franciaországba, Svédországba... Én Svájcba akartam. Tizennyolc évesként azt mondtam magamban, Svájcba megyek, ott akarok nyugalmat találni. (...) Számomra viszontlátás, mert háborús gyerekként korábban is voltam már üdülni Svájcban. Később apámat is elkísérhettem ide egyszer-kétszer. (...) Korábbi ittléteimből kifolyólag ismertem a dialektust és ezáltal könnyen szót értettem a svájciakkal."[854] Kanyó Tamásnak az országválasztás indítékairól szóló tanulmányában 12 beszámoló található. Egyeseknek személyes tapasztalataik voltak Svájccal, mások a véletlen folytán kerültek ebbe az országba: Az egyik menekültnek az apja a zürichi Műszaki Főiskolán tanult, és sok barátot szerzett Svájcban. Egy másik azzal indokolta választását, hogy Svájc szimpatikus ország egy magyar számára. A harmadik eredetileg Chicagóba készült, de aztán mégis itt maradt. A negyediknek volt egy nénikéje St. Gallenben, és a bátyja 1954-ben újságíróként kint járt a genfi Vietnám-konferencián, és beszélt neki Svájcról. További okok között szerepelt a Németországgal szembeni ellenérzés és a jó német nyelvtudás. Egy ötödik tudta, hogy Svájc betegeket és öregeket is fogad. Mások vöröskeresztes gyerekekként jártak itt, egy további menekült pedig csak rövid időt szándékozott külföldön tölteni, de nem akart NATO-országba továbbutazni.[855]

[851] Vö. Varga 1999, p. 115k.

[852] Itt mindenekelőtt Kanyó Tamás munkája említendő, aki 20 magyar menekültet kérdezett meg. Vö. Kanyó 2002, pp. 42–46. Egyedi vallomások találhatók még: E. Pintér 1969.

[853] E. Pintér 1969, p. 63; Tollas 1957.

[854] Karlen 1984, p. 19.

[855] Vö. Kanyó 2002.

Ha az akkori ismereteket tekintjük, a következő kulcsszavak tűnnek fel: semlegesség, jó hírnév, segítőkészség (a II. világháború után), műszaki termékek (egy mérnök adatközlése), kapcsolat az 1956-ban Magyarországon működő svájci *Ungarn-Hilfé*vel, hegyek, a Svájci Államszövetség megalapítása 1291-ben és Genf mint az ENSZ székhelye. Már első látásra is szembeötlő, hogy a semlegesség, de a II. világháború utáni nagy segélyakció is a svájci imázs kampány bizonyos sikerét tükrözi.

Kristóf Ágota, a magyar származású svájci író *Az analfabéta* című önéletrajzi írásában leírja, hogyan játszott szerepet a véletlen a célország kiválasztásában: „Mint mindenki más, a férjem is a különböző nagykövetségek irodái előtt tölti a napjait, hogy befogadó országra találjon".[856]

A megérkezésével Svájcba mind a svájci Magyarország-képet, mind pedig a magyar Svájc-képet próbára tette. A magyarországi események hatására győzedelmeskedett egy nagyon patetikus Magyarország-kép, amely a régi emigránsok által terjesztett identitástervezetet kísérte, és a magyarokat függetlenségi harcosokként stilizálta, akik hősies küzdelmet folytatnak az idegen elnyomók és poroszlóik ellen.[857] Külön hangsúlyt kapott „izzó szabadságvágyuk", bátorságuk, lovagiasságuk és a jövőbe vetett hitük.[858]

Egyre újabb történelmi kontinuitásokat konstruáltak. Magyarország, amely mindig is védelmezte a keresztény Nyugatot annak ellenségeivel szemben (mongolok, törökök, oroszok stb.), a helvét öntudat része lett. A *Nationalzeitung* például ezt írta: „Végül is nekünk is van elképzelésünk (a vereség kihatásairól) a Sankt Jakobnál maradéktalanul felmorzsolt svájci seregek (1444), vagy az őskantonok 1798-as Francia Invázió utáni tragédiájának példáján."[859] És miután a forradalom céljai a Szellemi Honvédelem vezérmotívumával összeegyeztethetők voltak, így vélekedett ugyanez a lap: „E szerencsétlen országban zajló folyamatok igazán nyugtalanítóak a svájci ember számára, aki rendkívüli módon elkötelezett a szabadság és a demokrácia ügyének."[860] Végtére is a svájci ifjúság egy olyan kis ország fiaiból tevődik össze, „amely egykor maga emelte magasba a szabadság fáklyáját".[861] Az első napok tudósításai különbséget tettek a magyar

[856] Kristof 2007, p. 44.

[857] Nationalzeitung Nr. 503, 1956. október 30.

[858] Nationalzeitung Nr. 514, 1956. november 5. Idővel kifogytak a szerkesztőségek a fogalmakból, és olyan szóalkotásokat lehetett olvasni, mint „függetlenségbüszke" (unabhängigkeitsstolz). Nationalzeitung Nr. 542, 1956. november 21.

[859] Nationalzeitung Nr. 518, 1956. november 7.

[860] Nationalzeitung Nr. 524, 1956. november 11.

[861] Nationalzeitung Nr. 544, 1956. november 22.

szabadságharcosok és a „magyar" cinkostársak között, akiknek a nemzetisége csupán idézőjeles volt. Az ellenséget gyakran csak „kommunistákként" emlegették, a nemzetiség közelebbi megjelölése nélkül. A kommunizmus elleni közös harc a népeket összekötő kapoccsá stilizálódott; a magyar menekülteket bekebelezte a helvét identitáskonstrukció.

A Svájcban jelenlevő magyarok mindazonáltal mégis exótának számítottak. Kristóf Ágota beszámol róla, hogyan viszonyult Lausanne-ban a helyi lakosság a kaszárnyában elszállásolt magyar menekültekhez: „Vasárnaponként a futballmeccs után a szurkolók odajönnek a kaszárnya kerítéséhez megnézni minket. Csokoládét és narancsot ajándékoznak nekünk, természetesen, de cigarettát is, sőt, pénzt. Mindez most már nem koncentrációs táborra emlékeztet, hanem inkább állatkertre. A legszemérmesebbek közülünk nem hajlandók kijönni az udvarra, mások, éppen ellenkezőleg, azzal töltik az idejüket, hogy a kerítésen átnyújtott kézzel kéregetnek, vagy épp a szerzett zsákmányt hasonlítgatják össze."[862] A svájci táborfelelősöknek is szemet szúrt a lakosság szenzációéhsége: „Kellemetlen volt a lakosság egy részénél, főleg fiataloknál tapasztalható kíváncsiság; már-már a szenzációéhség határát súrolta. Ezek az emberek különböző ürügyekkel megpróbáltak bejutni a táborba. Sok feladatot adtak az őröknek. Egyenesen megszégyenítő volt egyes fiatal svájci lányok, sőt felnőtt nők tolakodása; ami ellen a rendészetnek kellett különböző módokon beavatkoznia."[863] Mindemellett az érintkezés a menekültekkel sem volt többé probléma nélküli. Pedig a gondozók nagy megértéssel voltak a magyarok iránt, amint az a Svájci Menekültsegélyezési Központ (*Schweizerische Zentralstelle für Flüchtlingshilfe*, SZF) egyik jelentéséből kiderül: „Az országunk szokásait és főleg nyelvét nem ismerő magyarok bizonytalanul és irritálva érezték magukat, ami viszont gyakran a svájciak szemében érthetetlen viselkedésben nyert kifejezést. Mindenféle regisztráció gyanakvást szült bennük, mivel a hazájukban tapasztaltakból kiindulva kémkedésként értelmezték, és nyugtalanná tette őket a sok új és szokatlan benyomás és befolyás is. A Nyugat felett érzett csalódásuk, ami szöges ellentétben volt az Eldorádóról szóló várakozásaikkal, a svájci hétköznapok kemény valóságával való találkozásuk a segítőkész befogadó ország lelkesítő fogadtatása és részbeni elkényeztetése után, a meneküléssel összefüggő lelki feszültségek – mindez állandó nyugtalanságban és részben heves spontán reakciókban öltött testet."[864]

[862] Kristof 2007, pp. 45–46.
[863] Generalstabsleitung: Ungarn-Hilfe. Schluss-Bericht über die von den Dienstabteilungen des Eidg. Militärdepartementes geleistete Hilfe vom 29. November 1956 bis 18. Februar 1957, p. 69.
[864] Jahresbericht der Schweizerischen Zentralstelle für Flüchtlingshilfe SZF 1957.

A felelős segélyszervezetek – mint például a Caritas – folyton a magyarokkal szembeni türelemre szólított fel: „A menekültek gyökértelenné vált emberek, akik félelmektől és lelki kiegyensúlyozatlanságtól szenvednek. Úgy látják magukat, mint akiket bedobtak egy teljesen idegen környezetbe. A magyaroknál éppenséggel a szituáció gyakran kétségbeejtő hasonlóságot mutatott a siketnémákéval: Nem értettek semmit, őket sem értették, így duplán kiszolgáltatva tűntek fel maguk előtt. Így érthető volt, ha még gyanakvóbbá váltak, mint amilyenek a sorsuk következtében már amúgy is voltak."[865] Néhány menekültnél az is nehézségbe ütközött, hogy megfelelő iskolát vagy munkahelyet találjanak, ami végső soron arra volt visszavezethető, hogy végül is egy „másik népről" volt szó: „Csakhogy nagyon gyakran egyik csalódásból a másikba estek. Nemritkán ötször, nyolcszor vagy akár tízszer is váltottak munkahelyet, holott objektíve nézve alig volt rá valós ok, még ha számításba vesszük is ennek az annyira más népnek a büszke és módfelett sebezhető természetét."[866] A *Tip* sportújság is tematizálta a magyar menekültek abbeli nehézségeit, hogy Svájcban megvessék a lábukat, mindemellett azonban a velük szembeni megértésre is biztatott: „Ehhez még hozzájön, hogy ezek az emberek túlságosan optimista képet festettek magukban a szabad Nyugatról. Mindenekelőtt túlzottan egyszerűnek képzelték a nálunk való életet. És így a számukra amúgy is idegen Svájcban egyes dolgok még idegenebbeknek tűnnek, hiszen először is a nyelvhez, a szokásokhoz és egy szokatlan munkatempóhoz kell igazodniuk. Legyünk ezért kétszer olyan türelmesek Magyarországról jött barátainkkal."[867]

Mivel Svájc elvárása ily módon egyáltalán nem volt fedésben a felbukkanó magyarok mentalitásával, a *Neue Zürcher Zeitung* 1957 februárjában még egy különszámot is szánt a svájci „magyarkérdésnek". A menekültek felvétele – a szerző, Hans Gut szerint – nem degradálódhat egy szimpla jótékonysági kérdéssé, hiszen az emberi mellett politikai kötelesség is, „szerény svájci hozzájárulás abban a harcban, mely a szabadság lábbal tiprása ellen és a nyugat kultúra fenntartásáért – amelyhez tartozónak Magyarország *egészséges* része teljes joggal érzi magát – folyik".[868] Gut megértést kért a „büszke nép" számára, amely a kommunista diktatúra következtében vált „mélységesen gyanakvóvá". Egy magyar „a mi beállítódásunkat a nagyvilághoz nyárspolgárinak és szűkreszabottnak érzékeli, ha nem egyenesen felfuvalkodottnak. (...) ne feledjük, hogy a mi féltve őrzött védettségünk és a kifelé oly nagyon szemetszúró rend- és tisztaságszeretetünk

[865] Tätigkeitsbericht des Schweizerischen Caritasverbandes 1957, pp. 19–20.
[866] Uo.
[867] Vö. Tip, 1957. április 30.
[868] Gut 1957. Kiemelés – DT.

egy évek óta szolgasorba taszított ország idevándorolt fiainak nem holmi jól megérdemelt jutalom gyanánt tűnik fel, amihez joggal ragaszkodunk. (...) Csak a türelem segítheti új honfitársainkat abbéli nehézségeik legyőzésében, hogy beleérezzenek a mi népünk lényegébe."[869]

A magyarokkal adódó problémákat itt nem annyira a kulturális különbségekre vezetik vissza, mint inkább ezeknek az embereknek a kommunista múltjára. Ebben az értelemben mondja Markus Feldmann: „A magyar menekültekkel megmutatkoznak az első lényeges nehézségek; főleg a diákok között uralkodik nyugtalanság. Erősen súlyosbítja a helyzetet, hogy ezeknek a kommunista Magyarországon »nevelkedett« diákoknak az iskolai végzettsége semmi esetre sem mérhető a mi svájci viszonyainkhoz."[870]

A fiatalság neveltetését más szerzők is hiányolták. A magyar menekülteket is elszállásoló frauenfeldi kaszárnya parancsnoka erről számolt be: „A fiúk elsőre inkább nyersek, a személyiségük még kiforratlan, és a természetük is elég heves. A bizalmuk nehezen megnyerhető. Valószínűleg a kommunista nevelés következményei ezek."[871] De Svájc tehet itt valamit: „Mindazonáltal azon a véleményen vagyok, hogy ezek a fiatal emberek is, kevés kivételtől eltekintve, idővel jó polgárokká nevelhetők, amennyiben jó kezekbe kerülnek, és energikus vezetésben lesz részük."[872] Egy másik parancsnok megfontolásra érdemesnek tartotta a magyar karakter megítélésében, hogy „a magyarok latin kultúrájuk ellenére egy keleti-mongol nép sarjai (...)".[873] A nevelés azonnali kézbevétele érdekében a menekülttáborokban nyelvtanfolyamokat, a gyerekeknek iskolát, valamint olvasósarkot szerveztek, és svájciak tartottak előadásokat a svájci életről.

Visszatérő problémát jelentett az evés, ami tulajdonképpen egyik oldalról sem volt meglepő: „Kétségtelen, hogy a svájci és a magyar étkezési kultúra eltérnek egymástól. Ha alkalmanként panaszkodni halljuk a bevándorolt magyarokat (...), hogy élvezhetetlen vagy egyenesen romlott ételt tálalnak nekik, az még messze nem jogosít fel bennünket arra, hogy a magyarokat túl igényes, elkényeztetett vagy hálátlan népségnek tartsuk. (...)."[874] A liestali kaszárnyaparancsnok úgy oldotta meg a kérdést, hogy katonák és menekültek lényegében ugyanazokat az ételeket kapták: „Ilyen módon az elejétől fogva, csírájában lehetett elfojtani a menekültek amúgy nem túl gyakori, ellátással kapcsolatos kifogásait. Hogy a

[869] Uo.
[870] Markus Feldmann 2002. 1957. január 4-i feljegyzés, p. 260.
[871] Generalstabsleitung 1957, p. 25.
[872] Uo.
[873] Uo.
[874] Gut 1957, p. 7.

magyar szokásnak megfelelően utólag fűszerezhessék az ételeket, a svájci legénység rendre félórával a magyarok előtt ült asztalhoz."[875]

1957. február 15-étől a menekültek kikerültek a svájci állam és a kantonok oltalmából, ezentúl az egyedüli felelősséget a privát segélyszervezetek vállalták. A magyaroknak megadatott a lehetőség, hogy egy világnézetében hozzájuk közelálló szervezetet válasszanak, amelyhez aztán szorult helyzetükben vagy vészhelyzetben fordulhattak. A Caritas gondozási körébe 6420-an jelentkeztek, ebből az év során 635-en kivándoroltak (467-en hivatalos gyűjtőtranszporttal Ausztráliába, a többiek egyénileg, a Caritas segítségével többnyire az Egyesült Államokba), úgyhogy az év végére már csak 5785 bejelentett menekült maradt, 55%-a az annak idején Svájcba érkezett 10 560 magyarnak.[876] Az átláthatatlan nehézségek dacára a menekültek nagy többségének sikerült néhány héten belül saját egzisztenciát teremtenie, hogy nem is volt már szükségük a segélyszervezetek támogatására.

[875] Generalstabsleitung 1957, p. 69. Itt hadd emlékeztessek arra, hogy a svájci húsipari termékeket magyar részről hivatalosan élvezhetetlennek tartották.

[876] Csak 2500 fő vette ténylegesen igénybe a Caritas segítségét. Vö. Tätigkeitsbericht des Schweizerischen Caritasverbandes 1957, p. 18. A liestali kaszárnyában elszállásolt 500 menekült között volt 49 zsidó is, akiket a bázeli izraelita segélyszervezet támogatott. Legtöbbjük nem szorult segélyre, csak azok részesültek teljes támogatásban, akik betegek, idősek vagy munkaképtelenek voltak, illetve még tanultak, és nem volt saját megélhetésük. Vö. Die Israelitische Fürsorge Basel im Jahre 1956, p. 4k.

V. ÖSSZEFOGLALÁS

Miután vázoltam a magyar forradalom kiváltotta svájci reakciókat, felmerül a kérdés, hogyan alakultak azok a svájci–magyar kapcsolatok kontextusában, illetve, hogy milyen következtetések vonhatók le ebből a mindenkori identitáskonstrukciók figyelembevételével. Kétségen felül 1956 válik a közös történet kiemelkedő momentumává. A felmutatott észlelési mintázatok észrevétlenül illeszkednek a megelőző évtized fejlődésébe.

A vizsgálat kezdetén abból indultam ki, hogy az államközi kapcsolatok mint társadalmak közötti kapcsolatok tekintendők. Feltettem azt a kérdést, hogy a két ország kollektív identitásának hivatalos tervezetei vajon legalább a svájci–magyar történelem részterületein hatással voltak-e a cselekedetekre. Figyelemmel kísértem a mindenkori identitásokhoz kapcsolódó konstrukciófolyamatokat, hogy így összefüggésbe hozhassam a konstrukciókat a mindenkori cselekvésekkel. Svájc kollektív identitásának fő jellemzőit a semlegesség–szolidaritás–egyetemesség hármasában láttam, amely – különös tekintettel az ország II. világháború utáni nehéz külpolitikai helyzetére – a külföld felé jobb imázst közvetített, és befelé is identitásnövelően hatott. Ez a konstrukció abban is segített, hogy elrejtse a Svájcban elterjedt antikommunizmust, és a kommunista országokkal egyebek mellett gazdasági kapcsolatokat tartson fenn. Egyházakat és segélyszervezeteket fogtak be, hogy a háború sújtotta Európával szolidaritást gyakorolhassanak, bevetették a sajtót, egyházakat és tüntetőket, hogy a Kelet-Európában zajló visszásságokat – mint például a Mindszenty-pert 1949-ben – pellengérre állítsák. A Magyarországgal való kereskedelmi kapcsolatokról a nyilvánosság előtt alig volt szó, rendszerint a gazdasági tárgyalások kimeneteléről is csak szőrmentén tájékoztatott a Bundesrat. Svájc még akkor is stabilan kitartott a Kelettel való kereskedelem mellett, amikor az az 1950-es években növekvő nehézségekbe ütközött. Kényszerítően hatottak a Magyarországról érkező kártérítési kifizetések. Amikor Svájc az Egyesült Államokkal szemben a Hotz–Linder-egyezményben engedélyezte a stratégiai javak exportjának csökkentését, Svájc a Kelettel való kereskedelem fenntartásával elsősorban az egyetemesség elvének kívánt megfelelni.

A svájci külpolitika fenti alapiránya megmutatkozik 1956 tekintetében: A Bundesrat hivatalos politikája egy kezdettől fogva kilátástalan nemzetközi kezdeményezésre, a Svájci Vöröskereszt közreműködésével történő segítőakciókra és az újonnan felállt rezsim bosszúhadjárata elleni tiltakozásul egy három-

perces néma emlékezésre korlátozódott. A szolidaritási maxima jegyében fogant segélyakciókat koordinálták ugyan, de a *Bundesrat* létező vagy új kezdeményezésű, de privát segélyszervezetek közreműködését vette igénybe, miközben az egyházakra, a sajtóra és a tüntető lakosságra hagyta az erkölcsi ítéletalkotást. Ezzel egy olyan állapot létrejöttét idézte elő, amelyben kongruencia keletkezett a hivatalos identitáskonstrukció és a társadalom között. A saját értékítélet, illetve akár önmaguk túlbecsülése jellemző jegyük volt a svájci eseményeknek: átmenetileg ebből alakult ki a társadalom közösségérzése.

A Svájcba érkező magyaroknak gondot okozott, hogy idekerülésük olykor nagyon is pragmatikus mozgatórugóit megvilágítsák. Svájcban nem végeztek erről kortárs kutatást, sokkal inkább feltételeztek a svájci identitástervezet jegyében magától értetődően politikai okokat. Ennek volt egyik következménye, hogy Svájc fogadta a magyar menekülteket. Sőt, úgy tűnik, hogy a magyar menekülteket – a bevezetőben idézett Rodney Bruce Hall-féle (nemzeti) identitáskonstruálási forgatókönyv szellemében – a svájci identitáskonstrukció elemeivé tették, amennyiben specifikusan svájci sajátságokat tulajdonítottak nekik. Feltűnő a kommentátorok visszatérő próbálkozása, hogy a kézenfekvő párhuzamokra támaszkodva (a svájciak harca a Habsburgok és más nagyhatalmak – legutóbb a náci Németország – ellen) közös múltat kreáljanak a két népnek. Ebben a kontextusban értelmezendők az olyan megnyilvánulások, mint hogy a magyarok Svájcért is halnak vagy az újságcikkcímként szereplő „*Winkelried Ungarn*". Még egy közös kultúra vagy egy kvázi primordiális szintű érdekegybeesés alakítására is adottak voltak a feltételek: svájci és magyar kézenfekvő találkozási pontja volt a dolog természetéből adódó különbségekkel az antikommunista beállítódás. Az antikommunizmus Svájc és a menekült magyarok számára a belső határ eleme lett, míg a kommunizmus, illetve a szovjet-oroszok közös ellenségkép gyanánt a külső határt jelentették.

A fenyegető ellenségkép földrajzilag ugyan elsősorban a szovjet befolyási övezetben lokalizálódott, de nyúlványai elérhettek a közvetlen közelbe is. Az oroszok stilizálása annak a mitikus magyar történelemfelfogásnak az alapján történt, amely nagy hasonlóságokat mutat a középkor óta fejlesztgetett Kelet-képpel (amelyhez hagyományosan a magyarok is tartoztak!):[877] A zömök mongol

[877] A német historiográfiából származó nézetet, miszerint a magyarok azonosak a hunokkal, a 13. század folyamán vették át magyar történetírók, s így vált a magyarok önképének elemévé. A német történetírásban csak a 15. és 16. században a török háborúk árnyékában következett be paradigmaváltás, „amikortól a magyarok rettegett hadi jártasságát már erényként értékelték, és az addig civilizálatlan barbároknak tartott népet a kereszténység védelmezőivé stilizálták". Fata 2004, p. 18.

vöröskatonák nagyon hamar Dzsingisz kán utódjaivá léptek elő. A magyar bástya hasonlat (a Nyugat védelmezője) a régi ellenségek (mongolok, törökök) kontextusába került: így lettek „hordák" és „istentelenek" az oroszokból. Ennek az értékítéletnek legalábbis részben a fennálló antiszlávizmus volt az alapja. Még a kommunizmust mint a magyar nép számára életidegen ideológiát írták le, a Szovjetunió esetében többnyire a nép és a politikai rendszer kongruenciájából indultak ki. A svájci kommunisták elleni fellépések olvasata a svájci hozzájárulás a magyarok közös ellenséggel szembeni harcához – függetlenül attól a ténytől, hogy a menekülteknek csupán egy része harcolt ténylegesen a rezsim ellen vagy volt határozottan antikommunista beállítottságú. Az antikommunista akciók az árufelvásárlással és a Molotov-koktélok osztogatásával egyetemben a látens háborús félelem és háborús mentalitás eredménye volt. A fenyegetettség érzése célirányos összerendeződéshez vezetett a svájci nép soraiban, és a hivatalos identitáskonstrukció melletti alternatívák beszűkülését eredményezte. A hivatalos identitáskonstrukciót egyedül az univerzalitás egyik elemében érte támadás, amikor tüntetők széles körei követelték a kereskedelem berekesztését a Kelettel.

A vázolt fenyegetettség észlelést rituálék erősítették meg. Ezekhez tartoztak a szakadatlan demonstrációk a folytonosan ismételgetett jelszavakkal és egyhangúan megfogalmazott határozatokkal, a Magyarország érdekében született össznépi megmozdulások és a menekülteknek nyújtott segítség. Hogy a magyar menekültek behozatala egyáltalán működhetett, az a magyar menekültek iránti bizonyos szimpátiával magyarázható. Ez újra csak a *tacit knowledge* kifejeződése volt Magyarországról, azé a sztereotípiákkal vegyes alaptudásé, amelyet 1956 őszén valamennyi lap és kommentár újra és újra elővett. Ez a zenén, az irodalmon, az útleírásokon és úti élményeken, a játékfilmeken és nem utolsósorban a Svájcban jelenlevő emigránsokon keresztül terjedő tudás táplálta azt az illúziót, hogy svájciak és magyarok tulajdonképpen nagyon közel állnak.

A másik oldalon az 1956-os forradalommal tökéletesen értékét vesztették a kommunista identitáskonstrukció építőelemei. A teljesen ideológiai meghatározottságú politika rendszeresen figyelmen kívül hagyta a kényszerítő körülményeket, és mindent alárendelt saját identitáskonstrukciójának. Az identitásdiskurzust azonban már az identitást megalapozó szimbólumok levadászása, például a magyar történelem kommunista színezetű átfestése sem tudta megállítani. Amint kicsit alábbhagyott a rezsim hatalma, megmutatkozott, hogy a diskurzus kitartott a háború utáni állapotában. Ez rejlik annak a hátterében is, hogy a forradalomnak nem volt világos célkitűzése.

Mindkét országban feltűnő, hogy a II. világháború és a háború utáni követő időszak tapasztalatai lényegileg befolyásolták a dolgok alakulását. Svájcban a semlegesség és szolidaritás maximája a háborús és háborút követő időkben ta-

núsított saját magatartásról kialakult önképnek feleltethető meg, nem pedig az akkori gyakorlatnak. A nemzetközi konferencia összehívásának kezdeményezése annak az elképzelésnek volt köszönhető, hogy a semlegesség nem tétlenséget, hanem éppenséggel felelősséget jelent. A két kormánytag, a Svájc nemzetközi közvetítőszerepét hangsúlyozó Max Petitpierre és a nyíltan antikommunista Markus Feldmann közötti nézeteltérés nem utolsósorban a II. világháborús örökségi konfliktusra vezethető vissza, Svájcnak a szolidaritás jegyében nyújtott túldimenzionált segélyakciója pedig a Schweizer Spende II. világháborút követő segélyezésével vethető össze, amelyben egyaránt találunk párhuzamokat és közvetlen összefüggéseket. Mindkét akció felfogható és ábrázolható vezeklésként; az (állami) szervezők mindkét akcióban a szolidaritás egyhangú felvállalását várták el a lakosságtól; és komoly propagandatevékenységgel a lakosság összefogását célozták meg. A humanitárius tradíció éltetése közös platformra hozta az országot és gátat vetett a pártvitáknak. A nagyvonalú menekültfelvétel 1956-ban egyben korrigálta a II. világháborús szégyenletes menekültpolitikát, hogy azt utólag igazolja.

Ennyiben jelent 1956 második esélyt Svájc mint a szabadság, a demokrácia és az emberség fellegvára imázsának a felpolírozására. 1956 a háborús és a háborút közvetlenül követő idők svájci identitástervezetének karikatúrájaként jelenik meg. Bizonyos körök restaurációs törekvései a forradalom idején újra beszűkítették az identitásdiskurzust azzal, hogy minden kritikusan gondolkodó polgár gyanúba keverte magát, és – Kurt Imhof szavaival – azt kockáztatta, hogy kizárják az „éles körvonalú lojalitásszövetség határain belül létrejött társadalmon belüli közösség" sorai közül.

EPILÓGUS

Egy vázlatos kitekintést szeretnék még hozzáfűzni a svájci–magyar kapcsolatok 1956 utáni történetéről, miközben a kollektív identitások változásait, a menekültek integrációjának és közérzetének kérdéseit e helyen nem tudom tárgyalni, viszont fontosnak tartom a főbb fejlődési vonalak felmutatását.

Svájcban csak több hónap elteltével nyugodtak meg a kedélyek, néhány olyan kört leszámítva, amely az antikommunizmus fenntartását ambicionálta. Ennek a kárvallottjai elsősorban svájci kommunista és egyéb baloldali szervezetek tagjai, illetve a magyar állam intézményei voltak. A berni magyar követség a forradalom utáni első években igen nehéz helyzetben volt, miután rendszeresen tüntetések zajlottak az épület előtt. Egy két magyar menekült által végrehajtott támadásnak 1958. augusztus 16-án még egy halálos áldozata és egy sérültje is volt.[878]

Mindent egybevetve kb. 1963-ra csitult el a helyzet, amikor Kádár János megerősítette pozícióját Magyarországon. Ezzel kezdetét vette a puha diktatúra és a gazdasági reformok időszaka, amely Nyugaton gulyáskommunizmus néven lett ismert és népszerű. Nem szidták többé Kádárt, ami pedig az 1950-es években folyamatosan napirenden volt; a svájci nyilvánosság faktumként vette tudomásul a magyar pártvezér személyét.[879] A Bundesrat nyitottabb politikát kezdett követni Kelet-Európával szemben. Mérföldkövet jelentett Rudolf Gnägi kormánytag látogatása Moszkvában 1967 nyarán. Más államokkal is szerveződtek találkozók magas politikai vagy tisztviselői szinten. 1967 volt a Svájc és Magyarország közötti utolsó diplomáciai közjáték dátuma is, amikor a berni magyar követség egy dolgozójára politikai hírszolgálatot bizonyítottak, amiért *persona non grata*ként kiutasították. Revansként Budapest indoklás nélkül kiutasított egy svájci diplomatát.[880] Svájc a kezdeti kedvetlenség után remekül elboldogult a Kádár teremtette autoriter rendszerrel.[881] Az első gyümölcsöket az 1973-as közeledési

[878] Vö. NZZ Nr. 2349, 1958. augusztus 18.

[879] A kádárizmushoz vö. Fischer 1999, p. 215kk.

[880] Année Politique Suisse 1967. Bern 1968, p. 19. Lásd még NZZ Nr. 2677, 1967. június 19. Ugyanabban az évben betörtek a berni magyar követség épületébe, ami szintén diplomáciai zűrzavart okozott. Vö. NZZ Nr. 2855, 1967. június 30.

[881] Holger Fischer szerint a Kádár-rendszer „nem totalitárius, hanem a párt hegemóniaigényével, de nem monopoligényekkel fellépő autoriter diktatúraként jellemezhető. Saját magát a Kádár-rendszer úgy definiálta, mint paternalista-autoriter, szocialista jóléti államot, amelyben a lakosság viszonylag nagy szabadságfokkal rendelkezik." Fischer 1999, p. 220. Jelenleg több magyar kortörténész foglalkozik a Kádár-éra vizsgálatával.

törekvések hozták, amikor egy új egyezménnyel határozat született a kárpótlás kérdéseit, az alvószámlák bevezetését a kárpótlási alapba, egy új gazdasági szerződést és a kötött áru- és fizetési forgalom végét illetően. Ezzel kezdődött a máig is tartó pozitív kereskedelmi mérleg időszaka. A szerződés 1974. január 1-jén lépett hatályba. 1982-ben egy kettős adózási egyezmény követte.

Magyarország 1989-as nyitása után további egyezmények sora következett.[882] Svájcban nem véletlenül szólaltak meg hangok a két reformállam, Magyarország és Lengyelország mihamarabbi felvételére az Európai Szabadkereskedelmi Társulásba (EFTA). Valamely okokból kifolyólag ez a (parlamenti) előterjesztés visszhang nélkül maradt.[883] A volt kommunista országok közül elsőként Magyarország kérelmezte felvételét az Európa Tanácsba, ami 1990. november 6-án teljesült is. Magyarország az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetben (EBESZ) is fontos szerepet játszott, és 1995 decemberében az EBESZ külügyminisztereit is vendégül látta. Mióta Magyarország 2004-ben tagja lett az Európai Uniónak, a Svájc és az EU között 1972-ben létrejött szabadkereskedelmi egyezmény, valamint az 1999-es bilaterális egyezmények a svájci–magyar kereskedelmi kapcsolatok terén is érvénybe léptek. 2005-ben Magyarország a berni követség mellett tiszteletbeli konzulátust létesíthetett Genfben, Zürichben, Bázelben és Zugban is. 1993. június 14. óta a berni nagykövet látja el a Liechtensteini Hercegséget is. A két ország között hivatalos látogatásokra is csak az 1990-es évektől kezdve került sor. Az addigi legmagasabb rangú politikusként Göncz Árpád köztársasági elnök látogatott el 1997 szeptemberében Svájcba. Felszólalásában méltatta a szolidaritást, amelyet Svájc „mindig" gyakorolt Magyarországgal szemben, és kiemelte Carl Lutz alkonzul II. világháborús szerepvállalását és az 1956-os forradalom alatti támogatását.[884] Göncz utódja, Mádl Ferenc 2001-ben részt vett a davosi világgazdasági fórumon, ugyanaz év decemberében pedig az akkori államelnök, Moritz Leuenberger látogatott el Magyarországra. Egy évvel később Svájcban létrejött egy újabb találkozó a két ország állam-, illetve köztársasági elnöke, Mádl és Kaspar Villiger között. Horn Gyula és Orbán Viktor miniszterelnökök szintén felkeresték Svájcot 1995-ben, illetve 2000-ben.

[882] Ilyenek a vízumkényszer eltörlése (1990), a beutazás engedélyezése személyi okmánnyal svájciaknak 1997-től, magyaroknak 2000-től, egyezmény a környezetvédelmi együttműködésről (1991), egyezmény a menedékkérők visszajuttatásáról (1995), egyezmény a bűnüldözés elleni harcról (2002), valamint egyezmény a szociális biztonságról (1998).

[883] Linke 1995, p. 303.

[884] Vö. Basler Zeitung Nr. 211, 1997. szeptember 11.

A két ország közötti kereskedelem az 1989-es rendszerváltozás óta emelkedőben van. 2004-ben Magyarország 492 millió euró terjedelemben exportált Svájcba, míg Svájc Magyarországra 773,7 millió euró értékben szállított árut. A magyar piacon jelenleg kb. 250 svájci cég működik. A növekvő kereskedelmi volumen dacára a magyarországi kereskedelem mindössze 0,5%-át teszi ki az összes svájci külkereskedelemnek. Svájcban 2005-ben kb. 4500 magyar állampolgár élt, 20 000–25 000 svájci–magyar kettős állampolgár és 10 000–12 000 magyar anyanyelvű Magyarország valamelyik szomszédjának állampolgárságával. Megfordítva: mindössze 1566 svájci állampolgár él Magyarországon, közülük 1048 kettős állampolgár. A tendencia mindazonáltal növekvő.[885]

[885] A magyar külügyminisztérium 2005. május 31-i adatai. Vö. még Tages-Anzeiger, 2005. augusztus 15.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

AfZ	Archiv für Zeitgeschichte (Kortörténeti Archívum, Zürich)
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
ÁVO	Államvédelmi Osztály
BAR	Schweizerisches Bundesarchiv (Svájci Szövetségi Archívum)
BNGyL	Budapesti Németajkú Gyülekezet Levéltára
COCOM	Consultative Group and the Coordinating Committee, COCOM (Többoldalú Export-ellenőrzési Koordináló Bizottság)
COMISCO	Comité der Internationalen Sozialistischen Konferenzen (Nemzetközi Szocialista Konferencia Bizottsága)
CSS	Centrale Sanitaire Suisse (a kommunista párhoz közel álló egészségügyi segélyszervezet)
CVJM	Christlicher Verein Junger Männer, YMCA (Fiatalok Keresztény Egyesülése)
DoDiS	Documents Diplomatiques Suisses (svájci diplomáciai dokumentumok gyűjteménye)
EJPD	Eidgenössisches Justiz- und Polizeidepartement (Svájci Igazságügyi Minisztérium)
EMD	Eidgenössisches Militärdepartement (Svájci Honvédelmi Minisztérium)
EPD	Eidgenössisches Politisches Departement (Svájci Külügyminisztérium)
EVD	Eidgenössisches Volkswirtschaftsdepartement (Svájci Gazdasági Minisztérium)
EVED	Eidgenössisches Verkehrs- und Energiewirtschaftsdepartement (Svájci Közlekedési és Energiaellátási Minisztérium)
EZU	Europäische Zahlungsunion (Európai Fizetési Unió)
FAO	Food and Agriculture Organization (Mezőgazdasági és Élelmezési Világszervezet)
FKgP	Független Kisgazdapárt
GESUWA	Gesellschaft für den Schweizerisch-Ungarischen Warenaustausch (Svájci–Magyar Árucsere-társaság)
HEKS	Hilfswerk der Evangelischen Kirchen der Schweiz (Svájci Evangélikus Egyházak Segélyszervezete)
IRO	International Refugee Organization (Nemzetközi Menekültügyi Szervezet)
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa

KPS	Kommunistischen Partei der Schweiz (Svájci Kommunistapárt)
KVP	Katholische Volkspartei (Katolikus Néppárt, Svájc)
MAORT	Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MKP	Magyar Kommunista Párt
MNFF	Magyar Nemzeti Függetlenségi Front
MOL	Magyar Országos Levéltár
MTI	Magyar Távirati Iroda
NHG	Neue Helvetische Gesellschaft (politikai, kulturális civiltársadalmi szervezet Svájcban)
NPP	Nemzeti Parasztpárt
NZN	Neue Zürcher Nachrichten (zürichi katolikus napilap)
NZZ	Neue Zürcher Zeitung (zürichi liberális napilap)
OEEC	Európai Gazdasági (Együttműködési Szervezet)
OSS	Office of Strategic Services (Stratégiai Szolgáltatások Hivatala)
OZNA	Odjeljenje za zašitu naroda / Népvédelmi Osztály (jugoszláv titkosrendőrség)
PdA	Partei der Arbeit (Munkapárt, Svájc)
PDP	Polgári Demokrata Párt
PIL	Politikatörténeti Intézet
SAD	Schweizerischer Aufklärungsdienst (Svájci Felderítőszolgálat)
SAH	Schweizerisches Arbeiterhilfswerk (Svájci Munkássegélyszervezet)
SchUG	Schweizerisch-Ungarische Gesellschaft (Svájci Magyar Társaság)
SDSU	Studentische Direkthilfe Schweiz-Ungarn (egyetemi hallgatók által működtetett segélyszervezet Magyarország megsegítésére)
SGB	Schweizerischer Gewerkschaftsbund (Svájci Szakszervezetek Szövetsége)
SIG	Schweizerischer Israelitischer Gemeindebund (Svájci Izraelita Hitközségek Szövetsége)
SRK	Schweizerisches Rotes Kreuz (Svájci Vöröskereszt)
SRK, Kh	Schweizerisches Rotes Kreuz, Kinderhilfe (Svájci Vöröskereszt Gyermeksegély)
SWA	Schweizerisches Wirtschaftsarchiv (Svájci Gazdasági Archívum)
SZDP	Szociáldemokrata Párt
SZEB	Szövetséges Ellenőrző Bizottság
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Újjáépítési Hivatala)
VSJF	Verband Schweizerischer Jüdischer Flüchtlingshilfen / Fürsorgen (Svájci Zsidó Menekültsegélyezés)

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

1. Kiadatlan források

1.1 Svájci archívumok

Archiv der Schweizerischen Bankiervereinigung, Basel (SBV)

184. Sitzung des Verwaltungsrates der Schweizerischen Bankiervereinigung am 26. September 1947;

No. 34m: Ville de Budapest, Trustee IV. du 1.VII.1938–31.XII.1946.

Archiv der Schweizerisch-Ungarischen Gesellschaft, Twann (SchUG)

Kiste I.

Archiv für Zeitgeschichte der ETH Zürich (AfZ)

Verband Schweizerischer Jüdischer Flüchtlingshilfen / Fürsorgen (IB VSJF)

Bundesarchiv Bern (BAR)

Politische Direktion: E 2001 (E) -/1/36; E 2001 (E) -/1/335; E 2001 (E) -/1/336; E 2001 (E) 1967/113/521; E 2001 (E) 1967/113/11; E 2001 (E) 1967/113/521; E 2001 (E) 1967/113/522; E 2001 (E) 1967/113/737; E 2001 (E) 1969/121/25; E 2001 (E) 1969/121/71; E 2001 (E) 1969/121/176; E 2001 (E) 1969/121/377; E 2001 (E) 1970/217/92; E 2001 (E) 1970/217/112; E 2001 (E) 1970/217/465;

Schweizerische Auslandvertretungen: E 2200.50 Budapest 1969/83/4; E 2200.50 Budapest 1969/83/7; E 2200.50 Budapest 1969/83/10; E 2200.50 Budapest 1969/84/11;

Politische Direktion (Politische Berichte der Auslandvertretungen): E 2300 Budapest/6;

Persönliche Sekretariate der Departementsvorsteher und Chefbeamten (Handakten Max Petitpierre): E 2800 (-) 1967/60; E 2800 (-) 1990/106/13; E 2800 (-) 1990/106/20;

Persönliche Sekretariate der Departementsvorsteher und Chefbeamten (Handakten Alfred Zehnder): E 2802 (-) 1967/78/11;

Handakten Heinrich Rothmund: E 4800.1 (-) 1967/111/48; E 4800.1 (-) 1967/111/73;

Schweizer Spende an die Kriegsgeschädigten / Schweizer Europahilfe: J II.142 (-) 1971/115/647; J II.142 (-) 1971/115/11;

Zentralsekretariat des Schweizerischen Roten Kreuzes, SRK: J.II.15. Aktenzeichen 288, Aktenzeichen 291.

Archiv des Diakonissenhauses Riehen
Ungarn-Ordner.

Karl Barth-Archiv, Basel
Ordner: Karl Barth und Ungarn 1931–1949, Ms. Stoevesandt I.

Archiv des Schweizerischen Roten Kreuzes, Bern (SRK)
XXVII A-01 Croix-Rouge Suisse – Secours aux Enfants, Actions de Secours en Hongrie; XXVIII B-01: Croix-Rouge Suisse – Secours aux Enfants, Actions de Secours en Hongrie; XXVII A-02: Croix-Rouge Suisse – Secours aux Enfants, Actions de Secours en Hongrie, Extraits des Revues.

Schweizerisches Sozialarchiv, Zürich (Ar)
Ar.20.896.1; Ar.1.260.57; Ar.20.896.1.
32 52b Z1 Flugblatt der Aktion Niemals Vergessen vom Dezember 1956.
KVH ZA, Zeitungsausschnitte über Ungarn 1944–1956.

Schweizerisches Wirtschaftsarchiv, Basel (SWA)
Handschriften 424: Gesellschaft für den Schweizerisch-Ungarischen Warenaustausch GESUWA.

Staatsarchiv Basel-Stadt (StABS)
IGB-REGa H Israelitische Fürsorge (vormals Armenkasse, Israelitisches Hilfscomité, Armenpflege): Jahresbericht im Jahre 1956.
LA 1975 Juli 30. Leichenrede für Max Vischer-von Planta.

Staatsarchiv Zürich (StAZH)
ZA 1987/028.49, Dossier 372; ZA 1987/028.310.
B Spruchbuch III Kammer. Straf-Appell. 1948 3-Reg. YY 10a.59, pp. 2341–2445.

Universitätsbibliothek Basel
NL 0121, C 040, 2: Nachlass József Tomcsik-Duschnitz

Zentralbibliothek Zürich (ZBZ)
CSS 160.70.10: Nachlass der CSS in der Handschriftenabteilung der Zentralbibliothek Zürich; CSS 160.70.12: Schweizerische Ungarn-Hilfe.

1.2. Magyar archívumok

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday levéltára, Budapest (RL)
C/141: Családi levelezés Ravasz László

A Budapesti Németajkú Gyülekezet Levéltára (BNGyL)
Különálló dokumentumok, aláírás nélkül.

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
Külügyminisztériumi Levéltár: K 107, 185. csomó: XIX-A-1-j 1946-VIII-7748.
Népjóléti Miniszérium Elnöki főosztály: XIX-C-1-a-IIIt–20.521–20.974–1948, 2. doboz;
Külügyminisztérium Svájc TÜK-iratok: XIX-J-1-j. 5. doboz.; XIX-J-1-j. II-12; XIX-J-1-j. XX-199; XIX-J-1-j. TÜK-iratok 16. doboz. XIX-186; XIX-J-1-j. IX-75; XIX-J-1-j. Svájc – IV-26; XIX-J-1-j. IV-26; XIX-J-1-j. IV-33; XIX-J-1-j. II-19; XIX-J-1-j 1. doboz. II-13; XIX-J-1-j. 1. doboz. II-12; XIX-J-1-j. 14. doboz. XII-115; XIX-J-1-j. 14. doboz. XII-117; XIX-J-1-j. 14. doboz. XII-116; XIX-J-1-j. 14. doboz. XV-140; XIX-J-1-j. 15. doboz; XIX-J-1-j. 15. doboz. XVII-173; XIX-J-1-j. 16. doboz. XIX-186; XIX-J-1-j. 16. doboz. XVIII-181;
Külügyminisztérium Svájc (Admin): XIX-j-1-k Svájc 90182/1946;
Külügyminisztérium Levelezések: XIX-J-21-a. 44. doboz; XIX-J-21-a-1944-60; XIX-J-21-a P. 309; XIX-J-21-a. 1. doboz ; XIX-J-21-a-1944-60 (101).

Politikatörténeti Intézet Budapest (PIL)
A Magyar Kommunista Párt iratai:
Külügyi osztály: 274.10.1 A külügyi bizottság üléseinek jegyzőkönyvei 1945–1948; 274.10.109: A svájci magyar kommunista pártcsoport jelentése a háború alatti tevékenységükről 1945; 274.10.110: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci szervezetének iratai 1945–1946; 274.10.111: Gordon Ferenc svájci magyar követ és a követség beosztottjainak levelei, jelentései az MKP és a Külügyminisztérium vezetőihez. 1945–1948;
Állampolitikai osztály: 274.12.196: Gazdasági szakértők jelentései és levelezése a külföldi üzleti kapcsolatokról, tárgyalásokról 1945–1948; 274.12.248: A magyar-svájci gazdasági kapcsolatokra, tárgyalásokra vonatkozó feljegyzések, jelentések 1945–1948.

2. Oral History

Itt csak azokat az interjúkat sorolom fel, amelyek alanyát név szerint említi a szöveg. Az interjúkat kazettára vettem és kijegyzeteltem. A szövegben idézett részeket szöveghűen leírtam. A kazetták, jegyzőkönyvek és átiratok a szerzőnél találhatók.

Werner Schweizer interjúja Hódos Györggyel, 1989.
Werner Schweizer interjúja Aczél Györggyel, 1991. március 23., Budapest.
Werner Schweizer interjúja Demeter Rózával, 1991. augusztus 21., Szentendre.
Werner Schweizer interjúja Lydia Wooggal, 1993. július 9., Zürich.
Werner Schweizer interjúja Földi Ivánnal, 1993. július 12., Zürich.
Werner Schweizer interjúja Dobó Jánossal, 1993. november 20., Budapest.
Interjú Bodokynéval, 2002. június és 2003. május, Budapest.
Interjú Nyikosnével, 2003. augusztus 16., Riehen.

3. Nyomtatott források és forrásjellegű publikációk

A magyar dolgozók pártja határozatai 1948–1956. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.
Aufstand der Freiheit. Dokumente zur Erhebung des ungarischen Volkes. Artemis-Verlag, Zürich, 1957.
Barth, Karl: Christliche Gemeinde im Wechsel der Staatsordnungen. Dokumente einer Ungarnreise 1948. Evangelischer Verlag, Zürich, 1948.
Barth, Karl: Offene Briefe 1945–1968. Theologischer Verlag, Zürich, 1984.
Barth, Karl Gesamtausgabe. Karl Barth-Forschungsstelle an der Universität Göttingen (Hg.). Band V. Briefe. Theologischer Verlag, Zürich, 2000.
Bibó István: A mai külföld szemlélete a magyarságról. In: Bibó István Válogatott tanulmányok. 1. kötet. 1935–1944. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, pp. 149–160.
Bodoky Richard: Jövevények és vándorok. 3. köt.: Égi sziget. Budapest 1999.
Böhm Vilmos: Másodszor emigrációban... Íródott a politikus halála előtt, 1948–49-ben – Stockholmban. Progresszió, Stockholm, 1990.
Borbándi Gyula: Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.
Bosshardt, Oscar: Die Schweizer Hilfsaktion für die hungernde Stadt Wien und die Entwicklung auf schweizerischem und internationalem Boden, sowie ihre wirtschaftliche, politische und ethische Bedeutung. Francke, Bern, 1921.
Bruckböck, Eva: Auf ins Schlaraffenland. Kindertransport in die Schweiz 1945. Leonding 2000.

Czifray István: Magyar nemzeti szakácskönyve. Rózsa Kálmán és Neje, Budapest 1888.

Dálnoki Miklós Béla Kormányának (Ideiglenes Nemzeti kormány) Minisztertanácsi Jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1997.

Dezsényi Béla: Magyarország és Svájc. Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1946.

Diggelmann, Walter Matthias: Die Hinterlassenschaft. Piper, München, 1965.

Documents Diplomatiques Suisses. Diplomatische Dokumente der Schweiz. Documenti Diplomatici Svizzeri. 1945-1961, Internet-Datenbank DoDiS, <http://www.dodis.ch>.

Eichenberger, Hans Hermann: Von der Aare bis zur Wolga. Wandererinnerungen eines Schweizer Handwerkers. Loepthien, Meiringen – Leipzig, 1938.

Erenburg, Ilja: Öt ország. Szikra, Budapest, 1950.

Esterházy Péter: Javított kiadás. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2002.

Farner, Martha – Lydia Woog – Amalie Pinkus et al.: Niemals vergessen! Betroffene berichten über die Auswirkungen der Ungarn-Ereignisse 1956 in der Schweiz. Limmat Verlag, Zürich, 1976.

Fazsy, Rudolf: Die Geschichte der Ungaren vom Jahre 876 bis 1914. Bern 1957.

Feldmann, Markus: Tagebuch 1923–1958. Quellen zur Schweizer Geschichte. Bearbeitet von Peter Moser. Herausgegeben von der Schweizerischen Gesellschaft für Geschichte. Komm. Krebs, Basel, 2002.

Frey, Oskar: Budapest und wir. Verlag Schaffhauser Nachrichten, Schaffhausen, 1956.

Frey, Theo: 3 Monate Ferien in der Schweiz. Ein Erinnerungsbuch für unsere jungen Gäste. Landibuchverlag G. Duttweiler, Zürich, (1946).

Frick, Hans: Die Schweiz als strategisches Problem. In: Die Schweiz im Notstand der Gegenwart. Vorträge von Max Petitpierre, Werner Näf, Oberstkorpskommandant Hans Frick. ETH Kultur- und Staatswissenschaftliche Schriften 79. Polygrafischer Verlag, Zürich, 1952, pp. 47–72.

Frisch, Max: Ungarische Skizzen, in: Gesammelte Werke in zeitlicher Folge 1931–1944. Band 1.1. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1976, pp. 39–45.

Gáspár Ferenc – Halasi László (szerk.): A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946. Zrínyi, Budapest, 1975.

Generalstabsleitung: Ungarn-Hilfe. Schluss-Bericht über die von den Dienstabteilungen des Eidg. Militärdepartementes geleistete Hilfe vom 29. November 1956 bis 18. Februar 1957.

Gordon, Francis (Ferenc): Report on the real events in Hungary from the beginning of 1945 to the end of 1947. (k. n.), Buenos Aires, 1948.

Gut, Hans: Gedanken zum Ungarnproblem der Schweiz. Separatabdruck aus der Neuen Zürcher Zeitung Nr. 373 vom 9. Februar 1957.

Hilfswerk der Evanglischen Kirchen der Schweiz HEKS: Zweiter Jahresbericht des HEKS 1946/47. Zürich, 1947.

Hilfswerk der Evanglischen Kirchen der Schweiz HEKS: Dritter Jahresbericht des HEKS vom 16.IV.–31.XII.1947. Zürich, 1948.

Hohermuth, Berta: Schweizerische Nachkriegshilfe für kriegsgeschädigte Länder. In: Nachkriegshilfe. Separatabdruck der Schweizerischen Zeitschrift für Gemeinnützigkeit. Heft 7. 1944, pp. 301–322.

Homberger, Heinrich: Schwerpunkte der schweizerischen Handelspolitik seit dem Zweiten Weltkrieg. In: Université de Neuchâtel (ed.): Max Petitpierre. Seize ans de neutralité active. Aspects de la politique étrangère de la Suisse (1945–1961). Secrétariat de l'Université, Neuchâtel, 1980, pp. 55–67.

Ilyin, Nadia: Nachkriegshilfe des Schweizerischen Caritasverbandes/Caritaszentrale Luzern 1945–1948. Diplomarbeit der Schweizerischen sozial-caritativen Frauenschule Luzern 1948.

Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.): Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948. Századvég Kiadó, Budapest, 1994.

Immendörfer, A., W. Gerlai – J. Sziklay: Nach und durch Ungarn. I. Bändchen. Von Wien nach Budapest. Mit 41 Illustrationen von J. Weber und zwei Karten. (k. n.), Zürich, 1889.

Jakob-Pozsar, Anna: Pannika oder Änneli: eine Lebensgeschichte, erzählt von Anna Jakob-Pozsar. Niedergeschrieben von Friedel Schalch. Verlag Druckerei Schüpfheim, Schüpfheim, 1999.

Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom (1936–1945). Szikra Kiadás, Budapest, 1948.

Kapronczay Károly (szerk.): A nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. századból. (Varga Béla vallomásai életútjáról, 1991-ben). Mundus, Budapest, 1998.

Kertész István: Magyar békeillúziók 1945–1947. Európa História, Budapest, 1995.

Kosztolányi Dezső: Omelette à Woburn. In: Esti Kornél kalandjai. Osiris Kiadó, Budapest 2000.

Kristof, Agota: Az analfabéta. Ford. Petőcz András. Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest, 2007.

Ludwig, Carl: Die Flüchtlingspolitik der Schweiz seit 1933 bis zur Gegenwart. Lang, Bern, 1966.

Magyar történelmi társulat: Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

Márai Sándor: Föld, föld. Emlékezések. Akadémiai–Helikon, Budapest, 1991.

Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. Európa–História, Budapest, 1990.

Partei der Arbeit Basel-Stadt: Die Ereignisse in Ungarn, die Schweiz und die Partei der Arbeit. Genf, 1957.

Petitpierre, Max: La Suisse dans le monde actuel. In: Die Schweiz im Notstand der Gegenwart. Vorträge von Max Petitpierre, Werner Näf, Oberstkorpskommandant Hans Frick. ETH Kultur- und Staatswissenschaftliche Schriften 79. Polygrafischer Verlag, Zürich, 1952.

Pintér, Emil: Wohlstandsflüchtlinge. Eine sozialpsychiatrische Studie an ungarischen Flüchtlingen in der Schweiz. Karger, Basel, New York, 1969.

Rajk László és társai a népbíróság előtt. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1949.

Ravasz László: Emlékezéseim. Református Zsinati Iroda, Budapest, 1992.

Ring Éva (szerk.): Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Rosenberg, Odette: Lydia Woog, eine unbequeme Frau. Schweizer Aktivistin und Kommunistin. Weltwoche-ABC-Verlag, Zürich, 1991.

Sager, Peter – Walther Hofer: Ungarns Freiheitskampf. Betrachtungen aus der Distanz eines Jahres. Pochon-Jent, Bern, 1957.

Schneider-Schlöth, Amalie: Basler Kochschule. Eine leichtfassliche Anleitung zur bürgerlichen und feineren Kochkunst. Felix Schneider, Basel, 1888[3].

Schweizer Hilfe für Ungarns Flüchtlinge (Hg.): Ungarns Freiheitskampf und seine Hintergründe. Dokumente und Tatsachenberichte über die Bolschewisierung Ungarns und über die Volkserhebung im Herbst 1956. Luzern, 1957.

Schweizer Spende: Tätigkeitsbericht 1944–1948. Zürich 1949.

Schweizerischer Caritasverband: Tätigkeitsbericht 1945/46. Luzern, 1946.

Schweizerischer Caritasverband: Tätigkeitsbericht 1949/50. Luzern, 1950.

Schweizerischer Caritasverband: Tätigkeitsbericht 1954. Luzern, 1955.

Schweizerischer Caritasverband: Tätigkeitsbericht 1957. Luzern, 1958.

Schweizerischer Pfadfinderbund (Hg.): Kriegsgeschädigte Kinder bringen Glück und Freude in unser Land. Eine Erinnerungsschrift für alle Pflegeeltern, die ein Auslandkind aufnahmen, für die Leiter der Erholungslager für kriegsgeschädigte Kinder und ihren vielen Helfern. Ein Wegweiser für alle Schweizer, die mit wahrer Menschlichkeit der notleidenden Kriegsjugend in irgend einer Weise dienen wollen. Paul Haupt, Bern, 1946.

Schweizerisches Rotes Kreuz: Jahresbericht für das Jahr 1946. Bern, 1947.

Schweizerisches Rotes Kreuz: Jahresbericht für das Jahr 1947. Bern 1948.

Schweizerisches Rotes Kreuz: Jahresbericht für das Jahr 1956. Bern 1957.

Schweizerische Zentralstelle für Flüchtlingshilfe: Jahresbericht 1948. Zürich 1949.

Schweizerische Zentralstelle für Flüchtlingshilfe: Jahresbericht 1957. Zürich 1958.

Stampfli, Kurt: Die Zukunft der Kriegsjugend. In: Das Rote Kreuz. 53. Jg. Nr. 17 vom 26. April 1945.

Szász, Béla: Freiwillige für den Galgen. Die Geschichte eines Schauprozesses. Greno Verlag, Nördlingen, 1986. (Eredeti kiadás: Szász Béla: Minden kényszer nélkül: egy műper kórtörténete. Nagy Imre Intézet, Brüsszel, 1963.)

Szerb Antal: A világirodalom története. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1941.

Szűcs László (szerk.): Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1947. június 2. – szeptember 19. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2000.

Szűcs László (szerk.): Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. július 26. – 1946. november 15. (2 kötet) Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2003.

Thurneysen, Eduard: «Der Gott der Hoffnung». In: Eduard Thurneysen – Walter Lüthi (Hg.): Basler Predigten. 13. Jg. Nr. 3. vom Juli 1949.

Thurneysen, Eduard – Walter Lüthi: Vorwort zu den Basler Predigten. 15. Jg. Nr. 1 vom Mai 1951.

Tollas, István: Wir kämpften für unsere Freiheit. Ein Tatsachenbericht vom ungarischen Freiheitskampf. Liestal, 1957.

Vecsey, Josef: Ausschnitte aus der Mindszenty Dokumentation. Warum lehnte die Kirche Ungarns die Koexistenz mit den Kommunisten ab? St. Gallen, 1959.

Von Waldkirch, E.: Von einer Ungarnfahrt. Sonderabdruck aus dem Bund. Bern, 1923.

Wir schweigen nicht! Die Antwort des Hilfskomitees auf die Angriffe ungarischer Regierungsstellen. Bern, 1958.

Zehnder, Alfred: Politique extérieure et politique du commerce extérieur. In: Publication de l'institut universitaire de hautes études internationales Nr. 27. Genève, 1957, pp. 7–79.

Zehnder, Alfred: Die aussenpolitische Lage der Schweiz am Ende des Zweiten Weltkrieges. In: Université de Neuchâtel (ed.): Max Petitpierre. Seize ans de neutralité active. Aspects de la politique étrangère de la Suisse (1945–1961). Secrétariat de l'Université, Neuchâtel, 1980.

Zsitvay Tibor: Magyarország 1921–1941: Zsitvay Tibor emlékiratai. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket és a személyes adattárt írta Sipos Péter. Sajtó alá rendezte és a szerkesztésben közreműködött Csiffáry Tamás. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében. Palatinus, Budapest, 1999.

4. Sajtótermékek

Basellandschaftliche Zeitung
Basler Nachrichten
Nationalzeitung

Neue Zürcher Nachrichten
Neue Zürcher Zeitung
Schweizer Illustrierte Zeitung
Schweizerische Kirchen-Zeitung
Vorwärts
Weltwoche

4. Irodalom

40 Jahre Schweizerische Vereinigung Pro Libertate für Freiheit, Demokratie, Menschenwürde. Bern 1996.

50 Jahre Centrale Sanitaire Suisse: Ein historischer Abriss, 1937–1987. Zürich 1987.

Ammann, Klaus: Swiss Trade with the East in the Early Cold War. In: Jari Eloranta and Jari Olaja: East-West Trade and the Cold War. Jyväskylä Studies in Humanities. Nr. 36. University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2005, pp. 113–131.

Balogh, Sándor: Magyarország külpolitikája 1945–1950. Budapest 1988[2].

Barth, Bernd-Rainer: Die Lebensbeichte eines Quäker-Kommunisten: Der Brief des geheimen Gefangenen Noel H. Field aus dem Staatssicherheitsgefängnis in Budapest an das Zentralkomitee der KpdSU vom März 1954. In: Jahrbuch für historische Kommunismusforschung 2002, pp. 199–285.

Basler Kammerorchester: Alte und Neue Musik II. Das Basler Kammerorchester (Kammerchor und Kammerorchester) unter Leitung von Paul Sacher 1926–1975. Atlantis-Verlag, Zürich, 1977.

Barth, Bernd-Rainer – Werner Schweizer (Hg.): Der Fall Noel Field. Schlüsselfigur der Schauprozesse in Osteuropa. 2 Bände. BasisDruck, Berlin, 2005.

Birchler, Martin: Das Kinderdorf Pestalozzi 1944–50. Basel 1998. Kiadatlan szakdolgozat.

Caritas (Hg.): Von der katholischen Milieuorganisation zum sozialen Hilfswerk. 100 Jahre Caritas Schweiz. Caritas-Verlag, Luzern, 2002.

Békés, Csaba – Malcolm Byrne – János M. Rainer: The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents. Central European University, Budapest, New York, 2002.

Ben-Tov, Arieh: Das Rote Kreuz kam zu spät. Ammann, Zürich, 1990.

Berend, Ivan T.: The Hungarian Economic Reforms 1953–1988. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

Birkás, Judit: Die Ungarnflüchtlinge von 1956 in der Schweiz. Ihre Aufnahme und Eingliederung. Basel 1984. Kiadatlan szakdolgozat.

Bojkó Béla: Államkapitalizmus Magyarországon (1919–1945). Püski, Budapest, 1997

Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945–1985. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern 1985.

Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945–1985. Europa Kiadó, Budapest, 1989.

Borhi László: A vasfüggöny mögött. Magyarország nagyhatalmi erőtérben 1945–1968. Ister, Budapest, 2000.

Boterbloem, Kees: The Life and Times of Andrei Zhdanov, 1896–1948. McGill-Queen's University Press, Montreal, 2004.

Bretscher-Spindler, Katharina: Vom heissen zum kalten Krieg. Vorgeschichte und Geschichte der Schweiz im Kalten Krieg 1943 bis 1968. Orell Füssli, Zürich, 1997.

Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Gondolat Kiadó Budapest, 1985.

Burri, Boris: Notrechliches Vorgehen gegen die Kommunisten. Der Umgang der Schweizer Behörden mit ausländischer Propaganda nach dem Zweiten Weltkrieg (1945–1953). In: Schweizerische Zeitschrift für Geschichte. Band 54. Nr. 2. 2004, pp. 158–172.

Chiquet, Simone – Pascale Meyer – Irene Vonarb (Hg.): Nach dem Krieg / Après la guerre. Grenzen in der Regio 1944–1948 – Frontières dans la régio 1944–1948. Chronos Verlag, Zürich, 1995.

Csernyik György: A Svájci Magyar Könyvtár. In: Világszövetség, 2. évf. Nr. 6, 1993. március 16., p. 15.

Csicsery-Rónay István – Cserenyey Géza: Koncepciós per a független kisgazdapárt szétzúzására 1947. Occidental Press, Budapest, 1998.

Csöppüs, István: Die ungarische Exclearingpolitik mit besonderer Berücksichtigung des Agrarexports in die Schweiz (1920–1944). In: Schweizerische Zeitschrift für Geschichte. 34, 1984, pp. 38–68.

Dahrendorf, Ralf: Gesellschaft und Freiheit. Zur soziologischen Analyse der Gegenwart. R. Piper Verlag, München, 1961.

Dalos, György: Ungarn. Mythen – Lehren – Lehrbücher. In: Monika Flacke (Hg.): Mythen der Nationen: ein europäisches Panorama. Koehler und Ameland, München, Berlin, 1998, pp. 528–556.

Dejung, Christof, Thomas Gull, Tanja Wirz: Landigeist und Judenstempel. Erinnerungen einer Generation 1930–1945. Limmat Verlag, Zürich, 2002.

Dirlewanger, Dominique – Sébastien Guex – Gian-Franco Pordenone: La politique commerciale de la Suisse de la Deuxième guerre mondiale à l'entrée au GATT (1945–1966). Chronos, Zürich, 2004.

Dougherty, James E. – Robert L. Pfaltzgraff Jr.: Contending Theories of International Relations. A comprehensive survey. Longman, New York, 2001[5].

Enderle-Burcel, Gertrude: Cloaked Companies: KPÖ-related Austrian Firms' Eastern

Trade. Előadás, elhangzott a European Business History Association 2005. évi konferenciáján, Frankfurt am Main, 2005. szeptember 1–3.

Fabinyi, Thomas: Quinze années de relations économiques hungaro-suisses (1931–1945). Buchdruckerei Fluntern, Zürich, 1948.

Fata, Márta (Hg.): Das Ungarnbild der deutschen Historiographie. Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde. Band 13. Franz Steiner, Stuttgart, 2004.

Faure, Justine: L'ami américain. La Tchécoslovaquie enjeu de la diplomatie américaine. Tallandier, Paris, 2004.

Fejtő, Ferenc: Judentum und Kommunismus. Antisemitismus in Osteuropa. Europa Verlag, Wien, 1967.

Fejtő Ferenc: Magyarság, zsidóság. Zeke Gyula közrem. MTA Törttud. Int., Budapest, 2000.

Fetscher, Iring: Zum Umgang mit Freund- und Feindbildern. In: Peter Michael Pflüger (Hg.): Freund- und Feindbilder. Begegnung mit dem Osten. Walter-Verlag, Olten, 1986, pp. 45–69.

Fischer, Holger: Eine kleine Geschichte Ungarns. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1999.

Földes Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság felszámolása Magyarországon. In: Fordulat a világban és magyarországon 1947–1949. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000, pp. 90–97.

Forschungsstelle für Völkerrecht und ausländisches öffentliches Recht der Universität Hamburg (Hg.): Dokumente. Heft 1. Metzner, Frankfurt am Main, 1951.

Frech, Stefan: Clearing. Der Zahlungsverkehr der Schweiz mit den Achsenmächten. Veröffentlichungen der Unabhängigen Expertenkommission Schweiz – Zweiter Weltkrieg UEK. Band 3. Chronos Verlag, Zürich, 2001.

Frech, Stefan, Martin Meier, Thomas Gees, Blaise Kropf: Schweizerische Aussenwirtschaftspolitik 1930–1948. Strukturen – Verhandlungen – Funktionen. Veröffentlichungen der Unabhängigen Expertenkommission Schweiz-Zweiter Weltkrieg UEK. Band 10. Chronos Verlag, Zürich, 2002.

Frei, Daniel: Die Aera Petitpierre, 1945–1961 – Rückblick auf eine Epoche schweizerischer Aussenpolitik. In: Université de Neuchâtel (ed.): Max Petitpierre. Seize ans de neutralité active. Aspects de la politique étrangère de la Suisse (1945–1961). Secrétariat de l'Université, Neuchâtel, 1980.

Frischknecht, Jürg, Peter Haffner, Ueli Haldimann, Peter Niggli: Die unheimlichen Patrioten. Politische Reaktion in der Schweiz. Ein aktuelles Handbuch. Limmat Verlag, Zürich, 1979[3].

Fuchss, Werner: Béla Bartók und die Schweiz. Eine Dokumentensammlung. Hallwag, Bern, 1973.

Fügedi, Márta: Das unterhaltsame Exotikum. Die Rolle einiger ungarischer Volksgruppen im Fremdenverkehr der Zwischenkriegsjahre. In: Acta Ethnographica Hungarica. Vol. 44. Nr. 3–4. 1999, pp. 323–339.

Ganser, Daniele: Gladio. NATO's top secret stay-behind army, CIA terrorism in Western Europe, and the democratic failure to control secret services. Dissertation Universität Basel 2002.

Gees, Thomas, Andreas Kellerhals-Maeder, Daniela Meier: Die Verwaltung der schweizerischen Aussenpoltik 1914–1978. Bundesrat und Bundesverwaltung: Entscheidungsprozesse und Netzwerke in der Landwirtschafts- und Umweltschutzpolitik. Chronos, Zürich, 2002.

Geltner, Philip: „In the friendliest manner". German-Danish economic cooperation during the Nazi occupation of 1940–1949. Peter Lang, New York, 1998.

Geoffroy, René: Veröffentlichungen deutschsprachiger Emigranten in ungarischen Verlagen. In: Exilforschung. Ein internationales Jahrbuch. Band 13. 1995. Kulturtransfer im Exil, pp. 237–264.

George, Alexander and Robert Keohane: The concept of national interests: Uses and limitations. In: Alexander George: Presidential Decisionmaking in Foreign Policy. Westview Press, Boulder 1980, pp. 217–238.

Gerber, Severin: Ein wirtschaftliches Eldorado des Ostens? Die schweizerisch-rumänischen Handelsbeziehungen 1919–1924 und 1940–1954. In: Hug, Peter – Martin Kloter (Hg.): Aufstieg und Niedergang des Bilateralismus: schweizerische Aussen- und Aussenwirtschaftspolitik 1930–1960: Rahmenbedingungen, Entscheidungsstrukturen, Fallstudien. Chronos, Zürich, 1999, pp. 203–231.

Gergely Jenő: A Mindszenty-per. Reform, Budapest, 2001.

Gerő András: Az államosított forradalom 1848 centenáriuma. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998.

Gianone András: A magyar Actio Catholica tevékenysége 1945–1948-ban. In: Múltunk 2003. Nr. 1, pp. 79–126.

Giesen, Bernhard: Kollektive Identität. Die Intellektuellen und die Nation. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1999.

Goñi, Uki: The real Odessa. Smuggling the Nazis to Perón's Argentina. Granta Books, London, 2002.

Gosztonyi, Peter: Die politischen Säuberungen in der ungarischen Armee 1945–1963. 1. Teil. Österreichische Militärische Zeitschrift. 32. Jg. Nr. 2. 1994, pp. 159–166.

Graf, Christoph: Die Haltung der schweizerischen Behörden. In: Hans Thalberg (Hg.): Österreich-Schweiz: Nachbarn, Konkurrenten, Partner. Österreichisches Institut für Internationale Politik. Wilhelm Braumüller, Wien, 1988, pp. 19–40.

Gribkow, Anatoli: Der Warschauer Pakt. Geschichte und Hintergründe des östlichen Militärbündnisses. Edition q, Berlin, 1995.

Gorst, Anthony – Lewis Johnman: The Suez Crisis. Routledge, London, 1997.

Gyarmati György: Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből. Paginarum, Budapest, 1998.

Haber, Peter: Die Aufnahme der Schweizer Gesandtschaft. In: Stefan August Lütgenau (Hg.): Paul Esterházy 1901–1989. Ein Leben im Zeitalter der Extreme. StudienVerlag, Innsbruck, 2005, pp. 39–59.

Habermas, Jürgen: Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1973.

Habermas, Jürgen: A kommunikatív cselekvés elmélete / Jürgen Habermas ; (utószó Felkai Gábor). Gondolat, Budapest, 2011.

Hall, Rodney Bruce: National Collective Identity. Social constructs and international systems. Columbia University Press, New York, 1999.

Harter, Stefanie, Jörn Grävingholt, Heiko Pleines, Hans-Henning Schröder: Geschäfte mit der Macht. Wirtschaftseliten als politische Akteure im Russland der Transformationsjahre 1992–2001. Edition Temmen, Bremen, 2003.

Heidlberger, Bruno: Jugoslawiens Auseinandersetzung mit dem Stalinismus. Historische Voraussetzungen und Konsequenzen. Peter Lang, Frankfurt am Main, 1989.

Heiss, Gernot – Oliver Rathkolb (Hg.): Asylland wider Willen. Flüchtlinge in Österreich im europäischen Kontext seit 1914. Jugend und Volk, Wien, 1995.

Herren, Madeleine – Sacha Zala: Netzwerk Aussenpolitik. Internationale Kongresse und Organisationen als Instrumente der schweizerischen Aussenpolitik 1914–1950. Chronos Verlag, Zürich, 2002.

Hidas, Peter I.: A Brief Outline of the History of the Jews of Hungary. A Speech delivered on 13 December 1992 at the Temple Emanu – El Beth Solom, Westmount, Quebec, Canada. http://www3.sympatico.ca/thidas/Hungarian-history/outline.htm.

Hodos, George Hermann: Schauprozesse in Osteuropa 1948 bis 1954. In: Wolfgang Maderthaner, Hans Schafranek, Berthold Unfried (Hg.): «Ich habe den Tod verdient». Schauprozesse und politische Verfolgung in Mittel- und Osteuropa 1945–1956. Wien 1991, pp. 15–31.

Hódos György: Kirakatperek: Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában, 1948–1954. Ford. Révai Gábor. Eötvös, Budapest, 1990.

Hug, Peter – Marc Perrenoud: In der Schweiz liegende Vermögenswerte von Nazi-Opfern und Entschädigungsabkommen mit Oststaaten. Bericht über historische Abklärungen, erstellt im Auftag der Schweizerischen Eidgenossenschaft, Eidgenösisches Departement für auswärtige Angelegenheiten, Task force, 29. Oktober 1996. Herausgegeben vom Schweizerischen Bundesarchiv, Bern, 13. Dezember 1996/Januar 1997. Bundesarchiv Dossier 4.

Hug, Peter – Martin Kloter (Hg.): Aufstieg und Niedergang des Bilateralismus: schwei-

zerische Aussen- und Aussenwirtschaftspolitik 1930–1960: Rahmenbedingungen, Entscheidungsstrukturen, Fallstudien. Chronos, Zürich, 1999.

Imhof, Kurt: Widergeburt der geistigen Landesverteidigung: Kalter Krieg in der Schweiz. In: Kurt Imhof, Heinz Kleger, Gaetano Romano (Hg.): Konkordanz und Kalter Krieg. Analyse von Medienereignissen in der Schweiz der Zwischen- und Nachkriegszeit. Reihe Krise und sozialer Wandel, Band 2. Seismo, Zürich, 1996, pp. 173–247.

Imhof, Kurt, Patrik Ettinger, Boris Boller: Flüchtlinge als Thema der öffentlichen politischen Kommunikation in der Schweiz 1938–1947. Beiheft zum Bericht Die Schweiz und die Flüchtlinge zur Zeit des Nationalsozialismus. Unabhängige Expertenkommission Schweiz-Zweiter Weltkrieg UEK. Chronos Verlag, Bern, 1999.

Iriye, Akira: Culture and International History. In: Michael J. Hogan, Thomas G. Paterson: Explaining the History of American Foreign Relations. Cambridge University Press, Cambridge, 1991, pp. 214–225.

Iriye, Akira: Cultural Internationalism and World Order. The John Hopkins University Press, Baltimore, 1997.

Jakab György: Kalandozás a történelemtanítás kánonja körül. In: Élet és Irodalom, 2004. május 28.

Jehle, Frank: Lieber unangenehm laut als angenehm leise. Der Theologe Karl Barth und die Politik 1906–1968. Theologischer Verlag, Zürich, 1999.

Kaltenecker, Krisztina: Solidarität und legalisierte Willkür. Die Darstellung der Vertreibung der Deutschen aus Ungarn in der Bonner Dokumentation. In: Márta Fata (Hg.): Das Ungarnbild der deutschen Historiographie. Franz Steiner, Stuttgart, 2004, pp. 168–191.

Kanyó Tamás: A magyar forradalom és Svájc. Svájci 1956-os emlékek – Nyomkeresés. In: Uő. (szerk.): Emigráció és identitás. 56-os menekültek Svájcban. L'Harmattan, Budapest, 2002.

Karlen, Rudolf: Flüchtlinge – wer sind sie? In: Heinz Däpp – Rudolf Karlen: Asylpolitik gegen Flüchtlinge. Lenos Verlag, Basel, 1984, pp. 9–44.

Kellerhals, Doris, Lukrezia Seiler, Christine Stuber: Zeichen der Hoffnung. Schwesterngemeinschaft unterwegs. Friedrich Reinhardt, Basel, 2002.

Kistler, Jörg: Das politische Konzept der schweizerischen Nachkriegshilfe in den Jahren 1943–1948. Dissertation an der Universität Bern 1980.

Kiszely Gábor: ÁVH. Egy terrorszervezet története. Korona, Budapest, 2000.

Kornai, János: A szocialista rendszer: kritikai politikai gazdaságtan. HVG Rt., Budapest, 1993

Kranzler, David: The Man Who Stopped the Trains to Auschwitz. George Mantello, El Salvador, and Switzerland's Finest Hour. Syracuse University Press, Syracuse, 2000.

Kreis, Georg: Ein Blick in die schweizerische Publizistik. In: Hans Thalberg (Hg.):

Österreich-Schweiz: Nachbarn, Konkurrenten, Partner. Österreichisches Institut für Internationale Politik. Wilhelm Braumüller, Wien, 1988, pp. 41–54.

Kreis, Georg (Hg.): Staatsschutz in der Schweiz. Die Entwicklung von 1935–1990. Eine multidisziplinäre Untersuchung im Auftrage des schweizerischen Bundesrates. Paul Haupt, Bern, Stuttgart, Wien, 1993.

Kreis, Georg: Die schweizerische Flüchtlingspolitik der Jahre 1933–1945. In: Schweizerische Zeitschrift für Geschichte. Band 47. 1997, pp. 552–579.

Kreis, Georg: Das Verfassungsjubiläum von 1948. In: Schweizerisches Bundesarchiv (Hg.): Studien und Quellen. Nr. 24. Bern 1998, pp. 131–169.

Kreis, Georg: Zurück in den Zweiten Weltkrieg. Zur schweizerischen Zeitgeschichte der 80er Jahre. In: Schweizerische Zeitschrift für Geschichte. Band 52. 2002. Nr. 1, pp. 60–68.

Kreis, Georg: Einleitung zum Themenheft Aus der Ära des Kalten Krieges. Schweizerische Zeitschrift für Geschichte. Band 54. Nr. 2. 2004. pp. 119–122.

Kühnhardt, Ludger: Wahrnehmung als Methode. Mentalität, Kultur und Politik «des Anderen» vor neuen Herausforderungen. In: Biergit Aschmann, Michael Salewski (Hg.): Das Bild «des Anderen». Politische Wahrnehmung im 19. und 20. Jahrhundert. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2000, pp. 9–20.

Lees, Lorraine M.: Keeping Tito afloat. The United States, Yugoslavia, and the cold war. University Park Pennsylvania, The Pennsylvania State University, 1997.

Lehmkuhl, Ursula: Diplomatiegeschichte als internationale Kulturgeschichte. Theoretische Ansätze und empirische Forschung zwischen Historischer Kulturwissenschaft und Soziologischem Institutionalismus. In: Geschichte und Gesellschaft 27. 2001 pp. 394–423.

Lendvai, Paul: Magyarok: győzelmek és kudarcok. Ford. Dunai Andrea. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2009.

Liebherr, Charly: Am liebsten hatten sie einen «Bunten Abend» in schwarz-weiss. In: Arne Andersen: Perlon Petticoats und Pestizide. Mensch-Umwelt-Beziehung in der Region Basel der 50er Jahre. F. Reinhardt Verlag, Basel és Berlin, 1994, pp. 146–149.

Linke, Manfred: Schweizerische Aussenpolitik der Nachkriegszeit (1945–1989). Eine von amtlichen Verlautbarungen des Bundesrates ausgehende Darstellung und Analyse. Disszertáció, St. Gallen, 1995.

Loth, Wilfried – Jürgen Osterhammel (Hg.): Internationale Geschichte. Themen – Ergebnisse – Aussichten. Oldenbourg, München, 2000.

Lüscher, Rudolf M. – Werner Schweizer: Amalie und Theo Pinkus-De Sassi. Leben im Widerspruch. Limmat Verlag, Zürich, 1987.

Maissen, Thomas: Geschichte der Schweiz. Hier+Jetzt, Baden, 2010.

McMahon, Robert J. – Thomas G. Paterson (Hg.): The Origins of the Cold War. Houghton Mifflin, Boston, New York, 1999[4].

Meyer, Christoph Lukas: Innenpolitische Aspekte des schweizerischen Osthandels 1950–1971. Kiadatlan szakdolgozat, Basel, 1997.

Möckli, Daniel: Neutralität, Solidarität, Sonderfall. Die Konzeptionierung der schweizerischen Aussenpolitik der Nachkriegszeit, 1943–1947. (Zürcher Beiträge zur Sicherheitspolitik und Konfliktforschung Nr. 55.) Forschungsstelle für Sicherheitspolitik und Konfliktanalyse ETH, Zürich, 2000.

Moser, Christoph: Beziehungen zwischen der Schweiz und Holland. Basler Aspekte der schweizerischen Hilfeleistungen zugunsten der Niederlande 1944–1947. Kiadatlan szakdolgozat, Basel, 1990.

Moser, Peter: Einleitung. In: Markus Feldmann Tagebuch 1923–1958. Band XIII/6. Basel 2001, pp. 9–72.

Nagy Kázmér: Elvesztett alkotmány. A magyar politikai emigráció 1945–1975. Gondolat, Budapest, 1984.

Neval, Daniel: «Mit Atombomben bis nach Moskau». Gegenseitige Wahrnehmung der Schweiz und des Ostblocks im Kalten Krieg 1945–1968. Chronos, Zürich, 2003.

Niethammer, Lutz: Kollektive Identität. Heimliche Quellen einer unheimlichen Konjunktur. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 2000.

Nonaka, Ikujiro – Hirotaka Takeuchi: Die Organisation des Wissens. Campus, Frankfurt am Main, 1997.

Palasik, Mária: Kovács Béla 1908–1959. Századvég, Budapest, 2002.

Pap László – Bucsay Mihály (szerk.): A Budapesti református theologiai akadémia története 1855–1955. A Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1955.

Pető Iván – Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka 1945–1968. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1985.

Pető Iván: Három illegális lapszám. In: József Martin (szerk.): Magyar Nemzet 50 év emlékkönyv 1938–1988. Pallas, Budapest 1989, pp. 79–83.

Pickering, Michael: Stereotyping. The Politics of Representation. Palgrave, Basingstoke, 2001.

Pintér István: Magyar antifasizmus és ellenállás. (Kiad. az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete). Kossuth Kiadó, Budapest, 1975.

Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): Magyarország története 1918–1990. Korona Kiadó, Budapest, 1992.

Proudfoot, Malcolm J.: European Refugees 1939–52. A Study in Forced Population Movement. Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 1956.

Ránki György: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Rásky, Béla: Flüchtlinge haben auch Pflichten. Österreich und die Ungarnflüchtlinge 1956. In: Kakanienrevisited. 1. Oktober 2001.

Rauber, André: Formierter Widerstand. Geschichte der kommunistischen Bewegung in der Schweiz 1944–1991. Edition 8, Zürich, 2003.

Révész, László: Die helvetische Reformation und Gegenreformation in Ungarn. In: Ungarn-Jahrbuch. Band 4. 1972, pp. 72–100.

Ritzmann-Blickenstorfer, Heiner (Hg.): Historische Statistik der Schweiz. Chronos, Zürich, 1996.

Roman, Eric: Hungary and the Victor Powers 1945–1950. Macmillan, Houndsmill, 1996.

Roman, Eric: The Stalin Years in Hungary. The Edwin Mellen Press, Lewiston NY, 1999.

Romsics Ignác (szerk.): Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Schaller, André: Schweizer Neutralität im West-Ost-Handel: Das Hotz-Linder-Agreement vom 23. Juli 1951. Verlag Paul Haupt, Bern, 1987.

Schlesinger, Arthur Jr.: Book Review of Red Pawn: The story of Noel Field. In: New York Review of Books vom 11. Februar 1965.

Schmidlin, Antonia: Eine andere Schweiz. Helferinnen, Kriegskinder und humanitäre Politik 1933–1942. Chronos Verlag, Zürich, 1999.

Schmidt, Gustav: Die Auswirkungen der internationalen Vorgänge 1956 auf die Strukturen des Kalten Krieges. In: Winfried Heinemann – Norbert Wiggershaus: Das internationale Krisenjahr 1956. Polen, Ungarn, Suez. Im Auftrag des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes, Band 48. R. Oldenbourg Verlag, München, 1999, pp. 639–688.

Schmidt Mária: A Rajk-per és az amerikai kapcsolat. In: Korunk. 3. f. IX/5., 1998. május. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00005/5k15.htm

Schmitz, Markus: Westdeutschland und die Schweiz nach dem Krieg. Die Neuformierung der bilateralen Beziehungen 1945–1952. Verlag Neue Zürcher Zeitung, Zürich, 2003.

Schweizerisches Rotes Kreuz: Das Rote Kreuz. Von der Entstehung bis heute. Bern 1997.

Slapnicka, Helmut: Die Dekrete des Präsidenten. In: Heiner Timmermann et al. 2005, pp. 244–257.

Smith, Tony: New Bottles for New Wine: A Pericentric Framework for the Study of the Cold War. In: Diplomatic History. Vol 24. Nr. 4. Fall 2000, pp. 567–591.

Soós Katalin: 1956-os magyar menekültek a statisztikai adatok tükrében. In: Levéltári Szemle. 52. Jg. Nr. 3. 2002. pp. 57–60.

Spahni, Walter: Der Ausbruch der Schweiz aus der Isolation nach dem Zweiten Weltkrieg. Untersucht anhand ihrer Aussenhandelspolitik 1944–1947. Huber, Frauenfeld, 1977.

Späti, Christoph: Die Schweiz und die Tschechoslowakei 1945–1953. Wirtschaftliche, politische und kulturelle Beziehungen im Polarisationsfeld des Ost-West-Konflikts. Chronos, Zürich, 2000.

Srodes, James: Allan Dulles. Master of Spies. Regnery, Washington, 1999.

Standeisky Éva: Antiszemitizmus az 1956-os forradalomban. In: Élet és Irodalom, 2004. február 27.

Stammer, Otto – Peter Weingart: Politische Soziologie. Juventa Verlag, München, 1972.

Steffen, Therese: Gegensätzliche Partner – die Beziehungen Schweiz-Sowjetunion 1946–1956. In: Studien und Quellen. Nr. 21. Bern 1995, pp. 45–91.

Steffen, Therese: Die Aufnahme und Entwicklung von diplomatischen Beziehungen zur UdSSR aus schweizerischer Sicht. In: Schweizerisches Bundesarchiv (Hg.): Integration oder Isolation? Die bilateralen Beziehungen zwischen der Schweiz und den Staaten Mittel- und Osteuropas seit dem Zweiten Weltkrieg. Publikation zum Kolloquium im Schweizerischen Bundesarchiv Bern am 29. Oktober 1996. Bundesarchiv Dossier 3, pp. 23–28.

Steffen Gerber, Therese: Das Kreuz mit Hammer, Zirkel, Ährenkranz: die Beziehungen zwischen der Schweiz und der DDR in den Jahren 1949–1972. Berlin Verlag Arno Spitz, Berlin, 2002.

Stirnimann, Charles: Der Weg in die Nachkriegszeit 1943–1948. Ein Beitrag zur politischen Sozialgeschichte des «Roten Basel». Friedrich Reinhardt, Basel, 1992.

Straub, Jürgen: Personale und kollektive Identität. Zur Analyse eines theoretischen Begriffs. In: Peter Wagner 1998, pp. 73–104.

Straub, Jürgen: Identität. In: Friedrich Jaeger et al. (Hg.): Handbuch der Kulturwissenschaften. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart, 2004, pp. 277–303.

Suri, Jeremi: The early Cold War. In: Robert D. Schulzinger (ed.): A Companion to American foreign Relations. Blackwell, Malden, 2003, pp. 215–229.

Suter, Bruno: Der Ausbau der schweizerischen diplomatischen Vertretung in den Nachfolgestaaten der Donaumonarchie 1918 bis 1921. Peter Lang, Bern, 2001.

Szabó Csaba: A katolikus egyház magyarországon 1945–1953. In: Uő. (szerk.): Egyházügyi hangulat – Jelentések 1951, 1953. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, pp. 17–69.

Szabó Ferenc A.: Demográfiai problémák biztonságpolitikai vonatkozásai egykor és ma. Zrínyi Magyar Nemzetvédelmi Egy., Budapest, 1999.

Székely Gábor: A Kominform, 1947–1949. In: Fordulat a világban és magyarországon 1947–1949. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934.

Szidiropulosz, Archimedesz: Trianon utóélete: Válogatás a magyar nyelvű irodalom bibliográfiájából, 1920–2000. XX. Század Intézet, Budapest, 2002.

Szöllösy-Janze, Margit: Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn: historischer Kontext, Entwicklung und Herrschaft. R. Oldenbourg, München, 1989.

Tanner, Jakob: Aufbruch in den Frieden? Die Schweiz am Ende des Zweiten Weltkrieges. In: Schweizerisches Bundesarchiv (Hg.): Aufbruch in den Frieden? Die Schweiz am Ende des Zweiten Weltkrieges. Bundesarchiv Dossier 1. Publikation zur Ausstellung im Schweizerischen Bundesarchiv Bern, 21. August–13. Oktober 1995. Bern, 1996.

Tarnóczi, Loránt: Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft der schweizerisch-ungarischen Handelsbeziehungen. Basel, 1945.

Timmermann, Heiner – Emil Voráček – Rüdiger Kipke (Hg.): Die Beneš-Dekrete. Nachkriegsordnung oder ethnische Säuberung: Kann Europa eine Antwort geben? Dokumente und Schriften der Europäischen Akademie Otzenhausen, Band 108. LIT, Münster, 2005.

Tóth Pál Péter: Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok magyarországon (1988–1994). Püski Kiadó, Budapest, 1997.

Trachsler, Daniel: Neutral zwischen Ost und West? Infragestellung und Konsolidierung der schweizerischen Neutralitätspolitik durch den Beginn des Kalten Krieges, 1947–1952. Zürcher Beiträge zur Sicherheitspolitik und Konfliktforschung Nr. 63. Forschungsstelle für Sicherheitspolitik und Konfliktanalyse ETH, Zürich 2002.

Tréfás, David: Identitätskonzepte in Ungarn Ende der 1930er Jahre: Das Konzept der «Geistigen Landesverteidigung» (Szellemi Honvédelem) von Zoltán Szabó. Kiadatlan szakdolgozat, Basel, 2000.

Tréfás, David: The Squaring of the Circle: The Reinvention of Hungarian History by the Communist Party in 1952. In: Studies in Ethnicity and Nationalism, Special Issue: Nations and their Pasts. Vol. 6, Nr. 2. 2006, pp. 27–39.

Tschuy, Theo: Carl Lutz und die Juden von Budapest. Neue Zürcher Zeitung, Zürich, 1998.

Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1998.

Ungváry Krisztián: Magyarország szovjetizálásának kérdései. In: Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, pp. 279–308.

Varga, Eva: Technische und mentalitätsgeschichtliche Aspekte des Eisernen Vorhangs

an der österreichisch-ungarischen Grenze 1949–1956. In: Peter Haslinger (Hg.): Grenze im Kopf. Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa. Peter Lang, Frankfurt am Main, 1999, pp. 115–125.

Varga László: A Rajk-per hátterében. Ferenczi Edmond és Noel Haviland Field. In: Évkönyv 2000 VIII. Magyarország a jelenkorban. 1956-os intézet, Budapest, 2000, pp. 11–25.

Vass István G.: Amerikai kapcsolat. Bakach-Bessenyey György titkos tárgyalásai 1943–1944. In: Rubicon 1994. Nr. 7.

Von Castelmur, Linus: Schweizerisch-Alliierte Finanzbeziehungen im Übergang vom Zweiten Weltkrieg zum Kalten Krieg. Chronos, Zürich, 1992.

Vonèche Cardia, Isabelle: Hungarian October between Red Cross and Red Flag. The 1956 action of the International Committtee of the Red Cross. International Committee of the Red Cross, Genf, 1999.

Von Klimó, Árpád – Jürgen Danyel: Die ungarische Nachkriegsgeschichtsschreibung. Neuere Trends und Tendenzen. In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. 47. Jg. Nr. 10. 1999, pp. 869–873.

Von Salis, Jean Rudolf: Giuseppe Motta. Dreissig Jahre eidgenössische Politik. Orell Füssli, Zürich, 1941.

Von Salis, Jean Rudolf : Schwierige Schweiz. Beiträge zu einigen Gegenwartsfragen. Orell Füssli, Zürich, 1969[2].

Wagner, Peter: Fest-Stellungen. Beobachtungen zur sozialwissenschaftlichen Diskussion über Identität. In: Aleida Assmann – Heidrun Friese: Identitäten. Erinnerung, Geschichte, Identität 3. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998.

Walliser, Otto: Carl Irlet. Gründer und Leiter der «Schweizerischen Hilfsaktion für ungarische Kinder» und der «Schweizerisch-ungarischen Gesellschaft» in Dankbarkeit und Liebe. Herausgegeben von der Schweizerisch-ungarischen Gesellschaft. Olten 1955.

Weber, Max: Etnikai közösségi kapcsolatok. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf645.pdf p. 107. In: Uő: Gazdaság és Társadalom: a megértő szociológia alapvonalai 2/1. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1992, pp. 91–107.

Weidmann, Jörg: Ursprünge der schweizerischen Entwicklungshilfe. Spuren des Entwicklungshilfegedankens in der Auslandhilfe privater Hilfswerke während der Krisen- und Kriegsjahre 1918–1947. In: Peter Hug, Beatrix Mesmer (Hg.): Von der Entwicklungshilfe zur Entwicklungspolitik. Studien und Quellen 19. Schweizerisches Bundesarchiv, Bern, 1993, pp. 142–155.

Wendl, Erich: Der Nachbar Österreich – 1956 und danach. In: Heiner Timmermann, László Kiss (Hg): Ungarn 1956: Reaktionen in Ost und West. Dokumente und Schriften der Europäischen Akademie Otzenhausen. Band 91. Duncker und Humblot, Berlin, 2000, pp. 45–59.

Wendt, Alexander: Social Theory of International Politics. Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Wenger, Andreas – Jon A. Fanzun: Schweiz in der Krise – Krisenfall Schweiz. In: Bulletin 1997/98 zur schweizerischen Sicherheitspolitik, pp. 12–39.

Wernecken, Jens: Wir und die anderen... Nationale Stereotypen im Kontext des Mediensports. Vistas, Berlin, 2000.

Werner, Christian: Für Wirtschaft und Vaterland. Erneuerungsbewegungen und bürgerliche Interessengruppen in der Deutschschweiz 1928–1947. Chronos, Zürich, 2000.

Westad, Odd Arne: Reviewing the cold war. Approaches, Interpretations, Theory. Frank Cass, London, 2000.

Wettig, Gerhard: Kontakt und Kommunikation als Problem der Ost-West-Beziehungen in Europa. Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. Nr. 54. Köln 1974.

Willems, Herbert – Alois Hahn: Einleitung. Modernisierung, soziale Differenzierung und Identitätsbildung. In: Ders. (Hg.): Identität und Moderne. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1999, pp. 9–29.

Wodak, Ruth – Rudolf de Cillia – Martin Reisigl – Karin Liebhart – Klaus Hofstätter – Maria Kargl: Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identität. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998.

Wyman, Mark: DP. Europe's Displaced Persons, 1945–1951. Associated University Press, London, 1989.

Zeugin, Bettina: Die 22 Zionistenkongresse bis zur Staatsgründung Israels. Ein kurzer Überblick. In: Heiko Haumann (Hg.): Der Erste Zionistenkongress von 1897 – Ursachen, Bedeutung, Aktualität. Karger, Basel, 1997, pp. 244–249.

Zweig-Strauss, Hanna: Zum Verhältnis von Juden zu «Judenrettern» unmittelbar nach Kriegsende. Loyalität um jeden Preis oder Rückkehr zur «gewöhnlichen» Ethik? In: Schweizerische Zeitschrift für Geschichte. Band 54. Nr. 3. 2004. pp. 306–313.

6. Filmek

Schweizer, Werner: Noel Field der erfundene Spion. Film. Dschoint Ventschr 1996.

Stehli Pfister, Helen: Use mit de Russe. Film. SF DRS 1996.

Bacsó Péter: A tanú. Film. 1969. Mokép.

A könyv Svájc és Magyarország közös hidegháborús történelmét tárgyalja, amelynek csúcspontja az 1956-os forradalom és az utána következő menekülthullám volt. Svájc nagyfokú részvételét a magyarországi eseményekben ugyanakkor sem gazdasági összefonódások, sem diplomáciai kapcsolatok nem magyarázzák. A szerző ezért terjedelmes svájci és magyarországi forráskutatásra támaszkodva világítja meg azokat a kulturális kapcsolódási pontokat, a mítoszszerűen felépülő tudást, a sokoldalú humanitárius, egyházi, gazdasági és privát jellegű kapcsolatokat, amelyek alapján értelmezhetővé válik a közös történet sajátossága.

Tréfás Dávid PhD (szül. 1974), a Bázeli Egyetem történésze, számos publikációt jegyez az európai, svájci és bázeli történelem témakörében. Megjelent írásai többek között: David Tréfás – Jens Lucht (eds.): *Europe on Trial*, Innsbruck, 2010; *Die Kaserne in Basel*, Basel, 2012; *Vernetzt, versorgt, verbunden. Die Geschichte der Basler Energie- und Wasserversorgung*, Basel, 2006.

ILLÚZIÓ, HOGY ISMERJÜK EGYMÁST

Tréfás Dávid

ISBN 978 963 236 729 3
2900 Ft

L'Harmattan